

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Sāratthadīpanī-ṭikā (paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **buddhaṃ, dhammañca** vimalaṃ varaṃ;
Vande **ariyaśaṅghañca**, dakkhiṇeyaṃ niraṅgaṇaṃ.

Uḷārapuññatejēna, katvā sattuvimaddanaṃ;
Pattarajjābhisekena, sāsanujjotanatthinā.

Nissāya sīhaḷindena, yaṃ **parakkamabāhunā**;
Katvā nikāyasāmaggiṃ, sāsanaṃ suvisodhitāṃ.

Kassapaṃ taṃ mahātheraṃ, saṅghassa pariṇāyakaṃ;
Dīpasmiṃ tambapaṇṇimhi, sāsanodayakāraṃ.

Paṭipattiparādhīnaṃ, sadāraññanivāsinaṃ;
Pākaṭaṃ gagane canda-maṇḍalaṃ viya sāsane.

Saṅghassa pitaraṃ vande, vinaye suvisāraḍaṃ;
Yaṃ nissāya vasantohaṃ, vuddhippattosmi sāsane.

Anutheraṃ mahāpuññaṃ, **sumedhaṃ** sutivissutaṃ;
Avikhaṇḍitasīlādī-parisuddhaguṇodayaṃ.

Bahussutaṃ satimantaṃ, dantaṃ santaṃ samāhitaṃ;
Namāmi sirasā dhīraṃ, garuṃ me gaṇavācakaṃ.

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaññusu;
Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṃ suppatiṭṭhitaṃ.

Vinayaṭṭhakathāyāhaṃ, **līnasāratthadīpaniṃ**;
Karissāmi suviññeyaṃ, paripuṇṇamanākulaṃ.

Porāṇehi kataṃ yaṃ tu, līnatthassa pakāsaṇaṃ;
Na taṃ sabbattha bhikkhūnaṃ, atthaṃ sādheti sabbaso.

Duviññeyyasabhāvāya, sīhaḷāya niruttiyā;
Gaṇṭhipadesvanekesu, likhitaṃ kiñci kathaṃ.

Māgadhikāya bhāsāya, ārabhitvāpi kenaci;
Bhāsantarehi sammissaṃ, likhitaṃ kiñcideva ca.

Asāraganthabhāropi, tattheva bahu dissati;
Ākulañca kataṃ yattha, suviññeyyampi atthato.

Tato aparipuṇṇena, tādisenettha sabbaso;
Kathamatthaṃ vijānanti, nānādesanivāsino.

Bhāsantaraṃ tato hitvā, sāramādāya sabbaso;
Anākulaṃ karissāmi, paripuṇṇavinicchayanti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Vinayasamvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa visiṭṭhaguṇayogasandassanattamaṃ “yo **kappakoṭṭhi**”tiādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhīppetamatthaṃ sādheti. Ettha ca samvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā. Tathā hi vaṇṇayanti –

“Samvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā samvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasamvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesam uggaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṃ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugatiāpajjanato ca samvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā”ti.

Mayaṃ pana idhādhīppetameva payojanaṃ dassayissāma. Tasmā samvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Idameva hi payojanaṃ ācariyena idhādhīppetamaṃ. Tathā hi vakkhati –

“Iccevamaccantanamassaneyyaṃ,
Namassamāno ratanattayaṃ yaṃ;
Puññābhisaṇḍaṃ vipulaṃ alatthaṃ,
Tassānubhāvena hatantarāyo”ti.

Ratanattayapaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṃ ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato, taya paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato. Vuttañhetamaṃ –

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitam cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitam cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitam cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti”tiādi (a. ni. 11.11).

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhīhetuttā paññāpāṭavaṃ. Vuttañhi tassa samādhīhetuttamaṃ –

“Evaṃ ujugatacitto kho, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vediyati, sukhino cittaṃ samādhīyat”ti (a. ni. 11.11.).

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti (saṃ. ni. 4.99; mi. pa. 2.1.14). Tato evaṃ paṭubhūṭāya paññāya paṭiññāmahattakataṃ khedamabhibhuyya anantarāyena samvaṇṇanaṃ samāpayissati. Tena vuttaṃ “anantarāyena parisamāpanattha”nti.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvāṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvāṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetamaṃ –

“Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;
Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ bala”nti. (dha. pa. 109);

Tato āyuvāṇṇasukhabalavaḍḍhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānamiti vuttaṃ “anantarāyena parisamāpanattha”nti.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā. Aparihānāvahañhi tūsupi ratanesu gāravaṃ. Vuttañhetamaṃ –

“Sattime, bhikkhave, aparihāniyā dhammā. Katame satta? Satthugāravatā dhammagāravatā saṅghagāravatā sikkhāgāravatā samādhigāravatā kalyāṇamittatā sovacassatā”ti (a. ni. 7.34).

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassa puññātisayattaṃ –

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadiva sāvake;
Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

“Te tādise pūjayato, nibbuta akutobhaye;
Na sakkā puññaṃ saṅkhātuṃ, imettamapi kenacī”ti. (dha. pa. 195-196; apa. therā 1.10.1-2);

Puññātisayo ca yathādhīppetaparisamāpanupāyo. Yathāha –

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;
Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametenā labbhatī”ti. (khu. pā. 8.10);

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi niratisayapuññakkhettasamābuddhiyā aparimeyyappabhavo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhamsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttaṃ “saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti vedītabba”nti.

Evamā pana sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattukāmo paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ “yo kappā...pe... mahākāruṇikassa tassā”ti āha. Ettha pana yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā yasmā karuṇāppadhānā, na suttantadesanā viya karuṇāpaññāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, tasmā karuṇāppadhānameva bhagavato thomaṇaṃ āradhmaṃ. Esā hi ācariyassa pakati, yadidaṃ ārambhānurūpathomaṇā. Teneva suttantadesanāya saṃvaṇṇanārambhe “karuṇāsītalahaḍayaṃ, paññāpajjotavihatamohatama”nti karuṇāpaññāppadhānaṃ, abhidhammadesanāya saṃvaṇṇanārambhe “karuṇā viya sattesu, paññā yassa mahesino”ti paññāppadhānañca thomaṇaṃ āradhmaṃ. Karuṇāpaññāppadhānā hi suttantadesanā tesam tesam sattānaṃ āsayānusayādhimutticariyādiḍhedaparicchindanasamattāya paññāya sattesu ca mahākāruṇāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanāya hi mahākāruṇāsamāpattibahulo veneyyasantānesu tadajjhāsāyānulomena gambhīramattthapadaṃ paṭiṭṭhāpesi. Abhidhammadesanā ca kevalaṃ paññāppadhānā paramattthadhammānaṃ yathāsabhāvapaṭiṭṭhasamattāya paññāya tattha sātisayappavattito.

Vinayadesanā pana āsayādinirapekkhaṃ kevalaṃ karuṇāya pākātikasattenapi asotabbārahaṃ suṇanto apucchitabbārahaṃ pucchanto avattabbārahañca vadanto bhagavā sikkhāpadaṃ paññāpesīti karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṃsapariyantagatahirottappopi bhagavā lokiyasādhujanehipi pariḥarītabbāni “sikharaṇīsī”tiādīni vacanāni yathāparādhañca garahavacanāni vinayapaṭiṭṭhadesanāya mahākāruṇāsaṅcoditamānaso mahāparisamajjhe abhāsī, taṃtaṃsikkhāpadaṃpaññātikāraṇāpekkhāya verañjādīsū sārīrikañca khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantarakathānaṃ viya vinayapaññātiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anañāsādhāraṇāyā atisayakiccavattī, karuṇāya kiccaṃ pana tatopi adhikanti karuṇāppadhānā vinayadesanā. Karuṇābyāpārādhikatāya hi desanāya karuṇāppadhānatā. Tasmā ārambhānurūpaṃ karuṇāppadhānameva ettha thomaṇaṃ katanti vedītabbhaṃ.

Karuṇāggahaṇena ca aparimeyyappabhāvā sabbepi buddhaguṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā taṃmūlakattā sesabuddhaguṇānaṃ. Mahākāruṇāya vā chasu asādhāraṇāñānesu aññatarattā taṃsahacaritasēsāsādhāraṇāñānānampi gahaṇasabbhāvato sabbepi buddhaguṇā nayato dassitāva honti. Esoyeva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo yadidaṃ nayaggāho. Aññāthā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampī ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425);

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenapi buddhaguṇāparicchidanaṃ patianuyuttēna “no hetam, bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me, bhante, dhammanvayo vidīto”ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ. Tasmā “yo kappakoṭīhipī”tiādīnā karuṇāmukhena saṅkhepato sakalāsabbāññaguṇehi bhagavantaṃ abhīttavattī daṭṭhabbhaṃ. Ayamettha samudāyattho.

Ayaṃ pana avayavattho – yoti aniyamavacanaṃ. Tassa “nātho”ti iminā sambandho. “Kappakoṭīhipī”tiādīnā pana yāya karuṇāya so “mahākāruṇiko”ti vuccati, tassā vasena kappakoṭīgaṇānāyāpi appameyyaṃ kālaṃ lokahitattāya atidukkaraṃ karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ dasseti. Karuṇāya baleneva hi so bhagavā hatthagatampi nibbānaṃ pahāya saṃsārapaṅke nimuggaṃ sattanīkāyaṃ tato samuddharaṇatthamā cintetumpi asakkuṇeyyaṃ nayanajīvītaputtabhariyadānādīkaṃ atidukkaramakāsi. **Kappakoṭīhipi appameyyaṃ kālanti** kappakoṭīgaṇānāyāpi “ettakā kappakoṭīyo”ti pametuṃ asakkuṇeyyaṃ kālaṃ, kappakoṭīgaṇānavasēnapi paricchīnditumasakkuṇeyyattā aparicchīnnāni kappasatasahassādhīkāni cattāri asaṅkhyeyyānīti vuttaṃ hotī. Kappakoṭīvasēna hi so kālo appameyyo, asaṅkhyeyyavasēna pana paricchīnnoyeva. “Kappakoṭīhipī”ti **apisaddo** kappakoṭīvasēnapi tāva pametuṃ na sakkā, pageva vassagaṇānāyāti dasseti. “Appameyyaṃ kāla”nti accantasamāyoge upayogavacanaṃ “māsamadhīte, divasaṃ caratī”tiādīsū viya. **Karonto atidukkaraṇīti** pañcamahāpariccāgādīni atidukkaraṇīni karonto. Evamatidukkaraṇīni karonto kiṃ vindīti ce? **Khedam gato**, kāyikaṃ khedamupagato, parissamaṃ pattoti attho, dukkhamanubhavattī vuttaṃ hotī. Dukkhañhi khijjati sahitumasakkuṇeyyanti “khedo”ti vuccati. **Lokahitāyāti** “anamatagge saṃsāre vaṭṭadukkhe

accantapīṭaṃ sattalokaṃ tamhā dukkhato mocetvā nibbānasukhabhāgiyaṃ karissāmī”ti evaṃ sattalokassa hitakaraṇatthāyāti attho. Assa ca “atidukkarāni karonto”ti iminā sambandho. Lokahitāya khedaṃ gatoti yojanāyapi natthi doso. **Mahāgaṇṭhipade**pi hi “atidukkarāni karonto khedaṃ gato, kimatthanti ce? Lokahitāyā”ti vuttaṃ.

Yaṃ pana evaṃ yojanaṃ asambhāventena **kenaci** vuttaṃ “na hi bhagavā lokahitāya saṃsāradukkhamaṇubhavati. Na hi kassaci dukkhānubhavanaṃ lokassa upakāraṃ āvahatī”ti, taṃ tassa matimattaṃ. Evaṃ yojanāyapi atidukkarāni karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ lokahitakaraṇatthāyāti ayamatto viññāyati, na tu dukkhānubhavaneneva lokahitasiddhīti. Paṭhamam vuttayojanāyapi hi na dukkarakaraṇamattena lokahitasiddhi. Na hi dukkaraṃ karonto kañci sattaṃ maggaphalādīsu patiṭṭhāpeti, atha kho tādisaṃ atidukkaraṃ katvā sabbaññubhāvaṃ sacchikatvā niyyānikadhamadesanāya maggaphalādīsu satte patiṭṭhāpento lokassa hitaṃ sādheti.

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, hitakaraṇassa pana adhippetatā taṃvisayasessa sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokiyanti ettha puññapāpāni taṃvipāko cāti “loko”ti vuccati. Katthaci pana “sanarāmaralokagaru”ntiādīsu samūhatthopi lokasaddo samudāyavasena lokiyati paññāpīyati. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ “iminā sattalokañca jātilokañca saṅgaṇhāti, tasmā tassa sattalokassa idhalokaparalokahitaṃ, atikkantaparalokānaṃ vā ucchinnalokasamudāyānaṃ idha jātiloke okāsalo ke vā diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātāñca hitaṃ sampiṇḍetvā lokassa, lokānaṃ, loke vā hitanti sarūpekasesaṃ katvā lokahitamicevāhā”ti, na taṃ sārato paccettabbaṃ diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātāhitassapi sattalokavisayattā, sattalokaggahaṇeneva ucchinnamūlānaṃ khīṇāsavānampi saṅgahitattā.

Sabbattha “**kenaci**”ti vutte “**vajirabuddhiṭṭhikākārenā**”ti gahetabbaṃ. “**Mahāgaṇṭhipade**”ti vā “**majjhimaṅgaṇṭhipade**”ti vā “**cūḷagaṇṭhipade**”ti vā vutte “**sīhalaṅgaṇṭhipadesū**”ti gahetabbaṃ. Kevalaṃ “**gaṇṭhipade**”ti vutte “**māgadhabhāsāya likhite gaṇṭhipade**”ti gahetabbaṃ.

Nātho lokapaṭisaraṇo, lokasāmī lokanāyakoti vuttaṃ hoti. Tathā hi sabbānatthapaahārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatappaṛāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ ekapaṭisaraṇo patiṭṭhā. Atha vā nāthāti **nātho**, veneyyānaṃ hitasukhaṃ mettāyanavasena āsisati patthetīti attho. Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpetīti attho, nāthāti vā yācatīti attho. Bhagavā hi “sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ attasampattim paccavekkheyyā”tiādīna (a. ni. 8.7) sattānaṃ taṃ taṃ hitapaṭipattim yācitvāpi karuṇāya samussāhito te tattha niyojeti. Paramena vā cittissariyena samannāgato sabbasatte īsati abhībhavattīti paramissaro bhagavā “nātho”ti vuccati. Sabbopi cāyamattho saddasatthānusārato veditabbo.

Mahākāruṇikassāti yo karuṇāya kampitahadayattā lokahitattaṃ atidukkarakiriyāya anekappakāraṃ tādisaṃ saṃsāradukkhamaṇubhavitvā āgato, tassa mahākāruṇikassāti attho. Tattha kiritīti **karuṇā**, paradukkhaṃ vikkipati apantēti attho. Dukkhitese vā kiriyati pasāriyati karuṇā. Atha vā kiṇṭīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kammaṇaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamitī sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhaṇapanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādhetīti. Karuṇāya niyuttoti kāruṇiko yathā “dovāriko”ti. Yathā hi dvāraṭṭhānato aññattha vattamānopi dvārapaṭibaddhajīviko puriso dvārānativattavuttitāya dvāre niyuttoti “dovāriko”ti vuccati, evaṃ bhagavā mettādivasena karuṇāvihārato aññattha vattamānopi karuṇānativattavuttitāya karuṇāya niyuttoti “kāruṇiko”ti vuccati. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi yāva mahāparinibbānā lokahitathameva lokanāthā tiṭṭhanti. Mahanto kāruṇikoti mahākāruṇiko. Satipi bhagavato tadaññaguṇānampi vasena mahantabhāve kāruṇikasaddasannidhānena vuttattā karuṇāvasenettha mahantabhāvo veditabbo yathā “mahāveyyākaṇaṇo”ti. Evañca katvā “mahākāruṇikassā”ti iminā padena puggalādhiṭṭhānena satthu mahākāruṇā vuttā hoti.

Atha vā karuṇā karuṇāyanaṃ sīlaṃ pakati etassāti **kāruṇiko**, pathavīphassādayo viya kakkhaḷaphusaṇādisabhāvā karuṇāyanasabhāvo sabhāvabhūtakaruṇoti attho. Sesaṃ purimasadisameva. Atha vā mahāvisayatāya mahānubhāvātāya mahābalatāya ca mahatī karuṇāti **mahākāruṇā**. Bhagavato hi karuṇā niravasesesu sattesu pavattati, pavattamānā ca anaññasādhāraṇā pavattati, diṭṭhadhammikādibhedañca mahantameva sattānaṃ hitasukhaṃ ekantato nipphādeti, mahākāruṇāya niyuttoti **mahākāruṇikoti** sabbam vuttanayeneva veditabbaṃ. Atha vā mahatī pasatthā karuṇā assa atthīti mahākāruṇiko. Pūjāvacaṇo hettha mahantasaddo “mahāpuriso”tiādīsu viya. Pasatthā ca bhagavato karuṇā mahākāruṇāsamāpattivasenapi pavattito anaññasādhāraṇatāti.

Evaṃ karuṇāmukhena saṅkhepato sakalāsabbaññuṇehi bhagavantaṃ thometvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “**asambudha**”ntiādīmāha. Tattha **asambudhanti** pubbakālakiriyānidheso, tassa asambujjhanto appaṭivijjhantoti attho, yathāsabhāvaṃ appaṭivijjhanatoti vuttaṃ hoti. Hetuattho hettha antasaddo “paṭhanto nisīdati”tiādīsu viya. **Yanti** pubbakālakiriyāya aniyamato kammanidheso. **Buddhanisevanti** tassa visesaṇaṃ. Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhiti saccānīti buddho, bodhetā pajāyati buddho”tiādīna (mahāni. 192) niddesanaṃ attho veditabbo. Atha vā savāsānāya aññānānidāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā

kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanīcchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhātī buddhavāti buddho. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhamṣitaniravasesakīleso mahākaraṇāsabbaññūtaññādiaparimeyyaguṇagañadhāro khandhasantāno buddho. Yathāha “buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva”nti (mahāni. 192; cūlani. pārāyanatthutīgāthāniddeśa 97; paṭi. ma. 1.161). Tena evaṃ nirupamappabhāvena buddhena nisevitaṃ gocarāsevanābhāvanāsevanāhi yathārahaṃ nisevitaṃ anubhūtaṃ attho.

Tattha nibbānaṃ gocarāsevanāvaseneva nisevitaṃ, maggo pana attanā bhāvito ca bhāvanāsevanāvasena sevitto, parehi uppādītāni pana maggaphalāni cetopariyañāṇādīnā yadā parijānāti, attanā uppādītāni vā paccavekkhaṇaṇāṇena paricchindati, tadā gocarāsevanāvasenāpi sevītāni hontiyeva. Ettha ca pariyattidhammassāpi pariyāyato dhammaggaṇaṇa gahaṇe satī sopi desanāsammāsanañāṇagocarātāya gocarāsevanāya sevītōti sakkā gahetuṃ. “Abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchati, tīni piṭakāni sammasī”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttatā pariyattidhammassāpi sacchikiriyaṃ sammāsanaṇāyāyo labbhātī yaṃ asambudhaṃ asambujjhanto asacchikarontoti atthasambhavato sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tampi ca appaṭivijjhanto bhavābhavaṃ gacchati, pariññātadhammavinayo pana tadatthapaṭipattiyā sammāpaṭipanno na cirasseva dukkhassantaṃ karissati. Vuttañhetuṃ –

“Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātisamsāraṃ, dukkhassantaṃ karissati”ti. (dī. ni. 2.185; saṃ. ni. 1.185);

Ettha ca kiñcāpi maggaphalanibbānāni paccakabuddhabuddhasāvakehipi gocarāsevanādīnā sevītāni honti, tathāpi ukkaṭṭhaparicchadavasena “buddhanisevita”nti vuttaṃ. **Kenaci** pana buddhasaddassa sāmāññīto buddhānubuddhapaccakabuddhānampi ettheva saṅgaho vutto.

Bhavābhavanti aparakālakiriyaṃ kammaniddeso, bhavato bhavanti attho. Atha vā **bhavābhavanti** sugatiduggativasena hīnapañitavasena ca khuddakaṃ mahantañca bhavanti attho. Vuddhatthopi hi a-kāro dissati “asekkhā dhammā”tiādīsu viya. Tasmā **abhavoti** mahābhavo vuccati. Atha vā **bhavoti** vuddhi, **abhavoti** hāni. **Bhavoti** vā sassatadiṭṭhi, **abhavoti** ucchedadiṭṭhi. Vuttapakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo. Taṃ bhavābhavaṃ. **Gacchātī** aparakālakiriyaṇiddeso. **Jīvalokoti** sattaloko. Jīvaggaṇaṇa hi saṅkhārabhājanalokaṃ nivatteti tassa bhavābhavagamanāsambhavato. Namō atthūti paṭṭhaseso daṭṭhabbo.

Avijjādikilesajālavidhamsinoti dhammavisesanaṃ. Tattha avindiyaṃ vindatīti **avijjā**. Pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccarītādī avindiyaṃ nāma, aladdhabbanti attho. Tabbiparītato kāyasucarītādī vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti vā avijjā, khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanatṭhaṃ, dhātūnaṃ suññatattṭhaṃ, indriyaṇaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti vā avijjā, dukkhādīnaṃ pīṇādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotīti vā avijjā, antavirahite samsāre sabbayonigatibhavaviññāṇatṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti vā avijjā, paramatthato avijjāmaṇesupī itthipurisādīsu javatī, vijjāmaṇesupī khandhādīsu na javatīti vā avijjā. Sā ādi yesaṃ taṇhādīnaṃ te avijjādayo, teyeva kilissanti etehi sattāti **kilesā**, teyeva ca sattānaṃ bandhanaṭṭhena jālasadisāti **jālaṃ**, taṃ viddhamseti sabbaso vināseti sīlenāti avijjādikilesajālavidhamsī. Nanu cettha sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese viddhamseti, netareti ce? Vuccate. Maggassāpi nibbānamāgama kilesaviddhamsanato nibbānampi kilese viddhamseti nāma, maggassa kilesaviddhamsanakiccaṃ phalena nipphannanti phalampi “kilesaviddhamseti”ti vuccati. Pariyattidhammopi kilesaviddhamsanassa paccayattā “kilesaviddhamseti”ti vattumarahatīti na koci doso.

Dhammavarassa tassāti pubbe aniyamitassa niyamavacanaṃ. Tattha yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**.

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti”ti. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37) –

Hi vuttaṃ. Samsāradukkhe vā apatamāne katvā dhāretīti dhammo maggaphaluppattiyā sattakkhattuparamatādivasena samsārasa paricchinnatā. Apāyādinibbattakilesaviddhamsanāñcetta dhāraṇaṃ. Evañca katvā ariyamaggo tassa tadatthasiddhihetutāya nibbānañcāti ubhayameva nippariyāyato dhāretī, ariyaphalaṃ pana taṃsamucchinnakilesapaṭippassambhanena tadanuṇatāya, pariyattidhammo tadadhigamahetutāyāti ubhayaṃ pariyāyato dhāretīti veditabbaṃ. Vuttapakāro dhammoyeva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti **dhammavaro**, tassa dhammavarassa namō atthūti sambandho. Ettavatā cettha amhehi sāratto pakāsito. Yaṃ panettha **kenaci** papañcītaṃ, amhehi ca idha na dassitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ. Ito paresupī evameva daṭṭhabbaṃ. Tasmā ito paṭṭhāya ettakampi avatvā sārathameva dassayissāma. Yattha pana **kenaci** accantaviruddhaṃ likhitaṃ, tampi katthaci dassayissāma. Ettha ca “avijjādikilesajālavidhamsino”ti etena svākkhātādīhi dhammaṃ thometi, “dhammavarassā”ti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvādīpanato paripuṇṇatāya. Paṭṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ.

Evam saṅkhepeveva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometuṃ “**guṇehī**”tiādimāha. “Guṇehī”ti padassa “yutto”ti iminā sambandho. Idāni yehi guṇehi yutto, te dassento “**sīlasamādhī**”tiādimāha. Tattha catupārisuddhisīlādi “**sīla**”nti vuccati. **Samādhī**ti paṭhamajjhānādi. Samādhīsena hi paṭhamajjhānādayo vuttā. **Paññāti** maggapaññā. Vimutti ca vimuttiñāṇaṇca vimuttivimuttiñāṇanti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena “vimuttiñāṇa”nti vuttaṃ. Ādisaddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha **vimuttī**ti phalaṃ. **Vimuttiñāṇanti** paccavekkhaṇāñāṇaṃ. **Pabhuti**-saddena chaḷabhiññācatuṣṣambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca sīlādayo guṇā lokiyā lokuttarā ca yathāsambhavaṃ niddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ “sīlādayo kiñcāpi lokiyalokuttarā yathāsambhavaṃ labbhanti, tathāpi ante ‘ariyaśaṅgha’nti vacanato sīlādayo cattāro dhammakhandhā lokuttarāvā”ti, taṃ tassa matimattaṃ. Na hi ariyaśaṅghassa lokiyaguṇehipi thomanāya koci doso dissati, sabbaññubuddhassapi tāva lokiyalokuttaraguṇehi thomanā hoti, kimaṅgaṃ pana ariyaśaṅghassāti.

Kusalatthikānaṃ janānaṃ puññassa vuddhiyā khettsadisattā khetanti āha “**khettaṃ janānaṃ kusalatthikāna**”nti. Khittaṃ bñjaṃ mahapphalabhāvakarāṇena tātāpīti hi khettaṃ, pubbaññāparaṇnaviruhanabhūmi, taṃsadisattā ariyaśaṅghopi “khetta”nti vuccati. Iminā ariyaśaṅghassa anuttarapuññakkhettabhāvaṃ dīpeti. “Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā”ti hi vuttaṃ. **Tanti** pubbe “yo”ti aniyamena vuttassa niyamavacanāṃ. **Ariyaśaṅghanti** ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato upagatānaṇca tadatthasiddhito ariyā. Ariyānaṃ saṅgho samūhoto **ariyaśaṅgho**. Atha vā ariyo ca so yathāvuttanayena saṅgho ca dīṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvatoṭi ariyaśaṅgho, aṭṭha ariyapuggalā. Taṃ ariyaśaṅghaṃ. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti ariyaśaṅghassa bahūpakāraṃ dassetuṃ idheva “**sirasā namāmi**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Evam gāthāyena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhīpete payojane pariṇāmento āha “**iceva**”miccādi. Icevaṃ yathāvuttanayena **accantaṃ** ekantena **namassaneyyaṃ** namassitabbaṃ ratanattayaṃ **namassamāno** kāyavācācīttehi vandamāno ahaṃ vipulaṃ yaṃ puññābhisaṇḍaṃ alatthanti sambandho. Tattha buddhādayo ratijananatṭhena **ratanāṃ**. Tesañhi “itipi so bhagavā”tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

“Yasmim, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti, ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”tiādi (a. ni. 11.11).

Cittikatādibhāvo vā ratanattātho. Vuttañhettaṃ –

“Cittikataṃ mahaggaṇhaṇca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33);

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādisuyeva labbhanti.

“Puññābhisaṇḍanti puññārāsīm puññappavattaṃ vā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Majjhimaṅgaṇṭhipade** pana **cūlagaṇṭhipade** ca “puññābhisaṇḍanti puññābhisaṃsa”ntipi attho vutto. **Puññābhisaṇḍanti** puññānādiṃ, puññāppavāhanti evaṃ panettha attho veditabbo. Avicchena pavattiyamānañhi puññaṃ abhisandaṇṭhena “puññābhisaṇḍo”ti vuccati. Teneva sārattapakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.1027) –

“Cattārome, bhikkhave, puññābhisaṇḍā kusalābhisaṇḍā sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti ‘itipi so bhagavā...pe... buddho bhagavā’ti, ayaṃ paṭhamo puññābhisaṇḍo kusalābhisaṇḍo sukhassāhāro”ti (saṃ. ni. 5.1027) –

Evamādikāya pāḷiyā atthaṃ dassento “puññābhisaṇḍā kusalābhisaṇḍāti puññānādiyo kusalanādiyo”ti vuttaṃ. Yaṃ pana **gaṇṭhipade** vuttaṃ “puññābhisaṇḍanti puññāphala”nti, taṃ na sundaraṃ. Na hi ratanattayaṃ namassamāno tasmim khaṇe puññāphalaṃ alattha, kintu anappakaṃ puññārāsīm tadā alabhi, tassa ca phalaṃ paralokabhāgī, dīṭṭhadhamme tu antarāyavighāto tassa ca puññassa ānisaṃsamattakaṃ, “tassānubhāvena hatantarāyo”ti ca vuttaṃ, na ca puññāphale anuppanne tassānubhāvena hatantarāyabhāvo na sijjhati, na cetāṃ tasmimyeva khaṇe dīṭṭhadhammavedanīyaṃ ahoṣi. Tasmā tassa mahato puññāppavāhassa ānubhāvena hatantarāyoti ayameva attho yujjati. Athāpi paṇāmakiriyāya janitattā puññaṃ eva puññāphalaṃ tassādhīpāyo siyā, evaṃ sati yujjeyya. So ca puññāppavāho na appamattako, atha kho mahantoyevāti dassento āha “**vipula**”nti, mahantaṃ anappakanti vuttaṃ hoti. **Alatthanti** alabhiṃ, pāpuṇṭi attho.

Tassānubhāvenāti tassa yathāvuttassa puññāppavāhassa ānubhāvena balena. **Hatantarāyoti** taṃtaṃsappattiyā vibandhanavasena sattasantaṇassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, dīṭṭhadhammikādiānatto. Paṇāmapayojane

vuttavidhinā hato viddhasto antarāyo upaddavo assāti hatantarāyo. Assa ‘vaṇṇayissaṃ vinaya’nti iminā sambandho, hatantarāyo hutvā vinayaṃ vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Etena tassa puññappavāhassa attano pasādasampattiyaṃ ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyaṃ atthasaṃvaṇṇanāya upaghātakapaddavānaṃ hanane samatthataṃ dīpeti.

Evam ratanattayassa nīpacakāraṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassa vinayapīṭakassa atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassa tāva bhagavato sāsanaṃ mūlapatīṭhānabhāvaṃ dassetvā tampi thomento āha ‘**yasmiṃ ṭhite**’tiādi. Aṭṭhitassa susaṅghitassa bhagavato sāsanaṃ yasmiṃ ṭhite patīṭhitam hotīti yojetabbaṃ. Tattha **yasminti** yasmiṃ vinayapīṭake. **Ṭhiteti** pālito ca atthato ca anūnaṃ hutvā lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena ṭhiteti attho. **Sāsanaṃ** adhisīlaadhicittaadhipaṇṇāsaṅkhātasikkhattayasaṅgahitaṃ sāsanaṃ. **Aṭṭhitassāti** kāmasukhallikattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassāti attho. ‘Appatīṭṭhaṃ khvāhaṃ, āvuso, anāyūhaṃ oghamataṃ’nti (saṃ. ni. 1.1) hi vuttaṃ. Ayañcattho tīsupi **sihalaḡaṅghīpadesu** vuttoyeva. **ḡaṅghīpade** pana ‘aṭṭhitassāti parinibbutassapi bhagavato’nti vuttaṃ.

Patīṭhitam hotīti tesuyeva lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena patīṭhitam hoti. **Susaṅghitassāti** ettha tāva tīsupi **ḡaṅghīpadesu** idaṃ vuttaṃ ‘dvatīṃsamahāpurisalakkhaṇaasītanubyañjanehi samannāgamanavasena susaṅghānassāti attho. Anena assa rūpakāyasampattiṃ nidassetī’nti. **ḡaṅghīpade** pana ‘yathāṭṭhāne patīṭṭhitehi lakkhaṇehi samannāgatattā rūpakāyena susaṅghito, kāyavaṅkādīrahitaṭṭā tādīlakkhaṇasamannāgatattā ca nāmakāyenaṃ’nti vuttaṃ. **Kenaci** pana ‘catubrahmavīhārasena sattesu suṭṭhu sammā ca ṭhitassāti atthavasena vā susaṅghitassa. Susaṅghitattā hesa kevalam sattānaṃ dukkhaṃ apānetukāmo hitaṃ upasaṃharitukāmo sampattiyaṃ ca pamudito apakkhapatito ca hutvā vinayaṃ deseti. Tasmā imasmiṃ vinayasamvaṇṇanādhikāre sārūppāya thutiyaṃ thomento āha ‘susaṅghitassa’nti vatvā ‘**ḡaṅghīpadesu** vuttattho adhipetādīhikāranurūpo na hotī’nti vuttaṃ. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti – yathāvuttakāmasukhallikādīantadvaye aṭṭhitattāyeva majjhimāya paṭīpadāya sammā ṭhitattā susaṅghitassāti evamattho gaḡhetabboti. Evañhi sati ārambhānurūpathomanā katā hoti yathāvuttaantadvayaṃ vivajjetvā majjhimāya paṭīpadāya vinayapaññattiyāyeva yebhuyyena pakāsanato.

Tanti pubbe ‘yasmi’nti aniyametvā vuttassa niyamavacanaṃ, tassa ‘vinaya’nti iminā sambandho. **Asammissanti** bhāvanapūṃsakaniddeso, nīkāyantaraladdhīhi asammissaṃ katvā anākulam katvā vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Sikkhāpadapaññattiyā anurūpassa kāmattassapi dhammasenāpatisāriputtattherasādisenapi duvīññeyyabhāvato kevalam buddhavisayaṃ vinayapīṭakaṃ attano balena vaṇṇayissāmīti vacanamattampi aññehi vattumasakkuṇeyyattā ‘**nissāya pubbācariyānubhāva**’nti āha. Pubbācariyānubhāvo nāma atthato pubbācariyehi saṃvaṇṇitā aṭṭhakathā, tatoyeva ca ‘pubbācariyānubhāvo aṭṭhakathā’nti sabbattha **ḡaṅghīpadesu** vuttaṃ. Tasmā pubbācariyehi saṃvaṇṇitaṃ aṭṭhakathaṃ nissāya vaṇṇayissaṃ, na attanoyeva balaṃ nissāyāti vuttaṃ hoti.

Atha ‘porāṇaṭṭhakathāsu vijjānāsu puna vinayasamvaṇṇanāya kiṃ payojana’nti yo vadeyya, tassa porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ attano ca saṃvaṇṇanāya payojanaṃ dassento ‘**kāmañca**’ntiādimāha. **Kāmaṃ** ekantena, yathicchakaṃ vā, sabbasoti vuttaṃ hoti, tassa ‘saṃvaṇṇito’nti iminā sambandho. Kāmaṃ saṃvaṇṇitoyeva, no na saṃvaṇṇitoti attho. Kehi pana so vinayo saṃvaṇṇitoti āha ‘**pubbācariyāsabhehi**’nti. Mahākassapatttherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabhā, tehi pubbācariyāsabhehi vuttaṃ hoti. Kīdisā panete pubbācariyāti āha ‘**ñānambū**’ntiādi. Aggamaggañāsaṅkhātena **ambunā** salilena **niddhotāni** nissesato āyatīṃ anuppattidhammatāpādanena dhotāni vikkhālītāni visodhitāni rāḡādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te **ñānambuniddhātamaḡasavā**, tehitī attho. Iminā ca na kevalam etesu ācariyabhāvoyeva, atha kho rāḡādīmalarahitā khīṇāsavā visuddhasattā eteti dasseti.

Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhaviṃpassakā, atha kho evarūpehi ānubhāvehi samannāgatāti dassento āha ‘**visuddhavijjāpaṭīsambhīdehi**’nti. Visuddhā accantaparīsuddhā vijjā catasso ca paṭīsambhidā yesaṃ te visuddhavijjāpaṭīsambhidā, tehi. Ekadesena paṭīsambhidam appattānaṃ ariyānameva abhāvato etehi adhīgatapaṭīsambhidā paṭutaraladdhappabhedāti dassetuṃ **visuddhaggaḡaṇaṃ** kataṃ. **Vijjāti** tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Tattha dibbacakkhuññaṃ pubbenivāsāññaṃ āsavakkhayaññañcāti imā tisso vijjā. Aṭṭha vijjā pana –

‘Vipassanāñānāmanomayiddhi,
Iddhippabhedopi ca dibbasotaṃ;
Parassa cetopariyāyaññaṃ,
Pubbenivāsānugatañca ñānaṃ;
Dibbañca cakkhāsavasāṅkhayo ca,
Etāni ñānāni idhaṭṭha vijjā’nti. –

Evam vipassanāñānāmanomayiddhīhi saddhiṃ pariggahitā cha abhiññāyeva. Atthapaṭīsambhidā dhammapaṭīsambhidā niruttīpaṭīsambhidā paṭībhānapaṭīsambhidāti catasso paṭīsambhidā. Tattha saṅkhepato hetuphale ñānaṃ atthapaṭīsambhidā, hetumhi ñānaṃ dhammapaṭīsambhidā, hetuhetuphalānurūpaṃ vohāresu ñānaṃ niruttīpaṭīsambhidā, idaṃ ñānaṃ imamatthaṃ jotayatīti iminā ākārena heṭṭhā vuttasu tīsu ñānesu pavattaññaṃ paṭībhānapaṭīsambhidā. Etāsaṃ pana

vittharakathā atipapañcabhāvato idha na vuccati. Paṭisambhidāppattānaṃ saddhammesu chekabhāvato āha “**saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī**”ti. “Paṭisambhidāppattānaṃpi dhammesu abhiyogavasena viseso hoṭṭi laddhapaṭisambhidāsu sātisayatāṃ dassetuṃ āhā”ti vadanti. **Saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī** piṭakattayasānkhātassa saddhammassa saṃvaṇṇane sabbaso atthappakāsane kovidehi chekehi, kusalehīti attho.

Kilesajālaṃ parikkhārābhūllāṃ vā saṃlikhāti tanuṃ karotīti **sallekko**. Idha pana khīṇāsavādhikārattā parikkhārābhūllāssa sallikhanavaseneva attho gahetabbo, tatoyeva ca **gaṇṭhipade** “sallekhiye parimitaparikkhāravuttīyā”ti attho vutto. Sallekhassa bhāvo **sallekhiyaṃ**, tasmīṃ sallekhiye, sallekhapaṭipattiyanti vuttaṃ hoti. **Nosulabhūpamehī** asulabhūpamehi sallekhapaṭipattiyā asukasadisāti tesāṃ upamāya anucchavikapuggalānaṃ dullabhattā natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā. **Mahāvihārassāti** cittalapabbataabhayagirisesanikāyadvayaṃ paṭikkhipati. **Dhajūpamehī** rathassa sañjānanahetukaṃ rathe baddhadhajaṃ viya ajānantānaṃ “asukehi ca asukehi ca therehi nivāsito mahāvihāro nāmā”ti evaṃ mahāvihārassa sañjānanahetuttā mahāvihārassa dhajūpamehi. **Saṃvaṇṇitoti** sammā anūnaṃ katvā vaṇṇito. Saṃvaṇṇito ayaṃ vinayoti padacchedo kātabbo. **Cittehi nayeḥīti** anekappabhedanayattā vicittehi nayehi. **Sambuddhavarānvayehīti** sabbaññubuddhavarāṃ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayeḥīti vuttaṃ hoti. Atha vā buddhavarāṃ anugatehi pubbācariyāsabhehīti sambandho kātabbo.

Evaṃ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ dassetvā idāni attano saṃvaṇṇanāya payoanavisesaṃ dassetuṃ “**saṃvaṇṇanā**”tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti – kiñcāpi pubbācariyāsabhehi yathāvuttagaṇṇaviṣiṭṭhehi ayaṃ vinayo sabbaso vaṇṇito, tathāpi tesāṃ esā saṃvaṇṇanā sīhaḷadīpavāsīnaṃ bhāsāya saṅkhatattā racitattā dīpantare bhikkhujanassa sīhaḷadīpato aññadīpavāsīno bhikkhugaṇṇassa kiñci attham payoanāṃ yasmā nābhisambhūṇāti na sampādeti na sādheti, tasmā imaṃ saṃvaṇṇanaṃ pāḷinayānurūpaṃ katvā buddhasirītherena ajjhīṭṭho idāni samārabhissanti. Tattha saṃvaṇṇiyati attho etāyāti **saṃvaṇṇanā**, aṭṭhakathā. Sā pana dhammasaṅgāhakahattherehi paṭhamaṃ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḷhoyeva buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo. Soyeva ca mahāmahindatthereṇa tambapaṇṇidīpaṃ ābhato, pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi nikāyantaraladdhīti saṅkaraparīharaṇatthaṃ sīhaḷabhāsāya ṭhapito. Tenāha “**sīhaḷadīpakenā**”tiādi. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo**, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ tesāṃ nivāsātāya tambapaṇṇidīpassapi sīhaḷabhāvo vedītabbo, tasmīṃ sīhaḷadīpe bhūtattā **sīhaḷadīpakena vākyena** vacanena, sīhaḷabhāsāyāti vuttaṃ hoti.

Pāḷinayānurūpanti pāḷinayassa anurūpaṃ katvā, māgadhabhāsāya parivattitvāti vuttaṃ hoti. **Ajjhesananti** garuṭṭhāniyaṃ payirupāsītvā garutaraṃ payoanāṃ uddissa abhipatthānā ajjhesanā, taṃ ajjhesanaṃ, āyācananti attho. Tassa “samanussaranto”ti iminā sambandho. Kassa ajjhesananti āha “**buddhasirivhayassa therassā**”ti. Buddhasirīti avhayo nāmaṃ yassa soyaṃ **buddhasirivhayo**, tassa, itthannāmassa therassa ajjhesanaṃ sammā ādarena samanussaranto hadaye ṭhapentoti attho.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya karaṇappakāraṃ dassento “**saṃvaṇṇanaṃ tañcā**”tiādimāha. Tattha tañca idāni vuccamānaṃ saṃvaṇṇanaṃ samārabhanto sakalāyapi mahāaṭṭhakathāya idha gahetabbato mahāaṭṭhakathaṃ tassā idāni vuccamānāya saṃvaṇṇanāya sarīraṃ katvā mahāpaccariyaṃ yo vinicchayo vutto, tatheva kurundīnāmādīsu vissutāsu aṭṭhakathāsu yo vinicchayo vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṃ apariccajanto antogadhattheravādaṃ katvā saṃvaṇṇanaṃ samārabhissanti padatthasambandho vedītabbo. Ettha ca attho kathiyati etāyāti atthakathā, sāyeva **aṭṭhakathā** tthakārassa ṭṭhakāraṃ katvā “**dukkhassa pīḷanaṭṭho**”tiādisu (paṭi. ma. 1.17; 2.8) viya. **Mahāpaccariyanti** ettha **paccarīti** ulumpaṃ vuccati, tasmīṃ nisīditvā katattā tameva nāmaṃ jātaṃ. Kurundivallivihāro nāma atthi, tattha katattā **kurundīti** nāmaṃ jātanti vadanti. Ādisaddena andhakaṭṭhakathaṃ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti. **Vissutāsūti** sabbattha patthaṭṭāsu, pākaṭṭāsūti vuttaṃ hoti.

Yuttamatthanti ettha tāva **majjhimagāṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade** ca idaṃ vuttaṃ “yuttamatthanti saṃvaṇṇetabbaṭṭhānassa yuttamatthaṃ, na pana tattha ayuttampi atthīti vuttaṃ hoti”ti. **Mahāgaṇṭhipade** panettha na kiñci vuttaṃ. **Kenaci** pana “mahāaṭṭhakathāyena vinayayuttīyā vā yuttamattha”nti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ viya dissati mahāpaccariādīsūpi kathhaci ayuttassāpi atthassa upari vibhāvanato. “Aṭṭhakathāyeva gahetvā saṃvaṇṇanaṃ karissāmi”ti vutte aṭṭhakathāsu vuttattheravādānaṃ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo “**antogadhattheravāda**”nti āha, theravādepi antokatvāti vuttaṃ hoti. **Saṃvaṇṇananti** aparakālakiriyāya kammaniddeso. Pubbe vuttaṃ tu “saṃvaṇṇana”nti vacanaṃ tattheva “samārabhanto”ti pubbakālakiriyāya kammabhāvena yojetabbaṃ. **Sammāti** vattabbe gāthābandhavasena rassabhāvo katoti vedītabbo.

Evaṃ karaṇappakāraṃ dassetvā idāni sotūhi paṭipajjitabbavidhiṃ dassento “**taṃ me**”tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti – idāni vuccamānaṃ taṃ mama saṃvaṇṇanaṃ dhammapadīpassa tathāgatassa dhammaṃ sāsanadhammaṃ pāḷidhammaṃ vā sakkaccaṃ paṭimānayaṇtā pūjenti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, acirapabbajittā navā, tesāṃ majjhe bhavattā majjhīmā ca bhikkhū pasannacittā yathāvuttanayena sappayojanattā upari vakkhamānavidhinā pamāṇattā ca saddahitvā pītisomanassayuttacittā issāpakatā ahutvā nisāmentu suṇantūti. Tattha **dhammapadīpassāti** dhammoyeva sattasantānesu mohandhakāravidhānato padīpasadisattā padīpo assāti dhammapadīpo, bhagavā. Tassa dhammapadīpassa.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya āgamavisuddhiṃ dassetvā pamāṇabhāvaṃ dassento “**buddhena**”tiādimāha. Yatheva buddhena yo dhammo ca vinayo ca vutto, so tassa buddhassa yehi puttehi dhammasenāpatiādīhi tatheva ñāto, tesam buddhaputtānaṃ matimaccajantā sīhaḷaṭṭhakathācariyā yasmā pure aṭṭhakathā akamsūti ayamettha sambandho. Tattha **dhammoti** suttābhidhamme saṅgaṇhāti, **vinayoti** sakalaṃ vinayaṭṭhakaṃ. Ettāvata ca sabbampi buddhavacanaṃ niddiṭṭhaṃ hoti. Sakalañhi buddhavacanaṃ dhammavinayavasena duvidhaṃ hoti. **Vuttoti** pālito ca atthato ca buddhena bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṃ nāma tantipadaṃ atthi, sabbesaṃyeva attho kathito, tasmā sammāsambuddheneva tiṇṇaṃ piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamopi bhāsītoti daṭṭhabbaṃ. **Tattha tattha bhagavatā pavattitā pakiṇṇakadesanāyeva hi aṭṭhakathā. Tatheva ñātoti** yatheva buddhena vutto, tatheva ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyañca avikopetvā ñāto viditoti attho. **Tesam matimaccajantāti** tesam buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ apariccajantā. **Aṭṭhakathā akamsūti** aṭṭhakathāyo akamsu. Katthaci “aṭṭhakathāmakamsū”ti pāṭho dissati, tatthāpi soyevattho, ma-kāro pana padasandhivasena āgatoti daṭṭhabbo. “Aṭṭhakathā”ti bahuvacananiddesena mahāpaccariyādikaṃ saṅgaṇhāti.

Tasmāti yasmā tesam buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ avikopetvā pure aṭṭhakathā akamsu, tasmāti attho. **Hīti** nipātamattaṃ hetuatthassa “tasmā”ti imināyeva pakāsittā. Yadi aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇaṃ, evaṃ sati tattha pamādalekhāpi pamāṇaṃ siyāti āha “**vajjayitvāna pamādalekha**”nti. Tattha **pamādalekhanti** aparabhāge potthakāruḷhakāle pamajjivā likhanavasena pavattaṃ pamādapāṭhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – pamādena satim apaccupaṭṭhapetvā adinnādānassa pubbapayoge “saccepi alikepi dukkaṭa”nti vuttavacanasadisam yaṃ likhitaṃ, taṃ vajjayitvā apanetvā sabbam pamāṇanti. Vakkhati hi tattha –

“Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana saccepi alikepi dukkaṭameva vuttaṃ, taṃ pamādalikhitaṃ vedittabbaṃ. Na hi adinnādānassa pubbapayoge pācittiyatṭhāne dukkaṭaṃ nāma atthi”ti (pārā. aṭṭha. 1.94).

Kesam pamāṇanti āha “**sikkhāsu sagāravānaṃ idha paṇḍitāna**”nti. **Idhāti** imasmiṃ sāsane. Puna “yasmā”ti vacanassa ko sambandhoti ce? Ettha tāva **mahāgaṇṭhipade gaṇṭhipade** ca na kiñci vuttaṃ, **majjhimagāṇṭhipade** pana **cūḷagaṇṭhipade** ca idaṃ vuttaṃ “yasmā pamāṇaṃ, tasmā nisāmentu pasannacittā”ti. Evamassa sambandho daṭṭhabbo. Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā idha vuttampi pamāṇamevāti pāṭhasesaṃ katvā **vajirabuddhitthero** vadati. Tattha **idhāti** imissā samantapāsādikāyāti attho gahetabbo.

Tattha “yasmā”ti vacanassa paṭhamam vuttasambandhasena aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇanti sādhitattā idāni vuccamānāpi saṃvaṇṇanā kevalam vacanamatteneva bhinnā, atthato pana aṭṭhakathāyevāti dassetuṃ “**tato ca bhāsantarameva**”tiādimāha. Pacchā vuttasambandhasena pana idha vuttampi kasmā pamāṇanti ce? Yasmā vacanamattaṃ ṭhapetvā eṣāpi aṭṭhakathāyeva, tasmā pamāṇanti dassetuṃ “**tato ca bhāsantarameva**”tiādimāha. Evamākulaṃ dubbhiñneyyasabhāvañca katvā **gaṇṭhipadesu** sambandho dassito, anākulavacano ca bhadantabuddhaghosācariyo. Na hi so evamākulaṃ katvā vattumarahati, tasmā yathādhippetaṃatthamanākulaṃ suviññeyyañca katvā yathāṭṭhitassa sambandhaseneva dassayissāma. Kathaṃ? Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti evamettha sambandho daṭṭhabbo. Yadi nāma aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, ayaṃ pana idāni vuccamānā kasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti āha “**tato ca bhāsantarameva hitvā**”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ saṃvaṇṇanāpi bhāsantarapariccāgādimmattavisitṭhā, atthato pana abhinnāva, tatoyeva ca pamāṇabhūtā hessati, tasmā sakkaccaṃ ādaraṃ katvā anusikkhitabbāti. Tathā hi porāṇaṭṭhakathānaṃ pamāṇabhāvo, imissā ca saṃvaṇṇanāya bhāsantarapariccāgādimmattavisitṭhāya atthato tato abhinnabhāvoti ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṃ. Na hi kevalam porāṇaṭṭhakathānaṃ satipi pamāṇabhāve ayaṃ saṃvaṇṇanā tato bhinnā atthato aññāyeva ca sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vattumarahati, nāpi imissā saṃvaṇṇanāya tatoabhinnabhāvepi porāṇaṭṭhakathānaṃ asati pamāṇabhāve ayaṃ saṃvaṇṇanā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vuttam yuttarūpā hoti, tasmā yathāvuttanayena ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṃ.

Tatoti aṭṭhakathāto. **Bhāsantarameva hitvāti** kañcukasadisam sīhaḷabhāsam apanetvā. **Vitthāramaggañca samāsavitvāti** porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitaṃ “ñatticatutthena kammaena akuppēna ṭhānārahena upasampannoti bhikkhū”ti (pārā. 45) ettha apalokanādīnaṃ catunnampi kammānaṃ vitthārakathā viya tādisam vitthāramaggaṃ saṅkhipitvā vaṇṇayissāmāti adhippāyo. Tathā hi vakkhati –

“Ettha ca ñatticatutthakammaṃ ekameva āgataṃ, imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā cattāri saṅghakammāni nīharitvā vitthārato kathetabbānīti sabbaaṭṭhakathāsu vuttaṃ, tāni ca ‘apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyaṃ ñatticatutthakamma’nti paṭipāṭiyā ṭhapetvā vitthārena khandhakato parivārasāne kammavibhaṅgeya vaṇṇayissāma. Evañhi sati paṭhamaparājikavaṇṇanā ca na bhāriyā bhavissati, yathāṭṭhitāya ca pālīyā vaṇṇanā suviññeyyā bhavissati, tāni ca ṭhānāni asuññāni bhavissanti, tasmā anupadavaṇṇanameva karomā”ti (pārā. aṭṭha. 1.45 bhikkhupadabhājanīyavaṇṇanā).

Vinicchayaṃ sabbamasesayitvā taṃtaṃtaṃṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi vinicchayaṃ asesayitvā sesaṃ akatvā, kiñcimattampi apariccajivāti vuttaṃ hoti. Vaṇṇitūṃ yuttarūpaṃ hutvā anukkamena āgataṃ pāliṃ apariccajivā saṃvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṃ yathāṭṭhāneyeva saṃvaṇṇanato ca vuttaṃ “**tantikkamaṃ kiñci avokkamitvā**”ti, kiñci pālikkamaṃ anatickamitvā anukkameneva vaṇṇayissāmāti adhippāyo.

Suttantikānaṃ vacanānamatthanti suttantapāliyaṃ āgatānampi vacanānamattham. Sīhaḷaṭṭhakathāsu “suttantikānaṃ bhāro”ti vatvā avuttānampi verañjakaṇḍādisu jhānakathānāpānassatisamaādhiādīnaṃ suttantavacanānamattham taṃtaṃsuttānurūpaṃ sabbaso paridīpayissāmīti adhippāyo. **Hessatīti** bhavissati, kariyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmiṃ atthavikappe bhāsantarapariccāgādikaṃ catubbidham kiccaṃ nipphādetvā suttantikānaṃ vacanānamattham paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā bhavissatīti vaṇṇanāya vasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmiṃ atthavikappe pana heṭṭhāvuttabhāsantarapariccāgādiṃ katvā suttantikānaṃ vacanānamattham paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā amhehi kariyissatīti evaṃ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā. **Vaṇṇanāpīti** ettha **apisaddaṃ** gahetvā “tasmāpi sakkaccaṃ anusikkhitabbāti yojetabba”nti **cūlagaṇṭhipade** vuttaṃ. Tattha pubbe vuttappayojanavisesaṃ pamāṇabhāvañca sampiṇḍetīti adhippāyo. **Majjhimagāṇṭhipade** pana “tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāpi”ti sambandho vutto. Ettha pana na kevalaṃ ayaṃ vaṇṇanā hessati, atha kho anusikkhitabbāpīti imamattham sampiṇḍetīti adhippāyo. Etthāpi yathāṭṭhitavaseneva apisaddassa attho gahettabboti amhākaṃ khanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ vaṇṇanāpi tato abhinnattā pamāṇabhūtāyeva hessati, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāhiraṇidānakathā

Idāni “taṃ vaṇṇayissaṃ vinaya”nti paṭiññātattā yathāpaṭiññātavinayaṃsaṃvaṇṇanaṃ kattukāmo saṃvaravinayapahānavinayādivasena vinayassa bahuvihattā idha saṃvaṇṇetabbabhāvena adhippeto tāva vinayo vavattapetabboti dassento āha “**tatthā**”tiādi. Tattha **tatthā**ti tāsu gāthāsu. **Tāva**-saddo paṭhamanti imasmiṃ atthe daṭṭhabbo. Tena paṭhamaṃ vinayaṃ vavattapetvā pacchā tassa vaṇṇanaṃ karissāmīti dīpeti. **Vavattapetabboti** niyametabbo. **Tenetam vuccatīti** yasmā vavattapetabbo, tena hetunā etaṃ “vinayo nāmā”tiādikāṃ niyāmakavacanāṃ vuccatīti attho. **Assāti** vinayassa. **Mātikāti** uddeso. So hi niddesapadānaṃ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti mātikāti vuccati.

Idāni vaṇṇetabbamattham mātikaṃ ṭhapetvā dassento āha “**vuttaṃ yenā**”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – etaṃ “tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī”tiādinidānavacanapaṭimaṇḍitaṃ vinayapiṭakaṃ yena puggalena vuttaṃ, yasmīṃ kāle vuttaṃ, yasmā kāraṇā vuttaṃ, yena dhāritam, yena ca ābhatam, yesu paṭiṭṭhitam, etaṃ yathāvuttavidhānaṃ vatvā tato “tena samayenā”tiādi pāṭhassa attham anekappakārato dassayanto vinayassa atthavaṇṇanaṃ karissāmīti. Ettha ca “vuttaṃ yena yadā yasmā”ti idaṃ vacanaṃ “tena samayena buddho bhagavā”tiādinidānavacanamattham apekkhitvā vattukāmopi visuṃ avatvā “nidānena ādikalyāṇaṃ, ‘idamavocā’ti nigamanena pariyoṣānakalyāṇa”nti ca vacanato nidānanigamanāni pi sathhudesanāya anuvihānattā tadantogadhānevāti nidānassapi vinayapāliyaṃyeva antogadhattā “vuttaṃ yena yadā yasmā”ti idampi vinayapiṭakasambandhamyeva katvā mātikaṃ ṭhapesi. Mātikāya hi “eta”nti vuttaṃ vinayapiṭakamyeva sāmāññato sabbattha sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṃ visuṃ nīharitvā dassento “**tattha vuttaṃ yenā**”tiādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu mātikāpadesu. Atha kasmā idameva vacanaṃ sandhāya vuttanti āha “**idāñhi**”tiādi. **Idanti** “tena samayena buddho bhagavā”tiādivacanāṃ. **Hi**-saddo yasmāti atthe daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanāṃ na hoti, tasmāti vuttaṃ hoti. **Attapaccakkhavacanāṃ na hotīti** attano paccakkham katvā vuttavacanāṃ na hoti, bhagavatā vuttavacanāṃ na hotīti adhippāyo. “Attapaccakkhavacanāṃ na hotīti āhacca bhāsitaṃ na hotīti adhippāyo”ti **kenaci** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana “attapaccakkhavacanāṃ na hotīti attano dharamānakāle vuttavacanāṃ na hotī”ti likhitaṃ. Tadubhayampi atthato samānameva. Idāni pañhakarāṇaṃ vatvā anukkamena yathāvuttapañhavissajjanaṃ karonto “**āyasmata**”tiādimāha. Iminā puggalaṃ niyāmeti, “**tañcā**”tiādinā kālaṃ niyāmeti. Tañca upālittherena vuttavacanāṃ kālato paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni taṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetukāmo tassā tantiāruḷhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento “**paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā...pe... veditabbā**”ti āha. **Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesāti** ca-saddo idisesu ṭhānesu vattabbasampiṇḍanatto, tañca paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti evaṃ veditabbāti vuttaṃ hoti. Upāññasattho vā ca-saddo. **Upāññāsoti** ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakāraṇaṃ pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna paraṃ vattumārabhantānaṃ casaddappayogo. Yaṃ pana **kenaci** vuttaṃ “paṭhamamahāsaṅgīti nāma cāti ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpetī”ti. Tadeva tassa ganthakame akovidataṃ dasseti. Na hettha casaddena atirekattho viññāyati. Yadi cettha etadatthoyeva ca-kāro adhippeto siyā, evaṃ satī na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsaṃ dutiyādisaṅgītinampi atthibhāvassa dīpitattā. Dutiyādiṃ upādāya hi paṭhamasaddappayogo dīghādīṃ upādāya rassādisaddappayogo viya. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ

saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ **saṅgīti**. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**, paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti**. **Nidānakosallatthanti** nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ, tattha kosallaṃ nidānakosallaṃ, tadatthanti attho.

Sattānaṃ dassanānuttariyasaṇādiṭṭhāpāṭilābhahetubhūṭāsu vijjamaṇāsūpi aññāsu bhagavato kiriyāsu “buddho bodheyya”nti paṭiññāya anulomanato veneyyānaṃ maggaphaluppattihetubhūṭā kiriyā nippariyāyena buddhakkicanti āha “**dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā**”ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti aññā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena cakkanti dhammacakkaṃ. Yathāha –

“Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavatteti dhammacakka”ntiādi (paṭi. ma. 2.40).

Katabuddhakkiceti kataṃ pariniṭṭhāpitaṃ buddhakkiccaṃ yena, tasmīṃ katabuddhakkicce bhagavati lokanātheti sambandho. Etena buddhakkattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Tatoyeva hi so bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinīṭāpi vineyyā bhagavatāyeva vinīṭā honti, tathā hi sāvakabhāsitaṃ suttaṃ buddhavacanaṃti vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinīṭāti? Nāyaṃ doso tesāṃ vinayanūpāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha –

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva na bhikkhū viyattā vinīṭā visārādā bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātīkādharā uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggaḥetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti”tiādi (dī. ni. 2.168).

“Kusinārāya”ntiādinā bhagavato parinibbutadesakālāvisesadassanaṃ, “aparinibbuto bhagavā”ti gāhassa micchābhāvadassanattaṃ loka jātasaṃvaḍḍhabhāvadassanattañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇattaṃ mahābodhisattā carimabhāve dārapariggahādīnīpi karontīti. **Kusinārāyanti** evaṃnāmake nagare. Samīpatthe cetāṃ bhummavacanaṃ. **Upavattane mallānaṃ sālavaneti** tassa nagarassa upavattanabhūtaṃ mallarājūnaṃ sālavanūyānaṃ dasseti. Tattha nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti upavattananti sālavanaṃ vuccati. Yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā ca thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālāpanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattana”nti vuccati. **Yamakasālānamantareti** yamakasālānaṃ vemajjhe. Tattha kira bhagavato paññattassa parinibbānamañcassa ekā sālāpanti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge, tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa, tasmā “yamakasālānamantare”ti vuttaṃ. Api ca “yamakasālā nāma mūlakkhandhaviṭṭapapatteti aññamaññaṃ saṃsibbetvā ṭhitasālā”tipi **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ.

Anupādisesāya nibbānadhātuyāti upādīyate kammakilesehīti upādī, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādī kilesābhisāṅkhāramānimmathanena nibbānappattiyāṃ aṇosattāṃ, idha khandhamaccumāranimmathanena ossattāṃ nisesitoti ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu natthi etissā upādisesoti katvā. **Nibbānadhātūti** cettha nibbutimattaṃ adhippetāṃ, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **Parinibbāneti** parinibbānaṭṭhāne, nimittatthe vā bhummavacanaṃ, parinibbānaḥetu sannipatītananti attho. Saṅghassa thero **saṅghatthero**. So pana saṅgho kiṃparimāṇoti āha “**sattannaṃ bhikkhusatasahassāna**”nti. Niccasāpekkhattā hi īdisesu samāso hotiyeva yathā “devadattassa garukula”nti. **Sattannaṃ bhikkhusatasahassānanti** ca saṅghattherānaṃyeva sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ. Tadā hi “sannipatīṭā bhikkhū ettakā”ti pamāṇarahitā. Tathā hi veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya “na cirena bhagavā parinibbāyissati”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi, tasmā gaṇanaṃ vītivatto saṅgho ahoṣi. Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanattaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho.

Tattha **mahākassapoti** mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ mahāthero “mahākassapo”ti vuccati. Atha kimattaṃ āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanattaṃ ussāhaṃ janesīti āha “**sattāhparinibbute**”tiādi. Satta ahāni samāhaṭṭāni sattāhaṃ, sattāhaṃ parinibbutassa assāti **sattāhparinibbuto**, bhagavā, tasmīṃ sattāhparinibbute bhagavati, bhagavato parinibbānādivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttaṃ hoti. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanaṃ samanussarantoti sambandho. Tattha **subhaddoti** tassa nāmaṃ, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā **vuḍḍhapabbajitoti** vuccati. “**Alaṃ āvuso**”tiādinā tena vuttavacanaṃ nidasseti. So hi sattāhparinibbute bhagavati āyasmatā mahākassapattherena saddhiṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge dīṭṭhaajīvakkassa santikā bhagavato parinibbānaṃ sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bāhā paggayha nānappakāraṃ paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṃ kira so **khandhake** (mahāva. 303) āgate ātumāvattusmiṃ nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṃ ātumaṃ

gacchante ‘‘bhagavā āgacchati’’ti sutvā āgatakāle ‘‘yāgudānaṃ karissāmi’’ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhite dve putte etadavoca ‘‘bhagavā kira tātā ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍaṃ ādāya nāliyāvāpakena anugharakaṃ anugharakaṃ āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyaṃ saṃharatha, bhagavato āgatassa yāgudānaṃ karissāmi’’ti. Te tathā akāṃsu. Atha bhagavatī ātumaṃ āgantvā bhūṣāgārakaṃ pavittḥe subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantetvā ‘‘hatthakammamattaṃ me dethā’’ti hatthakammaṃ yācitvā ‘‘kiṃ bhante karomā’’ti vutte ‘‘idañcidañca gaṇhathā’’ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārūpitvā ‘‘idaṃ karotha, idaṃ karoṭhā’’ti sabbarattim vicārento sataśahasāṃ viśajjetvā bhojjayāguṇca madhugoḷakaṇca paṭiyādāpesi. **Bhojjayāgu** nāma bhūñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pavisati, kiṇṭitukāmaṃ sīsamakkhānāyoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto piṇḍāya caritūṃ ātumābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṃ ‘‘bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā’’ti. So yathānivattapāpateheva tehi kāḷakāsāvehi ekena hatthena dabbīṇca kaṭacchuṇca gahetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ paṭiṭṭhāpetvā vanditvā ‘‘paṭiggāṇhatu me bhante bhagavā yāgu’’nti āha. Tato ‘‘jānantāpi tathāgatā pucchanti’’ti **khandhake** (mahāva. 303) āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmim vatthusmim akappiyasamādāpanasikkhāpadaṃ khurabhaṇḍapariharāṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññāpetvā ‘‘bhikkhave anekakappaṇiyo bhojanaṃ pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ, adhammena uppannabhojanaṃ imaṃ paribhūñjitvā anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā’’ti bhikkhācārābhimukho āgamāsi, ekabhikkhūnāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamaṇo hutvā ‘‘ayaṃ ‘sabbāṃ jānāmi’’ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo pesetvā ārocetabbaṃ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattaṃ tiṭṭheyya, idaṇca mama yāvajīvaṃ pariyaṭtaṃ assa, sabbaṃ tena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayha’’nti bhagavatī āghātaṃ bandhitvā dasabale dharamāne kiñci vattaṃ nāsakkihi. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘ayaṃ uccakulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, mamaṃyeva santajjessati’’ti. Svāyaṃ ajja mahākassapattherena saddhiṃ āgacchanto ‘‘parinibbuto bhagavā’’ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha. Thero pana taṃ sutvā hadaye pahāraṃ viya matthake patitasukkāsaniṃ viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji ‘‘sattāhamattaparinibbuto bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā āradhitasāsane nāma evaṃ lahuṃ mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sāsanaṃ osakkāpetu’’nti.

Tato thero cintesi ‘‘sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakaṃ vivadanti’’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti, adhvāsēmi tāva. Bhagavatā hi desitadhammo asaṅghatipuppharāsīsādiso, tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vināye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti vinassissanti, sutte eko dve paññāvārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamaṇa mūle naṭṭhe piśācasādisā bhavissāma, tasmā dhammavināyasaṅghaṃ karissāmi, evaṃ sati daḷhasuttēna saṅghatipupphāni viya ayaṃ dhammavināyo niccālo bhavissati. Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tīṇi gāvutāni paccuggamaṇaṃ akāsi, tīhi ovādehi upasampadaṃ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse paññim cāletvā candopamaṃpaṭipadaṃ kathento maññeva sakkhiṃ katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanarātanaṃ paṭicchāpesi, mādisse bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vaḍḍhiṃ mā alatthu, yāva adhammo na dīppati, dhammo na paṭibhāyati, avināyo na dīppati, vināyo na paṭibhāyati, adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti, avināyavādino na balavanto honti, vināyavādino na dubbalā honti, tāva dhammaṇca vināyaṇca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsāṃ ukkhipitūṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītaṇca bhavissati’’ti. Cintetvā so ‘‘evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppanna’’nti kassaci anārocetvā bhikkhusaṅghaṃ samassāsetvā atha pacchā dhātubhājanādivase dhammavināyasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi. Tena vuttaṃ ‘‘āyasmā mahākassapo sattāhāparinibbutē...pe... dhammavināyasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi’’ti.

Tattha **alanti** paṭikkhepavacanaṃ. **Āvusoti** paridevante bhikkhū ālapati. **Mā socitthāti** citte uppannabalavasokena mā socittha. **Mā paridevitthāti** vācāya mā paridevittha ‘‘paridevanaṃ vilāpo’’ti vacanato. Idāni asocanādīsu kāraṇaṃ dassento ‘‘**sumuttā maya**’’ntiādimāha. **Tena mahāsamaṇenāti** nissakke karaṇavacanaṃ, tato mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo. **Homāti** vā atītatthe vattamānavacanaṃ, ahumhāti attho, anussaranto dhammasaṃvegavāsēnāti adhippāyo. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahotappaññāṇaṃ dhammasaṃvego. Vuttañhetuṃ –

‘‘Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṅghitaṃ;
Ñāṇamohitabhārānaṃ, dhammasaṃvegasaññita’’nti.

Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatīti tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, hetu. **Khoti** avadhāraṇe, etaṃ kāraṇaṃ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha ‘‘**yaṃ pāpabhikkhū**’’tiādi. Ettha **yanti** nipātamattaṃ,

kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. **Pāpabhikkhūti** pāpikāya lāmikāya icchāya samannāgatā bhikkhū. Atīto atikkanto satthā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṃ**, pāvacaṇaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ **pāvacaṇaṃ**, dhammavinayanti vuttaṃ hoti. **Pakkhaṃ labhivāti** alajjipakkhaṃ labhivā. **Na cirassevāti** na cireneva. **Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatīti** yattakaṃ kālaṃ dhammo ca vinayo ca lajjipuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetam bhagavatāti parinibbānaṃ ca nipaṇṇena bhagavatā bhikkhū ovaḍantena etaṃ vuttanti attho. **Desito paññattoti** dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhiddhammasaṅgahitassa hi dhammassa abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato nāpanaṃ vineyyasantāne ṭhapanam paññāpanaṃ, tasmā dhammopi desito ceva paññatto cāti vutto. **Paññattoti** ca ṭhapitoti attho. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantsaṅgahitassa hi atthassa kāyavācānaṃ vinayanato vinayoti laddhādhivacanassa atisaṅgajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato nāpanaṃ asankarato ṭhapanam paññāpanaṃ, tasmā vinayopi desito ceva paññatto cāti vuccati.

So vo mamaccayenāti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā. Idaṃ vuttaṃ hoti – mayā vo ṭhiteneva “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekicchaṃ, idaṃ atekicchaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ. Ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ gaṇassa, ayaṃ saṅghassa santike vuṭṭhātī”ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avitikkamaṇiyatāvāsena otiṇṇavathusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo mahāvīnayo nāma desito, taṃ sakalampi vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabba”nti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanaṃ. Ṭhiteneva ca mayā “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjaṅgāni, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti tena tena vineyyānaṃ ajjhāsāyānurūpena pakārena ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme vibhajivā suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanaṃ. Ṭhiteneva ca mayā “pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvisatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni, tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyaṇṇā, ettakā aparīyaṇṇā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā”ti ime dhamme vibhajivā abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati, khandhādivibhāgena nāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kattabbakiccaṃ nipphādeṣṣati. Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa vassāni bhāsitaṃ lapitaṃ, tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā, navaṅgāni, caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃhassāni evaṃ mahappabhedam hoti. Iti imāni caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃhassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi, ahañca paṇidāni ekova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasaṃhassāni tumhe ovaḍissanti anusāsissanti ovaḍānusāsānikiccessa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyaṇṇapattipattipattivedhasena tividaṃ sāsaṇaṃ, nippariyāyato pana sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. **Addhaniyanti** addhānamaggagāmīti addhaniyaṃ, addhānakkhamanti attho. **Ciraṭṭhitikanti** ciraṃ ṭhiti etassāti ciraṭṭhitikaṃ, sāsaṇaṃ, **assa** bhavēyyāti sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā yena pakārena idaṃ sāsaṇaṃ dīghamaddhānaṃ pavattitum samatthaṃ, tatoyeva ciraṭṭhitikaṃ assa, tathā tena pakārena dhammañca vinayañca saṅgāyeyyanti.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavesaṃ vibhāvento āha “**yañcāhaṃ bhagavatā**”tiādi. Tattha “yañcāha”nti etassa “anuggahito”ti etena sambandho. Tattha **yanti** yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito”ti ettha anuggaṇhanaṃ parāmasati. **Dhāressasīti**ādikam pana bhagavā aññatarasmiṃ rukkhamūle mahākassapatherena paññattasaṅghāṭiyaṃ nisinna taṃ cīvaraṃ vikaṣitapadumapupphavaṇṇena pañinā antare parāmasanto āha. Vuttañhetam **kassapasamyutte** (saṃ. ni. 2.154) mahākassapathereneva ānandattheram āmantetvā kathentena –

“Atha kho, āvuso, bhagavā maggā okkamma yena aññataram rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami, atha khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ catugguṇaṃ paññāpetvā bhagavantaṃ etadavocaṃ ‘idha, bhante, bhagavā nisīdatu, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Nisīdi kho, āvuso, bhagavā paññatte āsane, nisajja kho maṃ, āvuso, bhagavā etadavoca ‘mudukā kho tyāyaṃ kassapa paṭapilotikānaṃ saṅghāṭi’ti. ‘Paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ anukampaṃ upādāyā’ti. ‘Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni’ti. ‘Dhāressāmaṃ, bhante, bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni’ti. So khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ bhagavato pādasiṃ, ahaṃ pana bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni paṭipajji’nti (saṃ. ni. 2.154).

Tattha (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154) **mudukā kho tyāyanti** mudukā kho te ayaṃ. Kasmā bhagavā evamāhāti? Theraṃ saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theraṃ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kim sārīputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṃ panassa ahosi “ime na ciraṃ ṭhassanti, kassapo pana vīsavassasatāyuko, ‘so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ vasitvā dhammavinayaṃ saṅgahaṃ katvā mama sāsaṇaṃ pañcavassasahassaparimāṇaṃ kālaṃ pavattanaṃ karissatī’ti attano naṃ ṭhāne ṭhapemi, evaṃ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissanti”ti, tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite “imaṃ tumhākaṃ gaṇhathā”ti cārittameva, tasmā

“paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā”ti āha. **Dhāressasi pana me tvam kassapāti** kassapa tvam imāni paribhogajīṇṇāni paṃsukūlāni pārupitum sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo – ahaṃ imaṃ cīvaraṃ puññaṃ nāma dāsiṃ pārupitvā āmakasūāne chaḍḍitaṃ tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṃ te pāṇake vidhunitvā mahāariyavaṃse ṭhatvā aggahesiṃ, tassa me imaṃ cīvaraṃ gahitadivase dasasahassacakkavāle mahāpathavī mahāravaṃ viravamānā kampittha, ākāsaṃ taṭataṭāyi, cakkavāladevatā sādhukāraṃ adamsu “imaṃ cīvaraṃ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṃsukūlikena jātiāraññikena jātiēkāsanikena jātisapadānacārikena bhavitum vaṭṭati, tvam imassa cīvarassa anucchavikaṃ kātuṃ sakkhissasī”ti. Theropi attanā pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti. So taṃ atakkayitvā “ahametaṃ paṭipattim pūressāmī”ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṃ kātukāmo “dhāressāmahaṃ bhante”ti āha. **Paṭipajjinti** paṭipannosiṃ. Evaṃ pana cīvaraparivattanaṃ katvā therena pārutacīvaraṃ bhagavā pārupi, satthu cīvaraṃ thero. Tasmim samaye mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā unnadantī kampittha.

Sāṇāni paṃsukūlānī matakāḷevaraṃ pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamate kimī papphotetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. Rathikasusānasāṅkārakūḍādināṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu paṃsukūlamivāti **paṃsukūlam**. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti paṃsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasanaṅkicāni, paribhogajīṇṇānīti attho. Ettha “kiñcāpi ekameva taṃ cīvaraṃ, anekāvayavattā pana bahuvacanaṃ kata”nti **majjhimaṅgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Cīvare sādharmaṇaparibhogenā**ti ettha attanā sādharmaṇaparibhogenāti viññāyamānattā viññāyamānatthassa ca-saddassa payoge kāmacāratā “attanā”ti na vuttaṃ. “Dhāressasi pana me tvam, kassapa, sāṇāni paṃsukūlānī”ti hi vuttattā attanāva sādharmaṇaparibhogo viññāyati, nāññena. Na hi kevalaṃ saddatoyeva sabbattha atthanicchayo bhavissati atthapakaraṇādīnāpi yebhuyyena atthassa niyametabbattā. **Ācariyadhammapālattherena** panettha idaṃ vuttaṃ “cīvare sādharmaṇaparibhogenāti ettha attanā samasamaṭṭhapanenāti idha attanāsaddaṃ ānetvā cīvare attanā sādharmaṇaparibhogenā”ti yojetabbam.

“Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṃ;
Atthato hyasamānānaṃ, āsannattamakāraṇa”nti.

Atha vā bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogenā bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ ekassapi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavatoti. Sabbattha “**ācariyadhammapālattherenā**”ti vutte suttantaṭṭhākārenāti gahetabbam. Samānaṃ dhāraṇametassāti **sādharmaṇo**, paribhogo. Sādharmaṇaparibhogenā ceva samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni (saṃ. ni. 2.152) –

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākañkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākañkhāti vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākañkhāmi vitakkavicāraṇaṃ vūpasamā ajjhantaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākañkhāti vitakkavicāraṇaṃ vūpasamā...pe... dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākañkhāmi pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi, sato ca sampajjāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākañkhāti pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati...pe... tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākañkhāmi sukhasa ca pahānā dukkhasa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsati pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākañkhāti sukhasa ca pahānā dukkhasa ca pahānā pubbeva...pe... catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākañkhāmi sabbaso rūpasāññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsaññācāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākañkhāti sabbaso rūpasāññānaṃ samatikkamā...pe... ākāsaññācāyatanaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākañkhāmi sabbaso ākāsaññācāyatanaṃ samatikkama ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāññācāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākañkhāti sabbaso ākāsaññācāyatanaṃ samatikkamma...pe... viññāññācāyatanaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso viññāṇācāyatanam samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanam upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati...pe... ākiñcaññāyatanam upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākiñcaññāyatanam samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati...pe... nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso nevasaññānāsaññāyatanam samatikkamma saññāvedayitanirodham upasampajja viharāmi. Kassapopi...pe... saññāvedayitanirodham upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi anekavihitam iddhividham paccanubhomi, ekopi hutvā bahudhā homi, bahudhāpi hutvā eko homi, āvibhāvam tirobhāvam tirokuṭṭam tiropākāram tiropabbatam asajjamāno gacchāmi seyyathāpi ākāse, pathaviyāpi ummujjanimujjam karomi seyyathāpi uduke, udukepi abhijjamāne gacchāmi seyyathāpi pathaviyam, ākāsepi pallaṅkena kamāmi seyyathāpi pakkhī sakūṇo, imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve paṇinā parimasāmi parimajjāmi, yāva brahmalokāpi kāyena vasam vattemi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitam iddhividham paccanubhoti...pe... yāva brahmalokāpi kāyena vasam vatteti.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati dibbāya sotadhātuyā...pe... ye dūre santike ca.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi parasattānam parapuggalānam cetasā ceto paricca pajānāmi, sarāgam vā cittaṃ ‘sarāgam citta’nti pajānāmi, vītarāgam vā cittaṃ ‘vītarāgam citta’nti pajānāmi, sadosam vā cittaṃ...pe... vītadosam vā cittaṃ...pe... samoham vā cittaṃ...pe... vītamoham vā cittaṃ...pe... saṃkhittam vā cittaṃ...pe... vikkhittam vā cittaṃ...pe... mahaggatam vā cittaṃ...pe... amahaggatam vā cittaṃ...pe... sauttaram vā cittaṃ...pe... anuttaram vā cittaṃ...pe... samāhitam vā cittaṃ...pe... asamāhitam vā cittaṃ...pe... vimuttam vā cittaṃ...pe... avimuttam vā cittaṃ ‘avimuttam citta’nti pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati parasattānam parapuggalānam cetasā ceto paricca pajānāti, sarāgam vā cittaṃ ‘sarāgam citta’nti pajānāti...pe... avimuttam vā cittaṃ ‘avimuttam citta’nti pajānāti.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi anekavihitam pubbenivāsam anussarāmi. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahasampi jātisatasahasampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe ‘amutrāsīm evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ, tatrāpāsīm evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāram sauddesam anekavihitam pubbenivāsam anussarāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati anekavihitam pubbenivāsam anussarati. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ...pe... iti sākāram sauddesam anekavihitam pubbenivāsam anussarati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānam upavādakā micchādīṭṭhikā micchādīṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyam duggatim vinipātāma nirayam upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānam anupavādakā sammādīṭṭhikā sammādīṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatim saggam lokam upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

“Ahaṃ, bhikkhave, āsavānam khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, āsavānam khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati”’ti (saṃ. ni. 2.152) –

Evam navānupubbavahārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttam kassapasamyutte āgatam pālīmimaṃ peyyālamukhena ādiggaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha “**ahaṃ bhikkhave**”’tiādi.

Tattha **yāvade ākañkhāmīti** yāvadeva icchāmīti attho. Tatoyeva hi **majjhimaggañhipade cūlagañhipade** ca “yāvadevati yāvadevati vuttam hoti”ti likhitaṃ. **Samyuttanikāyaṭṭhakathāyampi** “yāvade ākañkhāmīti yāvadeva icchāmīti”ti attho vutto. Tathā hi tattha linatthapakāsaniyaṃ **ācariyadhammapālathereneva** vuttam “yāvadevati iminā samānattaṃ yāvadevati idaṃ pada”nti. Pothakesu pana katthaci “yāvadevā”ti ayameva pāṭho dissati. Yāni pana ito param “viviceva kāmehi”tiādīnā nayena cattāri rūpāvacarakiriyajhānāni, “sabbaso rūpasāññānaṃ samatikkamā”tiādīnā nayena catasso arūpasamāpattiyo, “sabbaso nevasāññānāsāññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodha”ntiādīnā nayena nirodhasamāpatti, “anekavhiṭṭam iddhividha”ntiādīnā nayena abhiññā ca vuttā. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ anupadavaññānāya ceva bhāvanāvīdhānena ca saddhiṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.69-70) sabbaso vitthāritaṃ. Idhāpi ca verañjakaṇḍe cattāri rūpāvacarajhānāni tisso ca vijjā āvi bhavissanti, tasmā tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ tattheva vañṇayissāma.

Navānupubbavīhāraḥabhiññāppabhedeti ettha **navānupubbavīhārā** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṃsaññitā nirodhasamāpattiyaṃ saha aṭṭha samāpattiyo. **Chalābhiññā** nāma āsavakkhayaññānena saddhiṃ pañcābhiññāyoti evaṃ lokiyalokuttarabhedā sabbā abhiññāyo. **Uttarimanussadhammeti** uttarimanussānaṃ jhāyīnañceva ariyānañca dhammo uttarimanussadhammo. Atha vā uttari manussadhammāti uttarimanussadhammo, manussadhammo nāma dasakusalakammāpathadhammo. So hi vinā bhāvanāmanasikāreṇa pakatīyāva manussehi nibbattetabbato manussattabhāvāvahato vā “manussadhammo”ti vuccati, tato uttari pana jhānādīni “uttarimanussadhammo”ti vedītabbāni. **Attanā samasamaṭṭhapanenāti** ahaṃ yattakaṃ kālaṃ yattake vā samāpattivīhāre abhiññāyo ca vaḷaṅjemi, tathā kassapopīti evaṃ yathāvuttarimanussadhamme attanā samasamaṃ katvā ṭhapanena. Idañca navānupubbavīhāraḥabhiññādi bhāvasāmaññena pasamsāmatam vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsati koṭisatasahasasāñkhā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷaṅjeti. Ettha ca “uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanenā”ti idaṃ nidassanamattanti vedītabbaṃ. Tathā hi –

“Ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ, ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā, ahaṃ vā kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā”ti (saṃ. ni. 2.149).

Evampi attanā samasamaṭṭhāne ṭhāpetiyeva, tassa kimaññaṃ āṇanyaṃ bhavissati aññatra dhammavinayasāṅgāyanāti adhippāyo. Tattha “tassāti tassa anuggahassā”ti **majjhimaggañhipade** vuttam. Tassa meti vā attho gahetabbo. Pothakesu hi katthaci “tassa me”ti pāṭhoyeva dissati, dhammavinayasāṅgāyanaṃ ṭhāpetvā aññaṃ kiṃ nāma tassa me āṇanyaṃ āṇaṇabhāvo bhavissatīti attho. **“Nanu maṃ bhagavā”**tiādīnā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti. **Sakakavacaissariyānuppādānenāti** ettha cīvarassa nidassanavasena kavacassa gahaṇaṃ kataṃ, samāpattiyaṃ nidassanavasena issariyaṃ gahitaṃ. **Kulavaṃsappatiṭṭhāpakanti** kulavaṃsassa kulappaveṇiyā patiṭṭhāpakaṃ. “Me saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako”ti nīccasāpekkhattā samāso daṭṭhabbo, me saddhammavaṃsassa patiṭṭhāpako pavattakoti vuttam hoti. Vuttavacanamanussaranto anuggahesīti cintayanto dhammavinayasāṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho, dhātubhājanadivase tattha sannipatītaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti attho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāṭiyā vibhāvento āha **“yathāhā”**tiādi. Tattha **ekamidāhanti** ettha **idanti** nipātamattaṃ. **Ekam samayanti** ca bhūmatthe upayogavacanaṃ, ekasmiṃ samayeti vuttam hoti. **Pāvāyāti** pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā kusināraṃ gamissāmīti addhānamaggapaṭipannoṭi vuttam hoti. **Addhānamaggoti** ca dīghamaggo vuccati. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Mahatā bhikkhusaṅghena saddhinti** guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Bhikkhūnaṃ saṅghena bhikkhusaṅghena, samaṇagaṇena saddhiṃ ekatoti attho. **“Pañcamattehi”**tiādīnā saṅkhyāmahattaṃ vibhāveti. **Matta-saddo** cettha pamāṇavacano “bhōjane mattaññutā”tiādīsū viya. **Sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato vedītabbanti** sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ idha ānetvā vitthārato dassetabbanti adhippāyo.

“Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananato para”nti **ācariyadhammapālatherena** vuttam. **Mahāgañhipade** pana “tato paranti subhaddakaṇḍato para”nti vuttam. Idamevettha sārato paccetabbanti no takko. Ayameva hi ussāhajanappakāro, yadidaṃ “handa mayaṃ, āvuso, dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dīppati”tiādi, tasmā ussāhajanato paranti na vattabbaṃ heṭṭhā ussāhajanappakārassa pāṭiyā avuttattā. Ayañhettha pāḷikkamo –

“Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāhaṃ, āvuso, samayaṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggapaṭipanno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Atha khvāhaṃ, āvuso, maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdiṃ.

“Tena kho pana samayena aññataro ājīvako kusinārāya mandāravapupphaṃ gahetvā pāvaṃ addhānamaggapaṭipanno hoti. Addasaṃ kho ahaṃ, āvuso, taṃ ājīvakaṃ dūratova āgacchantam, disvāna taṃ ājīvakaṃ etadavocaṃ ‘apāvuso, amhākaṃ sathhāraṃ jānāsī’ti? ‘Āma, āvuso, jānāmi. Ajja sattāhāparinibbuto samaṇo gotamo, tato me idaṃ mandāravapupphaṃ gahitanti. Tatrāvuso, ye te bhikkhū avītarāgā, appekacce bāhā paggayha kandanti, chinnaṃpātaṃ papatanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, ‘atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahita’nti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhvāsenti

‘aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā’”ti.

“Atha khvāhaṃ, āvuso, te bhikkhū etadavocaṃ – ‘alaṃ, āvuso, mā socittha mā paridevitta, nanvetāṃ, āvuso, bhagavatā paṭikacceva akkhātāṃ ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññāthābhāvo. Taṃ kutettha, āvuso, labbhā, yaṃ taṃ jātāṃ bhūtāṃ saṅkhatāṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjī’”ti netāṃ ṭhānaṃ vijjati”ti.

“Tena kho pana samayena, āvuso, subhaddo nāma vuḍḍhapabbajito tassaṃ parisāyaṃ nisinna hoti. Atha kho āvuso subhaddo vuḍḍhapabbajito te bhikkhū etadavoca ‘alaṃ, āvuso, mā socittha mā paridevitta, sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇena, upaddutā ca mayaṃ homa’ ‘idaṃ vo kappati, idaṃ vo na kappati’”ti, ‘idāni pana mayaṃ yaṃ icchissāma, taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāma’”ti. Handa mayaṃ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dīppati, dhammo paṭibāhīyati, avinayo pure dīppati, vinayo paṭibāhīyati, pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, pure avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā honti””ti.

““Tena hi, bhante, thero bhikkhū uccinatū””ti. Atha kho āyasmā mahākassapo ekenūnapañcaarahantasatāni uccini. Bhikkhū āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavocaṃ ‘ayaṃ, bhante, āyasmā ānando kiñcāpi sekkho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatiṃ gantuṃ, bahu cānena bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyyatto. Tena hi, bhante, thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatū””tiādi (cūḷava. 437).

Tasmā **tato paranti** ettha subhaddakaṇḍato paranti evamattho daṭṭhabbo. “Sabbāṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato vedītabba””nti hi iminā “yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāma””ti etaṃ pariyyantaṃ subhaddakaṇḍapaḷiṃ dassetvā idāni avasesaṃ ussāhajanappakārapavattaṃ paḷimeva dassento “**handa mayaṃ āvuso**””tiādimāha.

Tattha **pure adhammo dīppatī** ettha adhammo nāma dasakusalakammappathadhammapaṭipakkhabhūto adhammo. **Pure dīppatī** api nāma dīppati. Atha vā yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhitaṃ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Āsanne hi anāgate ayaṃ puresaddo. **Dīppatī** dīppissati. Pure-saddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānapayogo yathā “purā vassati devo””ti. Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti “pureti pacchā anāgate yathā addhānaṃ gacchantassa gantabbamaggo ‘pure’”ti vuccati, tathā idha daṭṭhabba””nti. **Avinayoti** pahānavinayasaṃvaravinayānaṃ paṭipakkhabhūto avinayo. “Vinayavādino dubbalā honti””ti evaṃ iti-saddopi ettha daṭṭhabbo, “tato paraṃ āhā””ti iminā sambandho. Potthakesu pana katthaci iti-saddo na dissati, paḷiyāṃ pana dīghanikāyaṭṭhakathāyañca attheva iti-saddo.

Tena hīti uyyojanathe nipāto. Uccinane uyyojentā hi taṃ mahākassapattheraṃ evamāhaṃsu. **Bhikkhū uccinatūti** saṅgītiyā anurūpe bhikkhū uccinitvā gaṇhātūti attho. “Sakalanavaṅga...pe... pariggahesī””ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatattā saṅgītiyā bahūpakāraṃ dasseti. Tattha **sakalanavaṅgasatthusāsanaṃpariyattidharetī** sakalaṃ suttageyyādi navaṅgaṃ ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgaṃ, satthusāsanaṃ. Atthakāmena pariyaṇitabbato dīṭṭhadhammikādīpurisattapariyattabhāvato ca pariyaṭṭīti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṃ sakalanavaṅgasatthusāsanaṃsāṅkhātāṃ pariyaṭṭiṃ dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsanaṃpariyattidharā, tādiseti attho. Bahūnaṃ nānappakāraṇaṃ kilesānaṃ sakkāyadīṭṭhiyā ca avihataṭṭā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Duvidhā puthujjanā andhaputhujjanā kalyāṇaputhujjanāti. Tattha yesaṃ khandhadhātuāyatanādisu uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇāni natthi, te andhaputhujjanā. Yesaṃ tāni atthi, te kalyāṇaputhujjanā. Te idha “puthujjanā””ti adhippetā. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā**.

Tiṭṭhākasabbapariyattippabhedadharetī tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samāhāro tiṭṭhākaṃ, tiṭṭhākasāṅkhātāṃ navaṅgādivasena anekadhā bhinnaṃ sabbapariyattippabhedāṃ dhārentīti tiṭṭhākasabbapariyattippabhedadhārā, tādiseti attho. Anu anu taṃsamaṅgīnaṃ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva ānubhāvo, pabhāvo. Mahanto ānubhāvo yesaṃ te **mahānubhāvā**. **Tevijjādibhedeti** tisso vijjāyeva tevijjā, tā ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedaṃ anekappakāraṃ bhinnā etesanti tevijjādibhedā, khīṇāsavā, tādiseti attho. Atha vā tisso vijjā etassa atthīti tevijjā, so ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedaṃ yesaṃ khīṇāsavānaṃ te tevijjādibhedā, tādiseti attho. **Ye sandhāya idaṃ vuttanti** ye bhikkhū sandhāya idaṃ “atha kho āyasmā””tiādivacanaṃ **saṅgītikkhandaḥ** (cūḷava. 437) vuttanti attho.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti **sekkho**, atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sāyeva tassa sīlanti sekkho. So hi apariyositasikkhattā ca tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭipassaddhussāho, nāpi vissatṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekkho. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti sekkho. Uparimaggattayakiccasa apariyosittā saha karaṇīyenāti **sakaraṇīyo**. **Assāti** anena. **Asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthīti** nanu ca –

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhuto;

Caturāsīti sahasāni, ye me dhammā pavattino’’ti. (theragā. 1027) –

Vuttattā kathametaṃ yujjati? Dve sahasāni bhikkhutoti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttanti nāyaṃ virodho. **Bahukārattāti** bahuupakārattā. Upakāravacano hettha kārasaddo. **Assāti** bhaveyya.

Ativiya vissatthoti ativiya vissāsiko. Nanti ānandattheraṃ, ‘‘ovadati’’ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha ‘‘**na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**’’ti. Tathā hi parinibbute satthari mahākassapatthero satthuparinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṅghassa majjhe nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ pañcasate bhikkhū uccinitvā ‘‘āvuso, rājagahe vassaṃ vasantā dhammavinayaṃ saṅgāyeyyāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodhaṃ pacchinditvā rājagahe sannipatathā’’ti vatvā attanā rājagahaṃ gato. Ānandattheropi bhagavato pattacīvaramādāya mahājanaṃ saññāpento sāvattiṃ gantvā tato nikkhamma rājagahaṃ gacchanto dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ cari. Tasmīṃ samaye ānandattherassa tiṃsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārabhūtā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasaṃpannā ca vibbhamiṃsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā vibbhamiṃsūti? Tesāṃ kira mātāpitaro cintesūṃ ‘‘ānandatthero satthuvissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṃ satthāraṃ gahetvā gantum sakkoti, amhākaṃ dārake etassa santike pabbājessāma, so satthāraṃ gahetvā āgamissati, tasmīṃ āgate mayaṃ mahāsakkāraṃ kātuṃ labhissāma’’ti iminā tava kāraṇena nesaṃ ñātakā te pabbājesūṃ. Satthari pana parinibbute tesāṃ sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesūṃ.

Atha ānandattheraṃ dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ caritvā rājagahamāgataṃ disvā mahākassapatthero evamāha ‘‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’ti. Vuttañhettaṃ kassapasamyutte –

‘‘Atha kiñcaraḥi tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te, āvuso ānanda, parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti.

‘‘Api me bhante kassapa sirasmīṃ palitāni jātāni, atha ca pana mayaṃ ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na muccāmāti. Tathā hi pana tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te, āvuso ānanda, parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’ti (saṃ. ni. 2.154).

Tattha (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154) **sassaghātaṃ maññecarasīti** sassāṃ ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṃ maññe carasīti** kulāni upaghātento viya hananto viya āhananto viya āhiṇḍasi. **Olujjati** palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyāti**, āvuso, evaṃ ete tuyhaṃ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadahaṃ ceva sāmaṇerā ca palujjanti. **Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti** ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti therāṃ tajjento āha. **Kumārakavādā na muccāmāti** kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tvanti** idamassa evaṃ vattabbatāya kāraṇadassanattaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – yasmā tvaṃ imehi navakehi bhikkhūhi indriyasamvararahitehi saddhiṃ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhiṃ caranto ‘‘kumārako’’ti vattabbataṃ arahasīti.

‘‘Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’ti ettha **vā-saddo** padapūraṇe. **Vā-saddo** hi upamānasamuccayasamśayavavassagapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa ‘‘paṇḍito vāpi tena so’’tiādīsu (dha. pa. 63) upamāne dissati, sadisabhāveti attho. ‘‘Taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti’’tiādīsu (su. ni. 213) samuccaye. ‘‘Ke vā ime kassa vā’’tiādīsu (pārā. 296) samśaye. ‘‘Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho’’tiādīsu (dī. ni. 1.181) vavassagge. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā’’tiādīsu (ma. ni. 1.170; saṃ. ni. 2.13) vikappeti. Idha pana padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ ‘‘vāsaddassa atthuddhāraṃ karontena ‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.154) padapūraṇe’’ti. Aṭṭhakathāyampi (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154) ettakameva vuttaṃ ‘‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti therāṃ tajjento āhā’’ti. Etthāpi **vatāti** vacanasiliṭṭhatāya vuttaṃ. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ ‘‘na vāyanti ettha vāti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipīti attho’’ti. Taṃ tassa matimattanti daṭṭhabbaṃ. Na hettha ayamatto sambhavati, tasmā attano pamāṇaṃ nāññāsīti evamattho veditabbo. **Tatrāti** evaṃ sati. **Chandāgamaṇaṃ viyāti** ettha chandā āgamaṇaṃ viyāti padacchedo kātabbo, chandena āgamaṇaṃ pavattanaṃ viyāti attho, chandena akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. Chandaṃ vā āgacchati sampayogavasenāti chandāgamaṇaṃ, tathā pavatto apāyagamaṇīyo akusalacittuppādo. Atha vā ananurūpaṃ gamaṇaṃ āgamaṇaṃ, chandena āgamaṇaṃ chandāgamaṇaṃ, chandena sinehena ananurūpaṃ gamaṇaṃ pavattanaṃ akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. **Asekkhapaṭisambhidāppatteti** asekkhabhūtā paṭisambhidā asekkhapaṭisambhidā, taṃ patte, paṭiladdhaasekkhapaṭisambhideti attho. **Anumatīyāti** anuññāya, yācanāyāti vuttaṃ hoti.

‘‘Kiñcāpi sekkho’’ti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamaṇasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaṃyeva pana uccinittātīti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamaṇāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi therā āyasmantampi ānandaṃ uccinatūti evamettha sambandho veditabbo. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṃ gantunti yojettabbaṃ. ‘‘Abhabbo’’tiādīnaṃ pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvaṃ dassentā vijjamaṇe guṇe kathenti. Tattha

chandāti chandena, sinehenāti attho. **Agatiṃ gantuntī** agantabbaṃ gantuṃ, akattabbaṃ kātuntī vuttaṃ hoti. Imāni pana cattāri agatigamanāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānaṃ bhikkhūnaṃ amanāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā manāpaṃ dento chandāgatiṃ gacchati nāma. Attano pana abhārabhūtānaṃ manāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā amanāpaṃ dento dosāgatiṃ gacchati nāma. Bhaṇḍesu bhājanīyavattuṅca ṭhitikaṅca ajānanto mohāgatiṃ gacchati nāma. Mukharānaṃ vā rājādinissitānaṃ vā “ime me amanāpe bhaṇḍe dinne anattaṃ kareyyu”nti bhayena parivattitvā manāpaṃ dento bhayāgatiṃ gacchati nāma. Yo pana evaṃ na gacchati, sabbesaṃ tulābhūto pamāṇabhūto majjhattova hutvā yaṃ yassa pāpuṇāti, tadeva tassa deti, ayaṃ catubbidhampi agatiṃ na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattiṃ lahukāpattiṃ katvā kathento chandāgatiṃ gacchati nāma. Itarassa lahukāpattiṃ garukāpattiṃ katvā kathento dosāgatiṃ gacchati nāma. Āpattivuṭṭhānaṃ pana samuccayakkhandhakaṅca ajānanto mohāgatiṃ gacchati nāma. Mukharassa vā rājavūjītassa vā “ayaṃ me garukaṃ katvā āpattiṃ kathentassa anathampi kareyyā”ti garukameva lahukāpattiṃ kathento bhayāgatiṃ gacchati nāma. Yo pana sabbesaṃ yathābhūtameva kathesi, ayaṃ catubbidhampi agatigamaṇaṃ na gacchati nāma. Theropi tādiso catunnampi agatigamaṇaṃ paṭhamamaggena pahīnāta, tasmā saṅgāyanavasena dhammavinayavinicchaye sampatte chandādivasena aññethā akathetvā yathābhūtameva kathetīti vuttaṃ “**abhabbo...pe... agatiṃ gantu**”nti. **Pariyattoti** adhīto, uggahitoti attho.

Uccinītenāti uccinītvā gahitena. **Etadahosīti** etaṃ parivattakkaṇaṃ ahoṣi. **Rājagahaṃ kho mahāgocāranti** ettha “rājagahanti rājagahasāmantāṃ gahetvā vutta”nti **cūlagaṇṭhipade majjhimagāṇṭhipade** ca vuttaṃ. Gāvo caranti etthāti gocarā, gocarō viya gocarō, bhikkhācāraṇaṭṭhānaṃ. So mahanto assa, etthāti vā mahāgocaraṃ, rājagahaṃ. **Thāvarakammaṃti** ciraṭṭhāyikammaṃ. **Visabhāgappuggalo** subhaddasādiso. **Ukkoṭeyyāti** nivāreyyāti attho. **Ñattidutiyaṃ kammaṃ sāvesīti** –

“Suṇātu me, āvuso, saṅgho, yaḍi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammanneyya ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammaṅca vinayaṅca saṅgāyitūṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, eṣā ñatti.

“Suṇātu me, āvuso, saṅgho, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammannati ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammaṅca vinayaṅca saṅgāyitūṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, yassāyasmato khamati imesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ sammuti ‘rājagahe vassaṃ vasantānaṃ dhammaṅca vinayaṅca saṅgāyitūṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, so tuṅhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

“Sammatāni saṅghena imāni pañca bhikkhusatāni ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammaṅca vinayaṅca saṅgāyitūṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, khamati saṅghassa, tasmā tuṅhī, evameṭaṃ dhārayāmi”ti (cūlava. 437) –

Evaṃ ñattidutiyaṃ kammaṃ sāvesi. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ saṅgītikkhandaṃ vuttanayeneva ñātabba”nti.

Ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatiṃ divase katā. Vuttañhettaṃ **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. nī. aṭṭha. 1.paṭhamasaṅgītikathā) “ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatiṃ divase katā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsasamaye parinibbuto, athassa sattāhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sariraṃ gandhamālādīhi pūjayaṃsu. Evaṃ sattāhaṃ sādhuḍḍānadivasā nāma ahesuṃ. Tato sattāhaṃ citakāya aggīnā jhāyi, sattāhaṃ sattipaṇjaraṃ katvā santhāgārasālāyaṃ dhātupūjaṃ karimsūti ekavīsati divasā gatā. Jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyaṃ pana dhātuyo bhājayiṃsu. Etasmiṃ dhātubhājanadivase sannipatitassa mahābhikkhusaṅghassa subhaddena vuḍḍhapabbajitena kataṃ anācāraṃ ārocetvā vuttanayeneva bhikkhū uccinītvā ayaṃ kammavācā katā. Imaṅca pana kammavācaṃ katvā thero bhikkhū āmantesi ‘āvuso idāni tumhākaṃ cattālīsadivasā okāso, tato paraṃ ayaṃ nāma no palibodho atthīti vattaṃ na labbhā, tasmā etthantare yassa rogāpalibodho vā ācariyupajjhāyapalibodho vā mātāpitupalibodho vā atthi, pattaṃ vā pana pacitabbaṃ cīvaraṃ vā kātabbaṃ, so taṃ palibodhaṃ chinditvā karaṇīyaṃ karotū”ti. Evaṅca pana vatvā thero attano pañcasatāya parisāya parivuto rājagahaṃ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāraṃ gahetvā sokasallasamappitaṃ mahājanaṃ assāsetukāmaṃ taṃ taṃ disaṃ pakkantā. Puṇṇatthero pana sattasatābhikkhuparivāro ‘tathāgatassa parinibbānaṭṭhānaṃ āgatāgataṃ mahājanaṃ assāsessāmi”ti kusiṇārāyameva aṭṭhāsi. Āyasmā ānando yathā pubbe aparinibbutassa, evaṃ parinibbutassapi bhagavato sayameva pattaḍḍāyā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Gacchato panassa parivārā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā”ti. Tasmā tathāgatassa parinibbānato tīsu sattāhesu atikkantesu ekavīsatiṃ divase imaṃ kammavācaṃ sāvetvā thero rājagahaṃ pakkantoti vedītabbaṃ.

Yadi evaṃ kasmā pana idha **maṅgalasuttaṭṭhakathāyaṅca** (khu. pā. aṭṭha. 5.paṭhamamahāsaṅgītikathā) “sattasu sādhuḍḍānadivasesu sattasu ca dhātupūjādīvasesu vītivattesi”ti vuttaṃ? Sattasu dhātupūjādīvasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāpanasattāhampi gahitamevāti katvā visuṃ na vuttaṃ viya dissati. Yadi evaṃ atha kasmā “aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttanti? Nāyaṃ doso. Appakañhi unamadhiḍḍikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hoti, tasmā samudāyo appakena adhiḍḍikopi anadhiko viya hotīti katvā aḍḍhamāso adhiḍḍikopi pañca divase “aḍḍhamāso

atikkanto’’ti vuttam ‘‘dvāsītikhandhakavattānaṃ katthaci asītikhandhakavattāni’’ti vacanaṃ viya. Tathā appakena ūnopi ca samudāyo anūno viya hotīti katvā ‘‘diyaḍḍhamāsato ūnepi pañca divase diyaḍḍhamāso seso’’ti ca vuttam. **Satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāyañhi** (vibha. aṭṭha. 356) chamāsato ūnepi aḍḍhamāse ‘‘cha māse sajjhāyo kātabbo’’ti vuttavacanaṃ viya. Tattha hi tacapañcakādīsū catūsū pañcacesu dvīsū ca chakkesu ekekaṃ anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhaṃ, tathā purimapurimehi pañcakachakkehi saddhiṃ anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhanti evaṃ visuṃ tipañcāhaṃ ekato tipañcāhaṃ sajjhāyaṃ katvā chamāsaṃ sajjhāyo kātabboti vacanaṃ viya. Tattha hi vakkapañcakādīsū tīsū pañcacesu dvīsū ca chakkesu visuṃ heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye pañcannaṃ pañcannaṃ pañcakānaṃ vasena pañcamāsaparipuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visuṃ tipañcāhamevāti aḍḍhamāsoyeveko labbhati aḍḍhamāsādhikapañcamāsā labbhanti.

Evaṃ sati yathā tattha aḍḍhamāse ūnepi māsaparicchadena paricchijjamaṇe sajjhāye cha māsā paricchadakā hotīti paricchijjamaṇassa sajjhāyassa sattamāsādīmāsantaragamanānivāraṇatthaṃ chamāsaggahaṇaṃ kataṃ, na sakalachamāse sajjhāyappavattidassanattaṃ, evamidhāpi māsavasena kāle paricchijjamaṇe ūnepi pañcadivase diyaḍḍhamāso paricchadako hotīti paricchijjamaṇassa kālassa dvimāsādīmāsantaragamanānivāraṇatthaṃ ‘‘diyaḍḍhamāso seso’’ti diyaḍḍhamāsaggahaṇaṃ katanti evamettha attho gahetabbo. Aññāthā ca aṭṭhakathāvacanaṇaṃ aññamaññavirodho āpajjati. Ekāhameva vā bhagavato sarīraṃ citakāya jhāyīti khuddakabhāṇakānaṃ adhippāyoti gahetabbaṃ. Evañhi sati parinibbānato sattasu sādhuḷānadivasesu vītivattesu aṭṭhamiyaṃ citakāya bhagavato sarīraṃ jhāpetvā tato paraṃ sattasu divasesu dhātupūjaṃ akaṃsūti aḍḍhamāso atikkanto, gimhānaṃ diyaḍḍho ca māso seso hoti. Parinibbānasuttantapāḷiyampi hi citakāya jhāpanasattāhaṃ na āgataṃ, dveyeva sattāhāni āgatāni, upaparikkhitvā pana yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ. Ito aññena vā pakārena yathā na virujjhati, tathā kāraṇaṃ pariyesitabbaṃ. Yaṃ panettha **kenaci** vuttam ‘‘aḍḍhamāso atikkantoti ettha eko divaso naṭṭho. So paṭipadadivaso kolāhaladivaso nāma, tasmā idha na gahito’’ti. Taṃ na sundaraṃ parinibbānasuttantapāḷiyaṃ paṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā aṭṭhakathāyañca parinibbānadivasenapi saddhiṃ tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gahitattā. Tathā hi parinibbānadivasena saddhiṃ tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gahitattā jeṭṭhamūlasukkapañcamī ekavīsatiṃ divaso hoti.

Sattasu sādhuḷānadivasesūti ettha sādhuḷānaṃ nāma saṃvegavattuṃ kittetvā kittetvā aniccatāpaṭisaṃyuttāni gītāni gāyitvā pūjāvasena kīḷanato sundaraṃ kīḷananti **sādhuḷānaṃ**. Atha vā sapaṇāhitasādhanatṭhena sādhu, tesam saṃvegavattuṃ kittetvā kittetvā kīḷanaṃ sādhuḷānaṃ, ulārapuññapasavanaṃ samparāyikatthāvirodhikīḷāvihāroti attho. Ettha ca purimasmiṃ sattāhe sādhuḷāya ekadesena katattā sādhuḷānadivasā nāma te jātā. Visesato pana dhātupūjadivasesuyeva sādhuḷānaṃ akaṃsu. Tatoyeva ca mahāparinibbānasuttantapāḷiyaṃ –

‘‘Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṃ santhāgāre sattipaṇjaraṃ karitvā dhanupākāraṃ parikkhipāpetvā naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkariṃsu garuṃ kariṃsu mānesuṃ pūjesu’’nti (dī. ni. 2.235).

Etassa aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.235) vuttam –

‘‘Kasmā panete evamakāṃsūti? Ito purimesu dvīsū sattāhesu te bhikkhusaṅghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyabhojanīyādīni saṃvidahantā sādhuḷālikāya okāsaṃ na labhiṃsu. Tato nesaṃ ahoṃ ‘imaṃ sattāhaṃ sādhuḷānaṃ kīḷissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ fītvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīḷissāma’’ti, tena te evamakāṃsū’’ti.

Tasmā visesato sādhuḷālikā dhātupūjadivasesuyevāti daṭṭhabbaṃ. Te pana dhātupūjāya katattā ‘‘dhātupūjadivasā’’ti pākāṭā jātāti āha ‘‘**sattasu ca dhātupūjadivasesū**’’ti. **Upakaṭṭhāti** āsannā. Vassaṃ upanenti upagacchanti etthāti **vassūpanāyikā**. **Ekam maggaṃ gatoti** cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsetuṃ ekena maggena gato. Evaṃ anuruddhattherādayopi tesu tesu janapadesu cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsentā gatāti daṭṭhabbaṃ. **Yena sāvatthi, tena cārikaṃ pakkāmīti** yattha sāvatthi, tattha cārikaṃ pakkāmī, yena vā disābhāgena sāvatthi pakkamitabbā hoti, tena disābhāgena cārikaṃ pakkāmīti attho.

Tatrāti tassaṃ sāvatthiyaṃ. **Sudanti** nipātamaṭṭam. **Aniccatādiṭṭhisaṃyuttāyāti** ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiadinayappavattāya. Asamucchinnatāṇhānusaṃyattā avijjātāṇhābhisaṅkhatena kammunā bhavayonigatīṭṭhitisattāvasesu khandhapañcakasaṅkhātāṃ attabhāvaṃ janeti abhinibbattetīti jano, kilese janeti, ajani, janissatīti vā jano, mahanto janoti **mahājano**, taṃ mahājanaṃ, bahujananti attho. **Saññāpetvāti** samassāsetvā. **Gandhakuṭṭiyā dvāraṃ vivarīyāti** paribhogacetiyabhāvato gandhakuṭṭiyā vanditvā gandhakuṭṭiyā dvāraṃ vivarīti veditabbaṃ. Teneva dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.paṭṭhamamahāsaṅgītikathā) ‘‘gandhakuṭṭiyā vanditvā’’ti vuttam. Milātaṃ mālākacavaraṃ **milātāmālākacavaraṃ**. **Yathāṭṭhāne ṭhapetvāti** paṭṭhamatṭhānaṃ anatikkamitvā yathāṭṭhāneyeva ṭhapetvāti attho. **Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vattaṃ sabbamakāsīti** senāsane kattabbavattaṃ sandhāya vuttam. Karonto ca nhānakoṭṭhake sammajjanaudakūpaṭṭhānādikālesu gandhakuṭṭiyā gantvā ‘‘nanu bhagavā yaṃ tumhākaṃ nhānakālo, yaṃ dhammadesanākālo, yaṃ bhikkhūnaṃ ovādadānakālo, yaṃ sihaseyyaṃ kappanakālo, yaṃ mukhadhovanakālo’’tiadinā nayena paridevamānova akāsi. Tameṇa aññatarā devatā ‘‘bhante ānanda, tumhe evaṃ

paridevamānā kathaṃ aññe assāsāyissathā”ti saṃvejesi. So tassā vacanena saṃviggahadayo santhambhitvā tathāgatassa parinibbānato pabhuti thānanisajjabahulatāya ussannadhātukaṃ kāyaṃ samassāsetuṃ khīravirecanaṃ pivi. Idāni taṃ dassento “**atha thero**”tiādimāha.

Ussannadhātukanti upacitasemhādihātukaṃ kāyaṃ. **Samassāsetunti** santappetuṃ. **Dutiyadivaseti** devatāya saṃvejitadivasato. “Jetavanavihāraṃ pavitthadivasato vā dutiyadivase”ti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṃ, osadhaparibhāvitaṃ khīrameva virecananti **khīravirecanaṃ**. **Yaṃ sandhāyāti** yaṃ bhesajjapānaṃ sandhāya. Aṅgasubhatāya subhoti evaṃ laddhanāmattā **subhena māṇavena**. **Pahitaṃ māṇavakanti** “satthā parinibbuto ānandatthero kirassa pattacīvaraṃ gahetvā āgato, mahājano ca taṃ dassanāya upasānkamati”ti sutvā “vihāraṃ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukkena paṭisanthāraṃ vā kātuṃ dhammakathaṃ vā sotuṃ, gehaṃ āgataṃyeva naṃ disvā sukkena paṭisanthāraṃ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā athhi, tampi naṃ pucchissāmī”ti cintetvā subhena māṇavena pesitaṃ māṇavakaṃ. **Etadavocāti** etaṃ “akālo kho”tiādikāṃ ānandatthero avoca. **Akālo khoti** ajja gantuṃ yuttakālo na hoti. Kasmāti ce āha “**atthi me ajja**”tiādi. **Bhesajjamattāti** appamattakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattāsaddo “mattā sukharapiccāgā”tiādisu viya.

Dutiyadivaseti khīravirecanaṃ pītadivasato dutiyadivase. **Cetakattherenāti** cetiyaraṭṭhe jātattā “cetako”ti evaṃladdhanāmena. **Subhena māṇavena puṭṭhoti** “yesu dhammesu bhavaṃ gotamo imaṃ lokaṃ paṭiṭṭhāpesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti, sace dharanti, ānando jānissati, handa naṃ pucchāmī”ti evaṃ cintetvā “yesaṃ so bhavaṃ gotamo dhammānaṃ vaṇṇavādī ahoṣi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi paṭiṭṭhāpesi, katamesānaṃ kho bho ānanda dhammānaṃ so bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahoṣī”tiādinā (dī. ni. 1.448) subhena māṇavena puṭṭho. Athassa thero tīṇi piṭṭakāni sīlakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento “tiṇṇaṃ kho, māṇava, khandhānaṃ so bhagavā vaṇṇavādī”tiādinā subhasuttamabhāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**dīghanikāye subhasuttaṃ nāma dasamaṃ suttamabhāsi**”ti.

Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti ettha **khaṇḍanti** chinnaṃ. **Phullanti** bhinnaṃ. Tesaṃ **paṭisaṅkharāṇaṃ** puna sammā pākatikakaraṇaṃ, abhinavakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Rājagahanti** evaṃnāmakaṃ nagaraṃ. Tañhi mandhatumahāgovindādīhi pariggahitattā “rājagaha”nti vuccati. **Chaḍḍitapatitauklāpāti** chaḍḍitā ca patitā ca uklāpā ca ahesunti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhagavato parinibbānaṭṭhānaṃ gacchantehi bhikkhūhi chaḍḍitā vissatthā, tatoyeva ca upacikādīhi khādītattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā ca ahesuntī. Imamevatthaṃ dassento āha “**bhagavato hi**”tiādi. Paricchedavasena veṇiyati dissatthi **pariveṇaṃ**. **Tatthāti** tesu vihāresu. Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti iminā sambandho. **Paṭhamāṃ māsaṃ** vassānassa paṭhamāṃ māsaṃ, accantasāmyoge cetāṃ upayogavacanaṃ. Senāsanavattānaṃ paññattattā **senāsanakkhandhake** ca senāsanapaṭibaddhānaṃ bahūnaṃ vacanato “bhagavatā...pe... vaṇṇita”nti vuttaṃ.

Dutiyadivaseti “khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇaṃ karomā”ti cintitadivasato dutiyadivase. So ca vassūpanāyikadivasato dutiyadivasoti veditabbo. Te hi therā āsālhīpuṇṇamāya uposathaṃ katvā pāṭipade sannipatitvā vassaṃ upagantvā evaṃ cintesuṃ. **Ajātasattu rājāti** ajāto hutvā pituno paccatthiko jātoti “ajātasattu”ti laddhavohāro rājā. Tasmim kira kucchigate deviyā evarūpo dohaṇo uppajji “aho vatāhaṃ rañño dakkhiṇābhūto lohitaṃ piveyya”nti. Atha tassā kathetuṃ asakkontiyaṃ kisabhāvaṃ dubbaṇṇabhāvaṃca disvā rājā sayameva pucchitvā ñatvā ca vejje pakkosāpetvā suvaṇṇasathakena bāhuṃ phāletvā suvaṇṇasarakena lohitaṃ gahetvā udakena sambhinditvā pāyesi. Nemittakā taṃ sutvā “esa gabbo rañño sattu bhavissati, iminā rājā haññissati”ti byākariṃsu, tasmā “ajātoyeva rañño sattu bhavissati”ti nemittakehi niddiṭṭhattā ajātasattu nāma jāto. **Kinti** kāraṇapucchanatthe nipāto, kasmāti attho. **Paṭivedesunti** nivedesuṃ, jānāpesunti attho. **Vissatthāti** nirāsaṅkacittā. **Āṇācakkanti** āṇāyeva appaṭihataṃvuttīyā pavattanaṭṭhena cakkanti āṇācakkāṃ. **Sannisajjaṭṭhānanti** sannipatitvā nisīdanaṭṭhānaṃ.

Rājabhavanavibhūtinti rājabhavanasampattim. **Avahasantamivāti** avahāsaṃ kurumānaṃ viya. **Siriyaṃ nīketamivāti** siriyaṃ vasanaṭṭhānaṃviya. **Ekanipātātithamiva ca devamanussanayanavihaṅgānanti** ekasmim pāṇiyatitthe sannipatantā pakkhīno viya sabbesaṃ janānaṃ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti devamanussānaṃ nayanasaṅkhātavihaṅgānaṃ ekaniṭṭhātithamiva ca. **Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍanti** ekattha sampiṇḍitaṃ rāsikataṃ loke ramaṇīyabhāvaṃ viya. Yadi loke vijjamānaṃ ramaṇīyattaṃ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṃ siyā, taṃ viyāti vuttaṃ hoti. “Daṭṭhabbasāramaṇḍanti pheggurahitasāraṃ viya kasaṭaviniṃmuttaṃ pasannabhūtaṃ viya ca daṭṭhabbesu daṭṭhuṃ arahaṇūpesu sārābhūtaṃ pasannabhūtaṃca”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Daṭṭhabbo dassanīyo sārābhūto viṣiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṃ alaṅkāro etassāti **daṭṭhabbasāramaṇḍo**, maṇḍapoti evamettha attho gahettabboti amhākaṃ khanti, upaparikkhitvā yuttataraṃ gahettabbaṃ. Maṇḍaṃ sūriyarasimim pāti nivāretīti **maṇḍapo**. **Vividha...pe... cāruvitānanti** ettha kusumadāmāni ca tāni olambakāni cāti kusumadāmaolambakāni. Ettha ca viśesanassa paranipāto daṭṭhabbo, olambakakusumadāmānīti attho. Tāni vividhāni anekappakārāni viniggalantaṃ vamentaṃ nikkhāmetamiva cāru sobhanaṃ vitānaṃ etthāti **vividhakusumadāmaolambakaviniggalantacāruvitāno**, maṇḍapo, taṃ alaṅkaritvāti yojettabbaṃ. **Ratanavicitramaṇikaotṭimatalamivāti** nānāpupphūpahāraviccitasupariniṭṭhitabhūmikammattāyeva nānāratanehi vicittabhūtaṃmaṇikaotṭimatalamivāti attho. Ettha ca ratanavicittagahaṇaṃ nānāpupphūpahāraviccittāyeva nidassanaṃ, maṇikaotṭimatalaggahaṇaṃ supariniṭṭhitabhūmiparikammattāyāti veditabbaṃ. Maṇiyo koṭṭetvā katatalattā

maṇikoṭṭanena nibbattatalanti maṇikoṭṭimatalaṃ. Nanti maṇḍapaṃ. **Pupphūpahāro** pupphapūjā. **Uttarābhikumhanti** uttaradisābhikumhaṃ. **Āsanārahanti** nisīdanārahaṃ. **Dantakhacitanti** dantehi racitaṃ, dantehi katanti vuttaṃ hoti. **Etthāti** āsane. **Niṭṭhitam bhante mama kiccanti** mayā kattabbakiccaṃ niṭṭhitanti attho.

Tasmiṃ pana divase ekacce bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ sandhāya evamaḥamsu “imasmiṃ bhikkhusaṅghe eko bhikkhu vissagandhaṃ vāyanto vicaraṃ”ti. Thero taṃ sutvā “imasmiṃ bhikkhusaṅghe añño vissagandhaṃ vāyanto vicaraṇakabhikkhu nāma natthi, addhā ete maṃ sandhāya vadanti”ti samvegaṃ āpajji. Ekacce naṃ āmaṃsuyeva “sve, āvuso, sannipāto”tiādi. Idāni taṃ dassento āha “**bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āmaṃsū**”tiādi. **Tenāti** tasmā. **Āvajjesīti** upanāmesi. **Anupādāyāti** taṃhādiṭṭhivasena kañci dhammaṃ agahetvā, yehi vā kilesehi sabbehi vimuccati, tesam lesamattampi agahetvāti attho. **Āsavehīti** bhavato ābhavaggaṃ dhammato vā āgotrabhuṃ savanato pavattanato āsavaaññitehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṃ āsavehīti, tadekatṭhātāya pana sabbehi kilesehi, sabbehi pāpadhammehi cittaṃ vimuccatiyeva. **Cittaṃ vimuccīti** cittaṃ arahattamaggakkhaṇe āsavehi vimuccamānaṃ katvā arahattaphalakkhaṇe vimuccīti attho. **Caṅkamenāti** caṅkamanakiriyāya. Vipaṭṭupānissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ etenāti **katapuñño**, arahattādhigamāya katādhikāroti attho. **Padhānamanuyuñjāti** vīriyaṃ anuyuñja, arahattādhigamāya anuyogaṃ karohīti attho. **Kathādosō nāma natthīti** kathāya aparajjhaṃ nāma natthi. **Accāraddhaṃ vīriyanti** ativiya āraddhaṃ vīriyaṃ. **Uddhaccāyāti** uddhatabhāvāya. **Vīriyasamataṃ yojemīti** caṅkamanavīriyassa adhimattatā tassa pahānavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojemi.

Dutiyadivaseti therena arahattappattadivāsato dutiyadivase. **Dhammasabhāyaṃ sannipatītāti** pakkhassa pañcamiyaṃ sannipatiṃsu. **Attano arahattappattim nāpetukāmoti** “sekkhatāya dhammasaṅgītiyā gahetuṃ ayuttampi bahussuttatā gaṇhissamā”ti cintevā nisinnānaṃ therānaṃ “idāni arahattappatto”ti somanassuppādanatthaṃ “appamatto hohī”ti dinnaovādassa saphalatādīpanatthaṃ attupānāyikaṃ akatvā aññabyākaraṇassa bhagavatā samvaṇṇitattā ca thero attano arahattappattim nāpetukāmo ahoṣīti veditabbaṃ. **Yathāvuddhanti** vuddhapāṭipāṭim anatikkamitvā. **Eketi** majjhimabhāṇakānaṃyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbaṃ majjhimabhāṇakā vadantiyevāti veditabbaṃ. Dīghabhāṇakā (dī. ni. aṭṭha. 1. paṭhamamahāsaṅgītikathā) panettha evaṃ vadanti –

“Atha kho āyasmā ānando arahā samāno sannipātaṃ agamāsi. Kathaṃ agamāsi? ‘Idānimhi sannipātamajjhaṃ pavisanāraho’ti haṭṭhatuṭṭhacitto ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā bandhanā muttatālapakkaṃ viya paṇḍukambale nikkhattajātimaṇi viya vīgatavalāhake nabhe samuggatapunṇacando viya bālātapasamphassavikasitareṇupīṇjaragabbhaṃ padumaṃ viya ca parisuddhena pariyodātena sappabhena sassirikena mukhavarena attano arahattappattim ārocayamāno viya ca agamāsi. Atha naṃ disvā āyasmato mahākassapassa etadahosi ‘sobhati vata bho arahattappatto ānando, sace satthā dhareyya, addhā ajja ānandassa sādhuḥkāraṃ dadeyya, handa imassāhaṃ idāni satthārā dātabbaṃ sādhuḥkāraṃ dadāmi’ti tikkhattuṃ sādhuḥkāramadāsi’ti.

Ākāseṇa āgantvā nisīdīti eketi ettha pana tesam tesam tathā tathā gahetvā āgatamattaṃ ṭhapetvā visuṃ visuṃ vacane aññaṃ visesakāraṇaṃ natthīti vadanti. Upatissatthero panāha “sattamāsaṃ katāya dhammasaṅgītiyā kadāci pathaviyaṃ nimujjītvā āgatattā taṃ gahetvā eke vadanti. Kadāci ākāseṇa āgatattā taṃ gahetvā eke vadanti”ti.

Bhikkhū āmantesiti bhikkhū ālapi abhāsi sambodhesīti ayamettha attho. Aññatra pana nāpanepi hoti. Yathāha – “āmantayāmi vo, bhikkhave, (dī. ni. 2.218) paṭivedayāmi vo, bhikkhave”ti (a. ni. 7.72). Pakkosanepi dissati. Yathāha “ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena sārīputtaṃ āmantehi”ti (a. ni. 9.11). **Āvusoti** āmantanākāradīpanaṃ. **Kaṃ dhuraṃ katvāti** kaṃ jeṭṭhakaṃ katvā. **Kiṃ ānando nappahotīti** aṭṭhakathācariyehi ṭhapitapucchā. **Nappahotīti** na sakkoti. **Etadagganti** eso aggo. Liṅgavipallāsena hi ayaṃ niddeso. **Yadidanti** ca yo ayanti attho, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. **Sammānīti** sammataṃ akāsi. **Upāliṃ vinayaṃ puccheyyanti** pucchadhātussa dvikammakattā vuttaṃ. **Bījanīṃ gahetvāti** ettha bījanīgahaṇaṃ dhammakathikānaṃ dhammatāti veditabbaṃ. Bhagavāpi hi dhammakathikānaṃ dhammatādassanattameva vicittabījanīṃ gaṇhāti. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārahūtaṃ paramukkamsagatasikkhāsāmyamānaṃ buddhānaṃ mukhacandaṃḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ hoti. “Paṭhamaṃ, āvuso upāli, pārājikaṃ kattha paññaṭṭa”nti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharmānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītanī, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. **Kismiṃ vatthusmiṃ methunadhammeti** ca nimittatthe bhummavacanaṃ.

Vatthumpi pucchītiādi “kattha paññaṭṭa”ntiādinā dassitena saha tato avasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. Kiṃ panettha paṭhamapārājīkapāliyaṃ kiñci apānetabbaṃ vā pakkhipitabbaṃ vā āsi nāsīti? Buddhassa bhagavato bhāsīte apānetabbaṃ nāma natthi. Na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti, sāvakānaṃ pana devatānaṃ vā bhāsīte apānetabbampi hoti, taṃ dhammasaṅgāhakattherā apanayīṃsu, pakkhipitabbaṃ pana sabbatthāpi atthi, tasmā yaṃ yattha pakkhipituṃ yuttaṃ, taṃ tattha pakkhipiṃsuyeva. Kiṃ pana tanti ce? “Tena samayenā”ti vā “tena kho pana samayenā”ti vā “atha kho”iti vā “evaṃ vutte”ti vā “etadvocā”ti vā evamādikaṃ sambandhavacanamattaṃ. Evaṃ pakkhipitabbayuttaṃ pakkhipitvā pana idaṃ paṭhamapārājīkanti ṭhapesuṃ. Paṭhamapārājīke saṅgahamāruḷhe pañca

arahantasatāni saṅgahaṃ āropitanayeneva gaṇasajjhāyamakaṃsu. “Tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī” ti ca nesam sajjhāyārambhakāleyeva sādhuḥkāraṃ dadamānā viya mahāpathavī udakapariyantam katvā kampittha. Te eteneva nayena sesaparājikāni saṅgahaṃ āropetvā “idaṃ parājikakaṇḍa”nti ṭhapesuṃ. Evaṃ terasa saṅghādisesāni “terasaka”ntiādīni vatvā vīsādhikāni dve sikkhāpadasatāni “mahāvibhaṅgo”ti kittetvā ṭhapesuṃ. Mahāvibhaṅgāvasānepi purimanayeneva mahāpathavī akampittha. Tato bhikkhunivibhaṅge aṭṭha sikkhāpadāni “parājikakaṇḍam nāmā”tiādīni vatvā tīni sikkhāpadasatāni cattāri ca sikkhāpadāni “bhikkhunivibhaṅgo”ti kittetvā “ayaṃ ubhatovibhaṅgo nāma catusaṭṭhibhāṇavāro”ti ṭhapesuṃ. Ubhatovibhaṅgāvasānepi vuttanayeneva pathavī akampittha. Etenevupāyena asītibhāṇavāraparimāṇam khandhakaṃ pañcavīsātibhāṇavāraparimāṇam parivāraṇa saṅgahaṃ āropetvā “idaṃ vinayapiṭakam nāmā”ti ṭhapesuṃ. Vinayapiṭakāvasānepi vuttanayeneva pathavīkampō ahoṣi. Taṃ āyasmantaṃ upālītheraṃ paṭicchāpesuṃ “āvuso, idaṃ tuyhaṃ nissitake vācehī”ti evamettha avuttopi viseso vedītabbo.

Evaṃ vinayapiṭakam saṅgahamāropetvā suttantapiṭakam saṅgāyīṃsu. Idāni taṃ dassento āha “**vinayam saṅgāyitvā**”tiādī. **Mahākassapattthero ānandattheraṃ dhammaṃ pucchīti** ettha ayamanukkamo vedītabbo – ānandatthere dantakhacitaṃ bījaniṃ gahetvā dhammāsane nisinne āyasmā mahākassapattthero bhikkhū pucchi “kataram, āvuso, piṭakam paṭhamam saṅgāyāmā”ti? “Suttantapiṭakam, bhanteti. Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo, tāsū paṭhamam kataram saṅgītiṇi? Dīghasaṅgītiṃ, bhanteti. Dīghasaṅgītiyaṃ catuttiṃsa suttāni, tayo ca vaggā, tesu paṭhamam kataram vagganti. Sīlakkhandhavaggaṃ, bhanteti. Sīlakkhandhavagge terasa suttantā, tesu paṭhamam kataram suttanti? Brahmajālasuttaṃ nāma bhante tividhasīlālaṅkataṃ nānāvīdhamicchājīvakuhalanalapanādividdhamāsaṇam dvāsaṭṭhidīṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampānaṃ, taṃ paṭhamam saṅgāyāmā”ti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca “brahmajālam, āvuso ānanda, kattha bhāsita”nti?

Antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca nālandanti ettha antarā-saddo kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu dissati. Tathā hi “tadantaram ko jāneyya aññatra tathāgatā”ti (a. ni. 6.44; 10.75) ca, “janā saṅgama mantenti, mañca tañca kimantara”nti (saṃ. ni. 1.228) ca ādīsu kāraṇe antarāsaddo vattati. “Addasa maṃ bhante aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovantī”tiādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. “Yassantarato na santi kopā”tiādīsu (udā. 20) citte. “Antarā vosānamāpādī”tiādīsu vemajjhe. “Apī cāyaṃ tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”tiādīsu (pārā. 231) vivare. Svāyamidha vivare vattati, tasmā rājagahassa ca nālandāya ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo, antarāsaddena pana yuttatā upayogavacanam kataṃ. Idisesu ca ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yāti”ti evam ekameva antarāsaddam payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti sāmivacanappasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā evam vutto. **Rājāgaraketi** tattha rañño kīḷanatham paṭibhānaccittavicitram agāram akaṃsu, taṃ rājāgarakanti pavuccati, tasmīṃ. **Ambalaṭṭhikāti** rañño uyyānaṃ. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, taṃ ambalaṭṭhikāti vadanti. Tassa avidūrabhavattā uyyānampi ambalaṭṭhikāteva saṅkhyam gatam “varuṇānagara”ntiādīsu viya.

Suppiyaṇca paribbājakanti ettha suppiyoti tassa nāmaṃ, **paribbājakoti** sañjayassa antevāsī channaparibbājako. **Brahmadattaṇca māṇavakanti** ettha brahmadattoti tassa nāmaṃ. **Māṇavoti** sattopi coropi taruṇopi vuccati. Tathā hi –

“Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā;
Te dīgharattaṃ socanti, hīnakāyūpagā narā”ti. (ma. ni. 3.271; a. ni. 3.36) –

Ādīsu satto māṇavoti vutto. “Māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipī”tiādīsu (ma. ni. 2.149) coro. “Ambaṭṭhamāṇavo aṅgako māṇavo”tiādīsu (dī. ni. 1.258-261, 316) taruṇo māṇavoti vutto. Idhāpi ayameva adhippeto. Idaṃ vuttaṃ hoti “brahmadattam nāma taruṇapurisaṃ ārabbhā”ti. **Jīvakambavaneti** jīvakassa komārabhaccassa ambavane. Atha “kam ārabbhā”ti avatvā “kenasaddhi”nti kasmā vuttaṃ? Na etaṃ suttaṃ bhagavatā eva vuttaṃ, raññāpi “yathā nu kho imāni puthusippāyatanāni”tiādīnā kiñci kiñci vuttaṃ atthi, tasmā evam vuttanti daṭṭhabbam. **Vedehiputtenti** ayaṃ kosalarañño dhītāya putto, na videharañño, “vedehī”ti pana paṇḍitādhivacanamaṃ. Vidanti etenāti vedo, nāṇassetam adhvacanam. Vedena ṭhāti ghaṭati vāyamatīti vedehī, vedehiyā putto vedehiputto, tena.

Etenevupāyena pañca nikāye pucchīti ettha ayamanukkamo vedītabbo. Vuttanayena brahmajālassa pucchāvisajjanāvasāne pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva ca pathavīkampō ahoṣi. Evaṃ brahmajālam saṅgāyitvā tato param “sāmaññaphalam panāvuso ānanda, kattha bhāsita”ntiādīnā pucchāvisajjanānukkamena saddhiṃ brahmajālena terasasuttantaṃ saṅgāyitvā “ayaṃ sīlakkhandhavaggo nāmā”ti kittetvā ṭhapesuṃ. Tadanantaram mahāvaggam, tadanantaram pāthikavagganti evam tivaggasaṅgaham catuttiṃsasuttantapaṭimaṇḍitaṃ catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇam tantim saṅgāyitvā “ayaṃ dīghanikāyo nāmā”ti vatvā āyasmantaṃ ānandattheraṃ paṭicchāpesuṃ “āvuso, imaṃ tuyhaṃ nissitake vācehī”ti. Tato anantaram asītibhāṇavāraparimāṇam majjhimanikāyaṃ saṅgāyitvā dhammasenāpatisāriputtattherassa nissitake paṭicchāpesuṃ “imaṃ tumhe pariharathā”ti. Tadanantaram bhāṇavārasataparimāṇam saṃyuttanikāyaṃ saṅgāyitvā mahākassapatttheraṃ paṭicchāpesuṃ “bhante, imaṃ tumhākam nissitake vācethā”ti. Tadanantaram vīsātibhāṇavārasatapaamāṇam aṅguttaranikāyaṃ saṅgāyitvā anuruddhattheraṃ paṭicchāpesuṃ “imaṃ tumhākam nissitake vācethā”ti.

Tadanantaram –

“Dhammasaṅgaṇiṃ vibhaṅgaṇca, kathāvattuṇca puggalaṃ;
Dhātuyamakam paṭṭhānaṃ, abhidhammoti vuccatī”ti. –

Evam saṃvaṇṇitaṃ sukhamaññāgocaraṃ tantim saṅgāyivā “idaṃ abhidhammapiṭakaṃ nāmā”ti vatvā pañca arahantasatāni sajjhāyamakamsu. Vuttanayeneva pathavīkampo ahosi. Tato param jātakam mahāniddeśo paṭisambhidāmaggo apadānaṃ suttanipāto khuddakapāṭho dhammapadaṃ udānaṃ itivuttakam vimānavatthu petavatthu theragāthā therīgāthāti imaṃ tantim saṅgāyivā “khuddakagantho nāma aya”nti ca vatvā abhidhammapiṭakasmimyeva saṅgahaṃ āropayimsūti dīghabhāṇakā vadanti. Majjhimbhāṇakā pana “cariyāpiṭakabuddhavaṃsehi saddhim sabbampi taṃ khuddakagantham suttantapiṭake pariyāpanna”nti vadanti. Ayamettha adhippāyo – jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne yebhuyena ca dhammaniddesabhūte tādise abhidhammapiṭake saṅgaṇhitum yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi. Dīghabhāṇakā “jātakādinaṃ abhidhammapiṭake saṅgaho”ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcetta aggahaṇam jātakagatikattā. Majjhimbhāṇakā pana aṭṭhuppattivāsena desitānaṃ jātakādinaṃ yathānulomadesanābhāvato tādise suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhāmmāniddesabhūte yathādhāmmasāsane abhidhammapiṭaketi jātakādinaṃ suttapariyāpannataṃ vadanti. Tattha yuttaṃ vicāretvā gahetabbaṃ. Khuddakanikāyassa sesanikāyānaṃ viya apākaṭattā sese ṭhapetvā khuddakanikāyaṃ pākāṭam katvā dassento “**tattha khuddakanikāyo nāmā**”tiādimaḥa. **Tatthāti** tesu nikāyesu. **Tatthāti** khuddakanikāye.

Evam nimittapayojanakāladesakāraṇaṃ appakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavattāpitesu dhammavināyesu nānappakāraṇasallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ “**tadetaṃ sabbampi**”tiādimaḥa. Tattha **anuttaraṃ sammāsambodhi**ti ettha anāvaraṇaṇāpapaṭṭhānaṃ maggañāṇaṃ maggañāpapaṭṭhānaṇca anāvaraṇaṇāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccati. **Paccavekkhantena** vāti udānādivasena pavattadhāmmaṃ sandhāyāha. **Vimuttirasanti** arahattaphalassādaṃ vimuttisampattikaṃ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā kilesānaṃ accantavimuttisampādanato.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavaṇaṃ kilesavināyanaṃ vināyo, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo ca hoti, idhādhippete pana dhammavināye niddhāretum “**tattha vinayapiṭaka**”ntiādimaḥa. Khandhādivasena sabhāvadhāmmadesanābhāhullato āha “**avasesaṃ buddhavaṇaṃ dhammo**”ti. Atha vā yadipi dhammoyeva vināyo pariyaṭṭhādivāto, tathāpi vināyasaddasannidhāno abhinādhikaraṇabhāvena payutto dhammasaddo vināyatantiviparītaṃ tantim dīpeti yathā “puññañāṇasambhāro, gobalībadda”ntiādi.

Anekajātisaṃsāranti ayaṃ gāthā bhagavatā attano sabbaññūtaññāpapaṭṭhānaṃ arahattappattiṃ paccavekkhantena ekūnavasatimassa paccavekkhaññāṇassa anantaraṃ bhāsita. Tenāha “**idaṃ paṭhamabuddhavaṇa**”nti. Idaṃ kira sabbabuddhehi avijahitadānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho (dha. pa. aṭṭha. 2.154) – ahaṃ imassa attabhāvagehassa kāraṇaṃ taṇhāvaḍḍhakaṃ gavesanto yena ñāṇena taṃ daṭṭhum sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpankarapādamūle katābhinihāro ettakaṃ kālaṃ anekajātisaṃsāraṃ anekajātisatasahasasaṅkhyāṃ saṃsāraṇaṃ anibbisamaṃ anibbisanto taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantaṃ dukkhā, na ca sā tasmim adīṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho.

Dīṭṭhosīti idāni mayā sabbaññūtaññāṇaṃ paṭivijjhantena dīṭṭho asi. **Puna gehanti** puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ **na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** anavasesā kilesaṃ **aphāsukā** mayā **bhaggā**. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa **kūṭaṃ** avijjasaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhataṃ** viddhamasitaṃ. **Visaṅkhāraṃ** nibbānaṃ ārammaṇaṇaṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭhaṃ idāni mama **cittaṃ**, ahaṇca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā **ajjhagā** adhigato pattosmīti attho. **Gaṇṭhipadesu** pana “visaṅkhāragatanti cittameva taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā ajjhagā adhigato patto”ti evampi attho vutto. Ayaṃ manasā pavattitadhammānaṃ ādi. “Yadā have pātubhavanti dhammāti ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādi”ti vadanti. Antojappanavasena kira bhagavā “anekajātisaṃsāra”ntiādimaḥa.

Keeti khandhakabhāṇakā. Paṭhamam vutto pana dhammapadabhāṇakānaṃ adhippāyoti veditabbo. Ettha ca khandhakabhāṇakā vadanti “dhammapadabhāṇakānaṃ gāthā manasā desitattā tadā mahato janassa upakārāya na hoti, amhākaṃ pana gāthā vacībhedaṃ katvā desitattā tadā suṇantānaṃ devabrahmānaṃ upakārāya ahosi, tasmā idameva paṭhamabuddhavaṇa”nti. Dhammapadabhāṇakā pana “desanāya janassa upakārānupakārabhāvo lakkhaṇaṃ na hoti, bhagavatā manasā desitattāyeva idaṃ paṭhamabuddhavaṇa”nti vadanti, tasmā ubhayampi aññamaññaṃ viruddhaṃ na hotīti veditabbaṃ. Nanu ca yadī “anekajātisaṃsāra”nti manasā desitaṃ, aha kasmā dhammapadaaṭṭhakathāyaṃ (dha. pa. aṭṭha. 2.153-154) “anekajātisaṃsāraṃ imaṃ dhammadesanaṃ satthā bodhirukkhamūle nisinnō udānavasena udānetvā aparabhāge ānandattherena puṭṭho kathesi”ti vuttanti? Tatthāpi manasā udānetvāti evamattho gahetabbo. Atha vā manasāya desitanti evaṃ gahaṇe kiṃ kāraṇanti ce? Yadi vacībhedaṃ katvā desitaṃ siyā, udānapāliyaṃ āruḷhaṃ bhaveyya, tasmā udānapāliyaṃ anāruḷhabhāvoyeva vacībhedaṃ akatvā manasā desitabhāve kāraṇanti vadanti.

Yadā have pātubhavanti dhammāti ettha itisaddo ādiattho. Tena “ātāpino jhāyato brāhmaṇassa, athassa kankhā vapayanti sabbā. Yato pajānāti sahetudhamma”nti ādigāthattayaṃ saṅgaṇhāti. **Udānagāthanti** pana jātiyā ekavacanaṃ, tatthāpi paṭhamagāthamaṃyeva vā gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Ettha pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ khandhake āvi bhavissati. **Pāṭipadadivaseti** idam “sabbāññubhāvappattassā”ti na etena sambandhitabbaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbāññutaṃ pattoti. **Somanassamayañāṇenāti** somanassasampayuttañāṇena. **Āmantayāmīti** nivedayāmi, bodhemīti attho. **Vayadhammāti** aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15) vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhīṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminīṃ paṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyāṃ niyojeti “**appamādena sampādetthā**”ti. Atha vā “vayadhammā saṅkhārā”ti etena saṅkhepena saṃvejetvā “appamādena sampādetthā”ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattīṃ dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasāṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsanaṃ pariyādiyivā tiṭṭhatīti. **Antareti** antarāle, vemajjheti attho.

Suttantapaṭṭakanti ettha yathā kammameva kammantaṃ, evaṃ suttameva suttantanti veditabbaṃ. **Asaṅgītanti** saṅgītikkhandaṃkathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana “subhasuttampi paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgīta”nti vadanti, taṃ na yujjati. “Paṭhamasaṅgīto puretameva hi āyasmatā ānandattherena jetavane viharantena subhassa māṇavassa desita”nti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. Subhasuttaṃ pana “evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvattthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme acirapariniḥbute bhagavati”tiādīnā (dī. ni. 1.444) āgataṃ. Tattha “evaṃ me suta”ntiādivacanaṃ paṭhamasaṅgītiyaṃ āyasmatā ānandatthereneva vattuṃ yuttarūpaṃ na hoti. Na hi ānandatthero sayameva subhasuttaṃ desetvā “evaṃ me suta”ntiādīni vadati. Evaṃ pana vattabbaṃ siyā “ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ sāvattthiyaṃ viharāmi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti, tasmā dutiyatīyasāṅgītikāraṃkehi “evaṃ me suta”ntiādīnā subhasuttaṃ saṅgītimāropitaṃ viya dissati. Atha **ācariyadhammapālattherassa** evamadhippāyo siyā “ānandatthereneva vuttampi subhasuttaṃ paṭhamasaṅgītiṃ āropetvā tantīṃ ṭhapetukāmehi mahākassapaṭṭherādīhi aññesu suttasu āgatanayeneva ‘evaṃ me suta’ntiādīnā tantī ṭhapitā”ti, evaṃ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā ānandatthero subhasuttaṃ sayam desetopi sāmāññaphalādīsu bhagavatā desitanayeneva desesīti bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desitattā bhagavatā desitaṃ dhammaṃ attani adahanto “evaṃ me suta”ntiādīmāhāti evamadhippāyo veditabbo.

Ubhayāni pātimokkhānti bhikkhubhikkhunīpātimokkhavasena. **Dve vibhaṅgāni** bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavaseneva dve vibhaṅgāni. **Dvāvisati khandhakānti** mahāvaggacūlavaggesu āgatāni dvāvisati khandhakāni. **Soḷasaparivārāti** soḷasahi parivārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuttaṃ. Tathā hi parivārapāliyaṃ “yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññatta”ntiādīnā (pari. 1) paññattivāro, tato paraṃ “methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto kati āpattīyo āpajjati”tiādīnā (pari. 157) katāpattivāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattīyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattīyo bhajanti”tiādippabhedo (pari. 182) vipattivāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattīyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā”tiādippabhedo (pari. 183) saṅgahavāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattīyo channaṃ āpattisamuṭṭhānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti”tiādīnā (pari. 184) samuṭṭhānavāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattīyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇa”ntiādīnā (pari. 185) adhikaraṇavāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattīyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti”tiādippabhedo (pari. 186) samathavāro, tadanantaraṃ samuccayavāro cāti aṭṭha vārā vuttā. Tato paraṃ “methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārājikaṃ kattha paññatta”ntiādīnā (pari. 188) nayena puna paccayavasena eko paññattivāro, tassa vasena purimasadisā eva katāpattivārādayo satta vārāti evaṃ aparepi aṭṭha vārā vuttā. Iti imāni aṭṭha, purimānīpi aṭṭhāni mahāvibhaṅge soḷasa vārā dassitā. Tato paraṃ teneva nayena bhikkhunīvibhaṅgepi soḷasa vārā āgatāni imehi soḷasahi vārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuccati. Potthakesu pana katthaci “parivāro”ti ettakameva dissati, bahūsu pana potthakesu dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ abhidhammaṭṭhakathāyaṃca “soḷasaparivārā”ti evameva vuttattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhitunti tassevattho vutto.

Brahmajālādicatuttīmsasuttasaṅgahoti brahmajālasuttādīni catuttīmsa suttāni saṅgayhanti ettha, etenāti vā brahmajālādicatuttīmsasuttasaṅgaho. Vuttappamāṇānaṃ vā suttānaṃ saṅgaho etassāti brahmajālādicatuttīmsasuttasaṅgahoti. Evaṃ sesesupi veditabbaṃ.

Vividhavisesanayattāti imissā gāthāya atthaṃ vibhāvento āha “**vividhā hī**”tiādi. **Daḷhikammāsithilakaraṇappayojanāti** yathākkamaṃ lokavajjesu sikkhāpadesu daḷhikammappayojanā, paṇṇattivajjesu sithilakaraṇappayojanāti veditabbaṃ. **Ajjhācārānisedhanatoti** saññamavelaṃ atibhavitvā pavatto ācāro ajjhācāro, vītikamo, tassa nisedhanatoti attho. **Tenāti** vividhanayattādihetunā. **Etanti** “vividhavisesanayattā”tiādigāthāvacanaṃ. **Etassāti** vinayassa. **Itaraṃ panāti** suttam.

Idāni **atthānaṃ sūcanatoti**ādigāthāya atthaṃ pakāseto āha “**tañhī**”tiādi. **Attatthaparattādhībhedeti** yo taṃ suttam sajjhāyati suṇāti vāceti cinteti deseti ca, suttena saṅgahito sīlādiattho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato parassapi hotīti tadubhayaṃ taṃ suttam sūceti dīpeti. Tathā dīṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiyalokuttaratthe cāti

evamādhede atthe ādisaddena saṅgaṇhāti. **Atthasaddo** cāyaṃ hitapariyāyavacano, na bhāsitatthavacano. Yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti parassapīti ayamatto vutto siyā, suttena ca yo attho pakāsīto, so tasseva hoti, na tena parattho sūcīto hotīti. Tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attagahaṇaṇa na kattabbaṃ. Attatthaparathavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggaṇaṇa na kattabbaṃ, tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato sutthādhārassa puggalassa vasena attatthaparathā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā “na haññadattatthi pasamsalābhā”ti etassa padassa **niddese** (mahāni. 63) vuttā attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, guḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramatthoti, te atthe suttaṃ sūcētīti attho gahetabbo. Tathā hi kiñcāpi suttanirapekkhaṃ attatthādayo vuttā suttatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suttena dīpetabbataṃ nātikkamati, tasmā te atthe suttaṃ sūcētīti vuccati. Imasmiṇca atthavikappe **attha**-saddo yaṃ bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tatha duradhigamatāya vibhāvane agādhabhāvō gambhīro, na vivaṭo guḷho, mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādīnā tirohito paṭicchanno. Niddhāretvā nāpetabbo neyyo, yathārutavasena veditabbo nīto. Anavajjanikkilesavodānā pariyaṇavasena vuttā, kuslavipākakiriyadharmavasena vā. Paramattho nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā attanā ca appiccho hotīti attatthaṃ, appicchākathaṇca paresaṃ kattā hotīti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī”tiādīni (a. ni. 4.99) suttāni yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā suttasaddassa attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsayaṃ appavattāya desanāya atthaparathāni sātīsayāṃ pakāsītāni honti tappadhānabhāvato, na āṇādharmasabhāvavasappavattāyati idameva atthānaṃ sūcanato suttāni vuttaṃ. Evaṇca katvā “ettakaṃ tassa bhagavato suttagataṃ suttapariyāpanna”nti (pāci. 655) ca “sakavāde pañca suttasatāni”ti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) ca evamādisu suttasaddo upacaritoti gahetabbo.

Suttasu āṇādharmasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayaṃ āṇādharmasabhāve, tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā hotīti “**suvuttā cettha atthā**”tiādī vuttaṃ. “Ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā”ti idampi veneyyānaṃ hitasampāpane suttantadesanāya tapparabhāvāyeva sandhāya vuttaṃ. Tapparabhāvō ca veneyyajjhāsayaṃ anulomato daṭṭhabbo. Tenevāha “**veneyyajjhāsayaṃ anulomena vuttattā**”ti. Vinayadesanaṃ viya issarabhāvato āṇātipaṭiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṃ ajjhāsayaṃ anulomena cariyānurūpaṃ vuttattā desitattāti attho.

Anupubbāsikkhādivasena kālantare abhinipphattiṃ dassento āha “**sassamiva phala**”nti. **Pasavatīti** phalati, nipphādetīti attho. Upāyasamaṅgīnaṃyeva nipphajjanabhāvaṃ dassento “**dhenu viya khīra**”nti āha. Dhenutopi hi upāyavantānaṃyeva khīrapaṭilābho hoti. Anupāyena hi akāle ajātavacchaṃ dhenuṃ dohanto kālepi vā visānaṃ gahetvā dohanto neva khīraṃ paṭilabhati. “Suttānā”ti etassa atthaṃ pakāsetuṃ “**suṭṭhu ca ne tāyati**”ti vuttaṃ.

Suttasabhāgānti suttasadiṣaṃ. Suttasabhāgatāyeva dassento āha “**yathā hi**”tiādī. **Tacchakānaṃ suttānti** vaḍḍhakānaṃ kālasuttaṃ. **Pamānaṃ hotīti** tadanusāreṇa tacchanato. **Evametampi viññūnanti** yathā kālasuttaṃ pasāretvā saññāne kate gahetabbāṃ viṣajjetabbāṃ paññāyati, evaṃ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte “idaṃ gahetabbāṃ, idaṃ viṣajjetabbā”nti viññūnaṃ pākāṭattā vivādo vūpasamattīti etampi suttaṃ viññūnaṃ pamānaṃ hotīti attho. Idāni aññāthāpi suttasabhāgatāṃ dassento āha “**yathā cā**”tiādī. Suttaṃ viya pamānattā saṅgāhakattā ca suttamiva suttānti vuttaṃ hoti. Ettha ca attatthādividhāne suttassa pamānabhāvo attatthādividhānaṃyeva ca saṅgāhakattaṃ yojetabbāṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesattaṇca pubbe vuttanayeneva yojetabbāṃ. **Etanti** “atthānaṃ sūcanato”tiādīkaṃ atthavacanaṃ. **Etassāti** suttassa.

Yanti yasmā. **Etthāti** abhidhamme. **Abhikkamantīti** ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpetīti āha “**abhikkamantītiādīsu vuḍḍhiyaṃ āgato**”ti. **Abhiññātīti** aḍḍhacandādinā kenaci saññānena nātā paññātā pākāṭāti attho. Aḍḍhacandādivhāvo hi rattiyā upalakkhaṇavasena saññānaṃ hoti, yasmā aḍḍho cando, tasmā aṭṭhamī, yasmā ūno, tasmā cātuddasī, yasmā puṇṇo, tasmā pannarasīti. **Abhilakkhitīti** etthāpi ayamevattho veditabbo. Abhilakkhitasaddapariyāyo abhiññātasaddoti āha “**abhiññātā abhilakkhitītiādīsu lakkhaṇe**”ti. Ettha ca vācakasaddantarasaṅgāhānena nipātānaṃ tadatthajotakamattattā lakkhitasaddatthajotako abhisaddo lakkhaṇe vattatīti vutto. **Rājābhiraṇṇāti** rājūhi pūjetuṃ araho rājā. **Pūjiteti** pūjārahe.

Abhidhammeti “supinantena sukkavissatṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbatī”tiādīnā vinayapaññāntiyā saṅkaravirahite dhamme. “Pubbāparavirodhābhāvato dhammānaṃyeva ca aññamaññasaṅkaravirahite dhamme”tipi vadanti. “Pāṇātipāto akusala”nti evamādisu ca maraṇādhippāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalaṃ, na pāṇasaṅkhātājīvitindriyassa upacchedasaṅkhāto atipāto, tathā adinnassa parasantakassa ādānasaṅkhātā viññānti abyākato dhammo, taṃviññāntisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammoti evamādināpi aññamaññasaṅkaravirahite dhammeti attho veditabbo. **Abhivinayeti** ettha “jātarūparajataṃ na paṭiggahetabbā”nti vadanto vinaye vineti nāma. Ettha “evaṃ paṭiggaṇhato pācittiyāṃ, evaṃ dukkaṭanti vadanto ca abhivinaye vineti nāma”ti vadanti.

Tasmā jātarūparajataṃ theyyacittena parasantakaṃ gaṇhantassa yathāvatthu pārājikathullaccayadukkaṭṭesu aññataraṃ, bhaṇḍāgārikasīna gaṇhantassa pācittiyaṃ, attatthāya gaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Kevalaṃ lolatāya gaṇhantassa anāmasadukkaṭṭaṃ, rūpiyachaddakassa sammatassa anāpattīti evaṃ aññamaññaṃsaṅkaravirahite vinaye paṭibalo vinetunti attho vedītabbo. **Abhikkantenāti** ettha kantiyā adhikattaṃ abhisaddo dīpetīti āha “**adhike**”ti.

Nanu ca “abhikkamanti”ti ettha abhisaddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, “abhiññātā abhilakkhitā”ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭṭā viśesaṃ, “abhikkantenā”ti ettha kantiyā adhikattaṃ viśiṭṭhataṃ dīpetīti idaṃ tāva yuttaṃ kiriyāviśesakattā upasaggassa, “abhirājā abhivinayo”ti pana pūjītaparicchinnesu rājavinayesu abhisaddo vattatīti kathametam yujjeyyati ce? Idhāpi natthi doso pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā, tasmā ettha atimālādīsu atisaddo viya abhisaddo saha sādhanena kiriyāya vadatīti abhirājaabhivinayasaddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhisaddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyāya dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Ettha cāti abhidhamme. **Bhāvetīti** cittassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Pharivāti** ārammaṇassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Vuḍḍhimantoti** bhāvanāpharaṇavuḍḍhīhi vuḍḍhimantopi dhammā vuttatīti attho. **Ārammaṇādīhīti** ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Lakkhaṇiyattāti** sañjānitabbattā. Ekantato lokuttaradhammānaṃyeva pūjārahattā “sekkhā dhammā”tiādīna lokuttarāyeva pūjītatī dassitā. **Sabhāvaparicchinnattāti** phusanādīsabhāvena paricchinnattā. **Adhikāpi dhammā vuttatīti** ettha kāmāvacarehi mahantabhāvato mahaggaṭṭā dhammāpi adhikā nāma hontīti tehi saddhiṃ adhikā dhammā vuttā.

Yaṃ panettha avisiṭṭhanti ettha vinayādīsu tīsu aññamaññaṃvisiṭṭhesu yaṃ avisiṭṭhaṃ samānaṃ, taṃ piṭakasaddanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññaṃ asādhāraṇattā viśiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādharmaṇattā avisiṭṭhoti vuccatī. **Mā piṭakasampadānenāti** pālisampadānavasena mā gaṇhathāti vuttaṃ hoti. Kudālañca piṭakañca **kudālapīṭakaṃ**. Tattha ku vuccatī pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomayo upakaraṇaviseso kudālaṃ nāma, tālapanṇavettalatādīhi kato bhājanaviseso piṭakaṃ nāma, taṃ ādāya gahetvāti attho. **Yathāvuttenāti** “evaṃ duvidhatthenā”tiādīna vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedanti ettha kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhīnā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ **desanā**. Sāsītābbapuggalagatena yathāparādhādīnā sāsītābbabhāvena anusāsaṇaṃ vinayanaṃ **sāsaṇaṃ**. Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādīno atthassa kathanāṃ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṃ **kathāti** vuccatī. Tasmā desitāraṃ bhagavantamapekkhitvā desanā, sāsītābbapuggalavasena sāsaṇaṃ, kathetabbassa atthassa vasena kathāti evamettha desanādīnaṃ nānākaraṇaṃ vedītabbaṃ. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādīnirapekkhā na hontī, āṇādayo pana viśesato desakādiadhīnāti taṃtaṃviśesayogavasena desanādīnaṃ bhedo vutto. Tathā hi āṇāvidhānaṃ viśesato āṇārahādīnaṃ tattha kosallayogato. Evaṃ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādīnānīti āṇādividhīno desakāyattatā vuttā. Aparādhajjhāsāyānurūpaṃ viya dhammānurūpampi sāsaṇaṃ viśesato, tathā vinetābbapuggalāpekkhanti sāsītābbapuggalavasena sāsaṇaṃ vuttaṃ. Saṃvarāsaṃvaranāmarūpānaṃ viya vinivethetabbāya dīṭṭhiyāpi kathanāṃ sati vācāvattusmiṃ nāsātīti viśesato tadadhīnāti kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Bhedasaddo viśuṃ viśuṃ yojetabbo “desanābhedam sāsanabhedam kathābhedāñca yathārahaṃ paridīpaye”ti. **Bhedanti** ca nānattanti attho. Tesu piṭakesu sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāpahānagamabhīrabhāvaṃ, tañca yathārahaṃ paridīpayeti attho. Pariyattibhedāñca vibhāvayeti sambandho.

Pariyattibhedanti ca pariyāpuṇanābhedanti attho. **Yahinti** yasmiṃ vinayādīke piṭake. Yaṃ sampattiñca vipattiñca yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedam sampattiñca vipattiñcāpi yaṃ yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti yojetabbaṃ. Ettha **yathāti** yehi upārambhādīhetupariyāpuṇanādīppakārehi upārambhanissaraṇadhammakosakarakkhaṇahetupariyāpuṇanaṃ suppaṭipattī duppaṭipattīti etehi pakārehi vuttaṃ hoti.

Paridīpanā vibhāvanā cāti heṭṭhā vuttassa anurūpato vuttaṃ, atthato pana ekameva. **Āṇārahenaṃ** āṇaṃ ṭhapetum arahatīti āṇāraho, bhagavā. So hi sammāsambuddhatāya mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇaṃ paṇetum arahatī, vohāraparamatthānampi sambhavato āha “**āṇābhullato**”ti. Ito paresupi eseva nayo.

Paṭhamanti vinayapiṭakaṃ. Pacurāparādhā seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhullato “**pacurāparādhā**”ti vuttā. Pacuro bahuko bahulo aparādhō doso vītikkamo yesaṃ te pacurāparādhā. **Anekajjhāsāyāti**ādīsu āsayova **ajjhāsāyo**. So ca atthato dīṭṭhi ñāṇaṃ, pabhedato pana catubbidham hoti. Tathā hi pubbacariyavasena āyatim sati paccaye uppajjāmanārahā sassetucchadasaṅkhātā micchādīṭṭhi saccānulomikaññānakammassakataññāsaṅkhātā sammādīṭṭhi ca “**āsāyo**”ti vuccatī. Vuttañhetam –

“Sassetucchadadīṭṭhi ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaññita”nti.

Idaṅca catubbidham āsayanti ettha sattā nivasantīti āsayoti vuccati. **Anusayā** kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭiḥavicikicchāmānavijjāvasena satta. Mūsikavisaṃ viya kāraṇalābhe uppajjanārahā anāgatā kilesā, atīta paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyāti** rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedenā anekavidhā, saṃsaggavasena pana tesatṭhi hontī. Atha vā cariyāti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. “Adhimutti nāma ‘ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmi’ tiādinaṃ tanninnabhāvena pavattamānaṃ sannitṭhāna’ nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Ācariyadhammapālattherena** pana “sattānaṃ pubbacariyavasena abhirucī’ ti vuttaṃ. Sā duvidhā hīnapañītabhedena. **Yathānulomanti** ajjhāsayādīnaṃ anurūpaṃ. **Ahaṃ mamāti saññīnōti** diṭṭhimānatanhāvasena ahaṃ mamāti evaṃ pavattasaññīno. **Yathādhammanti** natthettha attā attaniyaṃ vā, kevalaṃ dhammamattametanti evaṃ dhammasabhāvānurūpanti attho.

Samvarasamvaroti ettha samvaraṇaṃ samvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Mahanto samvaro asaṃvaro. Vuḍḍhiattho hi ayaṃ a-kāro yathā “asekkhā dhammā” ti, tasmā khuddako mahanto ca samvaroti attho. **Diṭṭhiviniveṭhanāti** diṭṭhiyā vimocanaṃ. Adhisīlasikkhādīnaṃ vibhāgo parato paṭhamapārājikasamvaṇṇanāya āvi bhavissati. Suttantapaḷiyaṃ “viviceva kāmehi” tiādinaṃ samādhidesanābhūllato “**suttantapaṭiṭake adhiccitasikkhā**” ti vuttaṃ. **Vītikkamappahānaṃ kilesānanti** saṃkilesadhammānaṃ kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānaṃ. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamituṃ na labhantīti āha “**vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā**” ti. **Pariyuṭṭhānappahānanti** okāsādānavasena kilesānaṃ citte kusalappavattim pariyādiyitvā uṭṭhānaṃ pariyuṭṭhānaṃ, tassa pahānaṃ cittasantānesu uppattivasena kilesānaṃ pariyuṭṭhānaṃ pahānanti vuttaṃ hoti. **Anusayappahānanti** appahīnabhāvena santāne anu anu sayanakā kāraṇalābhe uppattiarahā anusayā. Te pana anurūpaṃ kāraṇaṃ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā, tesam pahānaṃ anusayappahānaṃ. Te ca sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha “**anusayaṭipakkhattā paññāyā**” ti.

Tadaṅgappahānanti dīpālokeneva tamassa dānādīpuññakiriyavattugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānaṃ “tadaṅgappahāna” nti vuccati. Idha pana tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānaṃ “tadaṅgappahāna” nti vedītabbaṃ. **Vikkhambhanasamaucchedappahānānti** ettha upacārappanābhedenā samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahārenea jalatāle sevālassa tesam tesam nīvaraṇānaṃ dhammānaṃ vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato santāne samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattisaṅkhātasamaucchedavasena pahānaṃ **samaucchedappahānaṃ**. **Duccaritasamkilesassa pahānanti** kāyaduccarītādi duṭṭhu caritaṃ, kilesehi vā dūsitaṃ caritanti duccaritaṃ. Tadeva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ sammā kileseti bādhayati upatāpeti cāti saṃkilesa, tassa pahānaṃ, kāyavacīduccaritavasena pavattasamkilesassa tadaṅgavasena pahānanti vuttaṃ hoti. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā suttantapaṭiṭake **taṇhāsamkilesassa pahānaṃ** vuttaṃ. Attādivinimuttasabhāvadhammapākāsanato abhidhammapaṭiṭake **diṭṭhisamkilesassa pahānaṃ** vuttaṃ.

Ekamekasmiñcethāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmiṃ piṭaketi attho daṭṭhabbo. **Dhammoti pāḷīti** ettha pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ sīlādīatthānaṃ bodhanato sabhāvaniruttibhāvato buddhādīhi bhāsītattā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ āḷīti pāḷī, pariyattidhammo. “Dhammoti pāḷīti ettha bhagavatā vuccamānassa atthassa vohārassa ca dīpano saddoyeva pāḷī nāmā” ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Abhidhammatṭhakathāya likhite **sīhalagaṇṭhipade** pana idaṃ vuttaṃ – sabhāvattassa sabhāvavohārassa ca anurūpavasena bhagavatā manasā vavattāpitā paṇḍatti pāḷīti vuccati. Yadi saddoyeva pāḷī siyā, pāḷiyā desanāya ca nānattena bhavitabbaṃ. Manasā vavattāpitāya ca pāḷiyā vacībhedakaraṇamattaṃ ṭhapetvā desanāya nānattaṃ natthi. Tathā hi desanaṃ dassentena manasā vavattāpitāya pāḷiyā desanāti vacībhedakaraṇamattaṃ vinā pāḷiyā saha desanāya anaññāthā vuttā. Tathā ca uparī “desanāti paññānti” ti vuttattā desanāya anaññābhāvena pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathito hoti. Apica yadi pāḷiyā aññāyeva desanā siyā, “pāḷiyā ca pāḷīatthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho” ti vattabbaṃ siyā, evaṃ pana avatvā “pāḷiyā ca pāḷīatthassa ca yathābhūtāvabodho” ti vuttattā pāḷiyā desanāya ca anaññābhāvo dassito hoti. Evaṅca katvā uparī “desanā nāma paññānti” ti dassentena desanāya anaññābhāvato pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathitova hotīti.

Ettha ca “saddoyeva pāḷī nāmā” ti imasmiṃ pakkhe dhammassapi saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ ko visesoti ce? Tesam tesam atthānaṃ bodhakabhāvena nīto uggaḥāṇādivasena ca pubbe vavattāpito saddappabandho **dhammo**, pacchā paresaṃ avabodhanattaṃ pavattito tadatthappākāsako saddo **desanāti** vedītabbaṃ. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā** “desīyati samuṭṭhāpiyati saddo etenā” ti katvā musāvādādayo viya. Tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetaṇā musāvādādisaddena voharīyati.

Tisupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha pāḷīattho pāḷīdesanā pāḷīatthapaṭivedho cāti ime tayo pāḷīvisayā hontīti vinayaṭiṭakādīnaṃ atthassa desanāya paṭivedhassa ca ādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana pāḷīyoyevāti tesam dhammassa ādhārabhāvo kathaṃ yujjeyyāti ce? Pāḷīsamudāyassa avayavapāḷiyā ādhārabhāvato. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati yathā “rukke sākā” ti. Ettha ca dhammādīnaṃ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametaṃ sammukhena visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesam visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa

dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāssa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo. Paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā taṃvisayañāṇupattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. Dukkheṇa ogayhantīti **dukkhogāhā**. Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi paṭiṭṭhā laddhuṃ na sakkāti āha “**alabbhaneyyapaṭiṭṭhā cā**”ti. **Ekamekasminti** ekekasmīṃ piṭake. **Etthāti** etesu piṭakesu. Niddhāraṇe cetam bhumavacanāṃ.

Idāni hetuhetuphalādīnaṃ vasenapi gambhīrabhāvaṃ dassento āha “**aparo nayo**”tiādi. **Hetūti** paccayo. So hi attano phalaṃ dahati vidahatīti dhammoti vuccati. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathaṃ viññāyatīti āha “**vuttañheta**”ntiādi. Nanu ca “**hetumhi nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā**”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ viññāyatīti ce? Dhammapaṭisambhidāti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṃ dassentena “hetumhi nāṇa”nti vuttatā. “Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā”ti ettha hi “dhamme”ti etassa atthaṃ dassentena “hetumhī”ti vuttaṃ, “paṭisambhidā”ti etassa atthaṃ dassentena “nāṇa”nti, tasmā hetudhammasaddā ekatthā nāṇapaṭisambhidāsaddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvo. **Hetuphale nāṇaṃ atthapaṭisambhidāti** etena vacanena sādhitō atthassa hetuphalabhāvopi evameva daṭṭhabbo. Hetuno phalaṃ hetuphalaṃ. Taṅca yasmā hetuanusārena arīyati adhigamīyati sampāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati.

Yathādhammanti ettha **dhammasaddo** hetuṃ hetuphalaṅca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyaṭṭhetubhāvavācako, tasmā **yathādhammanti** yo yo avijjādisaṅkhārādiddhammo, tasmīṃ tasmīnti attho. Dhammanurūpaṃ vā yathādhammaṃ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparīṭṭavisaṃvibhāvanato dhammanurūpaṃ pavattati, tatoyeva ca aviparīṭṭabhilāpoti vuccati. **Dhammābhilāpoti** atthabyañjanako aviparīṭṭabhilāpo. Ettha ca abhilappaṭīti abhilāpoti adivo vuccati. Etena “tatra dhammaniruttābhilāpe nāṇaṃ niruttapaṭisambhidā”ti (vibha. 718) ettha vuttaṃ dhammaniruttīṃ dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttapaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāliyaṃ** (vibha. 718 ādayo) vutto. **Aṭṭhakathāyaṅca** (vibha. aṭṭha. 718) “taṃ sabhāvaniruttīṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”tiādinā saddārammaṇatā dassitā. Tathā hi imassa atthassa ayaṃ saddo vācakoti vacanavacanatthe vavatthapetvā taṃtaṃvacanatthavibhāvanavasena pavattito saddo desanāti vuccati. **Adhippāyoti** etena “desanāti paññattī”ti etam vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tato vinimuttaṃ paññattīṃ sandhāyati adhippāyaṃ dasseti. Desīyati attho etenāti hi **desanā**, pakārena nāpiyati etena, pakārato nāpetīti vā **paññattīti** dhammaniruttābhilāpo vuccati. Evaṃ “desanā nāma saddo”ti imasmīṃ pakkhe ayamatto veditabbo. “Desanāti paññattī”ti ettha paññattīvādino pana evaṃ vadanti – kiñcāpi “dhammābhilāpo”ti ettha abhilappaṭīti abhilāpoti saddo vuccati, na paññatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṃ vohāraṃ gahetvā tena vohārena dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paññattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Atha vā “dhammābhilāpoti attho”ti avatvā “dhammābhilāpoti adhippāyo”ti vuttatā desanā nāma saddo na hotīti dīpitamevāti.

Idāni paṭivedhaṃ niddisanto āha “**paṭivedhoti abhisamayo**”ti. Paṭivijjhatīti nāṇaṃ paṭivedhoti vuccati. Paṭivijjhanti etenāti vā paṭivedho, abhisameṭīti abhisamayo, abhisamenti etenāti vā abhisamayo. Idāni abhisamayappabhedato abhisamayappakārato ārammaṇato sabhāvato ca pākāṭaṃ kātuṃ “**so ca lokiyalokuttaro**”tiādimāha. Visayato asammohato ca avabodhoti sambandho. Tathā **visayato** atthādianurūpaṃ dhammādīsu avabodho nāma avijjādiddhammārammaṇo saṅkhārādīthārammaṇo tadubhayapaññāpanārammaṇo lokiyo avabodho. **Asammohato** atthādianurūpaṃ dhammādīsu avabodho pana nibbānārammaṇo maggayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhaṃsano lokuttaro abhisamayo. Tathā hi “ayaṃ hetu, idamassa phalaṃ, ayaṃ tadubhayānurūpo vohāro”ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena lokiyañāṇaṃ visayato paṭivijjhati, lokuttarañāṇaṃ pana hetuhetuphalādīsu sammohassa maggañāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhati. **Atthānurūpaṃ dhammesūti** avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjāti evaṃ kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. Atha vā puññābhisaṅkhārapuññābhisaṅkhārañāṇesūti apuññābhisaṅkhārassa sampayuttaavijjā paccayo, itaresaṃ yathānurūpantiādinā kāriyānurūpaṃ kāraṇesu paṭivedhoti attho. **Dhammānurūpaṃ atthesūti** “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā kāraṇānurūpaṃ kāriyesu avabodhoti attho. **Paññattipathānurūpaṃ paññattīsūti** paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṃ paññattīsu avabodhoti attho.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ “**idāni yasmā etesu piṭakesū**”tiādimāha. **Dhammajātanti** kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. **Atthajātanti** kāriyappabhedo kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. **Yo cetthāti** etāsu taṃtaṃpiṭakagatāsu dhammatthadesanāsu yo paṭivedhoti attho. **Dukkhogāhanti** ettha avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya dukkhogāhatā. Tesam paññāpanassa dukkarabhāvato desanāya paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa ca uppādanavisayikaraṇānaṃ asakkuṇeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. **Evampīti** pisaddo pubbe vuttappakārantaraṃ sampiṇḍeti. **Etthāti** etesu tīsu piṭakesu. **Vuttatthāti** vutto saṃvaṇṇito attho assāti vuttatthā.

Tīsu piṭakesūti ettha “ekekasmī”nti adhikārato pakaraṇato vā veditabbam. **Pariyattibhedoti** pariyaṭṭaṇaṃ pariyaṭṭi. Pariyaṭṭaṇavācako hettha pariyaṭṭisaddo, na pāḷipariyāyo, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “tīsu piṭakesu ekekasmīṃ pariyaṭṭaṇanappakāro daṭṭhabbo nātabbo”ti. Tatoyeva ca “pariyattīyo pariyaṭṭaṇanappakārā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Atha vā tīhi pakārehi pariyaṭṭaṇitabbā pāliyo eva pariyaṭṭīti vuccanti, tatoyeva ca “pariyattīyo

pālīkkaṃ”ti abhidhammatthakathāya likhite **sīhalaḅaṅṅhipade** vuttaṃ. Evampi hi alagaddūpamāpariyāpuṅanayogato alagaddūpamā pariyattīti pālīpi sakkā vattum, evaṅca katvā “duggahitā upārambhādīhetu pariyāpuṅa alagaddūpamā”ti parato niddesavacanampi upapannaṃ hoti. Tattha hi pālīyeva duggahitā pariyāpuṅātī vattum vaṭṭati. **Alagaddūpamā**ti alagaddo alagaddaggaṅṅaṅṅ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddassa gahaṅṅaṅṅhettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbaṃ. “Āpūpiko”ti ettha apūpasaddena apūpakhādanam viya alagaddaggaṅṅaṅṅ gahitapariyattī upamāyati, na pana alagaddena. “Alagaddaggaṅṅupamā”ti vā vattabbe majjhepadalopaṅṅ katvā “alagaddūpamā”ti vuttaṃ “oṭṭhamukho”tiādīsu viya. Alagaddoti cettha āsīviso vuccati. Gadoti hi visassa nāmaṅṅ. Taṅca tassa alaṅṅ paripuṅṅaṅṅ atthi, tasmā alaṅṅ pariyatto paripuṅṅo gado assāti anuṅṅasikalopaṅṅ dakāragamaṅca katvā “alagaddo”ti vuccati. Atha vā alaṅṅ jīvitaharaṅṅ samattho gado assāti alagaddo. **Nissaraṅṅatthā**ti vaṭṭadukkhatto nissaraṅṅaṅṅ attho payojaṅṅaṅṅ etissāti nissaraṅṅatthā. **Bhaṅṅṅāgārikapariyattī**ti ettha bhaṅṅṅāgāre niyutto bhaṅṅṅāgāriko, bhaṅṅṅāgāriko viya bhaṅṅṅāgāriko, dhammaratanānupālako. Aṅṅṅaṅṅ atthaṅṅ anaṅṅekkhivā bhaṅṅṅāgārikasseva sato pariyattī bhaṅṅṅāgārikapariyattī.

Duggahitāti duṭṭhu gahitā. Duggahitabhāvameva vibhāvento āha “**upārambhādīhetu pariyāpuṅa**”ti, upārambhā itivādappamokkhādīhetu uggahitāti attho. Lābhasakkāradīhetu pariyāpuṅanampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Vuttaṅṅhetam alagaddasuttaṭṭhakathāyaṅṅ (ma. ni. aṭṭha. 1.239) –

“Yo hi buddhavacanaṅṅ ‘evaṅṅ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṅṅ jānissanti’ti lābhasakkāradīhetu pariyāpuṅāti, tassa sā pariyattī alagaddapariyattī nāma. Evaṅṅ pariyāpuṅanato hi buddhavacanaṅṅ aparīyāpuṅitvā niddokkamaṅṅaṅṅ varatara’nti.

Nanu ca alagaddaggaṅṅupamā pariyattī alagaddūpamāti vuccati, evaṅca sati suggahitāpi pariyattī alagaddūpamāti vattum vaṭṭati tatthāpi alagaddaggaṅṅassa upamābhāvena pālīyaṅṅ vuttattā. Vuttaṅṅhetam –

“Seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṅṅ caramāno, so passeyya mahantaṅṅ alagaddam, tamenam ajapadena daṅṅdena suniggahitaṅṅ niggaṅṅheyya, ajapadena daṅṅdena suniggahitaṅṅ niggaṅṅhetvā gīvāya suggahitaṅṅ gaṅṅheyya. Kiṅcaṅṅpi so, bhikkhave, alagaddo tassa purisassa hatthaṅṅ vā bāhaṅṅ vā aṅṅṅataraṅṅ vā aṅṅapaccāṅṅaṅṅ bhogehi paliveṭṭheyya, atha kho so neva tatonidānaṅṅ maraṅṅaṅṅ vā nigaccheyya maraṅṅattaṅṅ vā dukkhaṅṅ. Tam kissa hetu, suggahitattā, bhikkhave, alagaddassa, evameva kho, bhikkhave, idhekacce kulaputtā dhammaṅṅ pariyāpuṅanti suttaṅṅ geyya”ntiādi (ma. ni. 1.239).

Tasmā idha duggahitā eva pariyattī alagaddūpamāti ayaṅṅ viseso kuto viṅṅṅāyati, yena duggahitā upārambhādīhetu pariyāpuṅa alagaddūpamāti vuccatīti? Saccametaṅṅ, idaṅṅ pana pārisesaṅṅāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi nissaraṅṅatthabhaṅṅāgārikapariyattīnaṅṅ visum gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṅṅupamā pariyattī alagaddūpamāti viṅṅṅāyati. Suggahaṅṅupamā hi pariyattī nissaraṅṅatthā vā hoti bhaṅṅṅāgārikapariyattī vā, tasmā suvuttametaṅṅ “duggahitā upārambhādīhetu pariyāpuṅa alagaddūpamā”ti. **Yaṅṅ sandhāyā**ti yaṅṅ pariyattiduggahaṅṅaṅṅ sandhāya. **Vuttanti** alagaddasutte vuttaṅṅ.

Alagaddatthikoti āsīvisatthiko. Alagaddam gavesati pariyesati sīlenāti **alagaddagavesī**. **Alagaddapariyesanaṅṅ caramānoti** alagaddapariyesanaṅṅatthaṅṅ caramāno. **Bhogeti** sarīre. **Hatthe vā bāhāya vāti** ettha maṅṅibandhako yāva agganakhā “hattho”ti veditabbo, saddhiṅṅ aggabāhāya avasesā “bāhā”ti. Katthaci pana “kapparato paṭṭhāyapi yāva agganakhā hattho”ti vuccati. **Aṅṅṅataraṅṅim vā aṅṅapaccāṅṅeti** vuttalakkhaṅṅaṅṅ hatthaṅca bāhaṅca ṭhapetvā avasesaṅṅ sarīraṅṅ “aṅṅapaccāṅga”nti veditabbaṅṅ. **Tatonidānanti** taṅṅnidānaṅṅ, taṅṅkāraṅṅāti vuttaṅṅ hoti. Purimapade hi vibhattialopaṅṅ katvā niddeso. Tam hatthādīsu ṅaṅṅsanaṅṅ nidānaṅṅ kāraṅṅaṅṅ etassāti taṅṅnidānanti hi vattabbe “tatonidāna”nti purimapade paccatte nissakkavacanaṅṅ katvā tassa ca lopaṅṅ akatvā niddeso. **Tam kissa hetūti** yaṅṅ vuttaṅṅ hatthādīsu ṅaṅṅsanaṅṅ taṅṅnidānaṅca maraṅṅādiupagamaṅṅaṅṅ, taṅṅ kissa hetu kena kāraṅṅeṅāti ce. **Idhāti** imasmaṅṅ sāsane. **Ekacce moghapurisāti** ekacce tucchapurisā. **Dhammanti** pālīdhammaṅṅ. **Pariyāpuṅantīti** uggaṅṅhantīti attho, sajjhāyanti ceva vācuggatā karontā dhārentī cāti vuttaṅṅ hoti. **Atthanti** yathābhūtaṅṅ bhāsītattaṅṅaṅṅ payojanaṅṅatthaṅca. **Na upaparikkhantīti** na pariggaṅṅhantī na vicārenti. Idaṅṅ vuttaṅṅ hoti – “imasmiṅṅ ṭhāne sīlaṅṅ kathitaṅṅ, idha samādhī, idha paṅṅṅā kathitā, mayaṅca taṅṅ pūressāma”ti evaṅṅ bhāsītattaṅṅaṅṅ payojanaṅṅatthaṅca “sīlaṅṅ samādhissa kāraṅṅaṅṅ, samādhī vipassanāyā”tiādīnaṅṅ na pariggaṅṅhantīti. **Anupaparikkhatanti** anupaparikkhantaṅṅaṅṅ. **Na nijjhānaṅṅ khamantīti** nijjhānapaṅṅṅaṅṅ nakkhamanti, nijjhāyitvā paṅṅṅāya disvā rocevā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Tena imamatthaṅṅ dīpeti “tesaṅṅ paṅṅṅāya atthaṅṅ anupaparikkhantaṅṅaṅṅ te dhammā na upaṭṭhahanti, ‘imasmiṅṅ ṭhāne sīlaṅṅ, samādhī, vipassanā, maggo, phalaṅṅ, vaṭṭaṅṅ, vivaṭṭaṅṅ kathita’nti evaṅṅ jānituṅṅ na sakkā hontī”ti.

Te upārambhānisamsā cevāti te paresaṅṅ vāde dosāropanānisamsā hutvā pariyāpuṅantīti attho. **Itivādappamokkhānisamsā cāti** iti evaṅṅ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisamsā, attano upari parehi āropitavādassa niggaṅṅassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṅṅ pariyāpuṅantīti attho. Idaṅṅ vuttaṅṅ hoti – parehi sakavāde dose āropite taṅṅ dosaṅṅ evaṅca evaṅca mocessāmāti iminā ca kāraṅṅena pariyāpuṅantīti. Atha vā so so vādo itivādo, itivādassa pamokkho itivādappamokkho, itivādappamokkho ānisamsā etesanti itivādappamokkhānisamsā,

taṃtaṃvādappamocanānisamsā cāti attho. **Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇantī** yassa ca sīlādīpuraṇassa maggaphalanibbānassa vā atthāya imasmiṃ sāsane kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti. **Tañcassa atthaṃ nānubhontī** tañca assa dhammassa sīlādīparipūraṇasaṅkhātāṃ atthaṃ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindanti.

Atha vā yassa upārambhassa itivādappamokkassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti, te parehi “ayamattho na hotī”ti vutte duggahitattāyeva soyevatthoti paṭipādanakkhamā na hontīti parassa vāde upārambhaṃ āropetum attano vādā taṃ mocetuṅca asakkontāpi taṃ atthaṃ nānubhontiyevāti evamattho daṭṭhabbo. **Dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattantī** tesam te dhammā duggahitattā upārambhamānadappamakkhapalāsādihetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Ettha hi kāraṇe phalavohārena “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti vuttaṃ. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṃ sajjhāyakāle vivādasamaye ca taṃmūlakānaṃ upārambhādīnaṃ anekesaṃ akusalānaṃ uppattisabbhāvato “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti kāraṇe phalavohārena vuttaṃ. **Taṃ kissa hetūti** ettha **taṃti** yathāvuttassatthassa anabhisambhuṇaṇaṃ tesaṃca dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanaṃ parāmasati.

Sīlakkhandhādīpāripūriṃyevāti ettha ādisaddena samādhivipassanādīnaṃ saṅgaho vedītabbo. Yo hi buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā samādhino āgataṭṭhāne samādhigabbhaṃ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne maggaṃ bhāvēssāmi, phalaṃ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma hoti. **Yaṃ sandhāya vuttanti** yaṃ pariyattisuggahaṇaṃ sandhāya alagaddasutte vuttaṃ. **Dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantī** sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṃ vāde sahadhammena upārambhaṃ āropentānampi sakavādato dosaṃ harantānampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Tathā hi na kevalaṃ suggahitapariyattim nissāya maggabhāvanāphalacchikiriyādīneva, paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanānīpi ijjhanti. Tathā ca vuttaṃ “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā”tiādi (dī. ni. 2.168).

Pariññātakkhandhoti dukkhaparijānanaṃ pariññātakkhando. **Pahīnakilesoti** samudayappahānena pahīnakilesa. **Paṭividdhākuppoti** paṭividdhaarahattaphalo. Na kuppattīti **akuppanti** hi arahattaphalassetāṃ nāmaṃ. Satipi hi catunnaṃ maggānaṃ catunnaṃca phalānaṃ akuppasabhāve sattannaṃ sekkhānaṃ sakasakanāmapariccāgena uparūpari nāmantarappattito tesam maggaphalāni “akuppāni”ti na vuccanti, arahā pana sabbadāpi arahāyeva nāmāti tasseva phalaṃ “akuppa”nti vuttaṃ. Iminā ca imamatthaṃ dasseti “khīṇāsavasseva pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāmā”ti. Tassa hi aparīññātaṃ appahīnaṃ abhāvitaṃ asacchikataṃ vā natthi, tasmā buddhavacanaṃ pariyāpuṇanto tantidhārako paveṇīpālako vaṃsānurakkhako ca hutvā uggaṇhāti. Tenevāha “**paveṇīpālanatthāya**”tiādi. Tattha **paveṇīti** dhammasantati, dhammassa avicchedena pavattīti attho. **Vaṃsānurakkhaṇatthāyāti** buddhassa bhagavato vaṃsānurakkhaṇatthaṃ. Tassa vaṃsopi atthato paveṇīyevāti vedītabbaṃ.

Nanu ca yadi paveṇīpālanatthāya buddhavacanaṃ pariyāpuṇanaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā “khīṇāsavo”ti viśesetvā vuttaṃ. Ekaccassa puthujjanassapi hi ayaṃ nayo labbhati. Tathā hi ekacco bhikkhu chātakabhayādīsu ganthadharesu ekasmiṃ thāne vasitum asakkontesu sayam bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṃ buddhavacanaṃ mā nassatu, tantim dhāressāmi, vaṃsaṃ ṭhapesāmi, paveṇim pālessāmīti pariyāpuṇāti, tasmā tassapi pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti? Vuccate – evaṃ santepi puthujjanassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano “paveṇim pālessāmī”ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti, attano pana bhavakantārato anittinṇattā tassa pariyatti nissaraṇapariyatti nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyatti alagaddūpamā vā hoti nissaraṇatthā vā, sattannaṃ sekkhānaṃ nissaraṇatthāva, khīṇāsavaṇaṃ bhaṇḍāgārikapariyattiyevāti vedītabbaṃ. Khīṇāsavo ca bhaṇḍāgārikasadisattā bhaṇḍāgārikoti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṃ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṃ alaṅkārabhaṇḍaṃ rañño upanāmetvā alaṅkaroti, evaṃ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṃ sampaṭicchitvā mokkhādhigamassa bhābbarūpe sahetuke satte passitvā tadanurūpaṃ dhammadesanaṃ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādīsāṅkhātēna lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti bhaṇḍāgārikoti vuccati.

Evaṃ tisso pariyattiyo vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo vitthāretvā dassento āha “**vinaye pana**”tiādi. **Sīlasampattim nissāya tisso vijjā pāpuṇāntī**tiādisu yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajāññabalena kammassakataññābalena ca saṃkilesamalato visujjhati, pāripūriṅca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ ṇāṇabalaṅca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā vedītabbā sabhāgahetusampadānato. Satibalaṃ hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajāññena sabbakiccesu sudiṭṭhakaritāparicayaena cutūpapātāññānubaddhāya dutiyavijjāya siddhi, vītikamābhāvena saṃkilesappahānasabbhāvato vivatṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṃ samādhīpaññānaṃ pāripūrim vinā sīlassa āsavakkhayaññānūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānātī”ti (saṃ. ni. 4.99; 3.5; netti. 40; mī. pa. 2.1.14) vacanato samādhīsampadā chaḷabhiññātāya upanissayo. “Yogā ve jāyati bhūrī”ti (dha. pa. 282) vacanato pubbayogena garuvāsadesabhāsākosallauggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvītā paññāsampatti paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca “sīlasampattim nissāyā”ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhāparicchedavasena na samādhīsampadā atthīti satipi vijjānaṃ

abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampanna maggeneva ijjhanti maggakkhaṇe eva tāsāṃ paṭilabhitabbato. Evaṃ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampanna maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsāṃ adhigamo vedītabbo. Paccekabuddhānaṃ sammāsambuddhānaṃca paccekabodhisammāsambodhidhammasamadhigamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhigamāti.

Tāsāmyeva ca tattha pabhedavacanatoti ettha tāsāmyevāti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṃ vinaye pabhedavacanaṃbhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattāti. Dutiye **tāsāmyevāti** avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. **Tāsañcāti** ettha **ca**-saddena sesānampi tattha atthibhāvaṃ dīpeti. Abhidhammapītake hi tisso vijjā cha abhiññā catasso ca paṭisambhidā vuttāyeva. Paṭisambhidānaṃ pana aññattha pabhedavacanaṃbhāvaṃ tattheva ca sammā vibhattabhāvaṃ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇaṃ akatvā **“tatthevā”**ti parivattetvā avadhāraṇaṃ ṭhapesi.

Idāni “vinaye duppaṭipanno ‘mudukānaṃ attharaṇādīnaṃ samphasso viya itthisamphassopi vaṭṭati’ti methunavītikame dosaṃ adisvā sīlavipattiṃ pāpuṇātī”ti dassento āha **“vinaye pana duppaṭipanno”**tiādi. Tattha sukho samphasso etesanti **sukhasamphassāni**, attharaṇapāvuraṇādīni. **Upādinnaphasso** itthiphasso, methunadhammoti vuttaṃ hoti. **Vuttampi hetanti** ariṭṭhena bhikkhunā vuttaṃ. So hi bahussuto dhammakathiko kammakilesavipākaupavādaañāvītikamavasena pañcavidhesu antarāyikesu sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇattivītikamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi “ime agārikā pañca kāmagaṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti. Bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passanti...pe... kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ vaṭṭati, kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭanti”ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjakāmaguṇaparibhogarasāṃ saṃsanditvā sacchandarāgaparibhogaṇca nicchandarāgaparibhogaṇca ekaṃ katvā thūlavākehi saddhiṃ atisukhumasuttaṃ ghaṭento viya sāsapena saddhiṃ sineruno sadisataṃ upasaṃharanto viya pāpakaṃ dīṭṭhigataṃ uppādetvā “kiṃ bhagavatā mahāsamuddaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṃ paññattaṃ, natthi ettha doso”ti sabbaññutaññānaṃ saddhiṃ paṭivirujjhanto vesārajjāñānaṃ paṭibhāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto “methunadhamme doso natthī”ti jinassa āñācacke pahāramadāsi. Tenāha **“tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”**tiādi.

Tattha **antarāyikāti** taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, dīṭṭhadhammikādianattho. Anatikkamanaṭṭhena tasmiṃ antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti antarāyikā, saggamokkhānaṃ antarāyakarāti vuttaṃ hoti. Te ca kammakilesavipākaupavādaañāvītikamavasena pañcavidhā. Tesāṃ vitthārakathā parato **ariṭṭhasikkhāpade** (pāci. 417) āvi bhavissati. Ayaṃ panettha padatthasambandho – ye ime dhammā antarāyikā antarāyakarāti bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṃ antarāyakarāṇatthā nālaṃ samatthā na honti, tathā tena pakārenaṃ bhagavatā desitaṃ dhammaṃ ājānāmi. **Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇātīti** tato anavajjasaññibhāvaṃhetuto vītikamitvā dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti.

Cattārome, bhikkhvetiādīnā –

“Cattārome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamaṇā lokasmiṃ. Katame cattāro, attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya, parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya, neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya cā”ti (a. ni. 4.96; pu. pa. mātīkā, catukkaudesa 24) –

Ādinā puggaladesanāpaṭisāmyuttasuttantapāḷiṃ nidasseti. **Adhippāyaṃ ajānantoti** “ayaṃ puggaladesanā vohāravasena, na paramatthato”ti evaṃ bhagavato adhippāyaṃ ajānanto. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha “puggalo satto itthi puriso khattiyō brāhmaṇo devo māro”ti evarūpā **sammutidesanā**. “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā”ti evarūpā **paramatthadesanā**. Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantaṃ samatthā, tesāṃ sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantaṃ samatthā, tesāṃ paramatthadesanaṃ deseti.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasaṃvaṇṇako ācariyo ye damīlabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesāṃ damīlabhāsāya ācikkhatī, ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesāṃ tāya bhāsāya, evaṃ te mānavā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgama khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve ṭhitāni tiṇi piṭakāni, desabhāsāya kosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ, nānādesabhāsāmāṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā, ācariyassa damīlabhāsādiācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasenaṃ desanā vedītabbā. Āha cettha –

“Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadatam varo;
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

“Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇā;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.

“Tasmā vohārukusalassa, lokanāthassa satthuno;
Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.57; a. ni. aṭṭha. 1.1.170);

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti – hirottappadīpanatthaṃ kammassakatādīpanatthaṃ paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthaṃ dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ lokasammutiyā appahānatthañcāti. “Khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappanti”ti vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappanti nāma”ti. “Itthi hiriyati ottappati, puriso khattiyō brāhmaṇo devo māro”ti vutte mahājano jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **kammassakatādīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā, dhātūhi āyatanehi”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā mātaraṃ jīvita voropenti, pitaraṃ arahantaṃ, ruhiruppādakammaṃ saṅghabhedam karonti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **ānantariyadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **brahmavihāradīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā pubbenivāsaṃ anussaranti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **pubbenivāsadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni paṭiggaṇhanti nāma”ti. “Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā”ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. Lokasammutiñca buddhā bhagavanto na vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe ttiṭṭhāyaeva dhammaṃ desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ katheti, tasmā iminā ca adhippāyena bhagavato puggaladesanā, na paramatthadesanāti evaṃ adhippāyaṃ aṅānantoti vuttaṃ hoti.

Duggahitaṃ gaṇhātīti “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññānaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña”ntiādinā duggahitaṃ katvā gaṇhāti, viparītaṃ gaṇhātīti vuttaṃ hoti. **Duggahitanti** hi bhāvanapūṣakaniddeso. **Yaṃ sandhāyāti** yaṃ duggahitagāhaṃ sandhāya. Attanā duggahitena dhammenāti pāṭhaseso vedītabbo. Atha vā duggahaṇaṃ duggahitaṃ. **Attanāti** ca sāmīatthe karaṇavacanaṃ, tasmā attano duggahaṇena viparītagāhenāti vuttaṃ hoti. **Amhe ceva abbhācikkhatīti** amhākañca abbhācikkhanaṃ karoti. **Attānañca khanatīti** attano kusalamūlāni khananto attānaṃ khanati nāma.

Dhammacintanti dhammasabhāvavijānanaṃ. **Atidhāvanti** ttiṭṭhātabbamarīyādāyaṃ aṭṭhatvā “cittuppadamattena dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano āramaṇaṃ hoti, sabbaṃ cittaṃ asabhāvadharmāramaṇa”nti evamādinā atidhāvanto atikkamitvā pavattamāno. **Cattārīti** buddhavisayaiddhivisayakammavipākalokavisayasāṅkhātāni cattārī. Vuttañhetam –

“Cattārimāni, bhikkhave, acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assa. Katamāni cattārī? Buddhānaṃ bhikkhave buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cintento ummādassa vighātassa bhāgī assa. Jhāyissa, bhikkhave, jhānavisayo acinteyyo na cintetabbo...pe... kammavipāko, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo...pe... lokacintā bhikkhave acinteyyā na cintetabbā...pe... imāni, bhikkhave, cattārī acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti (a. ni. 4.77).

Tattha “acinteyyāni”ti tesam sabhāvanidassanaṃ. “Na cintetabbāni”ti tattha kattabbatānidassanaṃ. Tattha **acinteyyānīti** cintetumasakkuṇeyyāni, cintetum araharūpāni na hontīti attho. Acinteyyattā eva na cintetabbāni, kāmaṃ acinteyyānīpi cha asādhāraṇādīni anussarantassa kusaluppattihetubhāvato tāni cintetabbāni, imāni pana evaṃ na hontīti aphaḷabhāvato na cintetabbānīti adhippāyo. Tenevāha “**yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā**”ti. **Tesanti** tesam piṭākānaṃ.

Etanti etaṃ buddhavacanaṃ. **Tivaggasaṅghānīti** sīlakkhandhavaggaṃ mahāvaggaṃ pāthikavaggasaṅkhātēhi tīhi vaggehi saṅgaho etesanti tivaggasaṅghāni. **Catuttimseva suttantāti** gāthāya evamatthayojanā vedītabbā – yassa nikāyassa suttagaṇanāto catuttimseva ca suttantā vaggasaṅghavasena tayo vaggā assa saṅghassatī tivaggo saṅgaho. Esa paṭhamo nikāyo dīghanikāyoti **anulomiko** apaccanīko, atthānulomanato anvattanāmoti vuttaṃ hoti.

Atthānulomanato anulomiko, anulomikattaṃyeva vibhāvetuṃ “**kasmā panā**”tiādimāha. **Ekanikāyampīti** ekasamūhampi. **Evam cittaṃ** evaṃ vicittaṃ. **Yathayidanti** yathā ime. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesam nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyoti** vuccati. **Evamādīni cettha sādhakāni sāsānato ca lokato cāti** evamādīni udāharaṇāni ettha nikāyasaddassa samūhanivāsānaṃ vācakabhāve sāsānato ca vohāro ca sādhakāni pamāṇānīti attho. Ettha paṭhamamudāharaṇaṃ sāsānato sādhakavacanaṃ, dutiyaṃ lokatoti veditabbaṃ.

Pañcadasavaggasaṅgahānīti mūlapariyāyavaggādīhi pañcadasahi vaggehi saṅgaho etesanti pañcadasavaggasaṅgahāni. **Diyaḍḍhasataṃ dve ca suttānīti** aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍhaṃ, ekaṃ sataṃ dve paññāsasuttāni cāti attho. **Yatthāti** yasmiṃ nikāye. **Pañcadasavaggapariggahoti** pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahitoti attho.

Suttantānaṃ sahasāni sattasuttasatāni cāti pāṭhe suttantānaṃ satta sahasāni satta satāni cāti yojetabbaṃ. Katthaci pana “satta suttasahasāni satta suttasatāni cā”tipi pāṭho. **Samyuttasaṅgahoti** samyuttanikāyassa saṅgaho.

Pubbe nidassitāti suttantapaṭṭhāniddese nidassitā. Vuttameva pakārantarena saṅkhipitvā dassetuṃ “**ṭhapetvā cattāro nikāye avasesaṃ buddhavacana**”nti vuttaṃ. **Sakalaṃ vinayapiṭakantiādinā** niddiṭṭhameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā vuttaṃ. Tenevāha “**ṭhapetvā caturopete**”tiādi. **Tadaññanti** tehi catūhi nikāyehi aññaṃ avasesanti attho.

Sabbameva 2 hidanti sabbameva idaṃ buddhavacanaṃ. **Navappabhedanti** ettha kathaṃ panetaṃ navappabhedam hoti. Tathā hi navahi aṅgehi vavatthitehi aññaṃaññasānkararahitehi bhavitabbaṃ, tathā ca sati asuttasabhāvāneva geyyaṅgādīni siyuṃ, atha suttasabhāvāneva geyyaṅgādīni, evaṃ sati suttanti visuṃ suttāṅgameva na siyā, evaṃ sante aṭṭhaṅgaṃ sāsānanti āpajjati. Apica “sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggaṭhakaṃ suttaṃ veyyākaraṇa”nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Suttañca nāma sagāthakaṃ vā siyā niggaṭhakaṃ vāti aṅgadvayeneva tadubhayaṃ saṅgahitanti tadubhayaṃnūttānaṃ suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, athāpi kathaṃci visuṃ suttāṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho vā na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthakavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate –

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare;
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññaena nāññaato.

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇaṃ;
Tasmā asaṅkaraṃyeva, navaṅgaṃ satthusāsanaṃ.

Sabbassapi hi buddhavacanaṃ suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tathā hi “ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ, sāvattthiyā suttavibhaṅge, sakavāde pañca suttasatāni”tiādivacanaṃ vinayābhiddhammapariyattivisesesupi suttavohāro dissati. Teneva ca āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ (netti. saṅgahavāra) āha – “navavidhasuttantapariyettḥī”ti. Tattha hi suttādivasena navaṅgassa sāsānassa pariyeṭṭhi pariyesanā atthavicāraṇā “navavidhasuttantapariyettḥī”ti vuttā. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena paṭiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyya”nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchaṃ katvā visajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvisajjanañhi “byākaraṇa”nti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnaṃ pucchaṃ katvā visajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati. Geyyādisaññaṃ anokāsabhāvato saokāsato anokāsavidhi balavāti “gāthāvirahe sati”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassaññaṃ mayikagāthāyuttesu “vuttañheta”ntiādivacanasambandhesu abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaññaṃ paṭiṭṭhitā. Ettha hi satipi saññantaranimittayoge anokāsasaññaṃ balavabhāveneva gāthādisaññaṃ paṭiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññaṃ paṭiṭṭhitā, satipi pañhāvisajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññaṃ paṭiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnaṃ nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññaṃ paṭiṭṭhitāti visesavidhayo suttāgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyaṅgādīnimittarahitaṃ, taṃ suttāṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasāññaṃ pavattanato.

Nanu ca evaṃ santepi sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggaṭhakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttāṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā. Sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvisajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ na, niruḷhattāti. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttābhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttābhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ suttānāmakanti nāmaggahaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi natthi. Yasmaṃ sahatāññaena. Sahabhāvo hi nāma atthato aññaena hoti, saha gāthāhīti ca sagāthakaṃ. Na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vuceyya. Nanu ca gāthāsamudāyo gāthāhī añño hoti, tathā ca tassa vasena saha gāthāhīti sagāthakanti sakkā vattuntī? Taṃ na. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi. Yampi vuttaṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ

geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi na aññato. Aññāyeva hi tā gāthā jātakādiṭṭhāpannattā. Atho na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo vedītabbo.

Idāni suttādīni navaṅgāni vibhajitvā dassento āha “**tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā**”tiādi. Tattha **niddeso** nāma suttanipāte –

“Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetam samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī”ti. (su. ni. 772) –

Ādinā āgatassa aṭṭhakavaggassa,

“Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito);
Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi,
Kiṃsu tassa mahabbhaya”nti. (su. ni. 1038) –

Ādinā āgatassa pārāyanavaggassa,

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesam;
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti. (su. ni. 35) –

Ādinā āgatassa khaggavisāṇasuttassa ca tadatthavibhāgavasena satthukappena āyasmatā dhammasenāpatisāriputtattherena kato niddeso mahāniddeso cūlaniddesoti ca vuccati. Evamidha niddesassa suttāṅgasaṅgaho **bhadantabuddhaghosācariyena** dassitoti vedītabbo. Aññatthāpi ca dīghanikāyaṭṭhakathādīsu sabbattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārāti niddesassa suttāṅgasaṅgaho eva dassito. **Ācariyadhammapālattherenapi** nettipakaraṇaṭṭhakathāyaṃ evametassa suttāṅgasaṅgahova kathito. Keci pana niddesassa gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam niddesaaṭṭhakathāyaṃ **upasenattherena** –

“Tadetaṃ vinayaṭṭhakaṃ suttantaṭṭhakaṃ abhidhammaṭṭhakaṃ tīsu ṭṭhakesu suttantaṭṭhakaṃ pariyāpannaṃ, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu khuddakamahānikāye pariyāpannaṃ, suttam geyyam veyyākaraṇam gāthā udānam itivuttakam jātakam abbhutadhammam vedallanti navasu satthusāsaṅgānesu yathāsambhavaṃ gāthāveyyākaraṇaṅgadvayaṅgahita”nti (mahāni. aṭṭha. ganthārambhakathā).

Ettha tāva katthaci pucchāvisajjanasabhāvato niddesekadesassa veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu nāma, gāthāṅgasaṅgaho pana katham yujjeyyāti idamettha vīmaṃsitabbaṃ. Dhammapadādīnaṃ viya hi kevalam gāthābandhabhāvo gāthāṅgassa tabbhāvanimittam. Dhammapadādīsu hi kevalam gāthābandhesu gāthāsamaññā patiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo gāthābandhappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsītānaṃyeva hi aṭṭhakavaggādīsaṅgahitānaṃ gāthānaṃ niddesamattam dhammasenāpatinā kataṃ. Athavibhajanattham aññāpi hi tā aṭṭhakavaggādīsaṅgahitā niddisitatthā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā aññāyevāti na niddesasaṅkhyam gacchanti ubhatovibhaṅgādīsu āgatābhāvepi tam vohāram alabhamānā jātakādigāthāpariyāpannā gāthāyo viya, tasmā kāraṇantaramettha gavesitabbaṃ, yuttataram vā gahetabbaṃ.

Nālakasuttatuvāṭṭhakasuttānīti ettha **nālakasuttam** nāma padumuttarassa bhagavato sāvakaṃ moneyyapaṭipadam paṭipannaṃ disvā tadattham abhikaṅkhamānena tato pabhuti kappasatasahassaṃ pāramiyo pūretvā āgatena asitassa isino bhāgineyyena nālakattherena dhammacakkappavattitadivasato sattame divase “aññātameta”ntiādihi dvīhi gāthāhi moneyyapaṭipadam puṭṭhena bhagavatā “moneyyam te upaññissa”ntiādinā (su. ni. 706) nālakattherassa bhāsītam moneyyapaṭipadāparidīpakam suttam. **Tuvāṭṭhakasuttam** pana mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu devesu “kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī”ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamattham pakāsetum “pucchāmi tam ādiccabandhū”tiādinā (su. ni. 921; mahāni. 150) nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā “mūlam papañcasāṅkhāyā”tiādinā (su. ni. 922) bhāsītam suttam. Evamidhasuttanipāte āgatānaṃ maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānaṃ asuttanāmikānaṃ suddhikagāthānaṃ gāthāṅgasaṅgahaṅca dassayissati, evam sati suttanipātaṭṭhakathārambhe –

“Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyavyākaraṇaṅkito;
Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce”ti. (su. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) –

Sakalassapi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasaṅgaho kasmā coditoti? Nāyam virodho. Kevalaṅhi tattha codakena

sagāthakattaṃ katthaci pucchāvisajjanamattañca gahetvā codanāmettaṃ katanti gahetabbaṃ. Aññathā suttanipāte nigāthakassa suttasseva abhāvato veyyākaraṇaṅgasaṅgaho na codetabbo siyāti. Sagāthāvaggo geyyanti yojetabbaṃ. “Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ nāma paṭisambhidā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana paṭisambhidāmagassa geyyaveyyākaraṇaṅgadvyasaṅgahaṃ vadanti. Vuttañhettaṃ **paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ** (paṭi. ma. aṭṭha. I.ganthārambhakathā) “navasu satthusaṅgasaṅgesu yathāsambhavaṃ geyyaveyyākaraṇaṅgadvyasaṅgahita”nti.

Nosuttanāmikāti asuttanāmikā. “Suddhikagāthā nāma vatthugāthā”ti tīsu **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Tattha **vatthugāthā**ti –

“Kosalānaṃ purā rammā, agamā dakkhiṇāpathaṃ;
Ākiñcaññaṃ patthayāno, brāhmaṇo mantapāragū”ti. (su. ni. 982) –

Ādinā pārāyanavaggassa nidānaṃ āropentena āyasmatā ānandattherena saṅgītikāle vuttā chappaññāsa ca gāthāyo, ānandatthereneva saṅgītikāle nālakasuttassa nidānaṃ āropentena vuttā –

“Ānandajāte tidasagaṇe patīte,
Sakkañca indaṃ sucivasane ca deve;
Dussaṃ gahetvā atiriva thomayante,
Asito isi addasa divāvihāre”ti. (su. ni. 684) –

Ādikā vīsatiṃ gāthāyo ca vuccanti. Tattha “nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttasaṅkhyāmyeva gacchanti”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Vuttañhettaṃ **suttanipātaṭṭhakathāyaṃ** (su. ni. aṭṭha. 2.685) –

“Parinibbute pana bhagavati saṅgītiṃ karontena āyasmatā mahākassapena āyasmā ānando tameva moneyyapaṭipadaṃ puṭṭho yena yadā ca samādapito nālako bhagavantaṃ pucchi, taṃ sabbaṃ pākaṭaṃ katvā dassetukāmo ‘ānandajāte’tiādikā vīsati vatthugāthāyo vatvā abhāsi. Taṃ sabbampi nālakasuttanti vuccati”ti.

Tasmā nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttaggahaṇeneva saṅgahitāti pārāyanikavaggassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti gahetabbaṃ. Tattheva panassa pārāyaniyavagge ajitamāṇavakādīnaṃ soḷasannaṃ brāhmaṇānaṃ pucchāgāthā bhagavato visajjanagāthā ca idha suddhikagāthāti evampi vuttaṃ yujjati. Tāpi hi pālīyaṃ suttanāmena avatvā “ajitamāṇavakapucchā tīssamettayamāṇavakapucchā”tiādinā (su. ni. 1038-1048) āgatattā cuṇṇiyaganthehi amissattā ca nosuttanāmikā suddhikagāthā nāmāti vuttaṃ vaṭṭati.

Idāni udānaṃ sarūpato vavattapento āha “**somanassañānamayikagāthāpaṭisaṃyuttā**”tiādi. Kenaṭṭhena (udā. aṭṭha. ganthārambhakathā) panetaṃ “**udāna**”nti vuccati? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānaṃ nāma? Pītivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ “avaseko”ti vuccati, yañca jalaṃ talākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, taṃ “mahogho”ti vuccati, evameva yaṃ pītivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ hadayaṃ sandhāretuṃ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṅghahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso “**udāna**”nti vuccati. Dhammasaṃvegavasena pi ayamākāro labbhateva. Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Tathā hi –

“Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Tedha bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetasaṃ samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Atha kho bhagavā etamattaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi ‘atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yatha neva pathavī na āpo’”ti (udā. 71-72) –

Ādisu somanassañānasamuṭṭhitavākyavasena pavattaṃ.

Nanu ca udānaṃ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito dhammasaṃvegasaṃyuttāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro tathā ceva sabbattha āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento bhikkhū āmantesīti? Tesāṃ bhikkhūnaṃ saññāpanattaṃ. Nibbānapaṭisaṃyuttañhi bhagavā tesāṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassena udānaṃ udānento “idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho, ayaṃ pana nibbānadhammo kathamappaccayo upalabbhati”ti tesāṃ bhikkhūnaṃ cetoparivitakkamaññāya tesāṃ nīpetukāmo “atthi, bhikkhave, tadāyatana”nti (udā. 71)-ādimāha. Na ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbaṃ.

“Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho”ti. (udā. 44) –

Evamādikāṃ pana dhammasaṃvegasaṃyuttāpitaṃ udānanti veditabbaṃ.

“Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukha”nti. (dha. pa. 131; udā. 13) –

Idampi dhammasaṃvegavasappavattaṃ udānanti vadanti. Tathā hi ekasmiṃ samaye sambahulā gopālakā antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavanam ahiṃ daṇḍehi hananti. Tena ca samayena bhagavā sāvatthiṃ piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahiṃ daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imaṃ ahiṃ daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “ḍaṃsanabhayena bhante”ti ca vutte “ime ‘attano sukhaṃ karissāmā’ti imaṃ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkhaṃ anubhavissanti, aho avijjāya nīkatikosalla”nti dhammasaṃvegaṃ uppādesi. Teneva ca dhammasaṃvegena imaṃ udānaṃ udānesi. Evametam katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena katthaci somanassavasena katthaci dhammasaṃvegavasena pavattanti vedītabbaṃ. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ “somanassañānamayikagāthāpaṭisaṃyuttāni”ti yaṃ udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttanti gahetabbaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitaṃca.

Tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ paccekabuddhabhāsitaṃ sāvakabhāsitaṃ tividdhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ –

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesa”nti. –

Ādinā **khaggavisāṇasutte** (su. ni. 35) āgatameva. Sāvaka bhāsitaṃ –

“Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;
Sabbo me vihato moho, sītībhūtosmi nibbuto”ti. –

Ādinā **theragāthāsu** (theragā. 79),

“Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇhamabbhuyha, sītībhūtāmi nibbutā”ti. –

Therigāthāsu (therīgā. 15) ca āgatāni. Aññānīpi sakkādīhi devehi bhāsitaṃ “aho dānaṃ paramadānaṃ kassape supatīṭṭhita”ntiādīni (udā. 27), soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitaṃ “namo tassa bhagavato”tiādīni (dī. ni. 2.371; ma. ni. 1.290) tisso saṅgītiyo āruḥhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammāsambuddhena sāmāṃ āhaccabhāsitaṃ jinavacanabhūtāni, tāneva ca dhammasaṅgāhakehi “udāna”nti saṅgītaṃ. Etānīyeva ca sandhāya bhagavato pariyattidhammaṃ navavidhā vibhajitvā uddisantena udānanti vuttaṃ.

Yā pana “anekajātisaṃsāra”ntiādigāthā bhagavatā bodhiyā mūle udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammaḥaṇḍāgārikassa bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāliyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā dhammapade saṅgahitā. Yañca “aññāsi vata bho koṇḍañño”ti udānavacanāṃ dasasahasīlokadhātuyā devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ “ārādhayimisu vata maṃ bhikkhū ekaṃ samaya”ntiādivacanāṃ (ma. ni. 1.225) viya dhammacakkappavattanasuttadesanāpariyosāne attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamāṃ therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ pītisomanassajaniṃ udāhāramattāṃ, na “yadā have pātubhavanti dhammā”ntiādivacanāṃ (mahāva. 1-3; udā. 1-3) viya pavattiyā nivattiyā vā pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi udānapāliyaṃ saṅgītanti daṭṭhabbaṃ.

Udānapāliyañca bodhivaggādīsu aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā asītiyeva suttantā saṅgītā, tatoyeva ca **udānaṭṭhakathāyaṃ** (udā. aṭṭha. ganthārambhakathā) **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ –

“Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato;
Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsītā.

“Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato;
Ekādhiḥā tathāsīti, udānassānusandhāyo.

“Ekavīsasahasāni, satameva vicakkhaṇo;
Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise. –

Gāthāpādato pana –

“Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca;
Padānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

“Akkharānaṃ saḥassāni, saṭṭhi satta satāni ca;
Tṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā”ti.

Idha pana “dvāsīti suttantā”ti vuttaṃ, taṃ na sameti, tasmā “asīti suttantā”ti pāṭhena bhavitabbaṃ.

Vuttañhettaṃ bhagavatā – “vuttamarahatāti me suttaṃ. Ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katamaṃ ekadhammaṃ? Lobhaṃ, bhikkhave, ekadhammaṃ pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā”ti evamādinā ekakadukatikacatukkavasena itivuttakapāḷiyaṃ (itivu. 1) saṅghamaṃropitāni dvādasuttarasatasuttantāni **itivuttakaṃ** nāmāti dassento āha “**vuttañheta**”ntiādi. **Dasuttarasatasuttantāti** etthāpi “dvādasuttarasatasuttantā”ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Tathā hi ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasuttarasatasuttantāneva itivuttakapāḷiyaṃ āgatāni. Tatoyeva ca pāḷiyaṃ –

“Lobho doso ca moho ca,
Kodho makkhena pañcamāṃ;
Māno sabbaṃ puna māno,
Lobho dosena terasa.

“Moho kodho puna makkho,
Nīvaraṇā taṇhāya pañcamāṃ;
Dve sekkhabhedā sāmaggī,
Paduṭṭhanirayena terasa.

“Pasannā ekamābhāyi, puggalaṃ atītena pañcamāṃ;
Evañce opadhikaṃ puññaṃ, sattavīsa pakāsītā”ti. –

Evamādinā uddānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā dassitāni. Teneva ca **aṭṭhakathāyampi** (itivu. aṭṭha. ganthārambhakathā) –

“Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasādhikasatasuttasaṅgha”nti –

Vuttaṃ. Kāmañcetta appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti katvā “dvāsīti khandhakavattāni”ti vattabbe “asīti khandhakavattāni”ti vuttavacanaṃ viya “dvādasuttarasatasuttantā”ti vattabbe “dasuttarasatasuttantā”ti vuttantiṃpi sakkā vattum, tathāpi idise ṭhāne pamāṇaṃ dassentena yāthāvatova niyametvā dassetabbanti “dvādasuttarasatasuttantā”ti icceva pāṭhena bhavitabbaṃ.

Jātaṃ bhūtaṃ purāvutthaṃ bhagavato pubbacaritaṃ kāyati katheti pakāsetīti **jātaṃ**.

“Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā ānande. Katame cattāro? Sace, bhikkhave, bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamaṇā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamaṇā hoti, atittāva, bhikkhave, bhikkhuparisā hoti, atha ānando tuṅhī bhavati. Sace bhikkhuniparisā...pe... upāsakaparisā...pe... upāsikā parisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamaṇā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamaṇā hoti, atittāva, bhikkhave, upāsikāparisā hoti, atha ānando tuṅhī bhavati. Ime kho, bhikkhave, cattāro acchariyā abbhutā dhammā ānande”ti (a. ni. 4.129) evamādinayappavattā sabbepi acchariyaabbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā **abbhutadhammaṃ** nāmāti dassento āha “**cattārome, bhikkhave**”tiādi.

Cūḷavedallādīsu (ma. ni. 1.460 ādayo) visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitaṃ suttaṃ **cūḷavedallanti** veditabbaṃ. **Mahāvedallaṃ** (ma. ni. 1.449 ādayo) pana mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmataṃ sārīputtattherena bhāsitaṃ. **Sammādiṭṭhisuttampi** (ma. ni. 1.89 ādayo) bhikkhūhi puṭṭhena tenevāyasmataṃ sārīputtattherena bhāsitaṃ. Etāni majjhimanikāyapariyāpannāni. **Sakkapaññaṃ** (dī. ni. 2.344 ādayo) pana sakkena puṭṭho bhagavā abhāsi, tañca dīghanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ. **Mahāpuṇṇamasuttampi** (ma. ni. 3.85 ādayo) tadahuposathe pannarase puṇṇamāya rattiyaṃ aññatarena bhikkhunā puṭṭhena bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ pana majjhimanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ. **Vedanti** ñāṇaṃ. **Tuṭṭhinti** yathābhāsitaḍhammedanaṃ viditvā “sādhū ayye, sādāvuso”tiādinā abbhanumodanavasappavattaṃ pītisomanassaṃ. **Laddhā laddhāti** labhitvā labhitvā, punappunaṃ labhitvāti vuttaṃ hoti.

Evam āṅgavasena sakalampi buddhavacanaṃ vibhajitvā idāni dhammakhandhavasena vibhajitvā kathetukāmo āha

“**kathaṃ dhammakkhandhavasenā**”tiādi. Tattha **dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. Dvāsīti sahasāni buddhato gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhuto gaṇhinti sambandho. Tattha **buddhato gaṇhinti** sammāsambuddhato uggaṇhiṃ, dvesahasādhikāni asīti dhammakkhandhasahasāni satthu santikā adhigaṇhinti attho. **Dve sahasāni bhikkhutoti** dve dhammakkhandhasahasāni bhikkhuto uggaṇhiṃ, dhammasenāpatiādinaṃ bhikkhūnaṃ santikā adhigaṇhiṃ. Sāriputtattherādīhi bhāsitaṇaṃ sammādiṭṭhisuttantādinaṃ vasena hi “dve sahasāni bhikkhuto”ti vuttaṃ. **Caturāsīti sahasānīti** tadubhayaṃ samodhānetvā catusahasādhikāni asīti sahasāni. **Ye me dhammā pavattinoti** ye dhammā mama pavattino pavattamānā paguṇā vācuggatā jivhagge parivattanti, te dhammā caturāsīti dhammakkhandhasahasānīti vuttaṃ hoti. Keci pana “ye ime”ti padacchedaṃ katvā “ye ime dhammā buddhassa bhagavato bhikkhūnaṃ pavattino, tehi pavattitā, tesvāhaṃ dvāsīti sahasāni buddhato gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhutoti evaṃ caturāsīti dhammakkhandhasahasānī”ti evamettha sambandhaṃ vadanti.

Ettha ca **subhasuttaṃ** (dī. ni. 1.444 ādayo) **gopakamoggallānasutta**ṅca (ma. ni. 3.79 ādayo) parinibbute bhagavati ānandattherena vuttatā caturāsītidhammakkhandhasahasessu antogadhaṃ hoti, na hoṭīti? Tattha **paṭisambhidāgaṇṭhipade** tāva idaṃ vuttaṃ “sayāṃ vuttadhammakkhandhānaṃ bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabba”nti. Bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsitaṭṭā sayāṃ vuttadhammakkhandhānaṃpi “buddhato gaṇhi”nti ettha saṅgahaṃ katvā vuttanti evamettha vattaṃ yuttataraṃ viya dissati. Bhagavatāyeva hi dinnanaye ṭhatvā sāvakaṃ dhammaṃ desenti. Teneva hi tatiyaṅgītiyaṅca moggaliputtatissattherena bhāsitaṃpi kathāvattuppakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ, tatoyeva ca attanā bhāsitaṃpi subhasuttādi saṅgītiṃ āropentena āyasmatā ānandattherena “evaṃ me suta”nti vuttaṃ.

Evaṃ paridīpitadhammakkhandhavasenāti gopakamoggallānena brāhmaṇena “tvaṃ bahussutoti buddhasāsane pākaṇo, kittakā dhammā te satthārā bhāsita, tayā dhāritā”ti pucchite tassa paṭivacanaṃ dentena āyasmatā ānandattherena evaṃ “dvāsīti buddhato gaṇhi”ntiādinaṃ paridīpitadhammakkhandhānaṃ vasena. **Ekānusandhikaṃ suttaṃ** satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttaṅhi “ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā”tiādinaṃ (dī. ni. 2.373) cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesāmyeva vibhāgadassanavasena pavattatā “ekānusandhika”nti vuccati. **Anekānusandhikanti** nānānusandhikaṃ parinibbānasuttādi. Parinibbānasuttaṅhi nānāṭṭhānesu nānādhammadesanānaṃ vasena pavattatā “anekānusandhika”nti vuccati. **Gāthābandhesu pañhapucchananti** –

“Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye;
Kati saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatinṇo’ti vuccatī”ti. (saṃ. ni. 1.5) –

Evamādinayappavattaṃ pañhapucchanaṃ eko dhammakkhandhoti attho.

“Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañca saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatinṇo’ti vuccatī”ti. (saṃ. ni. 1.5) –

Evamādinayappavattaṃ visajjananti veditaḃbaṃ. **Tikadukabhājanaṃ** nikkhepakaṇḍaṭṭhakathākāṇḍavasena veditaḃbaṃ. Tasmā “kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā dhammā”ti evamādisu tikesu kusallattikassa vibhajanavasena yaṃ vuttaṃ nikkhepakaṇḍe (dha. sa. 985-987) –

“Katame dhammā kusalā? Tīṇi kusalamūlāni alobho adoso amoho, taṃsāmpayutto vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, taṃsamuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ. Ime dhammā kusalā.

“Katame dhammā akusalā? Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho, tadekaṭṭhā ca kilesā, taṃsāmpayutto vedanākkhandho...pe... manokammaṃ. Ime dhammā akusalā.

“Katame dhammā abyākatā? Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā apariyāpannā vedanākkhandho ...pe... viññāṇakkhandho, ye ca dhammā kiriyā neva kusalā nākusalā na ca kammavipākā sabbaṅca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātu. Ime dhammā abyākatā”ti –

Ayameko dhammakkhandho. Evaṃ sesattikānaṃpi ekekassa tikassa vibhajānaṃ ekeko dhammakkhandhoti veditaḃbaṃ.

Tathā “hetū dhammā”ti evamādikesu dukesu ekekassa dukassa vibhajānaṃ yaṃ vuttaṃ –

“Katame dhammā hetū? Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū”ti (dha. sa. 1059) –

Ādi, tatthāpi ekekassa dukassa vibhajānaṃ ekeko dhammakkhandho. Puna aṭṭhakathākāṇḍe (dha. sa. 1384-1386) –

“Katame dhammā kusalā? Catūsu bhūmīsū kusalāṃ. Ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā? Dvādasa

akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā? Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu kiriyābyākaṭaṃ rūpaṇca nibbānaṇca. Ime dhammā abyākatā”ti –

Evamādinā kusallatikādivibhajanavasena pavattesu tikabhājanesu ekekassa tikassa bhājanaṃ ekeko dhammakkhando. Tathā –

“Katame dhammā hetū? Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū”ti (dha. sa. 1441) –

Ādinayappavattesu dukabhājanesu ekamekaṃ dukabhājanaṃ ekeko dhammakkhando evamettha tikadukabhājanavasena dhammakkhandhavibhāgo vedītabbo.

Ekamekaṇca cittavārabhājananti ettha pana –

“Yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñānasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā...pe... tasmim samaye phasso hoti...pe... avikkhepo hoti”ti (dha. sa. 1) –

Evamādinayappavatte cittuppādakaṇḍe ekamekaṃ cittavārabhājanaṃ ekeko dhammakkhando gahetabbaṃ. **Eko dhammakkhando** ettha “ekekatikadukabhājanaṃ ekamekaṃ cittavārabhājana”nti vuttatā ekeko dhammakkhando attho vedītabbo. “Ekeko”ti avuttepi hi ayamatto atthato viññāyamānova hotīti “eko dhammakkhando”ti vuttaṃ. **Atthi vatthū**tiādīsu **vatthu** nāma sudinnakaṇḍādi. **Mātikā**ti “yo pana bhikkhu bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno”tiādīna (pārā. 44) tasmim tasmim ajjhācāre paññattasikkhāpadaṃ. **Padabhājanīyanti** tassa tassa sikkhāpadassa “yo pañāti yo yādiso”tiādīnayappavattaṃ (pārā. 45) vibhājanaṃ. **Antarāpattī**ti “paṭilātaṃ ukkhipati, āpatti dukkaṭassa”ti (pāci. 355) evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. **Anāpattī**ti “anāpatti ajānantassa asādiyantassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassa”tiādīnayappavatto **kacchedoti** “dasāhātikkante atikkantasaññī nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, dasāhātikkante vematiko nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, dasāhātikkante anatikkantasaññī nissaggiyaṃ pācittiya”nti (pārā. 468) evamādinayappavatto tikapācittiyatikadukkaṭādi bhedo tikapāricchedo.

Idāni **evametaṃ abhedato rasavasena ekavidhanti**ādīna “ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo...pe... imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni”ti buddhavacanaṃ dhammavinayādi bhedena vavathapetvā saṅgāyanta mahākassapamukhena vasīgaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa piṭakassa vinayabhāvo majjhīmabuddhavacanaḍibhāvo ca vavathāpīti dasseti. Na kevalaṃ imamevīmassa yathāvuttappabhedam vavathapetvā saṅgītaṃ, atha kho aññampīti dasseto āha “**na kevalaṇca imamevā**”tiādi. Tatha **uddānasaṅgaho** paṭhamapārājikādisu āgatānaṃ vinītavatthuādīnaṃ saṅkhepato saṅghadassanavasena dhammasaṅgāhakehi kathitā –

“Makkaṭī vajjiputtā ca, gihī naggo ca titthiyā;
Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehipare duve”ti. (pārā. 66) –

Ādikā gāthāyo. Sīlakkhandhavaggamūlapariyāyavaggādivasena saṅgaho **vaggasaṅgaho**. Uttarimanussadhammāpeyyālanīlacakkapeyyāladīvavathāpanavasena **peyyālasaṅgaho**. Aṅuttaranikāyādisu **ekakanipātādisaṅgaho**. Saṃyuttanīkāye devatāsaṃyuttādivasena **saṃyuttasaṅgaho**. Majjhīmanīkāyādisu mūlapaṇṇāsakādivasena **paṇṇāsakasaṅgaho**.

Assa buddhavacanaṃ saṅgītipariyosāne sādhuḥkāraṃ dadamānā viyāti sambandho. **Saṅkampī**ti uddham uddham gacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampī**ti uddham adho ca gacchantī sampakampi. **Sampavedhī**ti catūsu disāsu gacchantī suṭṭhu pavedhi. Accharaṃ paharītuṃ yuttāni **acchariyāni**, pupphavassacelukkhepādīni. Yā paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi mahākassapādīhi pañcahi satehi yena katā saṅgīta, tena pañcasatāni etissā atthīti “**pañcasatā**”ti ca, thereheva katattā therā mahākassapādayo etissā atthīti “**therikā**”ti ca loke vuccati, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Evam paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadattaṃ sā idha nidassitā, taṃ nigamanavasena dasseto “**imissā**”tiādīmāha. **Āyasmatā upālītherena vuttanti** “tena samayenā”tiādi vakkhamānaṃ sabbaṃ nidānavacanaṃ vuttaṃ. Kimattaṃ panettha dhammavinayasaṅgahe kathiyamāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu ca bhagavatā bhāsītavacanasēva saṅgaho kātabboti? Vuccate – desanāya ṭhitiasammosasaddhaeyyabhāvasampādanatthaṃ. Kālaśadesakaparīsāpadesehi upanībandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattuhetunimittēhi upanībandho viya vohāravīnicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena “paṭhamapārājikam āvuso, upālī, kattha paññatta”ntiādīna desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ visajjanaṃ karontena āyasmatā upālītherena “tena samayenā”tiādīna paṭhamapārājikassa nidānaṃ bhāsītaṃ.

Apica sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Nāṇakarūṇāpariggāhitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi nīratthakā paṭipatti attahitathā vā, tasmā paresaṃyevatthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi

kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracana. Tayidaṃ sathuracitaṃ kāladesadesakaparisaṃpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati.

Apica sathuno pamāṇabhāvappakāsana sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanattaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ “buddho bhagavā”ti iminā padadvayena vibhāvītanti vedittabbaṃ. **Buddhoti** hi iminā tathāgatassa anaññasādhāraṇasuparisuddhaññādiguṇavisesayogaparidīpanena, **bhagavāti** ca iminā rāgadosamohādisabbakilesamaladuccarītādidosappahānadīpanena, tato eva ca sabbasattuttamabhāvādīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassanaṃ.

Tatrāyaṃ ācariyaparamparāti tasmim jambudīpe ayaṃ ācariyānaṃ paramparā pavenī paṭipāṭī. **Upāli dāsakotiādīsu upālitthero** pākāṭoyeva, **dāsakattherādayo** pana evaṃ vedittabbā. Vesāliyaṃ kira eko dāsako nāma brāhmaṇamāṇavo tiṇṇaṃ antevāsikasatānaṃ jeṭṭhantevāsiko hutvā ācariyassa santike sippaṃ uggaṇhanto dvādasavassikoyeva tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahoṣi. So ekadivasam antevāsikaparivuto dhammavinayaṃ saṅgāyitvā vālikārāme nivasantaṃ āyasmantaṃ upālittheraṃ upasaṅkamitvā attano vedesu sabbāni gaṇṭhiṭṭhānāni theram pucchi. Theropi sabbam byākāritvā sayampi ekaṃ pañhaṃ pucchanto nāmaṃ sandhāya imaṃ pañhaṃ pucchi “ekadhammo kho, māṇava, sabbesu dhammesu anupatati, sabbepi, māṇava, dhammā ekadhammasmim osaranti, katamo nu kho so, māṇavaka, dhammo”ti. Sopi kho māṇavo pañhassa atthaṃ aṅānanto “kimidaṃ bho pabbajitā”ti āha. Buddhamantoyaṃ māṇavāti. Sakkā pañayaṃ bho mayhampi dātunti. Sakkā, māṇava, amhehi gahitapabbajjaṃ gaṇhantassa dātunti. “Sādhu kho bho pabbajitā”ti māṇavo sampañcchitvā attano mātaraṃ pitaraṃ ācariyañca anujānāpetvā tīhi antevāsikasatehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā pariṇāyavāsisatvā upasampadaṃ labhitvā arahattaṃ pāpuṇi. Thero taṃ dhuraṃ katvā khīṇāsavasahassassa piṭakattayaṃ vācesi.

Soṇako pana dāsakattherassa saddhivihāriko. So kira kāsīsu ekassa vāṇijakassa putto hutvā pañcadasavassuddesiko ekaṃ samayaṃ mātāpitūhi saddhiṃ vāṇijjāya giribbajjaṃ gato. Tato pañcapanāsadārakehi saddhiṃ veḷuvanaṃ gantvā tattha dāsakattheraṃ saparisaṃ disvā ativiya pasanno pabbajjaṃ yācitvā therena mātāpitāro anujānāpetvā “pabbajhī”ti vutto mātāpitūsaṅkamaṃ gantvā tamattaṃ ārocetvā tesu anicchantesu chinnabhatta hutvā mātāpitāro anujānāpetvā pañcapanāsadārakehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā laddhūpasampado arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ thero sakalaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhāpesi. Sopi gaṇapāmokkho hutvā bahūnaṃ dhammavinayaṃ vācesi.

Siggavatthero pana soṇakattherassa saddhivihāriko ahoṣi. So kira pāṭaliputte siggavo nāma amaccaputto hutvā tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu sampattiṃ anubhavamāno ekadivasam attano sahāyena caṇḍavajjinā seṭṭhiputtana saddhiṃ saparivāro kukkuṭārāmaṃ gantvā tattha soṇakattheraṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā nisinnaṃ disvā vanditvā attanā saddhiṃ anālāpantaṃ ṇatvā gantvā taṃ kāraṇaṃ bhikkhusaṅghaṃ pucchitvā bhikkhūhi “samāpattiṃ samāpannā nālāpanti”ti vutto “kathaṃ, bhante, samāpattito vuṭṭhahanti”ti puna pucchitvā tehi ca bhikkhūhi “sathuno ceva saṅghassa ca pakkosānāya yathāparicchinnaṃ kālato āyusaṅkhayā ca vuṭṭhahanti”ti vatvā tassa saparivārassa upanissayaṃ disvā saṅghassa vacanena nirodhā vuṭṭhāpitaṃ soṇakattheraṃ disvā “kasmā, bhante, mayā saddhiṃ nālāpittā”ti pucchitvā therena “bhuñjitabbaṃ kumāra bhuñjijimhā”ti vutte “sakkā nu kho, bhante, amhehipi taṃ bhojetu”nti pucchitvā “sakkā, kumāra, amhādisa katvā bhojetu”nti vutte tamattaṃ mātāpitūnaṃ ārocetvā tehi anuññāto attano sahāyena caṇḍavajjinā tehi ca pañcahi purisaṃsatehi saddhiṃ soṇakattherassa santike pabbajitvā upasampanna ahoṣi. Tattha siggavo ca caṇḍavajjī ca dve upajjhāyasseva santike dhammavinayaṃ pariṇāyapūṇitvā aparabhāge chaḷabhiññā ahesuṃ.

Tissassa pana **moggaliputtassa** anupubbakathā parato āvi bhavissati. **Vijitāvinoti** vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. **Paramparāyāti** paṭipāṭiyā, anukkamenāti vuttaṃ hoti. **Jambusirivhayeti** jambusadisañāme, jambunāmaketi vuttaṃ hoti. Mahantena hi jamburukkheṇa abhilakkhitattā dīpopi “jambū”ti vuccati. **Acchijjamānaṃ** avinassamānaṃ katvā.

Vinayaṃsantiādīhi tīhi vinayaṃpāḷiyeva kathitā pariṇāyavacanattā. **Pakataññutanti** veyyattiyam, paṭubhāvanti vuttaṃ hoti. **Dhuraggāho** ahoṣīti padhānaggāhī ahoṣi, sabbesaṃ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṃ hoti. Bhikkhūnaṃ samudāyo samūho **bhikkhusamudāyo**, samaṇagaṇoti attho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

“Yadā nibbāyimsū”ti sambandho. **Jotayitvā ca sabbadhīti** tameva saddhammaṃ sabbattha pakāsāyitvā. “Jutimanto”ti vattabbe gāthābandhavasena “**jutimanto**”ti vuttaṃ, paññājotisampannāti attho, tejavantoti vā,

mahānubhāvāti vuttaṃ hoti. **Nibbāyimsūti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyimsu. Pahīnasabbakilesattā natthi etesaṃ katthaci ālayo taṅhāti **anālayā**, vītarāgāti vuttaṃ hoti.

Vassasatapariniibbuta bhagavatīti vassasataṃ parinibbutassa assāti vassasatapariniibbuto, bhagavā, tasmim parinibbānato vassasate atikkanteti vuttaṃ hoti. **Vesālikāti** vesālinivāsino. **Vajjiputtakāti** vajjiraṭṭhe vesāliyaṃ kulānaṃ puttā. **Kappati siṅgiloṇakappoti** siṅgena loṇaṃ pariharitvā pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhiṃ bhuñjitum kappati, na sannidhiṃ karotīti adhippāyo. **Kappati dvaṅgulakappoti** dvaṅgulaṃ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. **Kappati gāmantarakappoti** “gāmantaraṃ gamissāmī”ti pavāritena anarittabhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. **Kappati āvāsakappoti** ekasīmāyaṃ nānāsenāsanesu visuṃ visuṃ uposathādīni saṅghakammāni kātum vaṭṭatīti attho. **Kappati anumatikappoti** “anāgatānaṃ āgatakāle anumatiṃ gahessāmī”ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṅghena kammaṃ katvā pacchā anumatiṃ gahetum kappati, vaggakammaṃ na hotīti adhippāyo. **Kappati āciṅṇakappoti** ācariyupajjhāyehi āciṅṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammikoti vedītabbo. **Kappati amathitakappoti** yaṃ khīraṃ khīrabhāvaṃ vijahitaṃ dadhibhāvaṃ asampattaṃ, taṃ bhuttāvīnā pavāritena anarittataṃ bhuñjitum kappatīti attho. **Kappati jalogim pātunti** ettha **jalogīti** taruṇasurā. Yaṃ majjasambhāraṃ ekato kataṃ majjabhāvasampattaṃ, taṃ pātum vaṭṭatīti adhippāyo. **Jātarūparajataṃti** sarasato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātaṃ rūpameva hotīti jātaṃ rūpametassāti jātarūpaṃ, suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvātāya rājatīti rajataṃ, rūpiyaṃ. **Susunāgaputtoti** susunāgassa putto.

Kākaṇḍakaputtoti kākaṇḍakabrāhmaṇassa putto. **Vajjisūti** janapadavacanattā bahuvacanaṃ kataṃ. Ekopi hi janapado ruḥhīsaddattā bahuvacanaena vuccati. **Yena vesālī, tadavasariṃti** yena disābhāgena vesālī avasariṭṭabbā, yasmim vā padese vesālī, tadavasari, taṃ pattoti attho. **Mahāvane kūṭāgārasālāyanti** ettha **mahāvanaṃ** nāma sayaṃjātamaropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavathusāmantaṃ pana mahāvanaṃ himavanta saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ, idaṃ tādīsaṃ na hotīti saparicchedaṃ mahantaṃ vananti mahāvanaṃ. **Kūṭāgārasālā** pana mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ anto katvā haṃsavaṭṭakacchanna haṃsamaṇḍalākārena katā.

Tadahuposatheti ettha **tadahūti** tasmim ahani, tasmim divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**, upavasitabbadivaso. **Upavasantīti** ca sīlena vā sabbaso āhārassa ca abhuñjanasaṅkhātena anasanaena vā khīrapānamadhupānādīmattena vā upetā hutvā vasantīti attho. So panesa divaso aṭṭhamicātuddasīpannarasībhedena tividho. Katthaci pana pātīmokkhepi sīlepi upavāsepi paññattiyampi uposathasaddo āgato. Tathā hesa “āyāmavuso kappina, uposathaṃ gamissāmā”tiādīsu pātīmokkhuddese āgato. “Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho”tiādīsu (a. ni. 8.43) sīle. “Suddhassa ve sadā pheggu, suddhassuposatho sadā”tiādīsu (ma. ni. 1.79) upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”tiādīsu (dī. ni. 2.246; ma. ni. 3.258) paññattiyaṅca āgato. Tattha upecca vasitabbato uposatho pātīmokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato uposatho sīlaṃ. Asanādisaṃyamādim vā upecca vasantīti uposatho upavāso. Tathārūpe hatthiassavisesse uposathoti samaññāmatto uposatho paññatti. Idha pana “na, bhikkhave, tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”tiādīsu (mahāva. 181) viya uposathadivaso adhippeto, tasmā tadahuposatheti tasmim uposathadivaseti attho. **Kaṃsapātinti** suvaṇṇapātīm. **Kahāpaṇampīti**ādīsu kahāpaṇassa samabhāgo **aḍḍho**. **Pādo** catutthabhāgo. Māsakoyeva **māsakarūpaṃ**. **Sabbaṃ tāva vattabbanti** iminā sattasatikakkhandhake (cūḷava. 446 ādayo) āgatā sabbāpi paḷi idha ānetvā vattabbāti dasseti. Sā kuto vattabbāti āha “yāva imāya pana vinayasaṅgītiyā”tiādi. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyimsūti sambandho.

Pubbe kataṃ upādāyāti pubbe kataṃ paṭhamasaṅgītimupādāya. Sā panāyaṃ saṅgīti sambandho. **Tesūti** tesu saṅgītikārakesu theresu. **Vissutāti** gaṇapāmokkhatāya vissutā sabbattha pākāṭa. Tasmimhi sannipāte aṭṭheva gaṇapāmokkha mahātherā ahesum, tesu ca vāsabhagāmī sumanoti dve therā anuruddhattherassa saddhivihārikā, avasesā cha ānandattherassa. Ete pana sabbepi aṭṭha mahātherā bhagavantaṃ diṭṭhapubbā. Idāni te there sarūpato dassento āha “sabbakāmī cā”tiādi. **Sāṇasambhūtoti** sāṇadesavāsī sambhūtatthero. Dutīyo saṅgahoti sambandho. **Pannabhārāti** patitakkhandhabhārā. “Bhārā have pañcakkhandhā”ti (saṃ. ni. 3.22) hi vuttaṃ. **Katakiccāti** catūsu saccesu catūhi maggehi kattabbassa pariññāpahānasaachakiriyābhāvanāsaṅkhātassa soḷasavidhassapi kiccassa pariniṭṭhitattā katakiccā.

Abbudanti upaddavaṃ vadanti corakammampi bhagavato vacanaṃ thenetvā attano vacanassa dīpanato. **Gaṇṭhipade** pana “abbudaṃ gaṇḍo”ti vuttaṃ. **Imanti** vakkhamānanidassanaṃ. Sandissamānā mukhā **sammukhā**. **Uparibrahmalokūpapattiyā bhāvitamagganti** uparibrahmaloke upattiyā uppāditaṃjānaṃ. Jhānañhi tatrūpapattiyā upāyabhāvato idha “maggo”ti vuttaṃ. Upāyo hi “maggo”ti vuccati. Vacanatto panettha – taṃ taṃ upapattim maggati gavesati janeti nipphādetīti maggoti evaṃ vedītabbo. Atthato cāyaṃ maggo nāma cetaṇāpi hoti cetaṇāsampayuttadhammāpi tadubhayampi. “Nirayañcāhaṃ, sāriputta, jānāmi nirayaṅgāmiñca magga”nti (ma. ni. 1.153) hi ettha cetaṇā maggo nāma.

“Saddhā hiriyāṃ kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā;
Etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devaloka”nti. (a. ni. 8.32; kathā. 479) –

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. “Ayaṃ bhikkhave maggo ayaṃ paṭipadā”ti **saṅkhārūpapattisuttā**dīsu (ma. ni. 3.161) cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmiṃ ṭhāne jhānassa adhippetattā cetanāsampayuttadhammā gahetabbā.

Moggalibrāhmaṇassāti lokasammatassa aputtakassa moggalināmaṅgalaṃ. Nanu ca kathametaṃ nāma vuttaṃ “moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ gahessatī”ti. Kiṃ uparūpapattiyā paṭiladdhasamāpattinampi kāmāvacare uppatti hotīti? Hoti. Sā ca katādhikārānaṃ mahāpuññānaṃ cetopaṇidhivasena hoti, na sabbesanti daṭṭhabbaṃ. Atha mahaggatassa garukakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammaṃ kathamattano vipākassa okāsaṃ karotīti? Ettha ca tāva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idaṃ vuttaṃ “nikantibaleneva jhānā parihāyati, tato parihīnājjhānā nibbattantī”ti. Keci pana “anīvaraṇāvattahāya nikantiyā jhānassa parihāni vīmaṃsitvā gahetabbā”ti vatvā evamettha kāraṇaṃ vadanti “satipi mahaggatakammuno vipākapaṭibāhanasamatthassa parittakammassapi abhāve ‘ijjhati, bhikkhave, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti (dī. ni. 3.337; a. ni. 8.35; saṃ. ni. 4.352) vacanato kāmabhāve cetopaṇidhi mahaggatakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammuno vipākassa okāsaṃ karotī”ti.

Sādhu sappurisāti ettha **sādhūti** āyācanatthe nipāto, taṃ yācāmāti attho. **Haṭṭhapahaṭṭhoti** cittapīṇanavasena punappunaṃ santuṭṭho. **Udagguḍaggo** sarīravikāruppādanapītivasena udagguḍaggo. Pītimā hi puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abhuggatattā “udaggo”ti vuccati. **Sādhūti paṭissuṇitvāti** “sādhū”ti paṭivacanaṃ datvā. **Tīretvāti** niṭṭhapetvā. **Puna paccāgamīsu**ti puna āgamīsu. **Tena kho pana samayenāti** yasmiṃ samaye dutiyasaṅgītiṃ akaṃsu, tasmīṃ samayeti attho. **Navakāti** vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ “**daharabhikkhū**”ti vuttaṃ. **Taṃ adhikaraṇaṃ na sampāpuṇīsu**ti taṃ vajjiputtakehi uppāditaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinituṃ na sampāpuṇīsu nāgamīsu. No ahuvatthāti sambandho. **Idaṃ daṇḍakammanti** idāni vattabbaṃ sandhāya vuttaṃ. Yāvātāyukaṃ ṭhatvā parinibbutāti sambandho, yāva attano attano āyuparimāṇaṃ, tāva ṭhatvā parinibbutāti attho.

Kiṃ pana katvā te therā parinibbutāti āha “**dutiyā saṅgahaṃ katvā**”tiādi. Anāgatepi saddhammavuddhiyā hetuṃ katvā parinibbutāti sambandho. Idāni “tepi nāma evaṃ mahānubhāvā therā aniccatāya vasaṃ gatā, kimaṅgaṃ pana aññe”ti saṃvejetvā ovadanto āha “**khīṇāsava**”tiādi. **Aniccatāvasanti** aniccatāvasattaṃ, aniccatāyattabhāvaṃ aniccatādhīnabhāvanti vuttaṃ hoti. **Jammiṃ** lāmaṃ **durabhisambhavaṃ** anabhibhavanīyaṃ atikkamituṃ asakkuṇeyyaṃ aniccatāya evaṃ nītvāti sambandho. Keci pana “durabhisambhava”nti ettha “pāpuṇīsu asakkuṇeyya”nti imamattaṃ gahetvā “yaṃ durabhisambhavaṃ niccaṃ amataṃ padaṃ, taṃ pattuṃ vāyame dhīro”ti sambandhaṃ vadanti. **Sabbākārenāti** sabbappakārena vattabbaṃ kiṅcīpi asesetvā dutiyasaṅgīti saṃvaṇṇitāti adhippāyo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Imissā pana saṅgītiyā dhammasaṅgāhakattherehi nikkadḍhitā te dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṃ pariyesamānā attano attano anurūpaṃ dubbalapakkhaṃ labhitvā visuṃ mahāsaṅghikaṃ ācariyakulaṃ nāma akaṃsu, tato bhijjītvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni gokulikā ca ekabyohārikā ca. Gokulikanikāyato bhijjītvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesamēva nāmaṃ, tesamēva antarā cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ mahāsaṅghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni mahāsaṅghikehi saddhiṃ cha honti.

Tasmīmyeva dutiye vassasate theravādato bhijjītvā dve ācariyavādā uppannā mahisāsakā ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjītvā apare cattāro ācariyavādā uppannā dhammuttarikā bhaddayānikā channāgārikā samitikāti. Puna tasmīmyeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjītvā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjītvā kassapikā nāma jātā, kassapikesupi bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā, saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjītvā ime ekādasa ācariyavādā uppannā, te theravādāna saddhiṃ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa mahāsaṅghikānaṃ cha ācariyavādāti sabbe aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi aṭṭhārasācariyakulānītipi etesamēva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādoveko asambhinnakoti vedītabbo. Vuttampi cetāṃ dīpavaṃse –

“Nikkadḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā;
Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

“Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ;
Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.

“Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane;

Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.

“Aññaṃ saṅgahitaṃ suttaṃ, aññaṃ akariṃsu te;
Atthaṃ dhammañca bhindimṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.

“Pariyāyadesitañcāpi, atho nippariyāyadesitaṃ;
Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.

“Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayimṃsu te;
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.

“Chaḍḍetvāna ekadesaṃ, suttaṃ vinayagambhiraṃ;
Patirūpaṃ suttaṃ vinayaṃ, tañca aññaṃ kariṃsu te.

“Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ;
Paṭisambhidañca niddesaṃ, ekadesañca jātaṃ;
Ettakaṃ vissajjetvāna, aññaṃ akariṃsu te.

“Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

“Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā;
Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.

“Tato aparakālamhi, tasmimṃ bhedo ajāyatha;
Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjitttha bhikkhavo.

“Gokulikānaṃ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha;
Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjitttha bhikkhavo.

“Cetiyaṃ ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā;
Pañca vādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.

“Atthaṃ dhammañca bhindimṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

“Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

“Visuddhattheravādami, puna bhedo ajāyatha;
Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjitttha bhikkhavo.

“Vajjiputtakavādami, catudhā bhedo ajāyatha;
Dhammaturikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samiti.

“Mahisāsakānaṃ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha;
Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjitttha bhikkhavo.

“Sabbatthivādānaṃ kassapikā, saṅkanti kassapikena ca;
Saṅkantikānaṃ suttavādī, anupubbena bhijjatha.

“Ime ekādasa vādā, pabhinnā theravādato;
Atthaṃ dhammañca bhindimṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

“Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

“Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako;

Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha;
Nigrodhova mahārukkho, theravādānamuttamo.

“Anūnaṃ anadhikaṇca, kevalaṃ jinasānaṃ;
Kaṇṭakā viya rukkhamaṃhi, nibbattā vādasesakā.

“Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasantare;
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane”ti.

Aparāparaṃ pana hemavatā rājagirikā siddhatthikā pubbaseliyā aparaseliyā vājiriyāti aññepi cha ācariyavādā uppannā. Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne sāsane asoko dhammarājā paṭiladdhasaddho divase divase buddhapūjāya satahassaṃ, dhammapūjāya satahassaṃ, saṅghapūjāya satahassaṃ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satahassaṃ, catūsu dvāresu bhesajjathāya satahassanti pañca satahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṃ lābhasakkāraṃ pavattesi. Tadā hatalābhasakkārehi tithiyehi uppāditam anekappakāraṃ sāsanaṃ mālaṃ visodhetvā moggaliputtatissatthero tipitakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ sahasamekaṃ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyimsu, evameva saṅgāyanto tatiyaṃgītiṃ akāsi. Idāni taṃ tatiyaṃgītiṃ mūlato pabhuti vitthāretvā dassento āha “**tissopi kho mahābrahmā brahmalokato cavitvā moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ aggahesī**”tiādī.

Tattha **gehe paṭisandhiṃ aggahesīti** moggalibrāhmaṇassa gehe brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesīti attho. Gehassa pana tannissayattā nissite nissayavohārasena “gehe paṭisandhiṃ aggahesī”ti vuttaṃ yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti, sabbo gāmo āgato”ti. **Sattavassānīti** accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Aticchatthāti** atikkamitvā icchatha, idha bhikkhā na labbhati, ito aññattha gantvā bhikkhaṃ pariyesathāti adhippāyo. “**Bho pabbajitā**”tiādī brāhmaṇo attano gehe bhikkhālābhaṃ anicchanto āha. **Paṭiyāditabhattatoti** sampādetvā ṭhapitabhattato. **Tadupiyanti** tadanurūpaṃ. **Upasamaṃ disvāti** therassa kāyacittavūpasamaṃ punappunaṃ disvā, ṇatvāti attho. Iriyāpathavūpasamasandassanena hi tannibandhino cīttassa yoniso pavattiupasamopi viññāyati. **Bhiyyoso mattāya pasīditvāti** punappunaṃ visesato adhikataṃ pasīditvā. **Bhattavissaggakaraṇatthāyāti** bhattakiccakaraṇatthāya. **Adhivāsetvāti** sampaṭicchitvā.

Soḷasavassuddesikoti soḷasavassoti uddisitabbo voharitattho soḷasavassuddeso, soyeva soḷasavassuddesiko. Soḷasavassoti vā uddisitabbataṃ arahatīti soḷasavassuddesiko, soḷasavassāni vā uddisitabbāni assāti soḷasavassuddesiko, soḷasavassoti uddeso vā assa atthīti soḷasavassuddesiko, atthato pana soḷasavassikoti vuttaṃ hoti. **Tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragūti** iruvedaya juvedasāma vedasāṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ paṇṇakaraṇavasena pāraṃ gatoti pāragū. Pāragūti cettha nīcasāpekhatāya samāsādikāṃ veditabbaṃ. **Laggetvāti** olambetvā. **Na ca kācīti** ettha ca-saddo avadhāraṇe, kāci kathā neva uppajjatīti attho. **Pallaṅkanti** nisīditabbānaṃ. **Uppajjissatīti** etthāpi “kathā”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Kupito anattamanoti** kopena kupito, anattamano domanassena. Domanassasamaṅgī hi puggalo pītisukhehi na attamano na attacītoti anattamanoti vuccati. Na sakamanoti vā anattamano attano vase aṭṭhitacittattā.

Caṇḍikkabhāveti caṇḍiko vuccati caṇḍo thaddhapuggalo, tassa bhāvo caṇḍikkāṃ, thaddhabhāvoti attho. Idha pana “caṇḍikkabhāve”ti vuttattā caṇḍikoyeva caṇḍikkanti gahetabbaṃ, tena “caṇḍikkabhāve”ti ettha thaddhabhāveti attho veditabbo. **Kiñci mantanti** kiñci vedaṃ. **Aññe ke jānissantīti** na keci jānissantīti adhippāyo. **Pucchitvā sakkā jānituntī** attano padesañāne ṭhitattā therō evamāha. Sabbaññubuddhā eva hi “puccha, māṇava, yadākaṅkhasī”tiādīnā paccekabuddhādīhi asādhāraṇaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti. Sāvakā pana padesañāne ṭhitattā “sutvā vedissāmā”ti vā “pucchitvā sakkā jānitu”nti vā vadanti.

Tisu vedesūtiādīsu tayo vedā pubbe vuttanāyā eva. **Nighaṇḍūti** nāmanighaṇḍurukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ, **vevacanappakāsakanti** ca pariyāyasaddadīpakanti attho, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti vuttaṃ hoti. Nidassanamattañcetam anekesaṃ atthānaṃ ekasaddassa vacanīyatāvibhāvanavasena tassa ganthassa pavattattā. Vacanīyavācākabhāvena atthaṃ saddaṇca nighaṇḍeti bhīdati vibhajja dassetīti nighaṇḍu, so eva idha khā-kārassa gha-kāraṃ katvā nighaṇḍūti vutto. **Keṭubhanti** kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārasatthaṃ. Ettha ca **kiriyākappavikappoti** vacībhedādīlakkhaṇā kiriyā kappiyati vikappiyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadattādivibhāgato bahuvikappoti kiriyākappavikappoti vuccati. Idañca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi satahassaparimāṇo nayādicariyādikāṃ pakaraṇaṃ. Vacanattatho pana kiṭāti gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhanti vuccati, saha nighaṇḍunā keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhā**, tayo vedā. Tesu sanighaṇḍukeṭubhesu. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbācanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti akkharappabhedo, sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabhedā**, tesu sākkharappabhedesu. **Itihāsapañcamesūti** athabbanavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha āsa itiha āsā”ti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsāṅkhāto itihāso pañcama etesanti itihāsapañcamā, tayo vedā. Tesu itihāsapañcamesu. **Neva attanā passatīti** neva sayam passatī, neva jānātīti attho. **Puccha, byākarissāmīti** “sabbāpi pucchā vedesuyeva antogadhā”ti sallakkhento evamāha.

Yassa cittantiādipañhadvayaṃ cuticcitasamaṅgino khīṇāsavassa cuticcitassa uppādakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha paṭhamapañhe **uppajjati**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhati**ti nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa cittanti** tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissati pucchati. **Yassa vā panāti**ādike pana dutiyapañhe **nirujjhissati**ti yassa cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati. **Nuppajjissati**ti bhaṅgato parabhaṅge sayam vā aññaṃ vā nuppajjissati, tassa puggalassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati pucchati. Imesaṃ pana pañhānaṃ paṭhamo pañho vibhajjabyākaraṇīyo, tasmā “yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissati”ti (yama. 2.cittayamaka.63) evaṃ puṭṭhena satā evamayam pañho ca vissajjetabbo “pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesam cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati na uppajjissati, itaresam cittaṃ uppādakkhaṇe tesam cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati cā”ti (yama. 2.cittayamaka.63). Yesañhi paricchinnavaṭṭadukkhaṇaṃ khīṇāsavānaṃ sabbapacchimassa cuticcitassa uppādakkhaṇe vattati, tesam tadeva cuticcitaṃ nirujjhissati nuppajjissati. Uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā taṃ tesam cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ na uppajjissati. Ṭhapetvā pana pacchimacittasamaṅgikhīṇāsavaṃ itaresam sekkhāsekkhaputhujanānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgicittaṃ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā nirujjhissateva, aññaṃ pana tasmim vā aññasimim vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyō pana pañho arahato cuticcitassa uppādakkhaṇe niyāmitattā ekamaṣabyākaraṇīyo, tasmā “yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati, tassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati”ti puṭṭhena “āmantā”ti vattabbaṃ. Khīṇāsavassa hi uppādakkhaṇasamaṅgicutticittaṃ bhaṅgaṃ patvā nirujjhissati nāma, tato paraṃ nuppajjissati. Uppādakkhaṇasamaṅgitāya pana uppajjati ceva bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati cāti vuccati.

Ayam pana māṇavo evamime pañhe vissajjetumasakkonto vighātaṃ pāpuṇi, tasmā vuttaṃ “**māṇavo uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkonto**”tiādi. Tattha **uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkontoti** uparimāpade vā heṭṭhimāpadaṃ, heṭṭhimāpade vā uparimāpadaṃ atthato samannāharituṃ asakkontoti attho, pubbenāparaṃ yojetvā pañhassa atthaṃ paricchindituṃ asakkontoti vuttaṃ hoti. **Dvattiṃsākāraṃ kammaṭṭhānaṃ tāva ācikkhīti** “atthi imasim kāye”tiādikam dvattiṃsākāraṃ kammaṭṭhānaṃ “mantassa upacāro aya”nti paṭhamam ācikkhī. Soṭāpannānaṃ sīlesu paripūrākāritāya samādinnaṣīlato natthi parihānīti āha “**abhabbo dāni sāsanato nivattitu**”nti. **Vaḍḍhetvāti** uparimāggaṭṭhāya kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā. **Apposukko bhavya buddhavacanaṃ gahetuntī** arahattappattiyā katakiccabhāvatoti adhippāyo. Vohāravidhimhi chekabhāvatthaṃ “**upajjhāyo maṃ bhante tumhākaṃ santikaṃ pahīṇī**”tiādi vuttaṃ.

Udakadantaponaṃ upaṭṭhāpesīti paribhogatthāya udakañca dantakaṭṭhañca paṭiyādetvā ṭhapesi. Dante punanti visodhenti etenāti dantaponaṃ vuccati dantakaṭṭhaṃ. Guṇavantaṇaṃ saṅgahetabbabhāvatō thero sāmaṇerassa ca khantivīriyāupaṭṭhānādiguṇe paccakkhakarāṇatthaṃ vināva abhiññāya pakatiyā vīmaṃsamāno puna sammajjanādiṃ akāsi. “Sāmaṇerassa cittadamanatthaṃ akāsi”tipi vadanti. **Buddhavacanaṃ paṭṭhāpesīti** buddhavacanaṃ uggaṇhāpetuṃ ārabhi. **Ṭhapetvā vinayapīṭakanti** ettha “sāmaṇerānaṃ vinayapariyāpuṇaṇaṃ cārittaṃ na hotīti ṭhapetvā vinayapīṭakaṃ avasesam buddhavacanaṃ uggaṇhāpesī”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Avassikova samānoti** upasampadato paṭṭhāya aparipuṇṇaekavassoti adhippāyo. Moggaliputtatissattherassa hadaye paṭiṭṭhāpitampi buddhavacanaṃ vohāravasena tassa hatthe paṭiṭṭhāpitam nāma hotīti katvā vuttaṃ “**hatthe sakalaṃ buddhavacanaṃ paṭiṭṭhāpetvā**”ti. **Yāvatāyukam ṭhatvā parinibbāyimsūti** moggaliputtatissattherassa hatthe sakalasāsanapaṭiṭṭhāpanena dutiyasaṅgītikāraṇopitadāṇḍakammato muttā hutvā yāvatāyukam ṭhatvā parinibbāyimsu.

Bindusārassa rañño ekasataputtāti ettha **bindusāro** nāma sakyakulappasuto candaguttassa nāma rañño putto. Tathā hi viṭaṭṭubhasaṅgāme kapilavatthuto nikkhantasakyaputtehi māpīte moriyanagare khattiyakulasambhavo candaguttakumāro pāṭaliputte rājā ahoṣi. Tassa putto bindusāro nāma rājakumāro pitu accayena rājā hutvā ekasataputtakānaṃ janako ahoṣi. **Ekasatanti** ekañca satañca ekasatam, ekenādhikaṃ satanti attho. Ekāva mātā assāti **ekamātikam**, attanā sahodaranti vuttaṃ hoti. Na tāva ekarajjam katanti āha “**anabhisittova rajjam kāretvā**”ti. **Ekarajjābhisekanti** sakalajambudīpe ekādhīpaccavasena kariyamānaṃ abhisekaṃ. Puññappabhāvena pāpuṇitabbāpi rājiddhiyo arahattamaggena āgatā paṭisambhīdādayo avasesavisesā viya payogasampattibhūtā abhisekānubhāveneva āgatāti āha “**abhisekānubhāvena cassa imā rājiddhiyo āgatā**”ti.

Tattha **rājiddhiyoti** rājabhāvānugatappabhāvā. **Yatoti** yato soḷasaghaṭato. **Sāsane uppannasaddhoti** buddhasāsane paṭiladdhasaddho. **Asandhimittāti** tassāva nāmaṃ. Tassā kira sarīre sandhāyo na paññāyanti, tasmā evaṃnāmikā jāṭatīpi vadanti. Devatā eva divase divase āharantīti sambandho. **Devasikanti** divase divase. **Agadāmalakanti** appakeneva sarīrasodhanādisamatthaṃ sabbadosaharaṇaṃ osadhāmalakam. **Agadaharītakampi** tādisameva harītakam. Tesu kira dvīsu yathākāmaṃekam paribhuṇṇati. **Chaddantadahatoti** chaddantadahasaṃīpe ṭhitadevavimānato kapparukkhatō vā. “Chaddantadahe tādisā rukkhavisesā santi, tato āharantī”tipi vadanti. **Dibbañca pānakanti** dibbaphalarasapānakañca. **Asuttamayikanti** kapparukkhatō nibbattadibbadussattā suttehi na katanti asuttamayikam. **Sumanapupphapaṇanti** sabbattha sukhumaṃ hutvā uggaṭapupphānaṃ atthitāya sumanapupphapaṇam nāma jātam. **Uṭṭhitassa sālinoti** sayamjātasālinō. Samudāyāpekkhañcetta ekavacanaṃ, sālinanti attho. **Nava vāhasahassānti** ettha “catasso mutṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko ālhako, cattāro ālhakā ekaṃ doṇam, cattāro doṇā ekamānikā, catasso mānikā ekakhāri, vīsati khāriyo eko vāho, tadeva ekaṃ sakaṭa”nti suttanipāṭaṭṭhakathādīsu (su. ni. aṭṭha. 2.kokālikasuttavaṇṇanā; sam. ni. aṭṭha. 1.1.181; a. ni. 3.10; 89) vuttaṃ. Idha pana “dve sakaṭāni eko vāho”ti vadanti.

Nitthusakane karontī thusakuṇḍakarāhite karonti. **Madhuṃ karontī** āgantvā samīpaṭṭhāne madhuṃ karonti. **Balikammaṃ karontī** sabbattha balikammakārakā raṭṭhavāsino viya madhurasamaṃ vikūjantā baliṃ karonti. “Āgantvā ākāseyeva saddaṃ katvā attānaṃ aṅāpetvā gacchantī”ti vadanti.

Suvaṇṇasaṅkhalikāyeva bandhanaṃ **suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ**. **Catunnaṃ buddhānanti** kakusandhādīnaṃ catunnaṃ buddhānaṃ. **Adhigatarūpadassananti** paṭiladdharūpadassanaṃ. Ayaṃ kira kappāyukattā catunnampi buddhānaṃ rūpasampattiṃ paccakkhato addakkhi. **Kāḷaṃ nāma nāgarājānaṃ ānāyivā**ti ettha so pana nāgarājā gaṅgāyamaṃ nikkhattasuvaṇṇasaṅkhalikāyeva gantvā attano pādesu patitasaññāya āgatoti veditabbo. Nanu ca asokassa rañño āṇā heṭṭhā yojanato upari pavattati, imassa ca vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitam, tasmā kathaṃ ayaṃ nāgarājā rañño āṇāya āgatoti? Kiñcāpi attano vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitam, tathāpi rañño āṇāpavattiṭṭhānena saha ekābaddhatāya tassa āṇaṃ akāsi. Yathā hi rajjasīmantaravāsino manussā tehi tehi rājūhi nippīḷiyamānā tesam tesam āṇāya pavattanti, evaṃsampadamidanti vadanti.

Āpāthaṃ karohīti sammukhaṃ karohi, gocaraṃ karohīti attho. Tena nimmitaṃ buddharūpaṃ passantoti sambandho. Kīdisaṃ taṃ buddharūpanti āha “**sakalasarīravippakiṇṇā**”tiādi. Tattha **puññappabhāvanibbatta**ggahaṇaṃ tena nimmitānampi asīṭianubyañjanapaṭimaṇḍitānaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇānaṃ bhagavato puññappabhāvanibbattaasīṭianubyañjanādīhi sadisattā katanti daṭṭhabbaṃ. Na hi tena tadā nimmitaṃ anekākāraparipuṇṇaṃ buddharūpaṃ bhagavato puññappabhāvena nibbattanti sakkā vattuṃ. **Asīṭianubyañjanaṃ** tambanakhatuṅganāsādi. **Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaṃ** suppatiṭṭhitapādātādi. **Vikasita...pe... salilatalanti** sūriyarasamisaphassena vikasitehi vikāsamupagatehi kaṃ alaṅkarotīti “kamala”nti laddhanāmehi rattapadumehi nīluppalādibhedehi uppalehi ceva setapadumasāṅkhātehi puṇḍarīkehi ca paṭimaṇḍitaṃ samantato sajjitaṃ jalatalamiva. **Tārāgaṇa...pe... gaganatalanti** sabbattha vipakkiṇṇatārakagaṇassa rasmijālavīsadehi vipphurītaya bhāsamanāya sobhāya kantiyā samujjalaṃ sammā bhāsamanāṃ gaganatalamiva ākāsatalamiva. **Sañjhāppabhā...pe... kanakagirisikharanti** sañjhākālasañjātappabhānurāgehi indacāpehi vijjulatāhi ca parikkhittaṃ samantato parivāritaṃ kanakagirisikharamiva suvaṇṇapabbatakūṭamiva. **Vimalaketumālā**ti ettha “ketumālā nāma sīsato nikkhamitvā upari muddhani puñño hutvā dissamānarasmirāsī”ti vadanti. “Muddhani majjhe paññāyamāno unnatappadesotipi vadantī”ti tīsupi **gaṅṭhipadesu** vuttaṃ. Yasmā pana asoko dhammarājā sañjātapaṭīsomanaṃ sattāhaṃ nirāhāro hutvā yathāṭhitova avikkhittacitto pasādasommehi cakkhūhi nirantaraṃ buddharūpameva olokesi, tasmā akkhīhi pūjā katā nāma hotīti āha “**akkhipūjaṃ nāma akāsi**”ti. Atha vā cakkhūnaṃ tādisassa iṭṭhārammaṇassa upaṭṭhāpanena akkhīnaṃ pūjā katā nāma hotīti vuttaṃ “akkhipūjaṃ nāma akāsi”ti.

Iddhivibhāvanādhikārapasaṅgena cetam vatthu vuttaṃ, nānukkamena. Ayañhettha anukkamo – asoko kira mahārājā upari vakkhamānānukkamena sīhapañjarena olokeno nigrodhasāmaṇeraṃ iriyāpathasampannaṃ nāgarajananayanāni ākaḍḍhantaṃ yugamattaṃ pekkhamānaṃ disvā pasīditvā sañjātapemo sabahumāno āmantāpetvā setacchattassa heṭṭhā sīhāsane nisīdāpetvā bhojetvā sāmaṇerassa vacanādāse dissamānaṃ dasabalassa dhammakāyamaṃ disvā ratanattaye pasīditvā sapaṇḍo saraṇasīlesu patiṭṭhaya tato paṭṭhaya abhivaḍḍhamānasaddho pubbe bhojijamānāni tīthiyasaṭṭhisahassāni nīharitvā bhikkhūnaṃ saṭṭhisahassānaṃ suvakāhataśālisampāditabhattaṃ paṭṭhapetvā devatopaniṭaṃ anottattasālilaṃ nāgalatādantakattāhaṇa upanāmetvā niccasaṅghupaṭṭhānaṃ karonto ekadivasaṃ suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ vissajjetvā kāḷaṃ nāgarājānaṃ ānāyivā tena nimmitaṃ vuttappakāraṃ sirīsobhaggasampannaṃ buddharūpaṃ passanto dīghaputhulaniccalanayanappabhāhi sattāhaṃ akkhipūjamakāsi.

Idāni pana yathānusandhiṃ ghaṭetvā anukkamena tassa sāsānāvātāraṃ dassento āha “**rājā kira abhisekaṃ pāpūnitvā**”tiādi. **Bāhirakapāsaṇḍanti** bāhirakappaveditaṃ samayavādaṃ. Bāhirakappaveditā hi samayavādā sattānaṃ taṇhāpāsaṃ dīṭṭhipāsaṅca ḍenti oḍḍentīti “pāsaṇḍā”ti vuccanti. **Pariggaṇhīti** vīmaṃsamāno pariggaṇhesi. **Bindusāro brāhmaṇabhatto ahoṣīti** attano pitu candaguttassa kālato paṭṭhaya brāhmaṇesu sambhatto ahoṣi. Candakena nāma kira brāhmaṇena samussāhito candaguttakumāro tena dinnanaye ṭhatvā sakalajambudīpe ekarajjamakāsi, tasmā tasmim brāhmaṇe sañjātābahumānavasena candaguttakālato paṭṭhaya saṭṭhisahassamattā brāhmaṇajātikā tasmim rājakule nīcabbhattikā ahesuṃ. **Brāhmaṇānanti** paṇḍaraṅgaparibbājādikābhāvanupagate dasseti. Paṇḍaraṅgaparibbājādayo ca brāhmaṇajātivantoti āha “**brāhmaṇajātiyapāsaṇḍāna**”nti. Ettha pana dīṭṭhipāsādīnaṃ oḍḍanato paṇḍaraṅgādayova “pāsaṇḍā”ti vuttā. **Sīhapañjareti** mahāvātāpāne. **Upasamaparibāhiraṇāti** upasamato paribāhiraṇa, upasamarahitenāti attho. **Antepuraṃ atiharathāti** antepuraṃ pavesetha, ānethāti vuttaṃ hoti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā**, rajjakiccavosāpanakā. **Devāti** rājānaṃ ālapanti. Rājāno hi dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti, tesu vā viharanti vijayasamatthāyogena paccatthike vijetum icchanti, issariyathānādisakkārādānagaṇaṃ taṃ taṃ atthānusānaṃ vā karontī voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyā jotantīti vā “devā”ti vuccanti. Tathā hi te catūhi saṅgahavattūhi janaṃ rañjentā sayamaṃ yathāvuttehi visesehi rājanti dīppanti sobhantīti “rājāno”ti ca vuccanti. **Nigaṅṭhādayoti** ettha **nigaṅṭho** nāma “amhākaṃ gaṅṭhanakilesa saṃsāre palibuddhanakicco rāgādīkilesa khettavattuputtadārādivisayo natthi, kilesagaṅṭhirahitā maya”nti evamaṃ vādītaya “nigaṅṭhā”ti laddhanāmā tīthiyā.

Uccāvacānīti uccāni ca avacāni ca, mahantāni ceva khuddakāni ca, atha vā visiṭṭhāni ceva lāmakāni cāti attho.

Bhaddapīṭhakesūti vettamayapīṭhesu. **Sāroti** sīlādiguṇasāro. **Rājaṅgaṇenāti** rājanivesanadvāre vivaṭena bhūmippadesena. Aṅgaṇanti hi katthaci kilesā vuccanti “rāgo aṅgaṇa”ntiādīsu (vibha. 924). Rāgādayo hi aṅganti etehi taṃsamaṅgīpuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti aṅgaṇānti vuccanti. Katthaci malaṃ vā paṅko vā “tasveva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamaṭī”tiādīsu (ma. ni. 1.184). Añjati sammakkhetīti hi aṅgaṇaṃ, malādi. Katthaci tathārūpo vivaṭappadeso “cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇa”ntiādīsu. Añjati tattha ṭhitaṃ atisundaratāya abhībyañjēti hi aṅgaṇaṃ, vivaṭo bhūmippadeso. Idhāpi soyeva adhippeto. **Dantanti**ādīsu kilesavipphandarāhitacittatāya **dantaṃ**, niccaṃ paccupaṭṭhitasatārakkhatāya **guttaṃ**, cakkhādiindriyānaṃ santatāya **santindriyaṃ**, pāsādikena iriyāpathena samannāgatattā **sampannairiyāpathaṃ**. Idāni nigrodhasāmaṇeraṃ sarūpato vibhāvetukāmo āha “**ko panāyaṃ nigrodho nāmā**”tiādi.

Tatrāyaṃ anupubbikathāti ettha bindusārassa kira ekasataputtesu moriyavaṃsajāya dhammadeviyā asokatissanāmānaṃ dvinnaṃ puttānaṃ majjhe jeṭṭho asokakumāro avantiraṭṭhaṃ bhuñjati. Pitarā pesito pāṭaliputtato paññāsāyojanamatthake viṭaṭubhābhayāgatānaṃ sākiyānamāvāsaṃ veṭisaṃ nāma nagaraṃ patvā tattha veṭisaṃ nāma seṭṭhidhītarāma ādāya ujjenirājadhāniyaṃ rajjaṃ karonto mahindaṃ nāma kumāraṃ saṅghamittaṃ kumārikaṃ labhitvā tehi saddhiṃ rajjasukhamaṇubhavanto pituno gilānabhāvaṃ sutvā ujjeniṃ pahāya sīghaṃ pāṭaliputtaṃ upagantvā pitu upaṭṭhānaṃ katvā tassa accayena rajjaṃ aggahesi. Taṃ sutvā yuvarājā sumanābhīdhāno kujjhivā “ajja me maraṇaṃ vā hotu rajjaṃ vā”ti aṭṭhanavutibhātikaparivuto saṃvaṭṭasāgare jalataraṅgasāṅghāto viya ajjhottharanto upagacchati. Tato asoko ujjenirājā saṅgāmaṃ pakkhandivā sattumaddanaṃ karonto sumanaṃ nāma rājakumāraṃ gahetvā ghātesi. Tena vuttaṃ “**bindusārarañño kira dubbalakāleyeva asokakumāro attanā laddhaṃ ujjenirajjaṃ pahāya āgantvā sabbanagaraṃ attano hatthagataṃ katvā sumanaṃ nāma rājakumāraṃ aggahesi**”ti.

Paripuṇṇagabbhāti paripakkagabbhā. **Ekam sālanti** sabbaparicchannaṃ ekam pāsādaṃ. “Devatāya pana ānubhāvena tasmim pāsāde mahājanena adissamānā hutvā vāsaṃ kappesi”ti vadanti. **Nibaddhavattanti** “ekassa divasassa ettaka”nti niyāmetvā ṭhapitavattaṃ. **Hetusampadanti** arahattūpanissayapuññasampadaṃ. **Khuraggeyevāti** khurakammapariyosāneyeva, tacapañcakakammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ pariggaṇhanto antimāya kesavaṭṭiyā voropanāya samakālamaeva ca arahattaṃ pāpuṇīti vuttaṃ hoti. **Sarīraṃ jaggivāti** dantakaṭṭhakhādanamukhadhovanādīhi sarīraparikammaṃ katvā.

Sīhapañjare caṅkamatiti sīhapañjarasamīpe aparāparaṃ caṅkamati. **Taṅkhaṇaṇnevāti** tasmim khaṇeyeva. **Ayaṃ janoti** rājaṅgaṇe caramānaṃ janaṃ disvā vadati. **Bhantamigappaṭṭibhāgoti** anavaṭṭhitattā kāyacāpallena samannāgatattā bhantamigasadiṃ. Ativiya sobhatīti sambandho. **Ālokitavilokitanti** ettha **ālokitam** nāma puratopekkhanaṃ. Abhimukholokanañhi “ālokita”nti vuccati. **Vilokitanti** anudisāpekkhanaṃ, yaṃ disābhimukhaṃ oloketi, tadanugatadisāpekkhananti attho. **Samiñjanaṃ** pabbasaṅkocanaṃ. **Pasāraṇaṇca** tesameva pasāraṇaṃ. **Lokuttaradhammoti** sesajanesu avijjamāno viṣiṭṭhadhammo. **Pemaṃ saṅṭṭhahīti** pemaṃ patiṭṭhāsi, uppajjīti attho. **Vāñjako ahoṣīti** madhuvāñjako ahoṣi.

Atīte kira tayo bhātaro madhuvāñjakā ahesuṃ. Tesu kaniṭṭho madhuṃ vikkiṇāti, itare araññato āharanti. Tadā eko paccakabuddho paṇḍukarogāturo ahoṣi. Aparo pana paccakabuddho tadatthaṃ madhubhikkhāya caramāno nagaraṃ pāvisi. Paviṭṭhaṇca taṃ ekā kumbhadāsī udakaharaṇatthaṃ titthaṃ gacchamānā addasa. Disvā ca pucchitvā āgatakāraṇaṇca ñatvā “ettha, bhante, madhuvāñjakā vasanti, tattha gacchathā”ti hatthaṃ pasāretvā madhuāpaṇaṃ dassesi. So ca tattha agamāsi. Taṃ disvā kaniṭṭho madhuvāñjiko sañjātapītisomanasso “kenāgatāttha, bhante”ti pucchitvā tamatthaṃ viditvā pattaṃ gahetvā madhuṃ pūretvā dadamāno pattapuṇṇaṃ madhuṃ uggantvā mukhato vissanditvā bhūmiyaṃ patamānaṃ disvā pasannamānaso “imināhaṃ, bhante, puññakammaṇa jambudīpe ekarajjaṃ kareyyaṃ, āṇa ca me ākāse pathaviyaṇca yojanappamāṇe ṭhāne pharatū”ti patthanamakāsi. Paccakabuddho ca “evaṃ hotu upāsakā”ti vatvā gandhamādanaṃ gantvā paccakabuddhassa bhesajjamakāsi.

Kaniṭṭho pana madhuvāñjiko madhuṃ datvā gehe nisinno itare araññato āgate disvā evamāha “tumahākaṃ bhātaro cittaṃ pasādetha, mamaṇca tumhākaṇca madhuṃ gahetvā ṭdisassa nāma paccakabuddhassa pattaṃ pūretvā adāsi”nti. Tesu jeṭṭho kujjhivā evamāha “caṇḍālāpi kāsāvanivāsino honti, nanu tava hatthato madhuṃ paṭiggahetvā gato caṇḍālo bhavissati”ti. Majjhimo pana kujjhivā “tava paccakabuddhaṃ gahetvā parasamudde nikkhipāhi”ti āha. Pacchā pana tepi dve bhātaro kaniṭṭhena vuccamānaṃ dānānisamaṃsapaṭisaṃyuttakathaṃ sutvā anumodimsuyeva. Sāpi ca kumbhadāsī “tassa madhudāyakassa aggamahesī bhavēyya”nti patthanamakāsi. Tesu kaniṭṭho asoko dhammarājā ahoṣi, sā ca kumbhadāsī ativiya rūpasobhaggappattā asandhimittā nāma tassa aggamahesī ahoṣi. Parasamuddavādī pana majjhimo imasmimēyeva tambapaṇṇidīpe devānaṃpiyatisso nāma mahānubhāvo rājā ahoṣi. Jeṭṭho pana caṇḍālavādītāya caṇḍālagāme jāto nigrodho nāma sāmaṇero ahoṣi. Tena vuttaṃ “**pubbe hi kira puññakaraṇakāle esa rañño jeṭṭhabhātā vāñjako ahoṣi**”ti.

Pubbe va sannivāsenāti ettha (jā. aṭṭha. 2.2.174) gāthābandhavasena vā-saddassa rassattaṃ katanti veditabbaṃ, pubbe sannivāsenā vāti vuttaṃ hoti. Tattha **pubbeti** atītajātiyaṃ. **Sannivāsenāti** saḥavāsenā. Sahasaddattho hi ayaṃ saṃsaddo. **Paccuppannahitena vāti** paccuppanne vattamānabhāve hitacaraṇena vā. Evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi sinehasankhātāṃ pemaṃ jāyate uppajjati. Idaṃ vuttaṃ hoti – pemaṃ nāmetāṃ dvīhipi kāraṇehi jāyati, purimabhāve mātā

vā pitā vā dhītā vā putto vā bhātā vā bhaginī vā pati vā bhariyā vā sahāyo vā mitto vā hutvā yo yena saddhim ekaṭṭhāne nivutthapubbo, tassa iminā pubbe vā sannivāseṇa bhavantarepi anubandhanto so sineho na vijahati, imasmim attabhāve katena paccuppanne hitena vāti evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi taṃ pemaṃ nāma jāyatīti. Kiṃ viyāti āha “**uppalaṃ va yathodake**”ti. Etthāpi vā-saddassa vuttanayeneva rassattaṃ katanti daṭṭhabbāṃ. Avuttasampiṇḍanatto cetha vāsaddo. Tena padumādayo saṅgaṇhāti. **Yathā**-saddo upamāyaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā uppalaṅca sesaṅca padumādi udake jāyamānaṃ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalaṅca, tathā etehi dvīhi kāraṇehi pemaṃ jāyatīti.

Raṅṅo hattheti santikaṃ upagatassa raṅṅo hatthe. **Raṅṅo anurūpanti** ekūnasatabhātukānaṃ ghātittā caṇḍapakatitāya rajje ṭhitattā ca “pamādavihārī aya”nti maññamāno tadanurūpaṃ dhammapade appamādavaggaṃ desetuṃ ārabhi. Tattha (dha. pa. aṭṭha. 1.23) **appamādoti** satiyā avippavāso, niccaṃ upaṭṭhitāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Amatapadanti** amataṃ vuccati nibbānaṃ. Tañhi ajātattā na jāyati na mīyati, tasmā “amata”nti vuccati. Amatassa padaṃ amatapadaṃ, amatassa adhigamupāyoti vuttaṃ hoti. **Pamādoti** pamajjanabhāvo, muṭṭhassaccasaṅkhātassa satiyā vossaggassettaṃ nāmaṃ. **Maccunoti** maraṇassa. **Padanti** upāyo maggo. Pamatto hi jātiṃ nātivattati, jāto pana jāyati ceva mīyati cāti pamādo maccuno padaṃ nāma hoti, maraṇaṃ upanetīti vuttaṃ hoti.

Aññātaṃ tāta, pariyoṣāpehīti iminā “sadā appamādena hutvā vattitabbanti ettakeneva mayā ñātaṃ, tumhe dhammadesanaṃ niṭṭhapethā”ti tasmim dhamme attano paṭipajjitukāmataṃ dīpento dhammadesanāya pariyoṣānaṃ pāpetvā kathane ussāhaṃ janeti. Keci pana “abhāsīti ettha ‘bhāsissāmi vitakkemī’ti atthaṃ gahetvā ‘sabbāṃ appamādavaggaṃ bhāsissāmi’ti sallakkhitattā abhāsīti vuttaṃ, raṅṅā pana aḍḍhagāthaṃ sutvāva ‘aññātaṃ tāta, pariyoṣāpehī’ti vuttattā ‘upari na kathesi’”ti vadanti. “Taṃ pana vuttaṃ na hoti”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Dhuvabhāntāni** niccabhattāni. Vajjāvajjaṃ upaniṭṭhāyatīti upajjhāyoti āha “**vajjāvajjaṃ disvā codetā sāretā cā**”ti. Tattha **vajjāvajjanti** khuddakaṃ mahantaṅca vajjaṃ. **Codetāti** “idaṃ tayā dukkaṭaṃ, idaṃ dubbhāsita”ntiādīni vatvā codetā. **Sāretāti** attano vajjaṃ assarantassa satim uppādetā, sammāpaṭipattiyaṃ vā sāretā, pavattetāti attho.

“Evaṃ tayā buddhavacanaṃ sajjhāyitabbāṃ, evaṃ abhikkamitabbāṃ, evaṃ paṭikkamitabbā”ntiādīnā ācārassa sikkhāpanato ācariyo nāmāti āha “**imasim sāse sikkhitabbakadhammesu paṭiṭṭhāpetā**”ti. Tattha **sikkhitabbakadhammo** nāma sakalaṃ buddhavacanaṃ sīlādayo ca dhammā. “**Pabbajjā ca upasampadā cā**”ti idaṃ labbhamānavasena vuttaṃ. **Ācariyupajjhāyananti** iminā pabbajjā upasampadā ca yojetabbā, **mama cāti** iminā pana pabbajjāva. Tada sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitattā nigrodhassa bhāvinim vā upasampadaṃ sandhāya ubhayampi yojetabbāṃ. Saraṅgamanavasena pabbajjāsiddhito bhikkhusaṅghassa pabbajjāya nissayabhāvo veditabbo. Bhaṇḍukammavasena nissayabhāvo labbhatevāti gahetabbāṃ. **Divase divase vadḍhāpentoti** vuttanayeneva divase divase tato tato diguṇaṃ katvā vadḍhāpento. **Pothujjanikenāti** puthujjanabhāvānurūpena. Nigrodhattherassa ānubhāvakittanādhikāratā pubbe vuttampi pacchā vattabbampi sampiṇḍetvā āha “**puna rājā asokārāmaṃ nāma mahāvihāraṃ kāretvā**”tiādi. **Cetiyaapaṭimaṇḍitāni** ettha cayitabbāṃ pūjetabbanti **cetiyaṃ**, itṭhakādīhi citattā vā cetiyaṃ, cetiyehi paṭimaṇḍitāni vibhūsitāni cetiyaapaṭimaṇḍitāni. **Dhammenāti** dhammato anapetena.

Vuttamevatthaṃ vitthāro vibhāvento āha “**ekadivasam kirā**”tiādi. **Asokārāme mahādānaṃ datvāti** ettha kate ārāme pacchā kārapakassa raṅṅo nāmavasena niruḷhaṃ nāmapaṇṇattim sandhāya vuttaṃ “**asokārāme**”ti. Keci pana “tasmim divase rājā attano ghareyeva sabbāṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā bhojetvā imaṃ pañhaṃ pucchī”ti vadanti. **Mahādānaṃ datvāti** bhojetvā sabbaparikkhāradānavasena mahādānaṃ datvā. Vuttañhettaṃ **dīpavaṃse** –

“Nivesanaṃ pavesetvā, nisīdāpetvāna āsane;
Yāguṃ nānāvidhaṃ khajjaṃ, bhojanaṅca mahārahaṃ;
Adāsi payatapaṇi, yāvadatthaṃ yadicchakaṃ.

“Bhuttāvibhikkhusaṅghassa, onītapattapaṇiṇo;
Ekamekassa bhikkhuno, adāsi yugasāṭakaṃ.

“Pādaabbhañjanaṃ telaṃ, chattañcāpi upāhanaṃ;
Sabbāṃ samaṇaparikkhāraṃ, adāsi phāṇitaṃ madhuṃ.

“Abhivādetvā nisīdi, asokadhammo mahīpati;
Nisajja rājā pavāresi, bhikkhusaṅghassa paccayaṃ.

“Yāvata bhikkhū icchanti, tāva demi yadicchakaṃ;
Santappetvā parikkhārena, pavāretvāna paccaye;
Tato apucchi gambhīraṃ, dhammakkhandaṃ sudesita”nti.

Āngato, mahārāja, nava āṅgānitiādi moggaliputtatissattherena vuttanti vadanti. **Navakammādhīṭṭhāyakaṃ adāsīti** caturāsītivihārasahassesu kattabbassa navakammassa adhiṭṭhāyakaṃ vidhāyakaṃ katvā adāsi. **Ekadivasameva**

sabbanagarehi paṇṇāni āgamimsūti sabbavihāresu kira rāhunā candassa gahaṇadvise navakammaṃ ārabhitvā puna rāhunā candassa gahaṇadviseyeva niṭṭhāpesuṃ, tasmā ekadivasameva paṇṇāni āgamimsūti vadanti. **Aṭṭha silāṅgānīti** aṭṭha uposathaṅgasilāni. **“Sabbālaṅkāravibhūsitāyā”**ti idaṃ asamādinuoposathaṅgānaṃ vasena vuttaṃ. **Amaravatiyā rājadhāniyāti** tāvatimsadevanagare. **Alaṅkatapaṭiyattanti** alaṅkatakaraṇavasena sabbasajjitaṃ.

Adhikaṃ kāraṃ **adhikāraṃ**, adhikaṃ kiriyanti vuttaṃ hoti. **Lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akamsūti** ettha anekasahasasaṅkhyassa okāsalokassa tannivāsīsattalokassa ca vivaṭabhāvakaraṇapāṭihāriyaṃ lokavivaraṇaṃ nāma. Taṃ pana karonto iddhiṃ andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi attā vā paro vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā pākāṭaṃ kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya “idaṃ andhakāraṭṭhānaṃ ālokaṃ hotū”ti vā “idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotū”ti vā “idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotū”ti vā āvajjtvā puna pādakajjhānaṃ samāpajjivā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānena yathādhiṭṭhitameva hoti. Apare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati bhagavā viya devorohaṇe. Bhagavā hi devaloke abhidharmadesanaṃ niṭṭhapetvā saṅkassanagaraṃ otaranto sinerumuddhani ṭhatvā puratthimaṃ lokadhātum olokesi, anekāni cakkavālasahasāni vivaṭāni viya hutvā ekaṅgaṇaṃ viya hutvā pakāsimsu. Yathā ca puratthimena, evaṃ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbāṃ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi yāva avīci upari ca yāva akaniṭṭhabhavanaṃ, tāva addasa. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddhaṃ ullokenti, na devā adho olokenti, sabbe sammukhasammukhāva aññaṃaññaṃ passanti, taṃ divasaṃ lokavivaraṇaṃ nāma ahoṣi.

Apica tambapaṇṇidīpe taḷaṅgaravāsī dhammadinnattheropi imaṃ pāṭihāriyaṃ akāsi. So kira ekadivasam tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇamhi nisīditvā “ṭhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipanno hoti”ti **apaṇṇakasuttaṃ** (a. ni. 3.16) kathento heṭṭhāmukhaṃ bījanaṃ akāsi, yāva avīcīto ekaṅgaṇaṃ ahoṣi, tato uparimukhaṃ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇaṃ ahoṣi. Thero nirayabhayena tajjtvā saggasukhena ca palobhetvā dhammaṃ desesi. Keci sotāpannā ahesuṃ, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti evaṃ tasmim divasepi lokavivaraṇaṃ nāma ahoṣi. Ime pana bhikkhū yathā asoko dhammarājā asokārāme ṭhito catuddisā anuvilokento samantato samuddapariyantaṃ jambudīpaṃ passati, caturāsīti ca vihārasahasāni ulārāya vihāramahapūjāya virocamaṇāni, evaṃ adhiṭṭhahitvā lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akamsu.

Vihāramahapūjāyāti vihāramahasāṅkhātāya pūjāya. **Vibhūtiṃ** sampattiṃ. **Evarūpaṃ pītipāmojjanti** idisaṃ pariccāgamūlakaṃ pītipāmojjaṃ. **Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsīti** therassa mahānubhāvattā “uttaripi ce kathetabbaṃ atthi, tampi soyeva kathessat”ti maññaṃāno bhikkhusaṅgho raññaṃ pucchitapañhassa visajjanaṃ therassa bhāramakāsi. **Sāsanassa dāyādo homi, na homīti** sāsanassa nītako abbhantaro homi, na homīti attho. Yesaṃ sāsane pabbajitā puttadhītaro na santi, na te sāsane kattabbakiccaṃ attano bhāraṃ katvā vahantīti imamattaṃ sandhāya thero evamaḥa **“na kho, mahārāja, ettāvataṃ sāsanassa dāyādo hoti”**ti. **Kathaṅcarahi, bhante, sāsanassa dāyādo hotīti** ettha **carahīti** nipāto akkhantiṃ dīpeti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadi evarūpaṃ pariccāgaṃ katvāpi sāsanassa dāyādo na hoti, aññaṃ kiṃ nāma katvā hotīti.

Tissakumārassa pabbajitakālato pabhutīti yadā ca tissakumāro pabbajito, yena ca kāraṇena pabbajito, taṃ sabbāṃ vitthārato uttari āvi bhavissati. **Sakkhasīti** sakkhissasi. **Pāmojjajātoti** sañjātapāmojjo. **Puttānaṃ manam labhitvāti** ettha puttīpi sāmāññato puttassaddena vuttāti veditabbā, putto ca dhītaṃ ca puttāti evaṃ ekasesanayena vā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Dhītusaddena saha payujjamāno hi puttassaddo ekova avassissati, dhītusaddo nivattatīti saddasatthavidū vadanti. **Sikkhāya paṭiṭṭhāpesunti** tasmimyeva sīmamaṅḍale sikkhāsammutiṃ datvā pāṇātipātāveramaṇiādīsu vikālabhojanāveramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu samādapanavasena sikkhāya paṭiṭṭhāpesuṃ. Saṭṭhivassāyapi hi sāmaṇeriyā “pāṇātipātāveramaṇim dve vassāni avītikamma samādānaṃ samādiyāmi”tiādīnā (pāci. 1078-1079) cha sikkhāyo samādiyitvā sikkhitabbāyeva. Na hi etāsu chasu sikkhāpadesu dve vassāni asikkhitasikkhaṃ sāmaṇerim upasampādetuṃ vaṭṭati. Cha vassāni abhisekassa assāti **chabbassābhiseko**, abhisekato paṭṭhāya atikkantachavassoti vuttaṃ hoti.

Sabbaṃ theravādanti dve saṅgītiyo āruḷhā pāḷiyevettha “theravādo”ti veditabbā. Sā hi mahākassapapabhutīnaṃ mahātherānaṃ vādattā “theravādo”ti vuccati. **Kontaputtatissattheroti** ettha kontasakuṇiyo nāma kinnarajātiyo. “Tāsu ekissā kucchiyaṃ sayito manussajātiko raññaṃ posito kontaputtatissatthero nāmā”ti tīsupi **gaṅṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāvamsēpi** cetam vuttaṃ –

“Pure pāḷaliputtamhā, vane vanacaro caraṃ;
Kontakinnariyā saddhim, saṃvāsaṃ kira kappayi.

“Tena saṃvāsamanvāya, sā putte janayī duve;
Tisso jeṭṭho kaniṭṭho tu, sumitto nāma nāmato.

“Mahāvaruṇattherassa, kāle pabbaji santike;
Arahattaṃ pāpuṇiṃsu, chaḷabhiññāguṇaṃ ubho”ti.

Keci pana evaṃ vadanti “kontā nāma kaṭṭhavāhanarañño vaṃse jātā ekā rājadhītā. Taṃ gaṇuḷayantena araṇṇagataṃ eko vanacarako ānetvā tāya saddhiṃ saṃvāsam kappesi. Sā tassa ubho putte vijāyi. Tatrāyaṃ jeṭṭhako mānunāmena kontaputto nāma jāto”ti. Kaṭṭhavāhanarañño kira nagare sabbepi vibhavasampannā nadīpabbatakiḷādīsu gaṇuḷasakuṇasadiṣaṃ yantaṃ kāretvā kaṭṭhavāhanarājā viya gaṇuḷavāhanena vicaranti.

Byādhipaṭikammattaṃ bhikkhācāravattena āhiṇḍanto pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvāti tadā kira jeṭṭhassa kontaputtatissattherassa kucchivāto samuṭṭhāsi. Taṃ bālḥāya dukkhavedanāya piḷitaṃ kaniṭṭho sumitto nāma thero disvā “kimettha, bhante, laddhuṃ vaṭṭati”ti pucchi. Tissatthero, “āvuso, pasatamattaṃ sappiṃ laddhuṃ vaṭṭati”ti vatvā rañño nivedanaṃ tassa gilānapaccayaṃ pacchābhattaṃ sappiatthāya caraṇaṅca paṭikkhipitvā “bhikkhācāraṇāyameva piṇḍāya carantena tayā yadi sakkā laddhuṃ, evaṃ vicarivā yaṃ laddhaṃ, taṃ āharā”ti āha. Kaniṭṭhopi vuttanayeneva bhikkhācāravattena caranto pasatamattampi sappiṃ nālattha. So pana kucchivāto balavataro sappiḥaṭṭasatenapi vūpasametum asakkuṇeyyo ahoṣi. Thero teneva byādhibalena kālamakāsi. Keci pana “vicchikanāmakena kīṭavisena ḍaṭṭho thero tassa visavegena adhimattāya dukkhavedanāya samannāgato taṃ vūpasametum vuttanayeneva pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvā parinibbuto”ti vadanti. Vuttañhetam **mahāvamsa** –

“Pāde kīṭavisenāsi, ḍaṭṭho jeṭṭho savedano;
Āha puṭṭho kaniṭṭhena, bhesajjaṃ pasataṃ ghattaṃ.

“Rañño nivedanaṃ thero, gilānapaccayepi ca;
Sappiatthaṅca caraṇaṃ, pacchābhattaṃ paṭikkhipi.

“Piṇḍāya ce caraṃ sappiṃ, labhase tvaṃ tamāhara;
Iccāha tissatthero so, sumittaṃ theramuttamaṃ.

“Piṇḍāya caratā tena, na laddhaṃ pasataṃ ghattaṃ;
Sappikumbhasatenāpi, byādhi jāto asādhiyo.

“Teneva byādhinā thero, patto āyukkḥayantikam;
Ovaditvappamādena, nibbātuṃ mānasaṃ akā.

“Ākāsamhi nisīditvā, tejodhātuvasena so;
Yathāruci adhiṭṭhāya, sarīraṃ parinibbuto.

“Jālā sarīrā nikkamma, nimamsachārikaṃ dahi;
Therassa sakalaṃ kāyaṃ, aṭṭhikāni tu no ḍaḥi”ti.

Appamādena ovaditvāti “amhādisānampi evaṃ paccayā dullabhā, tumhe labhamānesu paccayesu appamajjitvā samaṇadhammaṃ karothā”ti evaṃ appamādena ovaditvā. **Pallaṅkenāti** samantato ūrubaddhāsanaena. Itthambhūtalakkhaṇe cetam karaṇavacanaṃ. **Tejodhātuṃ samāpajjitvāti** tejodhātukasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjitvā. **Therassa sakkāraṃ katvāti** therassa dhātusakkāraṃ katvā. **Catūsu dvāresu pokkharāṇiyo kārapetvā bhesajjassa pūrāpetvāti** ekasmiṃ dvāre catasso pokkharāṇiyo kārapetvā tattha ekaṃ pokkharāṇiṃ sappissa pūrāpetvā ekaṃ madhuno, ekaṃ phānitassa, ekaṃ sakkarāya pūrāpesi. Sesadvāresupi evameva kārapesīti vadanti.

Sabhāyaṃ satahassanti nagaramajjhe vinicchayasālāyaṃ satahassaṃ. Iminā sakalanagarato samuṭṭhitaṃ āyaṃ nidasseti. **Pañcasatasahassāni rañño uppajantīti** ca raṭṭhato uppajjanakaṃ āyaṃ ṭhapetvā vuttaṃ. **Tatoti** yathāvuttapañcasatasahassato. **Nigrodhattherassa devasikaṃ satahassaṃ visajjesīti** kathaṃ pana therassa satahassaṃ visajjesi? Rājā kira divasassa tikkhattuṃ sātaka parivattento “therassa cīvaraṃ nīta”nti pucchitvā “āma nīta”nti sutvāva parivatteti. Theropi divasassa tikkhattuṃ ticīvaraṃ parivatteti. Tassa hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe ṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āharīyittha, tathā divā ceva sāyaṅca. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṅghassa yebhuyyena nigrodhattherasseva santakaṃ cīvaraṃ ahoṣi. Evaṃ therassa divase divase satahassaṃ visajjesi. **Uḷāro lābhasakkāroti** ettha labbhati pāpuṇyāṭṭi lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātabbo dātabboti sakkāro, cattāro paccayāyeva. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā abhisankharitvā katā “sakkāro”ti vuccanti. Atha vā parehi kātabbagāravakiriyā pupphādīhi pūjā vā sakkāro.

Diṭṭhigatānīti ettha diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagataṃ (ma. ni. 2.119), sankhāragata”ntiādīsu (mahāni. 41) viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā diṭṭhigataṃ, diṭṭhibhedoti vuttaṃ hoti. Lokiyā hi vidhayuttatagappakārasadde samānatthe icchanti. **Na kho panetaṃ sakkā imesaṃ majjhe vasantena vūpasametuntī** tesañhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhattā ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṃ cintesi. Tadā tasmim ṭhāne vasantassa sukhavīhārābhāvato taṃ pahāya icchitabbasukhavīhāramattaṃ gahetvā vuttaṃ

“**attanā phāsukavihārena viharitukāma**”ti. **Ahogaṅgapabbatanti** evaṃnāmakam pabbatam. **Dhammena vinayena satthūsāsanenāti** ettha dhammoti bhūtam vatthu. **Vinayoti** codanā saraṇā ca. **Satthūsāsananti** ñattisampadā anusāvānasampadā ca, tasmā bhūtena vatthunā codetvā saretvā ñattisampadāya anusāvānasampadāya ca ukkhepaniyādikammavasena niggayhamānāpīti vuttam hoti. **Abbudam** thenaṅṅhena, **malam** kilīṭṭhabhāvakaṅṅhena, **kaṅṅakam** vijjhanaṅṅhena. **Aggim paricarantīti** aggihuttakā viya aggim pūjenti. **Pañcātape tappantīti** catūsu ṭhānesu aggim katvā majje ṭhatvā sūriyātapena tappanti. **Adiccam anuparivattantīti** udayakālato pabhuti sūriyam olokayamānā yāvattaṅṅamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. **Vobhindissāmāti paggaṅṅhimsūti** vināsessāmāti ussāhamakamsu. **Avisahantoti** asakkonto.

Sattadivasena rajjam sampaṅṅicchāti sattadivase rajjasukham tāva anubhava. **Tamattham saññāpesīti** kukkucāyitamattam bodhesi. Katham saññāpesīti āha “**so kirā**”tiādi. **Cittarūpanti** cittānurūpam, yathākāmaṅṅanti vuttam hoti. **Kissāti** kena kāraṅṅena. **Are tvam nāma paricchinnamaraṅṅanti** sattihi divasehi paricchinnamaraṅṅam. **Vissatthoti** nirāsaṅṅacitto, maraṅṅasaṅṅkaraṅṅhito nibbhayoti vuttam hoti. **Assāsapassāsānibaddham maraṅṅam pekkhamānāti** “aho vatāham tadantaram jīveyyam, yadantaram assasitvā passasāmi passasitvā vā assasāmi, bhagavato sāsanaṅṅ manasi kareyyam, bahu vata me kataṅṅ assā”ti evam maraṅṅassatiyā anuyuṅṅjanato assāsapassāsappavattikālapaṅṅibaddham maraṅṅam pekkhamānā. Tatha **assāsoti** bahinikkhamananāsavāto. **Passāsoti** antopavisanavāto. Vuttavipariyāyenapi vadanti.

Migavam nikkhamitvāti migamāraṅṅatthāya “araññe migapariyesanam carissāmī”ti nikkhamitvā. Tatha **migavanti** migānam vānanato hesanato bādhanato “migava”nti laddhasamaññam migavam. **Yonakamahādhammarakkhitattheranti** yonakavisaye jātam idhāgantvā pabbajitam dhammarakkhitanāmadheyyam mahātheram. **Hatthināgenāti** mahāhatthinā. Mahantapariyāyopi hi nāgasaddoti vadanti. Ahināgādito vā visenanattham “hatthināgenā”ti vuttam. **Tassāsayaṅṅam** tassa ajjhāsayaṅṅam. **Tassa passantassevāti** anādare sāmivacanam, tasmim passanteyevāti attho. **Ākāse uppatitvāti** ettha ayam vikubbaniddhi na hotīti ghissapi imam iddhipāṅṅihāriyam dassesi. Sā hi “pakatavaṅṅam vijahitvā kumārakavaṅṅam vā dasseti nāgavaṅṅam vā, vividhampi senābyūham dasseti”ti evam āgatā iddhi pakatavaṅṅavijahanavikāravasena pavattattā vikubbaniddhi nāma. Adhiṅṅhānidhiyā pana paṅṅikkhepo natthi. Tathā ca vakkhati **khuddakavatthukkhandaṅṅavaṅṅanāyam** (cūḷava. aṅṅha. 252) “iddhipāṅṅihāriyanti ettha vikubbaniddhipāṅṅihāriyam paṅṅikkhattam, adhiṅṅhānidhi pana appaṅṅikkhattāti veditabbā”ti. **Laggetvāti** ākāse kāyabandhanam pasāretvā tatha cīvaram laggetvā.

Chañavesanti tuṅṅhijananavesam, ussavavesanti attho. **Paṅṅiyādesunti** “āgatakāle cīvarādīnam pariyesanam bhāriya”nti paṅṅhamameva pattacīvarāni sampādesum. **Padhānagharanti** bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpam vivittasenaṅṅam. **Sopīti** rañño bhāgineyyam sandhāya vuttam. **Anupabbajitoti** uḷāravibhavana khattiyajanena anugantvā pabbajito. **Gantvāti** iddhiyā gantvā. **Kusalādhippāyoti** manāpajjhāsayo. **Dvelhakaṅṅatoti** “ime bhikkhū na ekamaggena kathenti”ti saṅṅsayamāpanno. **Ekekam bhikkhusahassaparivāraṅṅanti** ekekassa ekekasahassaparicchinnam bhikkhuparivāraṅṅa. **Gaṅṅhitvā āgacchathāti** vuttepi “sāsanaṅṅ paggaṅṅhitum samattho”ti vuttattā therā bhikkhū “dhammakamma”nti maññamānā gatā. Īdisesu hi ṭhānesu kukkucam na kātabbam. Kappiyasāsanañhetam na ghikammapaṅṅisaṅṅyuttam. **Thero nāgacchīti** kiñcāpi “rājā pakkosati”ti vuttepi dhammakammattāyā āgantum vaṅṅati, dvikkhattum pana pesitēpi na āgato kira. Thero hi sabbattha vikhyātavasena sambhāvanuppattito sambhāvitassa ca uddham kattabakiccasiddhito asāruppavacanalesena na āgacchīti. **Mahallako nu kho bhante theroti** kiñcāpi rājā theram dīṅṅhapubbo, nāmam pana sallakkhetum asakkonto evam pucchīti vadanti. **Vayhanti** upari maṅṅdapasadisam padaracchannam, sabbapaliṅṅṅhimam vā chādetvā kataṅṅ sakaṅṅavisesam vaṅṅhanti vadanti. **Nāvāsaṅṅhāṅṅam bandhitvāti** ettha **nāvāti** potō. So hi orato pāram patati gacchati potō, satte neṅṅīti nāvāti ca vuccati. Ekato saṅṅghaṅṅitā nāvā nāvāsaṅṅhāṅṅam, tathā tam bandhitvāti attho.

Sāsanaṅṅapaccatthikānam bahubhāvato āha “**ārakkham saṅṅvidhāyā**”ti. Yanti yasmā, yena kāraṅṅenāti attho. “Āgum na karotīti nāgo”ti (cūḷava. mettagūmaṅṅavapūcchāniddeṅṅa 27) vacanato pāpakaraṅṅabhāvato samaṅṅo idha nāgo nāmāti maññamānā “**eko tam mahārāja samaṅṅanāgo dakkhiṅṅahatthe gaṅṅhissati**”ti byākariṅṅsu. **Abbāhimsūti** ākaḍḍhimsu. “Rañño hatthaggaṅṅam līḷāvasena kataṅṅ viya hotīti kasmātiādicodanam kata”nti vadanti. **Bāhīratoti** uyyānassa bāhīrato. Passantānam atidukkaram hutvā paññāyati āha “**padesapathavīkampanam dukkara**”nti. Adhiṅṅhāne panettha viṅṅum dukkaratā nāma natthi. **Sīmam akkamitvāti** antosīmam sīmāya abbhantaram akkamitvā. **Abhiññāpādakanti** abhiññāya paṅṅiṅṅhābhūtam. Vikubbaniddhiyā eva paṅṅikkhattā pathavīcalanam adhiṅṅhahi. **Rathassa antosīmāya ṭhito pādova calīti** ettha **pādoti** rathacakkam sandhāya vuttam. Tañhi rathassa gamanakiccasādhānato pādāsadisattā idha “pādo”ti vuttam. **Sakkhatīti** sakkhissati. **Etamatthanti** vinā cetanāya pāpassa asambhavasāṅṅhātam attham. **Cetanāhanti** ettha “cetanam aha”nti padacchedo kātabbo. **Cetayitvāti** cetanam pavattayitvā. **Dīpakatittiroti** attano nisinnabhāvassa dīpanato evam laddhanāmo tittiro. Yam araññam netvā sākuṅṅiko tassa saddena āgatāgate tittire gaṅṅhāti.

Tāpasam pucchīti atīte kira ekasmim paccantagāme eko sākuṅṅiko ekam dīpakatittiram gahetvā suṅṅṅu sikkhāpetvā pañjare pakkhipitvā paṅṅijagatī. So tam araññam netvā tassa saddena āgatāgate tittire gaṅṅhāti. Tittiro “maṅṅ nissāya bahū mama ñātakā nassanti, maṅṅhetam pāpa”nti nissaddo ahosi. So tassa nissaddabhāvam ñatvā veḷupesikāya tam sīse paharati. Tittiro dukkhāturatāya saddam karotī. Evam so sākuṅṅiko tam nissāya tittire gahetvā jīvikam kappesi. Atha so tittiro cintesi

“ime marantūti mayhaṃ cetanā natthi, paṭicca kammaṃ pana maṃ phusati. Mayi saddaṃ akaronte hi ete nāgacchanti, karonteyevāgacchanti, āgatāgate ayaṃ gahetvā jīvitaṃkhaṃ pāpeti, atthi nu kho ettha mayhaṃ pāpaṃ, natthi”ti. So tato paṭṭhāya “ko nu kho me imaṃ kaṅkhaṃ chindeyyā”ti tathārūpaṃ paṇḍitaṃ upadhārento carati. Athekadivasam so sākuṅiko bahuke tittire gahetvā pacchiṃ pūretvā “pāṇīyaṃ pivissāmi”ti bodhisattassa tāpasapabbajjāya pabbajitvā jhānābhīṇṇāyo nibbattetvā araṇṇe vasantassa assamaṃ gantvā taṃ pañjaraṃ bodhisattassa santike ṭhapetvā pāṇīyaṃ pivitvā vālikātale nipanno niddaṃ okkami. Tittiro tassa niddamokkantaḥvāvaṃ ñatvā “mama kaṅkhaṃ imaṃ tāpasam pucchissāmi, jānanto me kathessatī”ti pañjare nisinnoyeva –

“Ñātako no nisinnoti, bahu āgacchate jano;
Paṭicca kammaṃ phusati, tasmīṃ me saṅkate mano”ti. (jā. 1.4.75) –

Tāpasam pucchi. Tassattho (jā. aṭṭha. 3.75) – bhante, sacāhaṃ saddaṃ na kareyyaṃ, ayaṃ tittirajano na āgaccheyya, mayi pana saddaṃ karonte “ñātako no nisinno”ti ayaṃ bahujaṇo āgacchati, taṃ āgatāgataṃ luddo gahetvā jīvitaṃkhaṃ pāpento maṃ paṭicca maṃ nissāya etaṃ pāṇātipātakammaṃ phusati paṭilabhati vindati, tasmīṃ maṃ paṭicca kate pāpe “mama nu kho etaṃ pāpa”nti evaṃ me mano saṅkati parisāṅkati kukkucchaṃ āpajjatīti.

Na paṭicca kammaṃ phusatītiādikāya pana tāpasena vuttagāthāya ayamatto – yadi tava pāpakiriyāya mano na padussati, tanninno tappono na hoti, evaṃ sante luddena taṃ paṭicca katampi pāpakammaṃ taṃ na phusati na allīyati. Pāpakiriyāya hi apposukkassa nirālayassa bhadrassa parisuddhassa sato tava pāṇātipācetanāya abhāvā taṃ pāpaṃ na upalimpati, tava cittaṃ na allīyatīti.

Samayaṃ uggaṇhāpesīti attano sammāsambuddhassa laddhiṃ uggaṇhāpesi. **Sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvāti** ettha **sāṇipākāraṇti** karaṇatthe upayogavacanāṃ, attānaṃca therānaṃca yathā te bhikkhū na passanti, evaṃ sāṇipākārena samantato parikkhipāpetvāti attho, sāṇipākāraṃ vā samantato parikkhipāpetvāti evamettha attho gahetabbo. **Sāṇipākāraṇtaretī** sāṇipākāraṇassa abbhantare. **Ekaladdhiketi** samānaladdhike. Kiṃ vadati sīlenāti **kiṃvādī**. Atha vā ko katamo vādo kiṃvādo, so etassa atthīti **kiṃvādī**. Sassataṃ attānaṃca lokaṃca vadanti paññāpentī sīlenāti **sassatavādino**. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhiyā etaṃ adhivacanāṃ. Sassato vādo sassatavādo, so etesaṃ atthīti **sassatavādino**, sassatadiṭṭhinoti attho. Atha sassato vādo etesamatthīti kasmā vuttaṃ, tesaṃhi attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametam. Sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā “kuntā pacarantī”ti. Sassatoti vādo etesanti vā itisaddalopo daṭṭhabbo. Ye rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ amataṃ niccaṃ dhuvam paññāpentī, te sassatavādinoti veditabbā. Vuttañhetam **niddese paṭisambhidāyaṇca** –

“Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānaṃca lokaṃca paññāpentī. Vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇam attā ceva loko ca sassato cāti attānaṃca lokaṃca paññāpentī”ti.

Ayaṇca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇam attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ attāna”ntiādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadañño lokoti paññāpentīti ayaṇca attho labbhati. Tathā ekam khandhaṃ “attā”ti gahetvā añño attano upabhogabhūto lokoti, sasantaṭipatite vā khandhe “attā”ti gahetvā tadañño lokoti paññāpentīti evamettha attho veditabbo. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesamatthīti **ekaccasassatikā**, ekaccasassatavādino. Te duvidhā honti sattekaccasassatikā saṅkhārekaccasassatikāti. Tattha “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā **sattekaccasassatikā** seyyathāpi issaravādā. “Nicco brahmā, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādāpi sattekaccasassatikāti veditabbā. “Paramāṇavo niccā, dvīvaṇṇakādayo aniccā”ti evaṃ pavattavādā **saṅkhārekaccasassatikā** seyyathāpi kaṇḍavādādayo. “Cakkhādayo aniccā, viññāṇam nicca”nti evaṃvādinopi saṅkhārekaccasassatikāti veditabbā.

Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmīṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti? Ko vā evamāha – “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana”nti, asassatesuyeva pana kesaṇci dhammānaṃ sassatabhāvābhīniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato, visasaṃsaṭṭho viya sabbo sappimaṇḍo sakiccarāṇāsamatthātāya sammādassanapakke ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchīṭāpi vā cakkhūdayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretum. Evaṇca katvā asaṅkhatāya ca saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkammaṃ ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evampakāra codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasamāpātipattibhāvato. Kāmañcetta purimasassatavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ sassatāti gahaṇam vīsesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana sassatāti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvāggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana kecīdeva dhammā sassatāti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantarātā vuttā. Na cettha samudāyantogadhātā ekadesassa sappadesasassatagāho nippadesasassatagāhe samodhānaṃ gacchatīti sakkā vattum vādītābhisayavīsesavasena vādadvayassa pavattatā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhinivīṭhā, aññe ekaccasassatāti saṅkhāraṇam anavasesapariyādānaṃ

ekadesapariggaho ca vādadavyassa pariyyattoyevāti.

Antānantikāti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Kassa panāyaṃ antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyati vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyāṃ gatassa paṭibhāganimittādisabhāvassa attano. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto cāti antānanto sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷayatana”ntiādīsu viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā pacarantī”ti. Antānantasannissayo vā yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. So etesamatthīti antānantikā, antānantavādino. “Antavā ayaṃ loko, ananto ayaṃ loko, antavā ca ayaṃ loko ananto ca, nevāyaṃ loko antavā na panānanto”ti evaṃ antaṃ vā anantaṃ vā antānantaṃ vā nevantanānantaṃ vā ārabba pavattavādāti attho. Catubbidhā hi antānantavādino antavādī anantavādī antānantavādī nevantanānantavādīti. Tathā hi koci paṭibhāganimittaṃ cakkavāḷapariyantaṃ avaḍḍhetvā taṃ “loko”ti gahetvā antasaññī lokasmiṃ hoti. Cakkavāḷapariyantaṃ katvā vaḍḍhitakasiṇe pana anantasaññī hoti. Uddhamadho avaḍḍhetvā pana tiriyāṃ vaḍḍhetvā uddhamadho antasaññī tiriyāṃ anantasaññī hoti. Koci pana yasmā lokasaññito attā adhigatavisesehi mahesīhi kadāci ananto sakkhidittho anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidittho anusuyyati, tasmā na pana anantoti evaṃ nevantanānantasaññī lokasmiṃ hoti. Keci pana yadi panāyaṃ attā antavāsīyā, dūradese upapajjamānānussaraṇādikkiccanipphatti na siyā. Atha ananto idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayapaṭisedhadosaṃmāyogo, tasmā antavā anantoti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena nevantanānantasaññī hotīti vaṇṇayanti.

Ettha ca yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antañca anantañca antānantañca ārabba pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṃ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaasedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabba pavattattā. Etadatthameva hi ārabba “pavattavādā”ti heṭṭhā vuttaṃ, evaṃ santepi yuttaṃ tāva pacchimavādadavyassa antānantikattaṃ, antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā etesaṃ vādassa, purimavādadavyassa pana kathaṃ visuṃ antānantikattanti? Upacāravuttīyā. Samudītesu hi antānantavādesu pavattamāno antānantikasaddo tattha nirulhatāya paccekampi antānantavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekampi aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattisayoti.

Amarāvikkhepikāti ettha na maratī na upacchijjati amarā. Kā sā? “Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no”ti (dī. ni. 1.62) evaṃ pavattavādavasena pariyyantarhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. “Evantipi me no”tiādīnaṃ vividho nānappakāro khepo paravādīnaṃ khipanaṃ vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesamatthīti amarāvikkhepikā. Atha vā amarāya diṭṭhiyā vācāya vikkhipantīti amarāvikkhepino, amarāvikkhepino eva **amarāvikkhepikā**. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena uduke sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā, evameva ayampi vādo ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāya vikkhepo viyāti amarāvikkhepoti vuccati. Ayañhi amarāvikkhepiko “idaṃ kusala”nti vā “akusala”nti vā puṭṭho na kiñci byākaroti. “Idaṃ kusala”nti vā puṭṭho “evantipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ akusala”nti vutte “tathātipi me no”ti vadati. “Kiṃ ubhayato aññathā”tipi vutte “aññathātipi me no”ti vadati. Tato “tividhenapi na hoti, kiṃ te laddhī”ti vutte “notipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ no no te laddhī”ti vutte “no notipi me no”ti vadati. Evam vikkhepameva āpajjati, ekamekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati. Tato “atthi paro loko”tiādīnaṃ puṭṭhopi evameva vikkhipati, na ekasmiṃ pakkhe tiṭṭhati. So vuttappakāro amarāvikkhepo etesamatthīti amarāvikkhepikā.

Nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokatthikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate – na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena sassatābhinivesato. Micchābhinivittihoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokatthikādīni ca yāthāvato asappaṭipajjamāno attanā avīññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādādivhayena ca vikkhepaṃ āpajjati. Tathā ca vuttaṃ “satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti. Atha vā puññāpāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppānā visuṃyeva cessā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṃ. Tatoyeva ca vuttaṃ “pariyyantarhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti.

Adhiccasaṃuppannikāti ettha adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ vinā saṃuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasaṃuppannaṃ. Attalokasaññitānañhi khandhānaṃ adhiccuppattīākārāmmaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayavasena pavattito tadākārasahacaritatāya ca adhiccasaṃuppannanti vuccati yathā “mañcā ghosanti, kuntā pacarantī”ti ca. Taṃ etesamatthīti adhiccasaṃuppannikā.

Saññīvādāti saññī vādo etesamatthīti saññīvādā “buddhaṃ assa atthīti buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññīsahacaraṇanayena. Saññī vādo yesaṃ te saññīvādā. “Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī ca attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca

anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti. Ekattasaññī attā hoti, nānantasaññī attā hoti. Parittasaññī attā hoti, appamāṇasaññī attā hoti. Ekantasukkhī attā hoti, ekantadukkhī attā hoti. Sukhadukkhī attā hoti, adukkhamasukkhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññāpentī”ti (dī. ni. 1.76) evaṃ soḷasaividhena vibhattavādānametaṃ adhivacanaṃ.

Asaññīvadā nevasaññīnāsaññīvadā ca saññīvadē vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṇhi “saññī attā”ti gaṇhantānaṃ vasena saññīvadā vuttā, “asaññī”ti ca “nevasaññīnāsaññī”ti ca gaṇhantānaṃ vasena asaññīvadā ca nevasaññīnāsaññīvadā ca vuttāti veditabbā. Tattha asaññīvadā “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññāpentī, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññāpentī”ti evaṃ aṭṭhavidhena vibhattā. Nevasaññīnāsaññīvadāpi evameva “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, nevasaññīnāsaññīti naṃ paññāpentī”tiādīnā (dī. ni. 1.82) aṭṭhavidhena vibhattāti veditabbā.

Ucchedavādāti “ayaṃ attā rūpī cātumahābhūṭiko mātāpettikasambhavo kāyassa bheda ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā”ti (dī. ni. 1.85) evamādīnā nayena pavattaṃ ucchedadassanaṃ ucchedo sahaaraṇanayena. Ucchedo vādo yesaṃ te ucchedavādā, ucchedavādo vā etesamatthīti ucchedavādā, ucchedaṃ vadantīti vā ucchedavādā.

Diṭṭhadhammanibbānavādāti ettha diṭṭhadhammo nāma dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo, paccakkhadhammoti attho. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassettaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Te pana “yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvata kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hoti”ti (dī. ni. 1.94) evamādīnā nayena diṭṭheva dhamme nibbānaṃ paññāpentī. Te hi mandhātukāmaguṇasadise mānūsake kāmaguṇe, paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadise dibbe ca kāmaguṇe upagātānaṃ diṭṭheva dhamme nibbānappattīṃ vadanti.

Vibhajjavādāti verañjakaṇḍe āgatanayeneva venayikādibhāvaṃ vibhajja vadatīti vibhajjavādī.

Tattha hi bhagavatā “ahañhi, brāhmaṇa, vinayāya dhammaṃ desemi rāgassā”tiādīṃ vatvā “no ca kho yaṃ tvam sandhāya vadesī”tiādīnā verañjabrāhmaṇassa attano venayikādibhāvo vibhajja vuttoti. Apica somanassādīnaṃ cīvarādīnaṃ sevītābāsevitābbabhāvaṃ vibhajja vadatīti **vibhajjavādī**, sassatucchedavāde vā vibhajja vadatīti vibhajjavādī, “sassato attā ca loko cā”tiādīnaṃ ṭhapanīyānaṃ pañhānaṃ ṭhapanato rāgādikhayasāṅkhātassa sassatassa rāgādīkāyaduccarītādiucchedassa vacanato vibhajjavādī, sassatucchedabhūte ubho ante anupagamma majjhimaṃ paṭipadābhūṭassa paṭiccasamuppādassa desanato vibhajjavādī, bhagavā. **Parappavādaṃ maddantoti** tasmiṃ tatiyaṃ saṅgītikāle uppannaṃ vādaṃ, tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā āyatīṃ uppajjanakavādaṃ ca sandhāya vuttam. Tasmiṃhi samāgame ayaṃ thero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatīṃ uppajjissanti, sabbesampi tesam paṭibhānanattham satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapanamātikam vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassaṃ āharitvā tadā uppannavādassa maddanato parappavādamaddanaṃ āyatīṃ uppajjanakavādānaṃ paṭisedhanalakkaṇabhāvato āyatīṃ paṭisedhalakkaṇam kathāvatthuppakaraṇam akāsi.

Iti samantapāsādīkāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Tatiyaṃ saṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

“Kenābhata”nti imaṃ pañhaṃ visajjenta jambudīpe tāva ācariyaparamparā yāva tatiyaṃ saṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparaṃ dassetuṃ “**tatiyaṃ saṅgāhato pana uddha**”ntiādī āraddhaṃ. **Imaṃ dīpani** imaṃ tambapaṇṇidīpaṃ. **Kaṅci kālanti** kismiṃci kāle. **Porāṇāti** aṭṭhakathācariyā. **Bhaddanāmoti** bhaddasālatthero. Nāmassa ekadesenapi hi vohāro dissati “devadatto datto”ti yathā. Āguṃ na karontīti **nāgā**. Vinayaṭṭhakaṃ vācayīmsūti sambandho. **Tambapaṇṇiyāti** bhummavacanaṃ. **Nikāye pañca vācesunti** vinayābhiddhammavajje dīghanīkāyādike pañca nikāye ca vācesuṃ. **Satta ceva pakaraṇeti** dhammasaṅgaṇīvibhaṅgādike satta abhidhammappakaraṇe ca vācesunti attho. Asani viya siluccaye kilēse medhatī hīmsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, paññā, sā etassa atthīti **medhāvī**. **Tipeṭakoti** tīṇi piṭakāni etassa atthīti tipeṭako, teṭṭakoti vuttaṃ hoti, tipeṭakapariyattidharoti attho. Tārakānaṃ rājāti **tārakarājā**, candimā. **Atirocathāti** ativiya virocittha. **Pupphanāmoti** mahāpadumatthero. **Saddhammavamsakovidoti** saddhammatantiyā kovido. **Pupphanāmoti** sumanatthero. **Jambudīpe patiṭṭhitoti** sumanatthero kira ekasmiṃ samaye sīhaḷadīpamhi sāsane osakkamāne jambudīpaṃ gantvā uggaṇhitvā sāsanaṃ anurakkhanto tattheva patiṭṭhāsi. **Maggakovidāti** saggamaggamokkhamaggesu kovidā.

Bhāraṃ katvāti tesam tesam bhikkhūnaṃ sāsanaṃ bhāraṃ katvā, paṭibaddhaṃ katvāti attho. “**Te te bhikkhū tattha tattha pesesī**”ti saṅkhepato vuttamevattham vitthāretvā dassento āha “**majjhantikatheram kasmīragandhāraṭṭham pesesī**”tiādī. **Mahīmsakamaṇḍalanti** andhakarāṭṭham vadanti. **Vanavāsinti** vanavāsiraṭṭham. Attā pañcamo etesanti

attapañcamā, tam tam disābhāgaṃ pañca pañceva bhikkhū agamaṃsūti vuttaṃ hoti.

Idāni tattha tattha gatānaṃ therānaṃ kiccānubhāvaṃ dassetukāmo majjhantikatherassa gataṭṭhāne kiccaṃ tāva dassento “**tena kho pana samayena kasmīragandhāraraṭṭhe**”tiādimāha. **Karakavassanti** himapātanakavassaṃ. **Harāpetvāti** udakoghena harāpetvā. **Aravāladahapiṭṭhiyanti** aravāladahassa udakapiṭṭhiyaṃ. **Chinnabhinnapaṭadharoti** satthakena chinnaṃ raṅgena bhinnaṃ vaṇṇavikāramāpannaṃ paṭaṃ dhāretīti chinnabhinnapaṭadharo. Atha vā satthakena chinnānaṃ gihivatthavisabhāgānaṃ kāsāvānaṃ dhāraṇato **chinnabhinnapaṭadharo**. **Bhaṇḍūti** muṇḍako. **Kāsāvavasanoti** kāsāvavatthanivattho. **Makkhaṃ asahamānoti** therāṃ paṭicca attano santāne uppannaṃ paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇaṃ makkhaṃ asahamāno sandhāretuṃ adhisahituṃ vūpasametūṃ asakkonto. **Bhimsanakānti** bheravārammaṇāni. Tāni dassetuṃ “**tato tato bhusā vātā vāyanti**”tiādimāha. **Bhusā vātāti** rukkhahedanapabbatakūṭānīpātanāsamattā balavavātā. **Asaniyo phalantīti** asaniyo bhijjanti, patantīti vuttaṃ hoti. **Paharaṇavutṭhiyoti** anekappakārā āvudhavutṭhiyo. **Niddhamathāti** gahetvā apanetha. **Bhimsanakanti** nāgarājassa kāyikavācasikapayogajanitabhayanimittaṃ vipākāraṃ.

Me bhayabheravaṃ janetuṃ paṭibalo na assa na bhaveyyāti sambandho. Tattha **bhayabheravaṃ** nāma khuddānukhuddakaṃ bhayaṃ. Atha vā **bhayanti** cittutrāsabhayaṃ, paṭighabhayassetāṃ adhvācanaṃ. **Bheravanti** bhayajanakamārammaṇaṃ. **Sacepi tvaṃ mahiṃ sabbanti** sacepi tvaṃ mahānāga sabbāṃ mahiṃ samuddena saha **sasamuddaṃ** pabbatena saha **sapabbataṃ** ukkhipitvā **mamūpari** mayhaṃ sīsopari khipeyyāsīti attho. Me bhayabheravaṃ janetuṃ neva sakkuṇeyyāsīti sambandho. **Aññadatthūti** ekaṃsena. **Tavevassa vighāto uragādhipāti** uragānaṃ nāgānaṃ adhipati rāja tava eva vighāto dukkhaṃ vihiṃsā assa bhaveyyāti attho.

Dhammiyā kathāya sandassetvātitiādisu taṅkhaṇānurūpāya dhammadesanāya diṭṭhadhammasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā kusale dhamme **samādapetvā** gaṇhāpetvā tattha ca naṃ **samuttejetvā** saussāhaṃ katvā tāya ca saussāhatāya aññehi ca vijjānāgūṇehi **sampahaṃsetvā** tosetvāti attho. Tharena kataṃ nāgānusāsanaṃ dassento “**athāyasmā**”tiādimāha. Tattha **ito uddhaṃ yathā pureti** yathā tumhe ito pure saddhammasavanuppattivirahitakāle parassa kodhaṃ uppādayittha, idāni ito paṭṭhāya uddhaṃ anāgate kodhañca mā janayittha, vijātamātuyāpi putte sinehacchedanaṃ sabbavināsamūlakaṃ sassaghātakañca mā karitthāti attho. **Sukhakāmā hi pāṇinoti** ettha **hi**-saddo kāraṇopadeso, yasmā sabbe sattā sukhakāmā, tasmā hitasukhaupacchedakaraṃ sassaghātakañca mā karothāti vuttaṃ hoti.

Yathānusiṭṭhanti yaṃ yaṃ anusiṭṭhaṃ yathānusiṭṭhaṃ, anusiṭṭhaṃ anatikamma vā yathānusiṭṭhaṃ, tharena dinnovādaṃ anatikammāti vuttaṃ hoti. **Dhammābhissamayo ahoṣīti** paṭhamamaggaphalādhigamo ahoṣīti vadanti. **Kulasatasahassanti** iminā purisānaṃ satasahassaṃ dasseti. **Kasmīragandhārāti** kasmīragandhāraraṭṭhavāsino. **Kāsāvapajjotāti** bhikkhūnaṃ nivatthaparūtakāsāvavatthehi obhāsītā. **Isivātaṭṭhāti** bhikkhūnaṃ nivāsanaparūpanavātena ceva hatthapādānaṃ samīṇjanapasāraṇādivātena ca samantato bījīyamānā ahesuṃ. **Duṭṭhanti** kupitaṃ. **Bandhanāti** saṃsārabandhanato.

Dhammacakkhanti heṭṭhāmagattaye nānaṃ. Keci panettha “paṭhamamaggaññānameva te paṭilabhiṃsū”ti vadanti. **Codetvā devadūtehi** (ma. ni. aṭṭha. 3.263 ādayo) **devadūtasuttantadesanā**vasena (ma. ni. 3.261 ādayo) daharakumāro jarājīṇasatto gilānasatto kammakāraṇā kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi codetvā ovaditvā, saṃvegaṃ uppādetvāti attho. Daharakumārādayo hi tattha “devadūta”ti vuccanti. Tathā hi daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya utṭahitvā nahāyitūṃ na sakkomi, ‘ahaṃ kiliṭṭho, nahāpetha ma’nti vattumpi na sakkomi, jātītomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jātīto aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Jarājīṇasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya tarūno ahoṣiṃ ūrubalabāhubalajavasampanno, tassa me tā balajavasampattiyo antarahitā, hatthapādā hatthapādakiccañca na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Gilānasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahoṣiṃ, somhi etarahi byādhiṇā abhihato sake muttakarīse palipanno, utṭhātumpi na sakkomi, vijjānānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi byādhitō aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Kammakāraṇā kammakāraṇikā vā catuttho devadūtoti veditabbā. Tattha kammakāraṇapakke dvattiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma “mayāṃ nibbattamānā na rukkhe vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenetā devadūta nāma jāta. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma “mayāṃ dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākāraṇatova kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenetepi devadūta nāma jāta.

Matakasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho maṃ āmakasūṇe chaḍḍitaṃ uddhumātakādhībhāvaṃ pattaṃ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho paṇāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampī maraṇaṃ āgamiṣṣati, itī tassa pure āgamaṇāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tena devadūto nāma jāto. Tasmā daharakumārādayo ettha “devadūtā”ti vedītabbā.

Anamataggiyanti anamataggasaṃyuttaṃ (saṃ. ni. 2.124). **Dhammāmatam pāyesīti** lokuttaradhammāmatam pānaṃ paṭilābhakaraṇavasena pāyesīti attho. **Samadhikānīti** sahadhikāni. Sahattho hettha saṃsaddo. **Isīti** silakkhandhādayo dhammakhandhe esi gavesi pariyesīti isīti vuccati. **Pañca raṭṭhānīti** pañcavidhacīnaraṭṭhāni. Himavantaṃ gantvā dhammacakkappavattanaṃ pakāsentō yakkhaseṇaṃ pasādayīti yojetabbaṃ.

Tena ca samayenāti tasmīṃ samaye tesam gamanato pubbhāgākāle. **Laddham bhavissatīti** vessavaṇasantikā laddham bhavissati. **Vegasāti** vegena. **Samantato ārakkham ṭhapesīti** “ito paṭṭhāya mā pavisantū”ti adhiṭṭhānavasena samantā ārakkham ṭhapesi. **Aḍḍhuḍḍhāni sahasānīti** aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi sahasānīti vuttaṃ hoti. **Diyaḍḍhasahasanti** aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍham, atirekapañcasataṃ ekaṃ sahasanti attho. **Soṇuttarāti** soṇo ca uttaro ca soṇuttarā. **Niddhametvānāti** palāpetvāna. **Adesisunti** adesayūṃ.

Ajjiṭṭhoti āṇatto. **Puna dānīti** ettha dānīti nipātamattaṃ, puna āgaccheyyāma vā na vāti attho. **Rājagahanagaraparivattakenāti** rājagahanagaraṃ parivajjētvā tato bahi taṃ padakkhiṇaṃ katvā gatamaggena gamanena vā. Idāni theramātuyā veṭṭisānagare nivāsakāraṇaṃ dassetuṃ tassa nagarassa tassā jātibhūmibhāvaṃ therassa ca aṭṭhuppattīṃ dassento “asoko kira kumārakāle”tiādimāha.

Ayaṃ panettha anupubbikathā – pubbe kira moriyavaṃse jātassa candaguttassa nāma rañño putto bindusāro nāma kumāro pitu accayena pāṭaliputtamhi nagare rājā ahoṣi. Tassa dve puttā saudariyā ahesuṃ, tesam ekūnasatamatā vemātikabhātarō ahesuṃ. Rājā pana tesam sabbajēṭṭhakassa asokakumārassa uparajjāṭṭhānañca avantiraṭṭhānañca datvā athekadivasam attano upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā “tāta, uparāja, tava raṭṭham gantvā tatha ujenīnagare vasāhi”ti āṇāpesi. So pitu vacanena taṃ ujenīṃ gacchanto antarāmagge veṭṭisāgirinagare veṭṭisānāmakassa seṭṭhissa ghare nivāsaṃ upagantvā tassa seṭṭhissa dhītarāṃ lakkhaṇasampannaṃ yobbanappattaṃ veṭṭisāgiriṃ nāma kumāriṃ disvā tāya paṭibaddhacitto mātāpitūnaṃ kathāpetvā taṃ tehi dinnam paṭilabhitvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tena saṃvāseṇa sañjātagabbhā hutvā tato ujenīṃ nīṭā mahindakumāraṃ janayi. Tato vassadvaye atikkante saṅghamittañca dhītarāṃ upalabhitvā uparājena saddhiṃ tatha vasati. Uparājassa pana pitā bindusāro maraṇamañce nipanno puttaṃ asokakumāraṃ saritvā taṃ pakkosāpetuṃ ujenīṃ manusse pesesi. Te tato ujenīṃ gantvā asokassa taṃ pavattīṃ ārocesuṃ. Tesam vacanena so pitu santikaṃ turitagamanenāgacchanto antarāmagge veṭṭisāgirinagaraṃ puttadāre ṭhāpetvā pitu santikaṃ pāṭaliputtanagaraṃ gantvā gatasamanantameva kālakatassa pituno sarīrakiccaṃ kārāpetvā tato ekūnasatamatte vemātikabhātarō ca ghātāpetvā vihatakaṇṭako hutvā tatha chattaṃ ussāpetvā abhisekaṃ gaṇhi. Tadāpi theramātā dārake rañño santikaṃ pesetvā sayam tattheva veṭṭisāgirinagare vasi. Tena vuttaṃ “sā tassa mātā tena samayena nāṭighare vasi”ti.

Āropesīti paṭipādesi. **Amhākaṃ idha kattabbakiccaṃ niṭṭhanti** mātu dassanassa katabhāvaṃ sandhāyāha. **Anubhavatu tāva me pītaraṃ pesitaṃ abhisekantiādisu** abhisekapesanādīkathā vitthārena uttarato āvi bhavissati. **Chaṇatthanti** chaṇanimittaṃ, chaṇahetūti attho, sayam chaṇakīlaṃ akātukāmoti vuttaṃ hoti. Tadā kira devānaṃpiyatisso jēṭṭhamūlamāsapūṇṇamiyaṃ nakkhattaṃ ghosāpetvā “salilakīlāchaṇaṃ karoṭhā”ti amacce āṇāpetvā sayam migavaṃ kiṭṭukāmo missakapabbataṃ agamāsi. **Missakapabbatanti** paṃsupāsāṇamissakattā evaṃladdhanāmaṃ pabbataṃ. **Diṭṭhasaccoti** anāgāmimaggena paṭividdhasacco, anāgāmiphalaṃ pattoti vuttaṃ hoti. So kira therena attano mātudeviyā desitaṃ dhammaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ sacchākāsi, so ca therassa bhāgineyyoti vedītabbo. Tathā hi therassa mātudeviyā bhaginī tassā dhīṭā, tassā ayaṃ putto. Vuttaṃhetam **mahāvamse** –

“Deviyā bhaginī dhītu, putto bhaṇḍukanāmakō;
Therena deviyā dhammaṃ, sutvā desītameva tu;
Anāgāmiphalaṃ patvā, vasi therassa santike”ti.

Sammāsambuddhena ca tumhe byākatāti bodhimūle eva buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā tambapaṇṇidīpaṃ disvā anāgate tassa dīpassa sampattīṃ diṭṭhena sammāsambuddhena “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessati”ti tumhe byākatā. Tatha **tambapaṇṇidīpanti** dīpavāsino vuttā. Indriyaparopariyattañāṇaṃ āsayānusaṃyāñānañca “**buddhacakkhū**”ti vuccati. Tena pana indriyaparoparādīṃ vinā aññaṃ na sakkā daṭṭhanti “volokento”ti avatvā “**voloketvā**”ti vuttaṃ. **Etamatthanti** “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessati”ti imamattham.

Veṭṭisāgiriṃhi rājagaheti deviyā katavihāre. Kālova gamanassa, gacchāma dīpamuttamanti yojetabbaṃ. Idañca tesam parivātakkanidassanaṃ. **Paṭināti** ākāsaṃ pakkhandīṃsu. **Ambareti** ākāse. Evamākāsaṃ pakkhanditvā kiṃ te akāṃsūti cetiyapabbate nipatīṃsūti dassento āha “**evamuppattitā therā, nipatīṃsu naguttame**”ti. Idāni tassa pabbatassa paṭiṭṭhitatṭhānaṃ therānañca tatha nipatitattṭhānaṃ dassetuṃ “**purato purasetṭhassā**”tiādigāthamāha. **Puratoti**

pācīnadisābhāge. **Puraseṭṭhassāti** anurādhapurasañkhātassa puravarassa. **Meghasannibheti** samantato nīlavaṇṇattā nīlamahāmeghasadise. **Silakūṭamhīti** evaṇṇāmake pabbatakūṭe. **Haṃsāva nagamuddhanīti** pabbatamuddhani haṃsā viya.

Tattha pana paṭiṭṭhahanto kadā paṭiṭṭhahīti āha “**evaṃ iṭṭiyādīhi saddhi**”ntiādi. **Parinibbānatoti** parinibbānavassato taṃ avadhībhūtaṃ muṇicivā tato uddhaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsatime vasseti attho gahetabbo. Kathaṃ vedītabboti āha “**ajātasattussa hi**”tiādi. **Tasmiṃyeva vasseti** ettha yasmiṃ saṃvacchare yasmiṃca divase bhagavā parinibbuto, tasmiṃ saṃvacchare tasmiṃyeva ca divase vijayakumāro imaṃ dīpamāgatoti vadanti. Vuttañhetam –

“Lankāyaṃ vijayasanāmakō kumāro,
Otiṇṇo thiramati tambapaṇṇidīpe;
Sālānaṃ yamakaguṇānamantarasmim,
Nibbātum sayitadine tathāgatassā”ti.

Sīhakumārassa puttoti ettha kāliṅgarājadhītu kucchismim sīhassa jāto kumāro sīhakumāroti vedītabbo, pubbe amanussāvāsattā āha “**manussāvāsaṃ akāsī**”ti. **Cuddasame vasseti** cuddasame vasse sampatte. **Idha vijayo kālamakāsīti** imasmim tambapaṇṇidīpe vijayarājakumāro aṭṭhatimsa vassāni rajjaṃ kāretvā kālamakāsī. Tathā hi ajātasattu rājā dvattiṃsa vassāni rajjaṃ kāresi, udayabhaddo soḷasa vassāni, tasmā ajātasattussa aṭṭhamavassaṃ idha vijayassa paṭhamavassanti katvā tato uddhaṃ ajātasattussa catuvīsati vassāni udayabhaddassa cuddasa vassānīti vijayassa aṭṭhatimsa vassāni paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ –

“Vijayo laṅkamāgamma, satthu nibbānavāsare;
Aṭṭhatimsa samākāsī, rajjaṃ yakkhavimaddako”ti.

“Udayabhaddassa pañcadasame vasse paṇḍuvāsudevo nāma imasmim dīpe rajjaṃ pāpuṇī”ti vuttattā udayabhaddassa cuddasamavassasañkhātāṃ ekam vassaṃ imasmim dīpe vijayassa paṇḍuvāsudevassa ca antare sīhaḷaṃ arājikaṃ hutvā ṭhitanti vedītabbaṃ. Tasmīhi vasse vijayarājassa amaccā upatissaṃ nāma amaccaṃ jeṭṭhakaṃ katvā tassa nāmena kate upatissagāme vasantā arājikaṃ rajjamanusāsīṃsu. Vuttañhetam –

“Tasmiṃ mate amaccā te, pekkhantā khattiyāgamaṃ;
Upatissagāme ṭhatvāna, raṭṭhaṃ samanūsāsīṃsu.

“Mate vijayarājamhi, khattiyāgamanā purā;
Ekaṃ vassaṃ ayaṃ laṅkā-dīpo āsi arājiko”ti.

Tatthāti jambudīpe. Idha paṇḍuvāsudevo kālamakāsīti imasmim sīhaḷadīpe paṇḍuvāsudevo tiṃsa vassāni rajjamanusāsītvā kālamakāsī. Tathā hi udayabhaddassa anantaraṃ anuruddho ca muṇḍo ca aṭṭha vassāni rajjamanusāsīṃsu, tadanantaraṃ nāgadāsako catuvīsati vassāni, tasmā udayabhaddassa pañcadasamasoḷasamavassehi saddhiṃ anuruddhassa ca muṇḍassa ca aṭṭha vassāni, nāgadāsakassa ca catuvīsativassesu vīsati vassānīti paṇḍuvāsudevassa rañño tiṃsa vassāni paripūriṃsu. Teneva vuttaṃ –

“Tato paṇḍuvāsudevo, rajjaṃ tiṃsa samā akā”ti;

Tatthāti jambudīpe. Sattarasame vasseti sattarasame vasse sampatte. Tathā hi nāgadāsakassa anantarā susunāgo aṭṭhārasa vassāni rajjaṃ kāresi, tasmā nāgadāsakassa catuvīsativassesu vīsati vassāni ṭhapetvā sesehi catūhi vassehi saddhiṃ susunāgassa aṭṭhārasasu vassesu soḷasa vassānīti idha abhayarañño vīsati vassāni paripūriṃsu. Vuttañhetam –

“Abhayo vīsati vassāni, laṅkārajjamakārayī”ti;

Dāmarikoti yuddhakārako coro. Paṇḍukābhayo pana abhayassa bhāgineyyo rājāyeva, na coro, balakkārena pana rajjassa gahitattā “dāmariko”ti vuttaṃ. **Rajjaṃ aggahesīti** ekadesassa gahitattā vuttaṃ. Abhayassa hi vīsati vasse na tāva sabbam rajjamaggahesīti. Tathā hi vīsativassato paṭṭhāya abhayassa nava bhātike attano mātule tattha tattha yuddhaṃ katvā ghātentassa anabhisittasseva sattarasa vassāni atikkamīṃsu, tatoyeva ca tāni rājasuñṇāni nāma ahesum. Tathā ca vuttaṃ –

“Paṇḍukābhayarañño ca, abhayassa ca antare;
Rājasuñṇāni vassāni, ahesum dasa satta cā”ti.

Tatthāti jambudīpe. Paṇḍukassāti paṇḍukābhayassa. Bhavati hi ekadesenapi vohāro “devadatto datto”ti yathā. **Sattarasa vassāni paripūriṃsūti** anabhisittasseva paripūriṃsu. Ettha ca kāḷāsokassa soḷasamavassaṃ ṭhapetvā pannarasa

vassāni heṭṭhā susunāgassa sattarasamaaṭṭhārasamavassāni ca dve gahetvā sattarasa vassāni gaṇitabbāni. **Tāni heṭṭhā ekena vassena saha aṭṭhārasa hontīti** tāni rājasuññāni sattarasa vassāni heṭṭhā vijayapaṇḍuvāsudevarājūnamantare arājīkena ekena vassena saddhiṃ aṭṭhārasa rājasuññavassāni nāma hontī.

Candaguttassa cuddasame vasse idha paṇḍukābhayo kālamakāsīti candaguttassa cuddasame vasse imasmīṃ tambapaṇḍīpe paṇḍukābhayo nāma rājā sattati vassāni rajjamanusāsītvā kālamakāsī. Tathā hi susunāgassa putto kāḷāsoko aṭṭhavīsati vassāni rajjajam kāresi. Tato tassa puttā dasa bhātukā dvevīsati vassāni rajjajam kāresuṃ, tesam pacchā nava nandā dvevīsati, candagutto catuvīsati vassāni rajjajam kāresi. Tattha kāḷāsokassa aṭṭhavīsativassesu pannarasa vassāni heṭṭhā gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni terasa vassāni, dasabhātukānaṃ dvevīsati, tathā navanandānaṃ dvevīsati, candaguttassa cuddasamavassaṃ ṭhapetvā terasa vassānīti paṇḍukābhayassa sattati vassāni paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ –

“Paṇḍukābhayanāmassa, rañño vassāni sattati”ti;

Tattha asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivarājā kālamakāsīti tasmiṃ jambudīpe asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivo nāma rājā saṭṭhi vassāni rajjamanusāsītvā kālamakāsī. Tathā hi candaguttassa putto bindusāro aṭṭhavīsati vassāni rajjajam kāresi, tato tassa putto asokadhammarājā rajjajam pāpuṇi, tasmā candaguttassa heṭṭhā vuttetu catuvīsativassesu terasa vassāni gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni ekādasa vassāni, bindusārassa aṭṭhavīsati vassāni, asokassa anabhisittassa cattāri vassāni, abhisittassa sattarasa vassānīti evaṃ saṭṭhi vassāni idha muṭasivassa paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ –

“Muṭasivo saṭṭhi vassāni, laṅkārajjamakārayī”ti;

Devānaṃpiyatisso rajjajam pāpuṇīti asokadhammarājassa aṭṭhārasame vasse pāpuṇi. Idāni parinibbute bhagavati ajātasattuādīnaṃ vassagaṇanāvassena parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsati vassāni ekato gaṇetvā dassento āha “**parinibbute ca sammāsambuddhe**”tiādi. Tattha **ajātasattussa catuvīsati**ti parinibbānavassasānkhatam aṭṭhamavassaṃ muñcītvā vuttaṃ. **Asokassa puttakā dasa bhātukarājānoti** kāḷāsokassa puttā bhaddaseno koraṇḍavaṇṇo maṅkuro sabbañjaho jāliko ubhako sañcayo korabyo nandivaḍḍhano pañcamakoti ime dasa bhātukarājānoti veditabbā. Uggasenando paṇḍukanando paṇḍugatinando bhūtapālanando raṭṭhapālanando govīsāṇakanando saviddhakanando kevaṭṭakanando dhananandoti ime **nava nandāti** veditabbā. **Etena rājavamsānusārenāti** etena jambudīpavāsīrājūnaṃ vamsānusārena veditabbametanti atho.

Tambapaṇḍīpavāsīnampi puna rājūnaṃ vasena evaṃ gaṇanā veditabbā – sammāsambuddhassa parinibbānavassaṃ idha vijayassa paṭhamam vassanti katvā taṃ apanetvā parinibbānavassato uddham vijayassa sattatiṃsa vassāni, tato arājīkamekavassaṃ, paṇḍuvāsudevassa tiṃsa vassāni, abhayassa vīsati vassāni, paṇḍukābhayassa abhisekato pubbe sattarasa vassāni, abhisittassa sattati vassāni, muṭasivassa saṭṭhi vassāni, devānaṃpiyatissassa paṭhamam vassanti evaṃ parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsa vassāni veditabbāni.

Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyam jeṭṭhanakkhattam mūlanakkhattam vā hotīti āha “**jeṭṭhamūlanakkhattam nāma hoti**”ti. Tasmīṃ pana nakkhatte kattabbachaṇampi tannissayattā tameva nāmaṃ labhatīti veditabbam. **Migavanti** migānaṃ vānanato hesanato bādhano migavanti laddhasamaññaṃ migavaṃ. **Rohitamigarūpanti** gokaṇṇamigavesam. **Jiyanti** dhanujiyam. **Anubandhantoti** padasā anudhāvanto. **Mamaṃyeva rājā passatūti** ettha “amhesu bahūsu dīṭṭhesu rājā ativiya bhāyīsati”ti iminā kāraṇena attānameva dassetuṃ “mamaṃyeva passatū”ti adhiṭṭhāsīti veditabbam. “**Cintesī**”ti vatvā tassa cintanākāraṃ dassento āha “**imasmīṃ dīpe jāto**”tiādi. Thero tassa parivittakam jānitvā attano sabhāvaṃ kathetvā taṃ assāsetukāmo “**samaṇā mayaṃ mahārājā**”tiādimāha. Mahārāja mayaṃ samaṇā nāma, tvaṃ parivittakam mā akāsīti vuttaṃ hoti. **Taveva anukampāyāti** tava anukampatthāya eva āgatā, na vimukhabhāvatthāyāti adhippāyo. “Ime samaṇā nāmā”ti ajānantassa “samaṇā mayaṃ, mahārājā”ti kasmā thero āhāti ce? Asokadhammarājena pesitasāsaneneva pubbe gahitasamaṇasaññaṃ sāretuṃ evamāhāti. Imamattham vibhāvetuṃ “**tena ca samayenā**”tiādi vuttaṃ.

Adiṭṭhā hutvā sahāyakāti **adiṭṭhasahāyakā**, aññamaññaṃ adisvāva sahāyakabhāvaṃ upagatīti vuttaṃ hoti. **Chātapabbatapādeti** chātavāhassa nāma pabbatassa pāde. Taṃ kira pabbatam anurādhapurā pubbadakkhiṇadisābhāge atirekayojanadvayamatthake tiṭṭhati. Tamhi ṭhāne pacchā saddhātisso nāma mahārājā vihāraṃ kārapesi, taṃ “chātavihāra”nti vohariṃsu. “**Rathayaṭṭhippamāṇāti** āyāmato ca āvaṭṭato ca rathapatodena samappamāṇā”ti tisupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāvamsēpi** vuttaṃ –

“Chātapabbatapādami, tisso ca veḷuyatṭhiyo;

Jātā rathapatodena, samānā parimāṇato”ti.

Gaṇṭhipade pana “rathayaṭṭhippamāṇāti rathassa dhajayaṭṭhippamāṇā”ti vuttaṃ. **Uppajjimsūti** tassa abhisekasamakālemeva uppajjimsu. Evamuttaripi vakkhamānaṃ acchariyānaṃ pātubhāvo veditabbo. Tathā ca vuttaṃ **mahāvamsē** –

“Devānaṃpiyatisso so, rājāsi pituaccaye;
Tassābhisekena samaṃ, bahūnacchariyānahū”ti.

Ekā latā yaṭṭhi nāmāti kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṃladdhanāmā ekā yaṭṭhi ahosi. **Taṃ alaṅkaritvā uppannalatāti** taṃ rajatavaṇṇaṃ yaṭṭhiṃ alaṅkaritvā tattheva cittakammakatā viya uppannalatā. **Khāyatīti** dissati. **Kiṅjakkhānti** kesarāni. Etāni ca pupphayaṭṭhiyaṃ nīlapupphādīni sakuṇayaṭṭhiyaṃ nānappakārā migapakkhino tattheva cittakammakatā viya paññāyantīti daṭṭhabbaṃ. **Setā rajatayaṭṭhivāti** rajatamayayaṭṭhi viya ekā yaṭṭhi setavaṇṇāti attho. **Latāti** tattheva cittakammakatā viya dissamānalatā. **Nīlādi yādisaṃ pupphanti** yādisaṃ loke nīlādipupphaṃ atthi, tādisaṃ pupphayaṭṭhiṃ khāyatīti attho.

Anekavihiṭaṃ ratanaṃ uppajjīti anekappakāraṃ ratanaṃ samuddato sayameva tīraṃ āruhitvā velante ūmivegābhijātamaṃyādavaṭṭi viya uppajjīti, uṭṭhahitvā aṭṭhāsīti attho. **Tambapaṇṇiyaṃ pana aṭṭha muttā uppajjimsūti** etthāpi tambapaṇṇiyaṃ samuddato sayameva uṭṭhahitvā jātīto aṭṭha muttā samuddatīre vuttanayeneva ṭhitāti vedītabbā. Vuttañhettaṃ **mahāvamsa** –

“Laṅkādiṭṭhamhi sakale, nidhaya ratanāni ca;
Antoṭṭhitāni uggantvā, pathavīṭṭalamāruhuṃ.

“Laṅkādiṭṭhasamīṭṭhamhi, bhinnanāvāgatāni ca;
Tatra jātāni ca thalaṃ, ratanāni samāruhuṃ.

“Hayagajā rathāmalakā, valayaṅguliveṭṭhakā;
Kakudhaphalā pākātikā, iccetā aṭṭha jātīto.

“Muttā samuddā uggantvā, tīre vaṭṭi viya ṭhitā;
Devānaṃpiyatissassa, sabbapuññavijambhita”nti.

Hayamuttāti assarūpasanṭhānamuttā. **Gajamuttāti** hatthirūpasanṭhānā. Evaṃ sabbattha taṃtaṃsanṭhānavasena muttābhedo vedītabbo. **Ānguliveṭṭhakamuttāti** ānguliyakasanṭhānā, muddikāsanṭhānāti attho. **Kakudhaphalamuttāti** kakudharukkhaphalākārā bahū asāmuḍḍikā muttā. **Rājakakudhabhaṇḍānti** rājārahauttamabhaṇḍāni. Tāni sarūpena dassento āha “**chattaṃ cāmara**”ntiādi. Aññaṅca bahuvidhaṃ paṇṇākāraṃ paṇṇīti sambandho. **Saṅkhanti** abhisekāsiñcanakaṃ sāmuddikaṃ dakkhiṇāvāṭṭaṃ saṅkhaṃ. Anotattodakameva “**gaṅgodaka**”nti vuttaṃ. **Vaḍḍhamānanti** alaṅkāracuṇṇaṃ. “Nahānacuṇṇa”nti keci. **Vaṭṭasakanti** kaṇṇapiḷandhanavaṭṭasakanti vuttaṃ hoti. “Vaṭṭasakaṃ kaṇṇacūḷikaṭṭhāne olambaka”ntipi vadanti. **Bhiṅgāranti** suvaṇṇamayāṃ mahābhīṅgāraṃ. “Makaramukhasanṭhānā balikammādikaraṇatthaṃ katā bhājanavikāṭi”ntipi vadanti. **Nandiyāvaṭṭanti** kākapadasanṭhānā maṅgalatthaṃ katā suvaṇṇabhājanavikāṭi. **Kaṅṅanti** khattiyakumārīṃ. **Adhovimaṃ dussayuganti** kilīṭṭhe jāte aggimhi pakkhittamatte parisuddhabhāvamupagacchantāṃ adhovimaṃ dussayugaṃ. **Hatthapuñchananti** pītavaṇṇaṃ mahaggaṃ hatthapuñchanapaṭaṃ. **Haricandananti** harivaṇṇacandanāṃ, suvaṇṇavaṇṇacandananti attho. Lohitacandanāṃ vā, gositacandananti attho. Taṃ kira uddhane kuthitatelamhi pakkhittamattaṃ sakalampi telam aggiṅca nibbāpanasamatthaṃ candanaṃ. Teneva “gositacandana”nti vuccati. Gosaddena hi jalaṃ vuccati, taṃ viya sitaṃ candanaṃ gositacandanaṃ. Nāgabhavanāsambhavaṃ **aruṇavaṇṇamattikaṃ**. **Haritakaṃ āmalakanti** agadahaṛitakaṃ agadāmalakaṃ. Taṃ khippameva sarīramalāsodhanādikaraṇasamatthaṃ hoti.

Uñhīanti uñhīsapāṭṭaṃ. **Veṭṭhananti** sīsaveṭṭhanaṃ. **Sārapāmaṅganti** uttamaṃ ratanaṃpāmaṅgasuttaṃ. **Vatthakoṭikanti** vatthayugameva. **Nāgamāhaṭanti** nāgehi āhaṭaṃ. **Ma-kāro** padasandhikaro. **Amatosadhanti** evaṃnāmikā guḷikajātī, amatasadisakiccattā evaṃ vuccati. Taṃ kira paripanthaṃ vidhametvā sabbattha sādhetehi agadosadhasambhārehi yojetvā vaṭṭetvā kataṃ guḷikaṃ. Taṃ pana rājūnaṃ mukhasodhananahānapariyosāne mahatā parihārena upanenti. Tena te aṅgarāgaṃ nāma karonti, karontā ca yathārahaṃ dvīhi tīhi agadosadharāṅgatīlakāhi nalāṭakaṃsakūṭauramajjhasaṅkhātāṃ aṅgaṃ sajjetvā aṅgarāgaṃ karontīti vedītabbaṃ. Sā pana guḷikā ahivicchikādīnampi visaṃ hanatī, tenapi taṃ vuccati “amatosadha”nti.

Ahaṃ buddhañcātiādisu sabbadhamme yāthāvato abujjhi paṭibujjhitī buddhoti saṅkhyāṃ gataṃ sammāsambuddhaṅca, adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti dhammoti saṅkhyāṃ gataṃ pariyaṭṭiyā saddhiṃ nava lokuttaradhammaṅca, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṅghoti saṅkhyāṃ gataṃ ariyasāvakaṃsaṅghaṅca ahaṃ saraṇaṃ gato parāyaṇanti upagato, bhajim seṅvinti attho. Atha vā hiṃsati tappasādataggarukatāhi vihatakiṭṭhesena tapparāyaṇatākārapavattena cittuppādena saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikiṭṭhesaṃ hanatī vināsetīti **saraṇaṃ**, ratanattayasattaṃ adhivacanaṃ. Apica sammāsambuddho hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsaṭṭi saraṇanti vuccati. Dhammopi bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca sattānaṃ bhayaṃ hiṃsaṭṭi saraṇanti vuccati. Saṅghopi appakānampi kāraṇaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsaṭṭi saraṇanti vuccati. Iminā atthena saraṇabhūtaṃ ratanattayaṃ

teneva kāraṇena saraṇanti gato avagato, jāninti attho. **Upāsakattaṃ desesinti** ratanattayaṃ upāsatīti upāsakoti evaṃ dassitaṃ upāsakabhāvaṃ mayi abhiniviṭṭhaṃ vācāya pakāsesinti attho, “upāsakoḥaṃ ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gato”ti evaṃ upāsakattaṃ paṭivedesinti vuttaṃ hoti. **Sakyaputtassa sāsaneti** sakyassa suddhodanassa putto so bhagavā sakyaputto, tassa sakyaputtassa sāsaneti attho. **Saddhāti** saddhāya, “sayaṃ abhiññā sacchikatvā”tiādīsu viya yakāralo pa daṭṭhabbo. **Upehīti** upagaccha.

Asokarañña pesitena abhisekenāti asokarañña pesitena abhisekupakaraṇena. Yadā hi devānaṃpiyatisso mahārājā attano sahāyassa dhammāsokarañño ito veḷuyatṭhiyādayo mahārahe paṇṇākāre pesesi. Tadā sopi te disvā pasīditvā ativiya tuṭṭho “imehi atirekataraṃ kiṃ nāma mahagghaṃ paṭipannaṃkāraṃ sahāyassa me pesessāmi”ti amaccehi saddhiṃ mantevā laṅkādiṇe abhisekaparihāraṃ pucchitvā “na tatha īdiso abhisekaparihāro atthi”ti sutvā “sādhu vata me sahāyassa abhisekaparihāraṃ pesessāmi”ti vatvā sāmuddikasāṅkhādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakaṇica aruṇavaṇṇamattikaṇica aṭṭhaṭṭha khattiyabrāhmaṇagahapatikaññāyo ca suvaṇṇarajatalohamattikāmayaghaṭe ca aṭṭhahi seṭṭhikulehi saddhiṃ aṭṭha amaccakulāni cāti evaṃ sabbatṭhakaṃ nāma idha pesesi “imehi me sahāyassa puna abhisekaṃ karothā”ti, aññaṇica abhisekatthāya bahuṃ paṇṇākāraṃ pesesi. Tena vuttaṃ “asokarañña pesitena abhisekenā”ti. Eko māso abhisittassa assāti **ekamāsābhisitto**. Kathaṃ pana tassa tadā ekamāsābhisittatā viññāyati āha “**visākhapuṇṇamāyaṃ hissa abhisekamakaṃsū**”ti, pubbe katābhisekassapi asokarañña pesitena anagghena parihārena visākhapuṇṇamāyaṃ puna abhisekamakaṃsūti attho. Vuttañhettaṃ **mahāvamse** –

“Te migasiramāsassa, ādicandodayaṃ dine;
Abhisittaṇca laṅkindaṃ, amaccā sāmibhattino.

“Dhammāsokassa vacanaṃ, sutvā sāmihite ratā;
Punāpi abhiseciṃsu, laṅkāhitasukhe rata”nti.

Dīpavamsepi cettaṃ vuttaṃ –

“Visākhamaṣe dvādasiyaṃ, jambudīpā idhāgatā;
Abhisekaṃ saparivāraṃ, asokadhammena pesitaṃ.

“Dutiyāṃ abhisīcītha, rājānaṃ devānaṃpiyaṃ;
Abhisitto dutiyābhisekena, visākhamaṣe uposathe.

“Tato māse atikkamma, jeṭṭhamāse uposathe;
Mahindo sattamo hutvā, jambudīpā idhāgato”ti.

Tadā pana tassa rañño visākhapuṇṇamāya abhisekassa katattā tato pabhuti yāvajjatanā visākhapuṇṇamāyameva abhisekakarāṇamāciṇṇaṃ. Abhisekavidhānañcetta evaṃ veditabbaṃ – abhisekamaṅgalatthaṃ alaṅkatappaṭiyattassa maṇḍapassa anto katassa udumbarasākhamaṇḍapassa majjhe suppatiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārāhaṃ abhijaccaṃ khattiyaṃ nisīdāpetvā paṭhamaṃ tāva maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakaññā gaṅgodakapuṇṇaṃ sāmuddikaṃ dakkhiṇāvattasāṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisīcīti, evaṇca vadeti “deva, taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhamesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu khattiyaganesu tvaṃ puttāsinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti.

Tato puna purohitopi purohiccaṭṭhānānurūpālāṅkārehi alaṅkatappaṭiyatto gaṅgodakapuṇṇaṃ rajatamayasaṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisīcīti, evaṇca vadeti “deva, taṃ sabbepi brāhmaṇagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhamesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu brāhmaṇesu tvaṃ puttāsinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti.

Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānānurūpabhūsanabhūsito gaṅgodakapuṇṇaṃ ratanamayasaṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisīcīti, evaṇca vadeti “deva, taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhamesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu gahapatiganesu tvaṃ puttāsinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti.

Te pana tassa evaṃ vadantā “sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpena rajjaṃ kāressasi, iccetaṃ kusalaṃ. No ce kāressasi, tava muddhā sattadhā phalātū”ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbaṃ. Imasmiṃ pana diṇe devānaṃpiyatissassa muddhani dhammāsokeneva idha pesitā khattiyakaññāyeva anottatodakapuṇṇena sāmuddikadakkhiṇāvattasāṅkhena abhisekodakaṃ abhisīcīti vadanti. Idaṇica yathāvuttaṃ abhisekavidhānaṃ

majjhimanikāye **cūlasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ** sīhaḷaṭṭhakathāyampi “paṭhamam tava abhisekam gaṇhantānam rājūnam suvaṇṇamayādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca khattiyakaññañca laddhum vaṭṭati”tiadinā vuttanti vadanti.

Sammodanīyaṃ katham kathayamānoti pītipāmojjasaṅkhātasammodajanānato sammoditum yuttabhāvato ca sammodanīyaṃ “kacci bhante khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci vo appābādham appātaṅkam lahuṭṭhānam balaṃ phāsuvihāro”ti evamādikatham kathayamāno. **Cha jane dassesīti** raññā saddhim āgatānam “na ime yakkhā, manussā ime”ti sañjānanattham bhaṅḍukassa upāsakassa ānītattā tena saddhim cha jane dassesi. **Tevijjāti** pubbenivāsadibbacakkuṃsavakkhayaasaṅkhātāhi tīhi vijjāhi samannāgatā. **Iddhipattāti** iddhividhaññaṃ pattā. **Cetopariyakovidāti** paresam cittācāre kusalā. Evamettha pañca abhiññā sarūpena vuttā, dibbasotam pana tāsam vasena āgatameva hoti. **Bahūti** evarūpā chaḷabhiññā buddhasāvaka bahū gaṇanapatham atikkantā sakalajambudīpaṃ kāsāvapajjotam katvā vicarantīti. Keci pana “tevijjā iddhipattā ca khīṇāsavā cetopariyakovidā keci khīṇāsavāti visum rojjetvā ‘arahanto’ti iminā sukkhavipassakā vuttā”ti vadanti.

Paññāveyyattiyanti paññāpāṭavaṃ, paññāya tikkhavisadabhāvanti attho. **Āsannanti** āsanne ṭhitam. **Sādhu mahārāja paṇḍitosīti** rājānam pasamsati. Puna vīmaṃsanto “**atthi pana te mahārājā**”tiādīmāha. **Cūlahatthipadopamasuttantaṃ kathesīti** “ayaṃ rājā ‘ime samaṇā nāma īdisā, silādipaṭipatti ca tesam īdisī’ti ca na jānāti, handa nam imāya cūlahatthipadopamasuttantadesanāya samaṇabhāvūpagamanam samaṇapaṭipattīñca viññāpessāmī”ti cintetvā paṭhamam **cūlahatthipadopamasuttantaṃ** kathesi. Tattha hi –

“Evameva kho, brāhmaṇa, idha tathāgato loka uppajjati araham sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno... pe... sāttham sabyañjanam kevalaparipuṇṇam parisuddham brahmacariyam pakāseti, tam dhammam suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmim vā kule paccājato, so tam dhammam sutvā tathāgate saddham paṭilabhāti, so tena saddhāpaṭilābhena samannāgato itī paṭisañcikkhati ‘sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā, nayidaṃ sukaram agāram ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇam ekantaparissuddham saṅkhalikhitam brahmacariyam caritum, yannūnāham kesamassum ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyam pabbajeyya’nti. So aparena samayena appam vā bhogakkhandham pahāya mahantam vā bhogakkhandham pahāya appam vā nātīparivaṭṭam pahāya mahantam vā nātīparivaṭṭam pahāya kesamassum ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyam pabbajati.

“So evam pabbajito samāno bhikkhūnam sikkhāsāyīvasamāpanno pāṇātipātam pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitandaṇḍo nihitasattho, lajji dayāpanno sabbapaṇābhūtahitānukampī viharati.

“Adinnādānam pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikankhī, athenena sucibhūtena attanā viharati”ti (ma. ni. 1.291-292) –

Evamādinā sāsane saddhāpaṭilābham paṭiladdhasaddhehi ca pabbajjupagamanam pabbajitehi ca paṭipajjitabbā silakkhandhādayo dhammā pakāsītā.

Rājā suttantaṃ suṇantoyeva aññāsīti “so bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattaparato virato vikālabhojanā”ti evam tasmim suttante (ma. ni. 1.293) āgatattā tam suṇantoyeva aññāsī. **Idheva vasissāmāti** na tava rattiyā upaṭṭhitattā anāgatavacanamakāsī. **Āgataphaloti** anāgāmiphalam sandhāyāha, sampattaanāgāmiphaloti attho. Tatoyeva ca visesato aviparītaviditasatthūsāsanattā **viññātasāsano**. **Idāni pabbajissatīti** gihiliṅgena ānītakiccassa niṭṭhitattā evamāha. **Acirapakkantassa raññoti** raññe acirapakkanteti attho. **Adhiṭṭhahitvāti** antotambapaṇḍidīpe samāgatā suṇantūti adhiṭṭhahitvā.

Bhūmattharaṇasaṅkhepenāti bhūmattharaṇākārena. **Uppātapāṭhakāti** nimittapāṭhakā, nemittakāti attho. **Gahitā dāni imehi pathavīti** āsanānam pathaviyam atthattā evamāhamasu. **Paṭiṭṭhahissatīti cintentoti** ettha tena kāraṇena sāsanaṇāpāṭṭhānassa abhāvato avassam paṭiṭṭhahantassa sāsanaṇa pubbanimittamidanti evam pubbanimittabhāvena sallakkhesīti veditabbam. **Paṇītenāti** uttamena. **Sahatthāti** sahatthena **santappetvāti** suṭṭhu tappetvā, paripuṇṇam suhitam yāvadattham katvāti attho. **Petavatthum vimānavatthum saccasamyuttañca kathesīti** desanāvidhikusalo thero janassa samvegam janetum paṭhamam petavatthum kathetvā tadanantaram samvegajātam janam assāsetum saggakathāvasena vimānavatthuñca kathetvā tadanantaram paṭiladdhassāsānam “mā ettha assādam karoṭha nibbānam vinā na aññam kiñci saṅkhāragatam dhuvam nāma atthi, tasmā paramassāsakaṃ nibbānamadhiḡantum vāyamathā”ti saccapaṭivedhatthāya ussāham janento ante saccasamyuttam kathesīti veditabbam.

Tesam sutvāti tesam santikā therānam guṇakatham sutvā. **Rañño samviditam katvāti** rañño nivedanam katvā, rājānam paṭivedayitvāti attho. **Alam gacchāmāti** purassa accāsannattā sārūppam na hotīti paṭipakkhipanto āha. **Meghavanam nāma uyyānanti** mahāmeghavanuyyānam. Tassa kira uyyānassa bhūmigghaṇādivase akālamahāmegho utṭhahitvā sabbataḷakapokkharāṇiyo pūrento gimhābhīhatarukkhalaṭādinam anuggaṇhantova pāvassī, tena kāraṇena tam mahāmeghavanam nāma uyyānam jātam. Vuttañhetam **mahāvamsē** –

“Uyyānaṭṭhānaggahaṇe, mahāmegho akālaḷo;
Pāvassī tena uyyānaṃ, mahāmeghavanaṃ ahū”ti.

Sukhasayitabhāvaṃ pucchitvā “kacci, bhante, idha sukhaṃ sayittha, tumhākaṃ idha nivāso sukha”nti evaṃ sukhasayitabhāvaṃ pucchitvā tato therena “sukhasayitamhi, mahārāja, bhikkhūnaṃ phāsukamidaṃ uyyāna”nti vutte “evaṃ sati idaṃ no uyyānaṃ dassāmi”ti cintetvā “**kappati, bhante, bhikkhusaṅghassa ārāmo**”ti pucchi. **Imaṃ suttanti** veḷuvanārāmapaṭṭiggaṇe vuttamimaṃ suttam. **Udakanti** dakkhiṇodakaṃ. **Mahāmeghavanuyyānaṃ adāsīti** “imaṃ mahāmeghavanuyyānaṃ saṅghassa dammi”ti vatvā jeṭṭhamāsassa kālapakkhe dutiyadvase adāsī. Mahāvihārasa dakkhiṇodakapāteneva saddhiṃ paṭiṭṭhitabhāvepi na tāva tattha vihārakammaṃ niṭṭhanti āha “**idaṃca paṭṭhamam vihāraṭṭhānaṃ bhavissati**”ti. **Punadvasepi** kālapakkhassa dutiyadvaseyeva. **Aḍḍhanavamānaṃ pānasahassānanti** aḍḍhena navamānaṃ pānasahassānaṃ, pañcasatādhikānaṃ aṭṭhasahassānanti attho. **Jotipātubhāvaṭṭhānanti** nīṇālokassa pātubhāvaṭṭhānaṃ. **Appamādasuttanti** ānguttaranikāye **mahāappamādasuttam**, rājavādasuttanti vuttam hoti.

Mahaccanti karaṇatthe paccattavacanaṃ, mahatā rājanubhāvenāti attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. **Ariṭṭho nāma amaccoti** rañño bhāgineyyo ariṭṭho nāma amacco. **Pañcapaṇṇāsāyāti** ettha “catupaṇṇāsāyā”ti vattabbaṃ. Evañhi sati upari vuccamānaṃ “dvāsāṭṭhi arahanto”ti vacanaṃ sameti. Teneva ca sīhalaḷbhāsāya likhite **mahāvamse** “catupaṇṇāsāyā saddhi”nti vuttam. **Dasabhātikasamākulaṃ rājakulanti** muṭasivassa puttehi abhayo devānaṃpiyatisso mahānāgo uttiyo mattābhayo sūratissoti evamādihi dasahi bhātikēhi samākiṇṇaṃ rājakulaṃ. **Cetiyaḡirimhi vassaṃ vasimsūti** āsāḷhīpuṇṇamadivase rañña dinnavihāreyeva paṭṭiggaṇetvā paṭipadadivase vassaṃ vasimsu. **Pavāretvāti** mahāpavāraṇāya pavāretvā. **Kattikapuṇṇamāyanti** aparakattikapuṇṇamāyaṃ. Mahāmahindatthero hi purimikāyaṃ upagaṇṭvā vutthavasso mahāpavāraṇāya pavāretvā tato ekamāsaṃ atikkamma cātumāsiniyaṃ puṇṇamadivase ariyagaṇaparivuto rājakulaṃ gantvā bhojanāvāsāne “mahārāja, amhehi ciradiṭṭho sammāsambuddho”tiādivacanamabrvi. Evañca katvā vakkhati “puṇṇamāyaṃ mahāvīro, cātumāsiniyā idhā”ti. Yaṃ panettha **kenaci** vuttam “vutthavasso pavāretvāti cātumāsiniyā pavāraṇāyāti attho, paṭṭhamapavāraṇāya vā pavāretvā ekamāsaṃ tattheva vasitvā kattikapuṇṇamiyaṃ avoca, aññathā ‘puṇṇamāyaṃ mahāvīro’ti vuttatā na sakkā gahetu”nti, tattha cātumāsiniyā pavāraṇāyāti ayamatthavikappo na yujjati. Na hi purimikāya vassūpagatā cātumāsiniyaṃ pavārenti. **Ciradiṭṭho sammāsambuddhoti** satthussa sarīravayavo ca sammāsambuddhoyevāti katvā avayave samudāyavohāravasena evamāhāti daṭṭhabbaṃ yathā “samuddo diṭṭho”ti.

Therena vuttampi gamanakāraṇaṃ ṭhapetvā idha vāse payoḷanameva dassetvā gamaṇaṃ paṭisedhetukāmo āha “**ahaṃ bhante tumhe**”tiādi. **Abhivādanādisu** ācariyaṃ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati iriyāpathe kappento, tato abhimukhova vanditvā gacchati, vanditvā tiṭṭhati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, idaṃ abhivādanaṃ nāma. Ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmiṃ disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tattheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassatiyevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma. Anucchavikakammaṃ pana karaṇaṃ **sāmīcīkaraṇaṃ** nāma. Cīvarādisu hi cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahaggaṃ satamūlagghampi pañcasatamūlagghampi satasahassamūlagghampi detiyeva. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Idaṃ sāmīcīkaraṇaṃ nāma. **Sarīradhātuyoti** sarīravayavā. **Aññātanti** aññātaṃ, vidītaṃ mayāti attho. **Kuto lacchāmāti** kuto labhissāma. **Sumanena saddhiṃ mantehīti** paṭṭhamameva sāmaṇerassa kathitattā vā “jānāti esa amhākamadhippāya”nti fiatvā vā evamāhāti daṭṭhabbaṃ.

Apposukko tvaṃ mahārājāti mahārāja tvaṃ dhātūnaṃ paṭilābhe mā ussukkaṃ karohi, mā tvaṃ tattha vāvaṇo bhava, aññaṃ tayā kattabbaṃ karohīti adhippāyo. Idāni tadeva rañña kattabbakiccaṃ dassento “**vīthiyo sodhāpetvā**”tiādimāha. **Sabbatāḷavacare upaṭṭhāpetvāti** kaṃsatāḷaditāḷaṃ avacarati etthāti tāḷavacaraṃ vuccati ātatavitatādi sabbam tūriyabhaṇḍaṃ. Teneva **parinibbānasuttaṭṭhakathāyaṃ** “sabbāñca tāḷavacaraṃ sannipāteṭhāti ettha sabbāñca tāḷavacaranti sabbam tūriyabhaṇḍa”nti vuttam. Ettha pana sahacaraṇanayena sabbatūriyabhaṇḍānaṃ vādakāpi gahetuṃ vaṭṭantīti te sabbe upaṭṭhāpetvā sannipāteṭvāti vuttam hoti. **Lacchāsīti** labhissasi. **Therā cetiyaḡirimeva agamaṃsūti** rājanivesanato nikkhamitvā puna cetiyaḡirimeva agamaṃsu.

Tāvadevāti taṃ khaṇaṃyeva. **Pāḷaliputtadvāreti** pāḷaliputtanagaradvāre. **Kiṃ bhante sumana āhiṇḍasīti** sumana tvaṃ samaṇadhammaṃ akatvā kasmā vicarasīti pucchati. **Cetiyaḡirimhiyeva paṭiṭṭhāpetvāti** pacchā tattha vihāratthāya ākaṅkhitabbabhāvato cetiyaḡirimhiyeva paṭiṭṭhāpetvā. **Vaḍḍhamānakacchāyāyāti** pacchābhattanti attho. Pacchābhattameva hi chāyā vaḍḍhati. **Athassa etadahosīti** dhātucāṅkoṭakaṃ disvā evaṃ cintesi. **Chattam apanamatūti** idaṃ setacchattam sayameva me sīsoparito dhātucāṅkoṭakābhimukhaṃ hutvā namatūti attho. **Mayham matthake paṭiṭṭhātūti** idaṃ dhātucāṅkoṭakaṃ therassa hatthato dhātuyā saha āgantvā sirasmiṃ me paṭiṭṭhātūti attho. **Pokkharavassaṃ** nāma pokkharapattappamaṇaṃ valāhakamajjhe utṭhahitvā kamena pharitvā temetukāmeyeva temayamānaṃ mahantaṃ hutvā vassati. **Mahāvīroti** mahāparakkamo. Mahāvīravayavattā cettha sathuvohārena dhātuyo eva niddiṭṭhā. Dhātusarīrenāgamaṇaṃhi sandhāya ayaṃ gāthā vuttā.

Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkantoti piṭṭhito piṭṭhitoyeva pacchimadisābhimukho hutvā osakkanto,

gacchantoti attho. Kiñcāpi esa pacchimadisam na oloketi, tathāpi pacchimadisam sandhāya gacchatīti “pacchimadisābhimukho”ti vuttam. **Puratthimena dvārena nagaram pavisitvāti** ettha piṭṭhito piṭṭhitoyeva āgantvā dvāre sampatte parivatttvā ujukeneva nagaram pāvisīti veditabbaṃ. **Mahejavatthu nāmāti** mahejanāmakena yakkhena pariggahitaṃ ekaṃ devaṭṭhānanti veditabbaṃ. **Paribhogacetiyaṭṭhānanti** ettha paribhuttūpakaraṇāni nidahitvā kataṃ cetiyam paribhogacetiyaṃ daṭṭhabbaṃ. Tividhañhi cetiyam vadanti paribhogacetiyaṃ dhātucetiyaṃ dhammacetiyaṃ. Tattha **paribhogacetiyaṃ** vuttanayameva. **Dhātucetiyaṃ** pana dhātuyo nidahitvā kataṃ. Paṭiccasamuppādādilikhitapothakaṃ nidahitvā kataṃ pana **dhammacetiyaṃ** nāma. Sārīrikaṃ paribhogikaṃ uddissakanti evampi tippabhedam cetiyam vadanti. Ayam pana pabhedo paṭimārūpassapi uddissakacetiyeveva saṅgahitattā suṭṭhutam yujjati.

Katham pana idam ṭhānam tiṇṇam buddhānam paribhogacetiyaṭṭhānam ahoṣīti āha “**atīte kirā**”tiādi. **Pajjarakenāti** ettha pajjarako nāma rogo vuccati. So ca yakkhānubhāvena samuppannoti veditabbo. Tadā kira puṇṇakālo nāma yakkho attano ānubhāvena manussānampi sarīre pajjarakaṃ nāma rogam samuṭṭhāpesi. Vuttañhetam **mahāvamse** –

“Rakkhasehi janassettha, rogo pajjarako ahū”ti;

Dīpavamsepi cetam vuttam –

“Rakkhasā ca bahū tattha, pajjarā ca samuṭṭhitā;
Pajjarena bahū sattā, nassanti dīpamuttame”ti.

Anayabyasananti ettha **anayoti** avaḍḍhi. Kāyikaṃ cetasiṅka sukham byasati vikkipati vināsetīti **byasananti** dukkham vuccati. Kiñcāpi “buddhacakkhunā lokaṃ oloketo”ti vuttam, tathāpi “te satte anayabyasanamāpajjante disvā”ti vacanato paṭhamam buddhacakkhunā lokaṃ oloketvā pacchā sabbaññutaññāna lokaṃ oloketo te satte anayabyasanamāpajjante disvāti gahetabbaṃ. Na hi āsayānusayādībuddhacakkhusa te sattā anayabyasanam āpajjantā dissanti. **Dubbuṭṭhikāti** visamavassādivasena duṭṭhā asobhanā vuṭṭhiyeva dubbuṭṭhikā, sassuppattihetubhūta kāyasukhuppattisappāyā sattupakārā sammā vuṭṭhi tattha na hotīti adhippāyo. Tatoyeveva ca “**dubbhikkham dussassa**”nti vuttam. Bhikkhāya abhāvo, dullabhabhāvo vā **dubbhikkham**, sulabhā tattha bhikkhā na hotīti vuttam hoti. Sassānam abhāvo, asampannatā vā **dussassam**. **Devoti** meghassetam nāmam. **Sammādhāramanupavechīti** udakadhāram sammā vimuñci, sammā anupavassīti vuttam hoti.

Mahāvivādo hotīti tasmim kira kāle jayantamahārājena ca tassa rañño kaniṭṭhabhātukena samiddhakumāranāmakena uparājena ca saddhim imasmim dīpe mahāyuddham upaṭṭhitam. Tenetam vuttam “tena kho pana samayena maṇḍadīpe mahāvivādo hotī”ti. **Hotīti** kiriyā kalamapekkhitvā vattamānapayogo, vivādassa pana atītakālikattam “tena kho pana samayenā”ti imināva viññāyati. Saddantarassannidhānena hettha atītakālavagamo yathā “bhāsate vaḍḍhate tadā”ti. Evam sabbattha ṭḍisesu ṭhānesu vattamānapayogo daṭṭhabbo. **Kalahaviggahajātati** ettha kalaho nāma matthakappatto kāyakalahopi vācākalahopi. Tattha hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbo kalaho **kāyakalaho**. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbo kalaho **vācākalaho**. Vipaccanīkagahaṇam **viggaho**. Kalahassa pubbabhāge uppanno aññamaññaviruddhagāho. Atha vā kalaho nāma **vācākalaho**. Aññamaññam hatthaparāmāsādivasena virūpaṃ viruddham vā gahaṇam viggaho **kāyakalaho**. Yathāvutto kalaho ca viggaho ca jāto sañjāto etesanti kalahaviggahajātā, sañjātakalahaviggahātī attho.

Tāni sāsananantaradhānena nassantīti pariyattipaṭivedhapaṭipattisaṅkhātassa tividdhassapi sāsanaṃ antaradhānena dhātuparinibbāne sati tāni cetiyāni vinassanti. Tīṇi (dī. ni. aṭṭha. 3.161; vibha. aṭṭha. 809) hi parinibbānāni kilesaparinibbānam khandhaparinibbānam dhātuparinibbānanti, tāni pana amhākaṃ bhagavato vasena evam veditabbāni. Tassa hi **kilesaparinibbānam** bodhipallaṅke ahoṣi, **khandhaparinibbānam** kusinārāyam. **Dhātuparinibbānam** anāgate bhavissati. Sāsanaṃ kira osakkanakāle imasmim tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyaṃ nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkam gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti, sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti. Tato dasasahassacakkavāle devatā sannipatitvā “ajja sathā parinibbātī, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idam amhāka”nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataram kāruṇṇam karissanti, ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakabhāvena saṅṭhātum na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā ugacchissati, sāsapamattiyāpi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānam gatāsu paricchijjissati. Evam mahantam ānubhāvam dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitam nāma hoti.

Divā bodhirukkhaṭṭhāne hatthisālāyam tiṭṭhatīti divā vatthuvicinanāya okāsam kurumāno tato dhātum gahetvā kumbhe ṭhapetvā sadhātukova hutvā tiṭṭhatīti vadanti. Vuttañhetam **mahāvamse** –

“Rattim nāgonupariyāti, tam ṭhānam so sadhātukam;

Bodhiṭṭhānamhi sālāyaṃ, divā thāti sadhātuko’’ti.

Thūpapatīṭṭhānabhūmiṃ pariyaṃyati matthakato dhātuṃ tattha patiṭṭhāpetvā sadhātukaṃ thūpapatīṭṭhānabhūmiṃ rattibhāge pariyaṃyati, samantato vicarati attho. **Jaṅghappamāṇanti** pupphaṭṭhānappamāṇaṃ. Thūpakucchito heṭṭhābhāgaṇhi thūpassa jaṅghāti vadanti. **Dhātuoropanattāyāti** hatthikumbhato dhātukaraṇḍakassa oropanattāyā. **Sakalanagarañca janapado cāti** nagaravāsino janapadvāsino ca abhedato nagarajanapadasaddehi vuttā ‘‘sabbo gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti’’tiādīsu viya. **Mahājanakāyeti** mahājanasamūhe. Samūhapariyaṃyo hettha kāyasaddo. Ekekadhātuppadesato tejodakanikkhamañdivasena yamakayamaṃ hutvā pavattaṃ pāṭihāriyaṃ **yamakapāṭihāriyaṃ**. Channaṃ vaṇṇānaṃ rasmiyo cāti sambandho kātabbo. Channaṃ vaṇṇānaṃ udakadhārā cāti evampettha sambandhaṃ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṃ pāṭihāriyamahosiyevāti dassetuṃ ‘‘**evaṃ acintiyā**’’tiādigāthamāha. **Buddhadhammāti** ettha buddhaguṇā.

Dharamānakālepi tikkhattuṃ āgamāsīti bhagavā kira abhisambodhito navame māse phussapuṇṇamadivase yakkhādhivāsaṃ laṅkāḍīpamupagantvā laṅkāmajhe tiyojanāyate yojanavittthate mahānāgavanuyyāne mahāyakkhasamāgame upariākāse thātvā kappuṭṭhānasamaye samuṭṭhitavuttivātanibbisesavassavāyūnā ca lokantarikanirayandhakārasadisaghorandhakāranikāyena ca sītanarakanibbisesabahalasītena ca saṃvaṭṭakālāsāñjātāvātasaṅkhubhitehi meghanabhagajjitasadisena gaganamedanīnīnādena ca yakkhānaṃ bhayaṃ santāsaṃ janetvā tehi yācītābhayo ‘‘detha me samaggā nisīdanaṭṭhāna’’nti vatvā ‘‘dema te sakaladīpaṃ, dehi no, mārisa, abhaya’’nti vutte sabbaṃ taṃ upaddavaṃ antaradhāpetvā yakkhadattabhūmiyā cammakhaṇḍaṃ pattharivā tattha nisīno samantato jalānaṃ cammakhaṇḍaṃ pasāretvā kappuṭṭhānaggisadisadhanābhībhūtānaṃ jaladhīsalilabhītānaṃ samantā velante bhamañtānaṃ yakkhānaṃ giridīpaṃ dassetvā tesu tattha patiṭṭhitesu taṃ yathāṭṭhāne patiṭṭhāpetvā cammakhaṇḍaṃ saṅkhipitvā nisīno tadā samāgate anekadevatāsannipāte dhammaṃ desetvā anekapāṇakoṭīnaṃ dhammābhīsamayaṃ katvā sumanakūtavāsīnā mahāsumanadevarājena samadhigatasotāpattiphalena yācītapūjanīyo sīsaṃ parāmasitvā muṭṭhimattā nīlāmalakesadhātuyo tassa datvā jambudīpamagamāsi.

Dutiyaṃ abhisambodhito pañcame saṃvacchare cūḷodaramahodarānaṃ jalathalanivāsīnaṃ mātulabhāgineyyānaṃ nāgarājūnaṃ maṇipallaṅkaṃ nissāya upaṭṭhitamahāsaṅgāme nāgānaṃ mahāvināsaṃ disvā cittaṃ māsakālapakkhassa uposathadivase pātova samiddhasumanena nāma rukkhadevaputtēna chattaṃ katvā dhāritarājāyatano nāgadīpaṃ samāgantvā saṅgāmañjhe ākāse pallaṅkena nisīno ghorandhakārena nāge santāsetvā assāsento ālokaṃ dassetvā sañjātāpītīso manassānaṃ upagatanāgānaṃ sāmaggikaraṇīyaṃ dhammaṃ desetvā mātulabhāgineyyehi dvīhi nāgarājūhi pūjite pathavītālagate maṇipallaṅke nisīno nāgehi dībbannapānehi santappito jalathalanivāsīno asītikoṭīnāge saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpetvā tehi namassituṃ pallaṅkañca rājāyatanaṃ pādapañca tattha patiṭṭhāpetvā jambudīpamagamāsi.

Tatiyampi abhisambodhito aṭṭhame saṃvacchare mahodaramātulena maṇiakkhikanāgarājēnābhīyācīto visākhapuṇṇamadivase pañcabhikkhusataparivuto kalyāṇīpadese maṇiakkhikassa bhavanamupagantvā tattha māpitaruciraratanaṃ paṇḍape manoharavarapallaṅke nisīno nāgarājēna dībbannapānehi santappetvā āgamānavikagaṇaparivutena dībbamālāgandhādīhi pūjito tattha dhammaṃ desetvā vuttāyāsānā sumanakūte padaṃ dassetvā pabbatāpāde divāvīhāraṃ katvā dīghavāpīcetiyaṭṭhāne ca mubhiyaṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca kalyāṇīcetiyaṭṭhāne ca mahābodhiṭṭhāne ca thūpārāmaṭṭhāne ca mahācetiyaṭṭhāne ca sasāvako nisīditvā nirodhasamāpattim samāpajjitvā silācetiyaṭṭhāneyeva thātvā devanāge samanūsāsītivā jambudīpamagamāsi. Evaṃ bhagavā dharamānakālepi imaṃ dīpaṃ tikkhattuṃ āgamāsīti vedītabbaṃ.

Idāni tadeva tikkhattumāgamaṃ saṅkhepato vibhāvento āha ‘‘**paṭṭhamaṃ yakkhadamanattha**’’ntiādi. **Rakkhaṃ karontoti** yakkhānaṃ puna apavisanattāyā rakkhaṃ karonto. **Āvijjīti** samantato vicari. **Mātulabhāgineyyānanti** cūḷodaramahodarānaṃ. Ettha pana kiñcāpi bhagavā samiddhasumanena nāma devaputtēna saddhiṃ āgato, tathāpi pacchāsamaṇena ekenapi bhikkhunā saddhiṃ anāgatattā ‘‘**ekakova āgantvā**’’ti vuttaṃ. Tadanurūpassa paripanthassa vīhatattā ‘‘**parīlāhaṃ vūpasametvā**’’ti vuttaṃ. **Raṇṇo bhātāti** raṇṇo kaniṭṭhabhātā. **Abhayoti** mattābhayo.

Anuḷā devīti raṇṇo jeṭṭhabhātujāyā anuḷā devī. **Purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patiṭṭhāsīti** yadā hi so **kakusandho** nāma bhagavā imasmiṃ dīpe manusse pajjarakābhībhūte anayabyasanamāpajjante disvā karuṇāya sañcoditahadāyo imaṃ dīpamāgato, tadā taṃ rogabhayaṃ vūpasametvā sannipattitānaṃ dhammaṃ desento caturāsītiyā pānasahassānaṃ dhammābhīsamayaṃ katvā sāyanhasamaye bodhipatiṭṭhānārahaṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattim samāpajjitvā vuttāyā ‘‘mama sīrisamahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmadāya rucanandā bhikkhunī idhāgacchatū’’ti adhiṭṭhāsī. Sā satthu cittaṃ nīatvā taṅkhaṇaṇṇeva khemavattirājadhāniyā khemārājānamādhāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ khemarājēna dāpetvā taṃ sayamaṃ chijjitvā suvaṇṇakaṭṭhe thītaṃ bodhisākhāmadāya pañcasatābhikkhunīhi ceva devatāhi ca parivāritā iddhiyā idhānetvā tathāgatena pasārite dakkhiṇahatthe sasuvāṇṇakaṭṭhaṃ mahābodhiṃ thāpesi. Taṃ tathāgato abhayassa nāma raṇṇo datvā tena tasmiṃ samaye ‘‘mahātittthavana’’nti paññāte mahāmeghavanuyyāne patiṭṭhāpesi.

Koṇāgamano ca bhagavā dubbuṭṭhipīḷite dīpavāsīno disvā imaṃ dīpamāgato taṃ bhayaṃ vūpasametvā dhammaṃ

desento caturāsīti pānasahassāni maggaphalesu patiṭṭhāpetvā pubbabodhiṭṭhānaṃ gantvā samāpattipariyosāne “mama udumbaramahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmādāya karakanattā bhikkhūni idhāgacchatū”ti cintesi. Sā bhagavato adhippāyaṃ viditvā taṅkhaṇaṇṇeva sobharājadhāniyā sobharājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ sobharājena dāpetvā taṃ sayam chijjivā hemakaṭṭhe patiṭṭhitam bodhisākhāmādāya pañcasatabhikkhūni saddhiṃ suragaṇaparivutā iddhiyā idhāharitvā sathārā pasāritadakkhiṇapāṇitale sahemakaṭṭhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ tathāgato samiddhassa rañño datvā tena tasmiṃ samaye “mahānāgavana”nti saṅkhyam gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patiṭṭhāpesi.

Kassapopi ca bhagavā upaṭṭhitarājūparājayuddhena pāṇino vināsaṃ disvā karuṇāya codito imaṃ dīpamāgantvā taṃ kalahaṃ vūpasametvā dhammaṃ desento caturāsīti pānasahassāni maggaphalaṃ pāpetvā mahābodhiṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattim samāpajjivā vuṭṭhāya “mama nigrodhamahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmādāya sudhammā bhikkhūni idhāgacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Sā bhagavato cittaṃ viditvā taṅkhaṇaṇṇeva bārāṇasīrājadhāniyā brahmadattarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ brahmadattena dāpetvā taṃ sayam chijjivā kanakakaṭṭhe ṭhitaṃ bodhisākhāmādāya pañcasatabhikkhūniparivārā devagaṇaparivutā iddhiyā ettha ānetvā munindena pasārite dakkhiṇakaratale sasuvanṇakaṭṭhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ bhagavā jayantarañño datvā tena tasmiṃ samaye “mahāsālavana”nti saṅkhyam gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patiṭṭhāpesi. Evaṃ imasmiṃ dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhiṃ patiṭṭhāpesi. Taṃ sandhāya evamāha “imasmiṃca mahārāja dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patiṭṭhāsi”ti.

Sarasaramsijālavisajjanakenāti siniddhatāya rasavantaṃ ojavantaṃ abhinavaramsijālaṃ vissajjentena. Atha vā ito cito ca saṃsaraṇato sarasaṃ sajvamaṃ jīvamānaṃ viya ramsijālaṃ vissajjentena. Atha vā sarasakāle dharamānakāle buddhena viya ramsijālaṃ muñcantenāti evamettha atthaṃ vaṇṇayanti. Ekadivaseneva agamāsīti sambandho. **Pañcahi kaññāsatehīti** attano paricārikehi pañcahi kaññāsatehi. **Upassayaṃ kārapetvāti** bhikkhūnupassayaṃ kārapetvā. **Appesīti** lekhasāsanaṃ patiṭṭhāpesi. **Evañca avocāti** rājasandesam appetvā therassa mukhasāsanaṃ viññāpento evaṃ avoca. **Udikkhatīti** apekkhati pattheti.

Chinnahatthaṃ viyāti chinnahatthavantaṃ viya. Chinnā hatthā etassāti chinnahatthoti aññapadatthasamāso daṭṭhabbo. **Pabbajjāpurekkhārāti** pabbajjābhimukhā, pabbajjāya sañjātābhilāsā “kadā nu kho pabbajjissāmī”ti tattha ussukkamāpannāti vuttaṃ hoti. **Maṃ paṭimānetīti** maṃ udikkhati. Satthena ghātaṃ na arahatīti **asatthaghātārahaṃ**. **Himavalāhakagabbhanti** himapuṇṇavalāhakagabbhaṃ. Paṭihāriyavasena jātaṃ himameva “valāhakagabbha”ntipi vadanti. **Doṇamattāti** magadhanāḷiyā soḷasanaḷippamaṇā.

Magganti sattayojanikaṃ maggaṃ. **Paṭijaggāpetvāti** sodhāpetvā, khāṇukaṇṭakādīni harāpetvā tattha bahalavipulavālukaṃ okirāpetvāti vuttaṃ hoti. **Kammāraṇṇanti** rañño pakatisuvaṇṇakāraṇṇaṃ. **Navahatthaparikkhepanti** navahatthappamāṇo parikkhepo assāti navahatthaparikkhepaṃ, parikkhepato navahatthappamāṇanti vuttaṃ hoti. “**Pañcahatthubbedha**”ntiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Tihatthavikkhambhanti** tihatthappamāṇavithāraṃ. **Samussitadhajapaṭākanti** ussāpitanīlapitādivividhadhajapaṭākaṃ. **Nānāratanavhicittanti** tattha tattha racitanānāratanehi suvicittaṃ. **Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitanti** pasannaṇapūjitehi hatthūpagādīhi nānālaṅkārehi sajjitaṃ. **Nānāvidhakusumasamākiṇṇanti** upahāravasena upanītehi nānappakārehi vaṇṇagandhasampannehi jalathalapupphehi ākiṇṇaṃ. **Anekātūriyasaṅghuṭṭhanti** ātabhavitatādipaṅcaṅgikatūriyasaṅghositaṃ. **Avasesam adassanaṃ agamāsīti** ettha “handa, mahārāja, tayā gahetabbā ayaṃ sākhā, tassa upanissayabhūto ayaṃ khandho, na mayaṃ tayā gahetabbā”ti vadantā viya avasesā sākhā satthu tejasā adassanamagamaṃsūti vadanti. **Gavakkhajālasadisanti** bhāvanapuṃsakaṃ, jālakavāṭasadisam katvāti attho. **Celukkhepasatasahassāni pavattiṃsūti** tesam tesam janānaṃ sīsopari bhamantānaṃ uttarāsaṅgacelānaṃ ukkhepasatasahassāni pavattiṃsūti attho. **Mūlasatenāti** dasasu lekhāsu ekekāya dasa dasa hutvā nikkhantamūlasatena. **Dasa mahāmūlāti** paṭhamalekhāya nikkhantadasamahāmūlāni.

Devadundubhiyo phalīṃsūti devadundubhiyo thanīṃsu. **Devadundubhīti** ca na ettha kāci bherī adhippetā, atha kho uppātābhāvena ākāsagato nigghosasaddo. **Devoti** hi meggho. Tassa hi acchabhāvena ākāsavaṇṇassa devassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhīti samaññā, tasmā devadundubhiyo phalīṃsūti devo sukkhagajjitaṃ gajjiti vuttaṃ hoti. **Pabbatānaṃ naccehīti** pathavīkampena ito cito ca bhamantānaṃ pabbatānaṃ naccehi. **Yakkhānaṃ hiṅkārehi** vimhayajātānaṃ yakkhānaṃ vimhayappakāsanavasena pavattehi hiṅkārasaddehi. Yakkhā hi vimhayajātā “hiṃ hi”nti saddaṃ nicchārenti. **Thutijappehīti** pasamsāvacanehi. **Brahmānaṃ apphoṭanehīti** pītisomanassajātānaṃ brahmānaṃ bāhāyaṃ paharaṇasaṅkhātehi apphoṭanehi. Pītisomanassajātā hi brahmāno vāmahatthaṃ samiñjivā dakkhiṇena hatthena bāhāyaṃ pahāraṃ denti. **Ekakolāhalanti** ekato pavattakolāhalaṃ. **Ekaninnādanti** ekato pavattaniṅghosaṃ. Phalato nikkhantā chabbaṇarasamiyo ujukaṃ uggantvā onamitvā cakkavāḷapabbatamukhavaṭṭim āhacca tiṭṭhantīti āha “**sakalacakkavāḷam ratanagopānasīvinaddhaṃ viya kurumānā**”ti. **Taṅkhaṇato ca pana pabhuṭīti** vuttanayena suvaṇṇakaṭṭhe patiṭṭhitassa mahābodhissa chabbaṇarasmiṇaṃ vissajjitakālato pabhuṭi. **Himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā atṭhāsīti** suvaṇṇakaṭṭheneva saddhiṃ uggantvā himodakapuṇṇaṃ valāhakagabbhaṃ pavisitvā atṭhāsi. Paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭṭhe patiṭṭhitoyeva hi bodhi pacchā vuttappakāraacchariyapaṭimaṇḍito hutvā

himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsi. Teneva vakkhati “paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahi, tato himagabbhasattāhaṃ abhisekasattāhaṃca vītināmetvā”tiādi. Tatoyeva ca **mahāvamse**pi vuttaṃ –

“Evaṃ satena mūlānaṃ, tatthesā gandhakaddame;
Patiṭṭhāsi mahābodhi, pasādentī mahājanaṃ.

“Tassā khandho dasahattho, pañca sākā manoramā;
Catuhatthā catuhatthā, dasaḍḍhaphalamaṇḍitā.

“Sahassantu pasākhānaṃ, sākānaṃ tāsamāsi ca;
Evaṃ āsi mahābodhi, manoharasirindharā.

“Kaṭāhamhi mahābodhi, patiṭṭhitakkhaṇe mahī;
Akampi pāṭihīrāni, ahesuṃ vividhāni ca.

“Sayam nādehi tūriyānaṃ, devesu mānusesu ca;
Sādhukāraninnādehi, devabrahmagāṇassa ca.

“Meghānaṃ migapakkhīnaṃ, yakkhādīnaṃ ravehi ca;
Ravehi ca mahīkampe, ekakolāhalaṃ ahu.

“Bodhiyā phalapattehi, chabbaṇṇaraṃsiyo subhā;
Nikkhamitvā cakkavāḷaṃ, sakalaṃ sobhayiṃsu ca.

“Sakaṭāhā mahābodhi, uggantvāna tato nabhaṃ;
Aṭṭhāsi himagabbhamhi, sattāhāni adassanā”ti.

Tasmā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva bodhi kaṭāheneva saddhi uggantvā himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsi veditabbaṃ.

Heṭṭhā pana bhagavato adhiṭṭhānakkamaṃ dassentena yaṃ vuttaṃ –

“Bhagavā kira mahāparinibbānāmañce nipanno lankādīpe mahābodhipatiṭṭhāpanatthāya asokamahārājā mahābodhiggaṇaṭṭhaṃ gamissati, tadā mahābodhissa dakkhiṇasākā sayameva chijjivā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhātūti adhiṭṭhāsi, idamekamadhiṭṭhānaṃ.

“Tattha patiṭṭhānakāle ca ‘mahābodhi himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā tiṭṭhatū’ti adhiṭṭhāsi, idaṃ dutiyamadhiṭṭhānaṃ.

“Sattame divase himavalāhakagabbhato oruḃha suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanto pattehi ca phalehi ca chabbaṇṇaraṃsiyo muñcatūti adhiṭṭhāsi, idaṃ tatiyamadhiṭṭhāna’nti.

Taṃ iminā na sameti. Tattha hi paṭhamaṃ himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā pacchā sattame divase himavalāhakagabbhato oruḃha chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanaṃca vuttaṃ, tasmā aṭṭhakathāya pubbenāparaṃ na sameti. **Mahāvamse** pana adhiṭṭhānēpi paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanaṃ pacchāyeva chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ himavalāhakagabbhapavisanaṃca. Vuttañhetam –

“Parinibbānāmañcamhi, nipannena jinena hi;
Kataṃ mahāadhiṭṭhānaṃ, pañcakaṃ pañcacakkhunā.

“Gayhamānā mahābodhi-sākāhākena dakkhiṇā;
Chijjivāna sayameva, patiṭṭhātu kaṭāhake.

“Patiṭṭhahitvā sā sākā, chabbaṇṇaraṃsiyo subhā;
Rājayantī disā sabbā, phalapattehi muñcatu.

“Sasuvaṇṇakaṭāhā sā, uggantvāna manoramā;
Adissamānā sattāhaṃ, himagabbhamhi tiṭṭhatū”ti.

Bodhivaṃsepi ca ayameva adhiṭṭhānakkamo vutto, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vutto adhiṭṭhānakkamo yathā pubbenāparam na virujjhati, tathā vīmaṃsitvā gahetabbo.

Himañca chabbaṇṇaraṃsiyo ca āvattitvā mahābodhimeva pavisiṃsūti mahābodhiṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ himañca bodhito nikkhantachabbaṇṇarasmiyo ca āvattitvā padakkhiṇaṃ katvā bodhimeva pavisiṃsu, bodhipaviṭṭhā viya hutvā antarahitāti vuttaṃ hoti. Ettha pana “himañca raṃsiyo cā”ti ayameva pāṭho satasodhitasammate porāṇapotthake sesesu ca sabbapotthakesu dissati. **Mahāvamsepi** cetam vuttaṃ –

“Atīte tamhi sattāhe, sabbe himavalāhakā;
Pavisiṃsu mahābodhiṃ, sabbā tā raṃsiyopi cā”ti.

Kenaci pana “pañca raṃsiyo”ti pāṭhaṃ parikappetvā yaṃ vuttaṃ “sabbadisāhi pañca rasmiyo āvattitvāti pañcahi phalehi nikkhantattā pañca, tā pana chabbaṇṇāvā”ti, taṃ tassa sammohavijambhitamattanti daṭṭhabbaṃ.

Paripuṇṇakhandhasākhāpasākhāpañcaphalapaṭimaṇḍitoti paripuṇṇakhandhasākhāpasākhāhi ceva pañcahi ca phalehi paṭimaṇḍito, samantato vibhūsitoti attho. **Abhisekaṃ datvāti** anotattodakena abhisekaṃ datvā. **Mahābodhiṭṭhāneyeva aṭṭhāsīti** bodhisamīpeyeva vasi.

Pubbakattikapavāraṇādivaseti assayujamāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṃ. Cātuddasīuposathattā dvisattāhe jāte uposatho sampattoti āha “**kālapakkhassa uposathadivase**”ti, assayujamāsakālapakkhassa cātuddasīuposatheti attho. **Pācīnamahāsālamūle ṭhapesīti** nagarassa pācīnadisābhāge jātassa mahāsālarukkhasa heṭṭhā maṇḍapaṃ kāretvā tattha ṭhapesi. **Sattarasame divaseti** pāṭipadadivase dutiyadivase. **Kattikachapaṇḍiṇaṃ addasāti** kattikachapaṇḍiṇasena bodhissa kariyamānaṃ pūjaṃ sumanasāmaṇero addasa, disvā ca āgato sabbam taṃ pavattim ārocesi. Taṃ sandhāyeva ca thero bodhiāharanattam pesesi.

Aṭṭhārasa devatākulānīti mahābodhiṃ parivāretvā ṭhitanāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Amaccakulāni bodhissa kattabbavicāraṇatthāya adāsi, brāhmaṇakulāni lokasammattā udakāsīṇcanatthāya adāsi, kuṭumbiyakulāni bodhissa kattabbapūjopakarāṇagopanatthāya adāsi. “Gopakā rājakammīno tathā taracchā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana “gopakakulāni bodhisīṇcanattham khīradhenupālanatthāya taracchakulāni kāliṅgakulāni vissāsikāni padhānamanussakulāni”ti vuttaṃ. **Kāliṅgakulānīti** ettha “udakādīgāhakā kāliṅgā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. “Kāliṅgesu janapade jātisampannakulam kāliṅgakula”nti keci. **Iminā parivārenāti** sahatthe karaṇavacanaṃ, iminā vuttappakaraparivārena saddhinti attho. **Viñjhāṭaviṃ samatikkammāti** rājā sayampi mahābodhissa paccuggamaṇaṃ karonto senāṅgaparivuto thalapathena gacchanto viñjhāṭaviṃ nāma aṭṭaviṃ atikkamitvā. **Tāmalittim anuppattoti** tāmalittim nāma titham sampatto. **Idamassa tatiyanti** suvaṇṇakaṭāhe paṭiṭṭhitamahābodhissa rajjasampadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tato pubbe panesa ekavāraṃ saddhāya sakalajambudīparajjena mahābodhiṃ pūjesiyeva, tasmā tena saddhiṃ catutthamidaṃ rajjasampadānaṃ. Mahābodhiṃ pana yasmiṃ yasmiṃ divase rajjena pūjesi, tasmim tasmim divase sakalajambudīparajjato uppannaṃ āyaṃ gahetvā mahābodhipūjaṃ kāresi.

Māgasiramāsassāti migasiramāsassa. **Paṭhamapāṭipadadivaseti** sukkapakkhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇhapakkhapāṭipadadivasam apekkhitvā “paṭhamapāṭipadadivasa”nti vuccati. Idañca imasmim dīpe pavattamānavohāraṃ gahetvā vuttaṃ. Tattha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoṭi vohārasa pavattattā tena vohārena “dutiyaṭipadadivase”ti vattabbaṃ siyā. Tattha hi kaṇhapakkhapāṭipadadivasam “paṭhamapāṭipada”nti vuccati. **Ukkhipitvāti** mahāsālamūle dinnehi soḷasahi jātisampannakulehi saddhiṃ ukkhipitvāti vadanti. **Gacchati vatareti** ettha areti khede. Tenevāha “kanditvā”ti, bodhiyā adassanaṃ asahamāno roditvā paridevitvāti attho. **Sarasaraṃsijālanti** ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. **Mahābodhisamāruḷhāti** mahābodhinā samāruḷhā. **Passato passatoti** anādare sāmivacanaṃ, passantassevāti attho. **Mahāsamuddatalaṃ pakkhantāti** mahāsamuddassa udakatalaṃ pakkhandi. **Samantā yojananti** samantato ekekena passena yojanappamāṇe padese. Accantasamyoge cetam upayogavacanaṃ. **Vīciyo vūpasantāti** vīciyo na uṭṭhahiṃsu, nāhesunti vuttaṃ hoti. **Pavajjimsūti** viraviṃsu, nādaṃ pavattayimsūti attho. **Rukkhādisannissitāhīti** ettha ādi-saddena pabbatādisannissitā devatā saṅgaṇhāti.

Supaṇṇarūpenāti supaṇṇasadisena rūpena. **Nāgakulāni santāsesīti** mahābodhiggahaṇattham āgatāni nāgakulāni santāsesi, tesam bhayaṃ uppādetvā palāpesīti vuttaṃ hoti. Tada hi samuddavāsino nāgā mahābodhiṃ gahetuṃ vātavassandhakārādīhi mahantaṃ vikubbaṇaṃ akaṃsu. Tato saṅghamittatherī garuḷavaṇṇaṃ māpetvā tena garuḷarūpena ākāsaṃ pūrayamānā sikhāmarīcijālena gaganam ekandhakāraṃ katvā pakkhappahāravātena mahāsamuddam āloḷetvā samvaṭṭajaladhinādasadisena ravena nāgānaṃ hadayāni bhindanti viya tāsetvā nāge palāpesi. **Te ca utrarūpā nāgā āgantvāti** te ca vuttanayena uttāsītā nāgā puna āgantvā. **Tam vibhūtinti** tam iddhipāṭihāriyasāṅkhātam vibhūtim, tam acchāriyanti vuttaṃ hoti. **Therī yācitvāti** “ayye, amhākaṃ bhagavā mucalindanāgarājassa bhogāvalim attano gandhakuṭim katvā sattāham tassa saṅgahaṃ akāsi. Abhisambujjhanadivase nerañjarānadīṭṭre attano ucchiṭṭhapattam mahākālanāgassa vissajjesi. Uruvelanāgena māpītam visadhūmadahanaṃ aṅaṇetvā tassa saraṇasīlābharaṇamadāsi. Mahāmogallānatheram pesetvā nandopanandanāgarājānaṃ dametvā nibbisaṃ akāsi. Evaṃ so lokanāyako amhākaṃ upakārako, tvampi no dosamassaritvā muhuttaṃ mahābodhiṃ vissajjetvā nāgalokassa saggamokkhamaggaṃ sampādehi”ti evam yācitvā.

Mahābodhiviyogadukkhito mahābodhiviyogena dukkhito sañjātamānasikadukkho. **Kandivāti** imassa pariyāyavacanamatṭaṃ **roditvāti**, guṇakittanavasena vā punappunaṃ roditvā, vilāpaṃ katvāti attho.

Uttaradvāratoti anurādhapurassa uttaradvārato. **Maggaṃ sodhāpetvāti** khāṇukaṇṭakādīnaṃ uddharāpanavasena maggaṃ sodhāpetvā. **Alaṅkārapetvāti** vālukādīnaṃ okirāpanādivasena sajjetvā. **Samuddasālavatthuminti** samuddāsannasālāya vatthubhūte padese. Tasmim kira padese thitehi samuddassa diṭṭhattā taṃ acchariyaṃ pakāsetuṃ tattha ekā sālā kata. Sā nāmena “samuddāsannasālā”ti pakāṭā jātā. Vuttañhetuṃ –

“Samuddāsannasālāya, thāne thatvā mahaṇṇave;
Āgacchantaṃ mahābodhiṃ, mahātheriddhiyāddasa.

“Tasmim thāne katā sālā, pakāsetuṃ tamabbhutaṃ;
‘Samuddāsannasālā’ti, nāmenāsīdha pakāṭā”ti.

Tāya vibhūtiyāti tāya vuttappakārāya pūjāsakkārādisampattiya. **Therassāti** mahāmahindattherassa. Maggassa kira ubhosu passesu antarantarā pupphehi kūṭāgārasadisasaṅghānāni pupphacetiyāni kārāpesi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**antarantare pupphaagghiyāni thapento**”ti. **Āgato vatareti** ettha areti pasamsāyaṃ, sādhu vatāti attho. **Soḷasahi jātisampannakulehīti** aṭṭhahi amaccakulehīti aṭṭhahi ca brāhmaṇakulehīti evaṃ soḷasahi jātisampannakulehīti. **Samuddatīre mahābodhiṃ thapetvāti** samuddavelātale alaṅkatappaṭiyatte ramaṇīye maṇḍape mahābodhiṃ thapetvā. Evaṃ pana katvā sakalatambapaṇṇirajjena mahābodhiṃ pūjetvā soḷasannaṃ kulānaṃ rajjaṃ niyyātetvā sayāṃ dovārikaṭṭhāne thatvā tayo divase anekappakāraṃ pūjaṃ kārāpesi. Taṃ dassento “**tiṇi divasāni**”tiādīmāha. **Rajjaṃ vicāresīti** rajjaṃ vicāretuṃ vissajjesi, soḷasahi vā jātisampannakulehīti rajjaṃ vicārapesīti attho. **Catutthe divaseti** migasiramāsassa sukkapakkhadasamiyaṃ. **Anupubbena anurādhapuraṃ sampattoti** dasamiyaṃ alaṅkatappaṭiyattarathe mahābodhiṃ thapetvā uḷārapūjaṃ kurumāno pācīnapassavihārassa paṭiṭṭhātabbatṭhānamānetvā tattha saṅghassa pātarāsaṃ pavattetvā mahindattherena bhāsitaṃ nāgadīpe dasabalena kataṃ nāgadamaṇaṃ sutvā “sammāsambuddhena nisajjādīna paribhuttatṭhānesu thūpādīhi sakkāraṃ karissāmi”ti saññānaṃ kāretvā tato āharitvā tavakkabrāhmaṇassa gāmadvāre thapetvā pūjetvā evaṃ tasmim tasmim thāne pūjaṃ katvā iminā anukkamena anurādhapuraṃ sampatto. **Cātuddasīdivaseti** migasiramāsasseva sukkapakkhacātuddase. **Vaḍḍhamānakacchāyāyāti** chāyāya vaḍḍhamānasamaye, sāyanhasamayeti vuttaṃ hoti. **Samāpattinti** phalasamāpattiṃ. **Tilakabhūtetī** alaṅkārabhūte. **Rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāneti** rājuyānassa dvārakoṭṭhakaṭṭhāne. “Sakalarajjaṃ mahābodhissa dinnapubbattā upacāratthaṃ rājā dovārikavesaṃ gaṇhī”ti vadanti.

Anupubbavipassananti udayabbayādianupubbavipassanaṃ. **Paṭṭhapetvāti** ārabhitvā. **Atthaṅgamitēti** atthaṅgate. “Saha bodhipaṭiṭṭhānenā”ti vattabbe vibhattivipariṇāmaṃ katvā “**saha bodhipaṭiṭṭhānā**”ti nissakkavacanaṃ kataṃ. Sati hi sahayoge karaṇavacanena bhavitabbaṃ. **Mahāpathavī akampīti** ca idaṃ mukhamattanidassanaṃ, aññānīpi anekāni acchariyāni ahesuṃyeva. Tathā hi saha bodhipaṭiṭṭhānena udakapariyantaṃ katvā mahāpathavī akampī, tāni mūlāni kaṭāhamukhavaṭṭito uggantvā taṃ kaṭāhaṃ vinandhantā pathavītalamotoariṃsu, samantato dibbakusumāni vassīṃsu, ākāse dibbatūriyāni vajjīṃsu, mahāmegho utṭhahitvā vuṭṭhidhāramakāsi, ākāsapadesā viraviṃsu, vijjulatā nicchariṃsu. Devatā sādhu karamadāṃsu, samāgatā sakaladīpavāsīno gandhamālādīhi pūjayiṃsu, gahitamakarandā mandamārutā vāyiṃsu, samantato ghanasītalahimavalāhaka mahābodhiṃ chādayiṃsu. Evaṃ bodhi pathaviyaṃ paṭiṭṭhahitvā himagabbhe sannisīditvā sattāhaṃ lokassa adassanaṃ agamāsi. **Himagabbhe sannisīdīti** himagabbhassa anto aṭṭhāsi. **Vipphurantāti** vipphurantā ito cito ca saṃsarantā. **Nicchariṃsūti** nikkhamiṃsu. **Dassiṃsūti** paññāyiṃsu. **Sabbe dīpavāsīnoti** sabbe tambapaṇṇidīpavāsīno. **Uttarasākhato ekaṃ phalanti** uttarasākhāya thitaṃ ekaṃ phalaṃ. “Pācīnasākhāya ekaṃ phala”ntipi keci. **Mahāāsanaṭṭhāneti** pubbapasse mahāsīlāsanena paṭiṭṭhitatṭhāne. **Issaranimmānavihāreti** issaranimmānasaṅkhāte kassapagirivihāre. “Issaranimmānavihāre”ti hi pubbasanketavasena vuttaṃ, idāni pana so vihāro “kassapagiri”ti paññāto. “Issarasamaṇārāme”tipi keci paṭhanti. Tathā ca vuttaṃ –

“Tavakkabrāhmaṇagāme, thūpārāme tatheva ca;
Issarasamaṇārāme, paṭhame cetiyaṅgaṇe”ti.

Yojaniyārāmesūti anurādhapurassa samantā yojanassa anto kataārāmesu. Samantā paṭiṭṭhite mahābodhimhīti sambandho. Anurādhapurassa samantā evaṃ puttānattuparamparāya mahābodhimhīti paṭiṭṭhiteti attho. **Lohapāsādatṭhānaṃ pūjesīti** lohapāsādassa kattabattṭhānaṃ pūjesi. “Kiñcāpi lohapāsādaṃ devānaṃpiyatissoyeva mahārājā kāressati, tathāpi tasmim samaye abhāvato ‘anāgate’ti vutta”nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana “duṭṭhagāmaṇiabhayeneva kārito lohapāsādo”ti vadanti. **Mūlāni panassa na tāva otarantīti** iminā, mahārāja, imasmim dīpe satthūsānaṃ paṭiṭṭhitamattameva ahoṃti, na tāva supaṭiṭṭhitanti dasseti, assa satthūsānassa mūlāni pana na tāva otiṇṇānīti evametha attho vedittabbo. **Otarantīti** hi aṭṭitathe vattamānavacanaṃ. Tenevāha “**kadā pana bhante mūlāni otiṇṇāni nāma bhavissanti**”ti. Yo amacco catupaṇṇāsāya jeṭṭhakakaniṭṭhabhātukehi saddhiṃ cetiyagirimhīti pabbajito, taṃ sandhāya vuttaṃ “**mahāariṭṭho bhikkhū**”ti. **Meghavaṇṇābhayassa amaccassa pariveṇaṭṭhāneti** meghavaṇṇābhayassa rañño amaccena kattabassa pariveṇassa vatthubhūte thāne. **Maṇḍapappakāranti** maṇḍapasadisamaṃ. Sadisatthampi hi

pakārasaddaṃ vaṇṇayanti. **Sāsanassa mūlāni otarantāni passissāmīti** iminā sāsanassa suṭṭhu paṭiṭṭhānākāraṃ passissāmīti dīpeti.

Meghavirahitassa nimmalasseva ākāsaṃ viravitattā “**ākāsaṃ mahāviraṃ ravī**”ti vuttaṃ. **Paccekagaṇihīti** viṣuṃ viṣuṃ gaṇācariyehi. Paccekam gaṇam etesaṃ atthīti paccekagaṇino. Yathā vejjo gilānesu karuṇāya tikicchanameva purakkhatvā vigatacchandadoso jigucchaniyesu vaṇesu guyhaṭṭhānesu ca bhesajjalepanādinā tikicchanameva karoti, evaṃ bhagavāpi kilesabyādhipīlitesu sattesu karuṇāya te satte kilesabyādhidukkhato mocetukāmo avattabbārahāni guyhaṭṭhānanissitānipi asappāyāni vadanto vinayapaññattiyā sattānaṃ kilesabyādhiṃ tikicchati. Tena vuttaṃ “**satthu karuṇāguṇaparidīpaka**”nti. **Anusīṭṭhikārānanti** anusāsanīkarānaṃ, ye bhagavato anusāsaṇiṃ sammā paṭipajjanti, tesanti attho. **Kāyakammavacīkammavipphanditavinayananti** kāyavacīdvāresu ajjhācārasena pavattassa kilesavipphanditassa vinayanakāraṃ.

Rājinoti upayogathe sāmivacanaṃ, rājānāmanusāsīmsūti attho. **Ālokanti** ñāṇālokaṃ. **Nibbāyimsu mahesayoti** ettha mahāmahindatthero dvādasavassiko hutvā tambapaṇṇidīpaṃ sampatto, tatha dve vassāni vasitvā vinayaṃ paṭiṭṭhapesi. Dvāsattṭhivassiko hutvā parinibbutoti vadanti.

Tesaṃ therānaṃ antevāsikāti tesaṃ mahāmahindattherappamukhānaṃ therānaṃ antevāsikā. Tissadattādayo pana mahāariṭṭhattherassa antevāsikā, tasmā tissadattakālasumanadīghasumanādayo mahāariṭṭhattherassa antevāsikā cāti yojettabbaṃ. **Antevāsikānaṃ antevāsikāti** ubhayathā vuttaantevāsikānaṃ antevāsikā. **Pubbe vuttappakārāti** –

“Tato mahindo iṭṭiyo, uttiyo sambalo tathā;
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

“Ete nāgā mahāpañña, jambudīpā idhāgatā;
Vinayaṃ te vācayimsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

“Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe;
Tato ariṭṭho medhāvī, tissadatto ca paṇḍito.

“Visārado kālasumano, thero ca dīghanāmakoti.”ti. –

Evamādinā pubbe vuttappakārā ācariyaparamparā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vināyānisamsakathāvaṇṇanā

Ettāvata ca “kenābhata”nti imaṃ pañhaṃ vitthārato vibhajitvā idāni “kattha paṭiṭṭhita”nti imaṃ pañhaṃ vissajjento āha “**kattha paṭiṭṭhita**”ntiādi. Tatha **telamivāti** sīhatelamiva. **Adhimattasatigatidhīmantesu**ti ettha **satīti** buddhavacanaṃ uggahetvā dhāraṇakasati. **Gatīti** uggaṇhanakagati. **Dhīti** sannīṭṭhānaṃ katvā gaṇhanakāññaṃ. **Gatīti** vā paññāgati. **Dhīti** buddhavacanaṃ uggaṇhanavīriyaṃ sajjhāyanavīriyaṃ dhāraṇavīriyaṃ. **Lajjīsūti** pāpajigucchana kalakkhaṇāya lajjāya samannāgatesu. **Kukkuccakesūti** aṇumattesu vajjesu dosadassāvītāya kappiyākappiyaṃ nissāya kukkuccakārīsu. **Sikkhākāmesūti** adhisīlaacittāadhipaññāvasena tisso sikkhā kāmāyāmesu sampiyāyitvā sikkhantesu.

Akattabbato nivāretvā kattabbesu paṭiṭṭhāpanato **mātāpituṭṭhāniyoti** vuttaṃ. **Ācāragocarakusalatāti** veḷudānādīmicchāvivassa kāyapāgabbhiyādīnaṃ akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikamo vācasiko avītikamo”ti (vibha. 511) evaṃ vuttabhikkhusārūppācārasampattiyā vesiyādiagocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādīatthaṃ upasaṅkamtuṃ yuttaṭṭhānasāṅkhātagocarena ca sampannatā samañcāresu ceva samañgocaresu ca kusalatā. Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatīso sabrahmacārīsu sagāravo sappatīso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokiteṇa vilokiteṇa samiñjiteṇa pasārīteṇa okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajāññaṇa samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārahulo viharati, ayaṃ vuccati **ācāro**.

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tatha dasakathāvatthugūṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, sutam pariyoḍāpeti, kaṅkham vitarati, dīṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ **upanissayagocaro**. Yo pana bhikkhu antaragharaṃ pavīṭṭho vīthipaṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokento, na uddham olokento, na adho olokento, na disāvīdisampi pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**. Upanibandhagocaro pana

cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetva bhagavatā – “ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”ti. Ayaṃ **upanibandhagocaro**. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena samannāgatattā ācāragocarakusalatā. Evaṃ anācāraṃ agocarañca vajjetvā saddhāpabbajitānaṃ yathāvuttaācāragocaresu kusalahāvo vinayadharāyattoti ayamānisaṃso vinayapariyattiyā dassitoti vedītabbo.

Vinayapariyattiṃ nissāyāti vinayapariyāpuṇaṇaṃ nissāya. **Attano silakkhandho sugutto hoti surakkhito** kathamassa attano silakkhandho sugutto hoti surakkhito? Āpattiñhi āpajjanto chahākārehi āpajjati alajjitā, aññānatā, kukkucapakatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosāti. Vinayadharo pana imehi chahākārehi āpattiṃ nāpajjati.

Kathaṃ **alajjitāya** nāpajjati? So hi “passatha bho, ayaṃ kappiyākappiyaṃ jānantoyeva paṇṇattivītikkamaṃ karotī”ti imaṃ parūpavādaṃ rakkhantopi akappiyabhāvaṃ jānantoyeva madditvā vītikkamaṃ na karoti. Evaṃ alajjitāya nāpajjati. Sahasā āpannampi desanāgāminīṃ desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti, tato –

“Sañcicca āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ na parigūhati;
Agatigamañca na gacchati, ediso vuccati lajjipuggalo”ti. (pari. 359) –

Imasmiṃ lajjibhāve patiṭṭhitova hoti.

Kathaṃ **aññānatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā kappiyaṃyeva karoti, akappiyaṃ na karoti. Evaṃ aññānatāya nāpajjati.

Kathaṃ **kukkucapakatāya** nāpajjati? Kappiyākappiyaṃ nissāya kukkuce uppanne vatthuṃ oloketvā mātikaṃ padabhājanaṃ antarāpattiṃ anāpattiṃ oloketvā kappiyaṃ ce hoti, karoti, akappiyaṃ ce, na karoti. Uppannaṃ pana kukkucaṃ avinicchinitvāva “vaṭṭati”ti madditvā na vītikkamati. Evaṃ kukkucapakatāya nāpajjati.

Kathaṃ **akappiye kappiyasaññitā** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti, supatiṭṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbaṃ adhiṭṭheti, vikappetabbaṃ vikappeti. Iti imehi chahākārehi āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti parisuddhasīlo. Evamassa attano silakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kukkucapakatānanti kappiyākappiyaṃ nissāya uppanna kukkucena abhibhūtānaṃ. Kathaṃ pana kukkucapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti? Tioratṭhesu tirojanapadesu ca uppannakukkucā bhikkhū “asukasmiṃ kira vihāre vinayadharo vasatī”ti dūratopi tassa santikaṃ āgantvā kukkucaṃ pucchanti. So tehi katakammaṃ vattthuṃ oloketvā āpattānāpattiṃ garukalahukādibhedaṃ sallakkhetvā desanāgāminīṃ desāpetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpeti. Evaṃ kukkucapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti.

Visārado saṅghamajje voharatīti vigato sārado bhayaṃ etassāti visārado, abhītoti attho. Avinayadharassa hi saṅghamajje kathentassa bhayaṃ sārājaṃ okkamati, vinayadharassa taṃ na hoti. Kasmā? “Evaṃ kathentassa doso hoti, evaṃ na doso”ti nītvā kathanato.

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhātīti ettha dvidhā paccatthikā nāma attapaccatthikā ca sāsanaṃpaccatthikā ca. Tattha mettīyabhummajakā ca bhikkhū vadḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṃ, ime **attapaccatthikā** nāma. Ye vā panaññepi dussīlā pāpadhammā, sabbe te attapaccatthikā. Viparītadassanā pana arīṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā mahāsaṅghikādayo ca abuddhasāsanaṃ “buddhasāsana”nti vatvā katapaggahā **sāsanaṃpaccatthikā** nāma. Te sabbehi sahadhammena sahakāraṇena vacanena yathā taṃ asaddhammaṃ patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti.

Saddhammaṭṭhiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipattiadhiḡamavasena. Tattha tipīṭakaṃ buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaṅgaguṇā cuddasa khandhakavattāni dveasīti mahāvattānīti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro maggā ca cattāri phalāni ca, ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma. Tattha keci therā “yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena sathā”ti (dī. ni. 2.216) iminā suttana “sāsanaṃ pariyattī mūla”nti vadanti. Keci therā “ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā”ti iminā suttana (dī. ni. 2.214) “sāsanaṃ paṭipattī mūla”nti vatvā “yāva pañca bhikkhū sammā paṭipannā saṃvijjanti, tāva sāsanaṃ ṭhitaṃ hotī”ti āhaṃsu. Itare pana therā “pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthī”ti vatvā āhaṃsu. Sacepi pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggagaṇaṃ pūretvā majjhimaṃjanapadehi upasampadaṃ karissanti. Etenupāyena vīsativaggasaṅghaṃ pūretvā attanopi abbhānakammaṃ katvā sāsanaṃ vuḍḍhiṃ viruḷhiṃ gamayissanti. Evamayaṃ vinayadharo tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhiyā paṭipanno hotīti. Evamayaṃ vinayadharo ime pañcānisaṃse paṭilabhatīti vedītabbo.

Vinayo samvaratthāyātiādīsu (pari. aṭṭha. 366) **vinayoti** vinayassa pariyāpuṇaṇaṃ, **vinayoti** vā vinayapaññatti vuttā, tasmā sakalāpi vinayapaññatti vinayapariyāpuṇaṇaṃ vā kāyavacīdvārasamvaratthāyāti attho, ājīvapārisuddhipariyosānassa sīlassa upanissayapaccayo hotīti vuttaṃ hoti. **Avippaṭṭisāroti** pāpapaññānaṃ katākatānusocanavasena pavattacittavippaṭṭisārābhāvo. **Pāmojjanti** dubbalā taruṇapīti. **Pīṭīti** balavapīti. **Passaddhīti** kāyacittadarathapaṭippassaddhi. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasikaṃ sukhaṃ. Tañhi duvidhampi samādhissa upanissayapaccayo hoti. **Samādhīti** cittekaggatā. **Yathābhūtañānadassananti** sappaccayanāmarūpapariggaho. **Nibbidāti** vipassanā. Atha vā yathābhūtañānadassanaṃ taruṇavipassanā, udayabbayañānassetam adhivacanaṃ. Cittekaggatā hi taruṇavipassanāya upanissayapaccayo hoti. **Nibbidāti** sikhāppattā vuṭṭhānagāminibalavavipassanā. **Virāgoti** ariyamaggo. **Vimuttīti** arahattaphalaṃ. Catubbidhopi hi ariyamaggo arahattassa upanissayapaccayo hoti. **Vimuttiñānadassananti** paccavekkhañānaṃ. **Anupādāparinibbānatthāyāti** kañci dhammaṃ aggahetvā anavasesetvā parinibbānatthāya, appaccayaparinibbānatthāyāti attho. Appaccayaparinibbānassa hi vimuttiñānadassanaṃ paccayo hoti tasmim anuppatte avassaṃ parinibbāyitabbato, na ca paccavekkhañāne anuppanne antarā parinibbānaṃ hoti.

Etadatthā kathāti ayaṃ vinayakathā nāma etadatthāya, anupādāparinibbānatthāyāti attho. Evaṃ sabbatthapi. **Mantanāpi** vinayamantanāeva, “evaṃ karissāma, na karissāma”ti vinayapaṭibaddhasaṃsandanaṃ. **Etadatthā upanisāti** upanisīdati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti upanisā vuccati kāraṇaṃ paccayoti. “Vinayo samvaratthāyā”tiādika kāraṇaparamparā etadatthāti attho. **Etadattham sotāvadhānanti** imissā paramparapaccayakathāya sotāvadhānaṃ imaṃ kathaṃ sutvā yaṃ uppajjati ñānaṃ, tampi etadattham. **Yadidaṃ anupādācittassa vimokkhoti yadidanti** nipāto. Sabbalingavibhattivacanesu tādisova tattha tattha atthato pariñāmetabbo, tasmā evamettha attho veditabbo – yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādīyivā cittassa arahattaphalasaṅkhāto vimokkho, sopi etadatthāya anupādāparinibbānatthāyāti evamettha sambandho veditabbo. Yo ayaṃ anupādācittassa vimokkhasaṅkhāto maggo, heṭṭhā vuttaṃ sabbampi etadatthamevāti. Evañca sati iminā mahussāhato sādhitabbaṃ niyatappayojanaṃ dassitaṃ hoti. Heṭṭhā “virāgo...pe... nibbānatthāyā”ti iminā pana labbhamānānisamsaphalaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Āyogoti** uggahaṇacintanādivasena punappunaṃ abhiyogo.

Vinayānisamsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Bāhirañidānaṇṇanā samattā.

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

1. Seyyathidanti taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. **Aniyamaniddesavacanaṃ** natthi etassa niyamoti aniyamo, niddisīyati attho etenāti niddeso, vuccati etenāti vacanaṃ, niddesoyeva vacanaṃ niddesavacanaṃ, aniyamassa niddesavacanaṃ aniyamaniddesavacanaṃ, paṭhamaṃ aniyamitassa samayassa niddesavacanaṃ attho. “Yenāti avatvā tenāti vuttattā aniyamaṃ katvā niddiṭṭhavacanaṃ aniyamaniddesavacanaṃ”ntipi vadanti. Yaṃtaṃsaddānaṃ nīccasambandhabhāvato āha “**tassa sarūpena avuttenapī**”tiādi. Tattha **tassāti** “tenā”ti etassa. **Sarūpena avuttenapīti** “yenā”ti evaṃ sarūpato pāḷiyaṃ avuttenapī. **Atthato siddhenāti** parabhāge sārīputtattherassa uppajjanakaparivātakkaṅkhātaatthato siddhena. Parivātakke hi siddhe yena samayena parivātakko udapādīti idaṃ atthato siddhameva hoti. Tenevāha “**aparabhāge hi vinayapaññattiyācanahetubhūto āyasmato sārīputtassa parivātakko siddho**”tiādi. “Tenā”ti vatvā tato tadatthameva “yenā”ti atthato vuccamānattā “yenā”ti ayaṃ “tenā”ti etassa paṭiniddeso nāma jāto. **Paṭiniddesoti** ca vitthāraniddesoti attho.

Aparabhāge hīti ettha **hi**-saddo hetumhi, yasmāti attho. **Vinayapaññattiyācanahetubhūtoti** “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakanāṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṃ. Yathayidaṃ brahmacariyaṃ adhaniyaṃ assa ciraṭṭhitika”nti evaṃ pavattassa vinayapaññattiyācanassa kāraṇabhūtoti attho. **Parivātakkotīti** “katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahoṣi, katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahoṣi”ti evaṃ pavatto parivātakko. Yaṃtaṃsaddānaṃ nīccasambandhoti āha “**tasmā yena samayenā**”tiādi. **Pubbe vā pacchā vā atthato siddhenāti** pubbe vā pacchā vā uppannaatthato siddhena. **Paṭiniddeso kattabboti** etassa “yadida”nti iminā sambandho. “Paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yaṃ idaṃ vidhānaṃ, ayaṃ sabbasmim vinaye yuttīti attho. Atha vā “paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yā ayaṃ yuttī, ayaṃ sabbasmim vinaye yuttīti attho.

Tatridaṃ mukhamattanidassananti tassā yathāvuttayuttīyā paridīpane idaṃ mukhamattanidassanaṃ, upāyamattanidassananti attho. Mukhaṃ dvāraṃ upāyoti hi atthato ekaṃ. “**Tena hi bhikkhave bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapessāmi**”ti pāḷim dassetvā tattha paṭiniddesamāha “**yena sudinno**”tiādinā. Tenāti hetuatthe kāraṇavacanaṭṭā tassa paṭiniddesopi tādisoyevāti āha “**yasmā paṭisevī**”ti. **Pubbe atthato siddhenāti** pubbe uppannamethunadhammapaṭisevanasaṅkhātaatthato siddhena. **Pacchā atthato siddhenāti** raññā adinnaṃ dārūnaṃ

ādiyanasāṅkhātapacchāuppannaatthato siddhena. **Samayasaddoti** etassa “dissatī”ti iminā sambandho.

Samavāyeti paccayasāmaggiyaṃ, kāraṇasamavāyeti attho. **Khaṇeti** okāse. **Assāti** assa samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. **Appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālaṅca samayaṅca upādāyāti** ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttapayuttakālo. **Samayo** nāma tasveva paccayasāmaggī, atthato tadanurūpaṃ sarīrabalaṅceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṃ** nāma ṅāṇena tesam gahaṇaṃ sallakkhaṇaṃ, tasmā kālaṅca samayaṅca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace amhākaṃ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ceva pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālaṅca gamanakāraṇasamavāyasāṅkhātaṃ samayaṅca upadhāretvā api eva nāma sve āgaccheyyāmāti.

Khaṇoti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. Pavuddhaṃ vanaṃ **pavanaṃ**, tasmim pavanasmim, vanasaṇḍeti attho. **Samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahoṣiti** ettha **samayoti** sikkhāpadapūraṇassa hetu. **Bhaddālī** tassa bhikkhuno nāmaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhaddāli tayā paṭivijjhitaṃ vuttakaṃ etaṃ kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhitanti. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha “**bhagavā kho**”tiādi.

Uggāhamāno tiādīsu **mānoti** tassa paribbājakassa pakatināmaṃ, kiñci kiñci pana uggahetuṃ samatthāyā “uggāhamāno”ti naṃ sañjananti, tasmā “uggāhamāno”ti vuccati. Samaṇamuṇḍikāya putto **samaṇamuṇḍikaputto**. So kira devadattassa upaṭṭhāko. Samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti etthāti **samayappavādako**, tasmim samayappavādake, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmim kira ṭhāne caṅkītārukkhapokkharasātīpabhutayo brāhmaṇaṃ nigaṇṭhacelakaparibbājakādayo ca paribbājakā sannipatīvā attano attano samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo “samayappavādako”ti vuccati, sveva tindukācīrasāṅkhātāyā timbarurukkhapantiyā parikkhittatā “**tindukācīra**”nti vuccati. Ekā sālā etthāti **ekasālako**. Yasmā panettha paṭhamaṃ ekā sālā katā ahoṣi, pacchā mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakaṃ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva ekaṃ sālā upādāyā laddhanāmasena “ekasālako”ti vuccati. Mallikāya pana pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasañchanno āramoti katvā “**mallikāya ārāmo**”ti saṅkhaṃ gato. Tasmim samayappavādake tindukācīre ekasālako mallikāya ārāme. **Paṭivasatī** tasmim vāsaphāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. **Atthoti** vuḍḍhi. **Samparāyikoti** kammakilesavasena samparetabbato sampāpūṇitabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyutto samparāyiko, paralokattho. **Atthābhisamayāti** yathāvuttaubhayatthasāṅkhātāhitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannatā paṭiladdho nāma hotīti tamatthadvayaṃ ekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttaṃ. Dhiyā paññāya rāti gaṇhātīti **dhīro**. Atha vā dhī paññā etassa atthīti **dhīro**.

Sammā mānābhisamayāti mānassa sammā pahānena. Sammāti iminā mānassa aggamaggañāṇena samucchadappahānaṃ vuttaṃ. **Dukkhasa pīḷanaṭṭhoti**tiādīsu dukkhasaccassa pīḷanaṃ taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ, pīḷanameva attho pīḷanaṭṭho, tthakārassa ṭṭhakāraṃ katvā vuttaṃ. Evaṃ sesesupi. Samecca paccayehi katabhāvo **saṅkhataṭṭho**. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridhanaṃ. **Vipariṇāmo** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Abhisametabbo paṭivijjhitaṃ abhisamayā, abhisamayova attho **abhisamayaṭṭho**, pīḷanādīni. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā “abhisamayaṭṭho”ti vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva pīḷanādīni abhisamayassa visayabhāvūpagamanasāmaññāto ekattena vuttāni.

Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattatā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi saupasaggo abhisamayasaddo vutto. Tattha sahakārīkāraṇasannijjhaṃ sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṃgacchanti dhammā sahaṅgādhammehi uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāyā atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ kāraṇaṃ viya ca parikappanāmasiddhena rūpena voharīyati. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavena sahaṅgādhammehi hi samūho. Paccayantarasaṃgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudāyo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḥhaggahaṇabhāvato vā taṃsaṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhīnivesaṃ etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samitī saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo appavattīti **samayo**, pahānaṃ. ṅāṇena abhimukhaṃ sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Nanu ca atthamattaṃ paṭicca saddā abhinivisanti, na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite. Saddavisese hi apekkhiyāne ekena saddena anekatthābhidhānaṃ na sambhavati. Na hi yo kālatho samayasaddo, soyeva samūhādiatthaṃ vadati. Ettha pana tesam tesam atthānaṃ

samayasaddavacanīyatāsāmaññamupādāya anekatthā samayasaddassa vuttā. Evaṃ sabbattha atthuddhāre adhippāyo veditabbo. **Idha panassa kālo atthoti** assa samayasaddassa idha kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakādīnaṃ viya nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Upayogavacanena bhummavacanena ca niddesamakātvā idha karaṇavacanena niddese payojanaṃ niddhāretukāmo paramukhena codanaṃ samuṭṭhāpeti “**etthāhā**”tiādi. **Ettha** “tena samayena”ti imasmiṃ thāne vitanāyādi āhāti attho. **Athāti** codanāya kattukāmatāṃ dipeti, nanūti iminā samānattho. Kasmā karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Bhummavacanena niddeso katoti yojetabbaṃ. Etthāpi “yathā”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthāti** tesu suttābhidhammesu. **Tathāti** upayogabhummavacanehi. **Idhāti** imasmiṃ vinaye. **Aññathāti** karaṇavacanena. **Accantamevāti** ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ, tāva accantameva, nirantamevāti attho. **Karuṇāvihārenāti** parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti “karuṇāvihāro”ti vuttā, na pana karuṇāsamaāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāññassa sattavisayāya mahākaruṇāya saḥupatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāvasena pavatto parahitapaṭipattisaṅkhāto vihāro idha karuṇāvihāroti veditabbo. **Tadatthajotanatthanti** accantasamyogattadīpanatthāṃ upayoganiddeso kato yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Adhikaraṇatthoti ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ, soyevattho **bhāvenabhāvalakkhaṇattho**. Kathaṃ pana abhidhamme yathāvuttaatthadvayasambhavoti āha “**adhikaraṇāñhi**”tiādi. Tattha kālasaṅkhāto attho **kālattho**, samūhasaṅkhāto attho **samūhattho**. Atha vā kālasaddassa attho **kālattho**, samūhasaddassa attho samūhattho. Ko so? Samayo. Idaṃ vuttaṃ hoti – kālattho samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṃ phassādīdhammānaṃ adhikaraṇaṃ ādhāroti yasmīṃ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva kāle puñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho.

Nanu cāyaṃ upādāya paññatto kālo samūho ca vohāramattako, so kathaṃ ādhāro tattha vuttadhammānanti? Nāyaṃ doso. Yathā hi kālo sabhāvadhammaparicchinno sayāṃ paramatthato avijjāmānopi ādhārabhāvena paññatto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṅhe jāto sāyanhe gacchati”tiādisu, samūho ca avayavavinimutto avijjāmānopi kappanāmatasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpiyati “rukkhe sākā, yavarāsīmhi sambhūto”tiādisu, evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ.

Abhidhamme ādhāratthasambhavaṃ dassetvā idāni bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavaṃ dassento āha “**khaṇasamavāyahetusaṅkhātassā**”tiādi. Tattha **khaṇo** nāma aṭṭhakhaṇavinimutto navamo buddhuppādasaṅkhāto khaṇo, yāni vā panetāni “cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattati”ti (a. ni. 4.31) ettha patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatīti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇoti veditabbo. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. **Samavāyo** nāma “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāna”nti (ma. ni. 1.204; 3.421; saṃ. ni. 4.60) evamādinā niddiṭṭhā cakkhuvīññādisaṅkhātasaṅkhāraṇaphalanipphādakattena saṅghitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnañhi cakkhuvīññādisaṅkhāraṇaphalaṃ. **Hetūti** janakahetu. Yathāvuttakhaṇasaṅkhātassa samavāyasaṅkhātassa hetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena sattāya tesāṃ phassādīdhammānaṃ bhāvo sattā lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā “gāvīsū duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi “yasmīṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte “sati”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti aññakiriyāya sambandhābhāve padatthassa sattāvīrahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cīttassa uppādākiriyā phassādībhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Ayañhi tattha attho yasmīṃ yathāvutte khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati phassādayopi hontīti. **Tadatthajotanatthanti** adhikaraṇatthassa bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca dīpanatthāṃ.

Idha panāti imasmiṃ vinaye. **Hetuattho karaṇattho ca sambhavatīti** “annena vasatī, vijjāya vasatī”tiādisu viya hetuattho “pharasunā chindatī, kudālena khaṇatī”tiādisu viya karaṇattho ca sambhavatī. Kathaṃ sambhavatīti āha “**yo hi so**”tiādi. **Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenāti** ettha pana taṃtaṃvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇāca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesāṃ tesāṃ tattha tattha taṃtaṃsikkhāpadapaññattihetubhūtaṃ vītikkaṃ apekhamāno viharati, tadā taṃ taṃ vītikkaṃ apekkitvā tadatthāṃ vasatīti siddho vatthuvītikkaṃassa hetubhāvo “annena vasatī, annaṃ apekkitvā tadatthāya vasatī”tiādisu viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkaṃena sikkhāpadaṃ paññāpetīti sikkhāpadapaññattiyā sādhakatamattā karaṇabhāvopi vītikkaṃasseva siddho “asinā chindatī”tiādisu viya. Vītikkaṃaṃ pana apekhamāno teneva saddhīṃ tannissayakālampi apekkitvā viharatīti kālassapi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadaṃ paññāpeto ca taṃ taṃ vītikkaṃakālaṃ anattikkamitvā teneva kālena sikkhāpadaṃ paññāpetīti vītikkaṃanissayassa kālassapi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyaṇena kālassapi hetubhāvo karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṃ “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti. Nippariyāyato pana vītikkaṃoyeva hetubhūto karaṇabhūto ca. So hi vītikkaṃakkaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpane karaṇampi hotīti.

Sikkhāpadāni paññāpayantoti vītikkaṃaṃ pucchitvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇnavatthukaṃ puggalaṃ

paṭipucchitvā vīgarahitvā ca taṃ taṃ vatthū otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññāpayanto. **Sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamānoti** tatiyapārājikādīsu viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṃ taṃ taṃ vatthū vītikkamasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tathā vihāsīti attho. “Sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno”ti vacanato “tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṃ vattabbepi paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanam idha hetuatthassa adhippetattā vuttam. Bhagavā hi verañjāyam viharanto therassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtaṃ parivittakkasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihāsīti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttam. Kiṃ panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametam gahetabbam. Teneva **dīghanikāyatthakathāyampi** (dī. ni. aṭṭha. 1.paribbājakakathāvaṇṇanā) “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”tiādina ayameva anukkamo vutto. Na hi tattha paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanam idha “tena samayena verañjāyam viharatī”ti ettha hetuatthassa adhippetabhāvadīpanattham vuttam. “Sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena karaṇabhūtena samayena vihāsi, sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha sambandho kātabbo”tipi vadanti. **Tadatthajotanatthanti** hetuatthassa karaṇatthassa vā dīpanattham. **Idhāti** imasmiṃ vinaye. **Hoti cetthāti** ettha imasmiṃ padese yathāvuttatthasaṅgahavasena ayam gāthā hoti. **Aññatrāti** suttabhidhammesu.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo katoti dasseti. **Parato attham vaṇṇayissāmāti** parato “itipi so bhagavā”tiādina āgataṭṭhāne vaṇṇayissāma. **Verañjāyanti** ettha “balikaraggahaṇena janassa pīlābhāvato niddosattā vīgato rajo assāti **verañjā**, serivāñijajātake devadattassa veruppannapadese katattā veraṃ ettha jātanti verañjā, pavīṭṭhapavīṭṭhe naṭasamajjādīhi khādanīyabhojanīyālaṅkāradīhi ca vīvidhehi upakaraṇehi rañjanato vīvidhehi rañjayatī verañjā, paṭipakkhe abhībhavitvā katabhāvato veraṃ abhībhavitvā jātāti verañjā, verañjassa nāma isino assamaṭṭhāne katattā verañjā”ti evamādina keci vaṇṇayanti. Kiṃ iminā, nāmamattametaṃ tassa nagarassāti dassento āha “**verañjāti aññatarassa nagarasetam adhivacana**”nti. **Samīpatthe bhummavacananti** “gaṅgāyam gāvo caranti, kūpe gaggakula”ntiādīsu viya. **Avisesenāti** “pātimokkhasamvarasamvuto viharati. Paṭhamam jhānam upasampajja viharati. Mettāsahagatena cetasā ekaṃ disam pharivā viharati. Sabbanimittānam amanasikārā animittam cetosamādhiṃ samāpajjitvā viharatī”tiādīsu viya saddantarassannidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Atha vā **avisesenāti** na visesena, viharabhāvasāmaññenāti attho.

Iriyāpatha...pe... vihāresūti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāro etesu catūsu vihāresu. Tattha iriyānam pavattanam iriyā, kāyappayogo kāyikakiriyā. Tassā pavattanupāyabhāvato iriyāya pathoti iriyāpatho, ṭhānanisajjādī. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kañci kāyikakiriyā pavattetaṃ sakkā. ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vāti. Vihāraṇam, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro**, so ca atthato ṭhānanisajjādīkārapavatto catusantirūpappabandhova. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādīvalokabhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo tadatthāya samvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro**, dibbabhāvāvaho vā vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Aruppasamāpattiyopi hi ettheva saṅgaham gacchanti. **Nettiyam** pana “catasso ārūpasamāpattiyō āneñjavihāro”ti vuttam, taṃ mettājhānādīnam brahmavihāratā viya tāsam bhāvanāvisesabhāvam sandhāya vuttam. Aṭṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Brahmānam vihārā **brahmavihārā**, brahmāno vā vihārā brahmavihārā, hitūpasamharādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti attho, mettājhānādīkā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā vihārāti **ariyavihārā**, anaññasādhāraṇatā ariyānam vā vihārā ariyavihārā, catasso phalassamāpattiyō. Viseso pana rūpāvacaracatutthajjhānam catasso appamaññāyo catutthajjhānikaphalassamāpattī ca bhagavato dibbabrahmaariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti yathāvuttavihāresu aññataravihārasamaṅgībhāvaparidīpanam. Bhagavā hi lobhadossamohussannakāle loke tassa sakāya paṭipattiyā vinayanattham dibbabrahmaayavihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vipaṭṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesam alobhakusalāmūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā ettha rucim uppādentā kāmesu virajjeyu”nti. Yadā pana issariyattham sattesu vipaṭṭipajjanti, tadā pana brahmavihārena viharati tesam adosakusalāmūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā ettha rucim uppādetvā adosena dosam vūpasameyyu”nti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇam vīvadanti, tadā ariyavihārena viharati tesam amohakusalāmūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā tattha rucim uppādetvā amohena moham vūpasameyyu”nti. Evañca katvā imehi dibbabrahmaariyavihārehi sattānam vīvidham hitasukham haratī upaharati upaneti janeti uppādetīti “viharatī”ti vuccati.

Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati taṃ vinā attabhāvaparīharaṇābhāvato, tatoeva ca dibbavihārādīnampi sādāraṇo iriyāpathavihārōti āha “**idha panā**”tiādī. **Iriyāpathasamāyogaparidīpananti** itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā vuttam. Asmiṃ pana pakkhe **viharatīti** ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratīti** neti pavattetīti attho, vicchinditvā haratīti vuttam hoti. Tattha kassa kena vicchindanam, katham kassa pavattananti antolīnacodanam sandhāyāha “**so hī**”tiādī. **Soti** bhagavā. Yādipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataram kālam attabhāvam pavattetaṃ sakkoti, tathāpi upādinnakasarīrassa nāma ayam sabhāvoti dassetaṃ “**ekam iriyāpathabādhana**”ntiādī vuttam. **Aparipatantanti** apatantam. Yasmā pana bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānam dhammam desento nānasamāpattīhi ca kālam

vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ haratī upaneti, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evampeṭṭha attho veditabbo.

Naḷerupucimandamūleti ettha vaṇṇayanti – **naḷerūti** tasmim rukkhe adhivatthayakkhassetam adhivacanaṃ, tasmā tena adhivattho pucimando “naḷerussa pucimando naḷerupucimando”ti vuccati. Atha vā naḷe ruhattā jātattā naḷeru. Susiramettha naḷasaddena vuccati, tasmā rukkhasusire jātattā naḷeru ca so pucimando cāti naḷerupucimandoti vuccati. Naḷavane ruhattā jātattā vā naḷeru. Naḷavane kira so pucimandarukkho jāto. Urunaḷo pucimando naḷerupucimando. Urusaddo cettha mahantapariyāyo, naḷasaddo susirapariyāyo, tasmā mahantena susirena samannāgato pucimando naḷerupucimandoti vuccatīti. Ācariyo pana kimettha bahubhāsitenāti ekamevatthaṃ dassento “**naḷeru nāma yakkho**”tiādimāha.

Mūla-saddo ettha samīpavacano adhippeto, na mūlamūlādīsu vattamānoti dassento āha “**mūlanti samīpa**”ntiādi. Nippariyāyena sākḥādīmato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavaviseṣe pavattamāno mūlasaddo yasmā taṃsadīsesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyaḷyato pavattati, tasmā “mūlāni uddhareyyā”ti ettha nippariyāyato mūlaṃ adhippetanti ekena mūlasaddena viṣesetvā āha “**mūlamūle dissati**”ti yathā “dukkhadukkhaṃ, rūparūpa”nti ca. **Asādhāraṇahetumhīti** asādhāraṇakāraṇe. Lobho hi lobhasahagataakusalacittuppādasṣeva hetuttā asādhāraṇo, tasmā lobhasahagatacittuppādānameva āveṇike nesaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhammaviseṣeti attho. Atha vā yathā alobhādayo kusalābyākatasādhāraṇā, lobhādayo pana tathā na honti akusalasṣeva sādāhāraṇattāti asādhāraṇakāraṇaṃ. Atha vā **ādīsūti** ettha **ādi**-saddena alobhādīnampi kusalābyākata mūlānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tesupi hi alobhādīkusalamūlaṃ akusalābyākatēhi asādhāraṇattā asādhāraṇakāraṇaṃ, tathā alobhādībyākata mūlānaṃ itaradvayehi asādhāraṇattāti. **Nivāte**ti vātarahite padese, vātassa abhāve vā. **Patantīti** nipatanti, ayameva vā pāṭho. **Ramaṇīyoti** manuṇṇo. **Pāsādīkoti** pasādāvaho, pasādajanakoti attho. Ādhipaccaṃ kurumāno viyāti sambandho.

Tatthāti “tena samayena buddho bhagavā veraṇjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti yaṃ vuttaṃ, tattha. **Siyāti** kassaci evaṃ parivittakko siyā, vakkhamānākāreṇa kadāci codeyya vāti attho. **Yadi tāva bhagavāti**ādīsu codakassāyamadhippāyo – “pāṭaliputte pāsāde vasatī”tiādīsu viya adhikaraṇadhikaraṇaṃ yadi bhaveyya, tadā “veraṇjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti adhikaraṇadvayaniddeso yutto siyā, imesaṃ pana bhinnadesattā na yutto ubhayaniddesoti. **Atha tattha viharatīti** yadi naḷerupucimandamūle viharati. **Na vattabbanti** nānāṭṭhanabhūtattā veraṇjānaḷerupucimandamūlānaṃ “tena samayenā”ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “**na hi sakkā**”tiādinā vivarati. Veraṇjānaḷerupucimandamūlānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattāyeva hi na sakkā ubhayattha teneva samayena viharitum, “ubhayattha teneva samayenā”ti ca vuttattā nānāsamaye vihāro avāritoti veditabbo.

Itaro sabbametaṃ aviparītamattaṃ ajānantena tayā vuttanti dassento “**na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabba**”ntiādimāha. Tattha **etanti** “veraṇjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti etaṃ vacanaṃ. **Evanti** “yadi tāva bhagavā”tiādinā yaṃ taṃ bhavatā coditāṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ viharadassanattanti attho. Idāni attanā yathādhīpettaṃ aviparītamattaṃ tassa ca paṭīkacceva vuttabhāvaṃ tena ca appaṭīviddhattaṃ pakāsento “**nanu avocumha samīpatthe bhumavacana**”ntiādimāha. **Goyūthānīti** gomaṇḍalāni. Evampi naḷerupucimandamūle viharaticceva vattabbāṃ, na veraṇjāyanti, tasmā samīpādhikaraṇatthavasena ubhayatthā nidānakittane kiṃ payojananti codanaṃ manasi nidhāyāha “**gocaragāmanidassanatta**”ntiādi. **Assāti** bhagavato.

Avassaṇcettha gocaragāmakittanaṃ kattabbāṃ. Yathā hi naḷerupucimandamūlakittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādiānekappayojanaṃ, evaṃ gocaragāmakittanampi gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento “**veraṇjākittanena**”tiādimāha. Tattha **gahaṭṭhānuggahakaraṇanti** tesaṃ tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsānādīnaṃ okāsādānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca paṭīṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ upariviseṣādhigamāvahanena ca gahaṭṭhānaṃ anuggahakaraṇaṃ. **Pabbajitānuggahakaraṇanti** uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha pabbajitānaṃ anuggahakaraṇaṃ.

Paccayaggahaṇeneva paccayaparibhogasiddhito āha “**tathā purimena...pe... vivajjananti**. Tattha **purimenāti** veraṇjāvacaṇena. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Tassa kilamatho kilantabhāvo attakilamatho, attapīḷā attadukkanti vuttaṃ hoti, tassa anuyogo karaṇaṃ attakilamathānuyogo, upavāsakaṇṭakāpassayaseyyādinā attano dukkhuppādananti vuttaṃ hoti. Tassa vivajjanaṃ **attakilamathānuyogavivajjanaṃ**. Antogāme vasantānaṃ anicchantānampi visabhāgarūpādiārammaṇadassanādisambhavato bahigāme patirūpaṭṭhāne vasantānaṃ tadabhāvato āha “**pacchīmena vatthukāmappahānato**”tiādi. Tattha **pacchīmenāti** naḷerupucimandamūlavacanaṃ. Kilesakāmassa vatthubhūtattā rūpādayo paṭica kāmāgūṇā vatthukāmo, tassa pahānaṃ **vatthukāmappahānaṃ**. **Kāmasukhallīkānuyogavivajjanupāyadassananti** vatthukāmesu kilesakāmasaṃyuttassa sukhasa yogo anuyogo anubhavo, tassa parivajjane upāyadassanaṃ.

Sayameva gocaragāmaṃ upasaṅkamitvā attano dhammassavanānurūpabhabbapuggalānaṃ dassanato

dhammadesanāya kālo sampatto nāma hotīti dhammadesanāya abhiyogo viññāyatīti āha “**purimena ca dhammadesanābhiyoga**”nti. Dhammadesanāya saussāhabhāvo **dhammadesanābhiyogo**. Bahigāme vivittokāse vasantassa ākiṇṇavīhārābhāvato kāyavivekādisu adhimutti tappoṇatā viññāyatīti āha “**pacchimena vivekādhimutti**”nti.

Dhammadesanābhiyogavivekādhimuttīnaṃ hetubhūtā eva karuṇāpaññā dhammadesanāya upagamanassa tato apagamanassa kāraṇabhūtā hontīti āha “**purimena karuṇāya upagamana**”ntiādi. Karuṇāpaññāyeva hi anantaradukassa hetū honti. Etena ca karuṇāya upagamanā na lābhādinimittāṃ, paññāya apagamanāṃ na virodhādinimittānti upagamanāpagamanānaṃ nirupakkilesatāṃ vibhāvībhanti daṭṭhabbaṃ. **Adhimuttatanti** tanninnabhāvaṃ. **Nirupalepananti** anupalepanāṃ anallīyanāṃ.

Dhammikasukhāpariccāganimittanti ettha dhammikasukhāṃ nāma anavajjasukhāṃ. Tañhi dhammikāṃ lābhaṃ paṭicca uppannā “dhammikasukha”nti vuccati. Uttarimanussadhammābhiyoganimittāṃ phāsuvīhāranti sambandho. **Manussānaṃ upakārabahulatanti** paccayapaṭiggahaṇadhāmmadesanādivasena upakārabahulatāṃ. **Devatānaṃ upakārabahulatāṃ janavivittatāya**. Pacurajanavivittāñhi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbāṃ maññanti. **Loke saṃvaḍḍhabhāvanti** āmisopabhogena saṃvaḍḍhitabhāvaṃ.

Ekapuggaloti ettha (a. ni. aṭṭha. 1.1.170) **ekoti** dutiyādiपाठिकपेठो गणनपरिच्छेदो. **Puggaloti** sammutikathā, na paramatthakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Ayamatto pana heṭṭhā vitthāritovāti idha na vuccati. Eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Kenatṭhena ekapuggalo? Asadisatṭhena guṇavisitṭhatṭhena asamasamatṭhena. So hi dasannaṃ pāramīnaṃ paṭipāṭiyā āvajjanaṃ ādiṃ katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadisoti **asadisatṭhenapi** ekapuggalo. Ye cassa te guṇā, tepi aññasattānaṃ guṇehi visitṭhāti **guṇavisitṭhatṭhenapi** ekapuggalo. Purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhiṃ ayameva eko rūpakāyaguṇehi ceva nāmākāyaguṇehi ca samoti **asamasamatṭhenapi** ekapuggalo. **Loketi** sattaloke.

Uppajjamāno uppajjati idaṃ pana ubhayampi vipakatavacanameva. Uppajjanto bahujanahitathāya uppajjati, na aññena kāraṇenāti evaṃ panettha attho veditabbo. Evarūpañcettha lakkhaṇaṃ na sakkā etaṃ aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṃ. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo. Esa hi dīpankarapādāmūlato laddhabyākaraṇo buddhakāradhamme pariyesanto dasa pāramiyo disvā “ime dhammā mayā pūretabbā”ti katasanniṭṭhāno dānapāramiṃ pūrentopi **uppajjamāno** nāma. Sīlapāramiṃ...pe... upekkhāpāraminti imā dasa pāramiyo pūrentopi, dasa upapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Daṣa paramatthapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Pañca mahāpariccāge pariccajantopi uppajjamāno nāma. Nātattacariyaṃ lokattacariyaṃ buddhatthacariyaṃ pūrayamānopi uppajjamāno nāma. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni buddhakārake dhamme matthakaṃ pāpentopi uppajjamāno nāma. Vessantarattabhāvaṃ pahāya tusitapure paṭisandhiṃ gahetvā saṭṭhivassasatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Devatāhi yācito pañca mahāvīlokanāni viloketvā māyādeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi, anūnādhike dasa māse gabbhavāsaṃ vasantopi uppajjamāno nāma. Ekūnatimsa vassāni agāramajjhe tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Kāmesu ādinavaṃ nekkhamme ca ānisamsaṃ disvā rāhulabhaddassa jātādivase channasahāyo kaṇḍakaṃ assavaramāruya nikkhamantopi uppajjamāno nāma. Tīṇi rajjāni atikkamanto anomanaditṭre pabbajantopi uppajjamāno nāma. Chabbassāni mahāpadhānaṃ karontopi uppajjamāno nāma. Paripākagatē fīṇe oḷārikaṃ āhāraṃ āharantopi uppajjamāno nāma. Sāyanhasamāye visākhapuṇṇamāyaṃ mahābodhimaṇḍaṃ āruya mārabalaṃ vidhametvā paṭhamayāme pubbenivāsānaṃ anussarivā majjhimayāme dibbacakkhuṃ parisodhetvā pacchimayāmasamanantare dvādasāṅgaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomato sammāsītva sotāpattimaggāṃ paṭivijjhantopi uppajjamāno nāma. Sotāpattiphalaṃ sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattamaggakkaṇe pana **uppajjati** nāma. Arahattaphalakkhaṇe **uppanno** nāma. Buddhānañhi sāvakanāṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhāññādiṇi uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbāññutaññādiṇi guṇarāsi āgatova nāma hoti, tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma hoti. Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇāyeva sandhāya “uppajjati”ti vuttaṃ. Uppanno hotīti ayañhettha attho.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitathāya uppajjati. **Bahujanasukhāyāti** mahājanassa sukhatthāya uppajjati. **Lokānukampāyāti** sattalokassa anukampāṃ paṭicca uppajjati. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā amatapānaṃ pivi, dhammaṃ paṭivijjhi, tassa. Bhagavatā hi mahābodhimaṇḍe sattasattāhaṃ vītināmetvā bodhimaṇḍa isipatanāṃ āgamma “dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevittabbā”ti dhammacakkappavattanasuttante (saṃ. ni. 3.5; mahāva. 13) desite āyasmatā aññāsikoṇḍaññattherena saddhiṃ aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno amatapānaṃ pivimsu, etassa sattalokassa anukampāya uppanno. Pañcamādivase anattalakkhaṇasuttantapariyosāne pañcavaggiyattherā arahatte paṭiṭṭhahimsu, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Tato yasadārakappamukhe pañcapanṇāsa purise arahatte paṭiṭṭhāpesi, tato kappāsikavanasāṇḍe timsa bhaddavaggiye tayo magge ca phalāni ca sampāpesi, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Gayāsīse ādittapariyāyapariyosāne (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) jaṭilasahassaṃ arahatte paṭiṭṭhāpesi, tato laṭṭhivane bimbisārapamukhā ekādasa nahutā brāhmaṇagahapatikā satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhahimsu, ekaṃ nahutaṃ saraṇesu paṭiṭṭhitāṃ. Tirokuṭṭaanumodanāvasāne (khu. pā. 7. 1 ādayo) caturāsītiyā pāpasahasseehi amatapānaṃ pītaṃ. Sumanamālākārasamāgame caturāsītiyā, dhanapālasamāgame dasahi pāpasahasseehi,

khadiraṅgārajātakasamāgame caturāsītiyā pāṇasahasseehi, jambukaājīvakasamāgame caturāsītiyāva, ānandaseṭṭhisamāgame caturāsītiyāva pāṇasahasseehi amatapānaṃ pītaṃ. Pāsāṇakacetiye pārāyanasuttakathādivase (su. ni. 982 ādayo) cuddasa koṭṭiyo amatapānaṃ pivimsu. Yamakapāṭihāriyādivase vīsati pāṇakoṭṭiyo, tāvatimsabhavane paṇḍukambalasilāyaṃ nisiditvā mātaṃ kāyasakkhiṃ katvā sattappakaraṇaṃ abhidhammaṃ desentassa asīti pāṇakoṭṭiyo, devorohaṇe tiṃsa pāṇakoṭṭiyo, sakkapañhasuttante (dī. ni. 2.344 ādayo) asīti devasahassāni amatapānaṃ pivimsu. Mahāsamayāsuttante (dī. ni. 2.331 ādayo) maṅgalasutte (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. maṅgalasutta) cūlarāhulovāde (ma. ni. 3.416 ādayo) samacittapaṭipadāyāti (a. ni. 2.33) imesu catūsu ṭhānesu abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi, etassapi sattalokassa anukampāya uppannoti. Yāvajjādivasā ito parampi anāgate imaṃ sāsanaṃ nissāya saggamokkhamagge patiṭṭhahantānaṃ vasenapi ayamatto veditabbo.

Devamanussānanti na kevalaṃ devamanussānaṃyeva, avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāyeva uppanno. Sahetukapaṭisandhiḷe pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbe puggale dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Tasmā etesampi atthattāya hitattāya sukhattāyeva uppannoti veditabbo.

Katamo ekapuggaloti kathetukamyatāpucchā. Idāni tāya pucchāya puṭṭhaṃ ekapuggalaṃ vibhāvento “**tathāgato arahaṃ sammāsambuddho**”ti āha. **Tadatthapariniṭṭhādananti** lokatthanipphādanaṃ, buddhakkiccasampādananti attho. **Paṭhamaṃ lumbinīvane dutiyaṃ bodhimaṇḍeti** lumbinīvane rūpakāyena jāto, bodhimaṇḍe dhammakāyena. **Evamādināti ādi-**saddena verañjakittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, naḷerupucimandamūlakittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ, purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamanti evamādiṃ saṅgaṇhāti.

Pacchimakoti guṇena pacchimako. Ānandattheraṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Saṅkhyāyapīti** gaṇanatoṇi. Diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatattā saṅghoti imamatthaṃ vibhāvento āha “**diṭṭhisīlasāmaññasāṅkhātasaṅghātena samaṇagaṇeṇā**”ti. Ettha pana “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.324, 356, ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasattāni aparāmatṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.324; 356; ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttānañca sīlānaṃ sāmāññasāṅkhātena saṅghato saṅghaṭito sametoti **diṭṭhisīlasāmaññasāṅkhātasaṅghāto**, samaṇagaṇo. Diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatoti vuttaṃ hoti. Tathā hi “atṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitaṃ voropeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī”ti ādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññaṃaṇṇaṃ diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatāyeva. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54), tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī”ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54) vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaena saṃhatabhāvo labbhatiyeva, idha pana ariyasāṅghoyeva adhippeto “yo tattha pacchimako, so sotāpanno”ti vacanato. **Etenāti** “pañcamattehi bhikkhusatehi”ti etena vacanena. **Assāti** pañcamattassa bhikkhusatassa. **Nirabbudoti**ādināṃ vacanatto parato eva āvi bhavissati.

Assosīti ettha savanamupalabbhoti āha “**assosīti suṇi upalabhi**”ti, aññāsīti attho. So cāyamupalabbho savanavasenevāti imamatthaṃ dassento āha “**sotadvārasampattavacananiṅghosānusārena aññāsī**”ti. Avadhāraṇaphalattā saddappayogassa sabbampi vākyaṃ antogadhāvadhāraṇanti āha “**khoti padapūraṇamate nipāto**”ti. **Avadhāraṇattheti** pana iminā antogadhāvadhāraṇepi sabbasmim vākyaṃ iṭṭhatovadhāraṇatthaṃ khosaddaggaṇanti dasseti. Tameva iṭṭhatovadhāraṇaṃ dassento āha “**tattha avadhāraṇatthenā**”tiādi. Atha padapūraṇatthena khosaddena kiṃpayoṇanti āha “**padapūraṇena pana byañjanasilīṭṭhatāmatteva**”ti. “Assosī”ti hi padaṃ khosadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitāṃ viya hontaṃ pūritāṃ nāma hoti, tena ca purimacchimapaḍāni silīṭṭhāni honti, na tasmim aggahite, tasmā padapūraṇena byañjanasilīṭṭhatāmatteva payoṇaṃ. **Matta-**saddo cettha visesanivattiattho, tenassa anattantaratīpanatāṃ dasseti, **eva-**saddena pana byañjanasilīṭṭhatāya ekantikataṃ.

Verañjoti ettha saddalakkhaṇānusārena atthaṃ dassento āha “**verañjāyaṃ jāto**”tiādi. **Brahmaṃ aṇatīti** ettha **brahmanti** vedo vuccati, so pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānamūlabhāvatoṇyeva atṭhakādīhi pavuttā, itare pana tannissayena jātā, tena padhānasseva gahaṇaṃ. **Mante sajjhāyatīti** iruvēdādiḷe mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvēdādayo hi guttabhāsītabbatāya “mantā”ti vuccanti. **Idameva hīti** avadhāraṇena brahmato jātotiādikāṃ nuruttim paṭikkhipati. **Jātibrahmaṇānanti** iminā aññepi brāhmaṇā atthīti dasseti. Duvidhā hi brāhmaṇā jātibrahmaṇā visuddhibrahmaṇā cāti. Idāni tattha visuddhibrahmaṇānaṃ nuruttim dassento āha “**ariyā panā**”tiādi.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhirakaavītarāgasekkhāsekkipāpasamaṇato bhagavato pāpasamaṇaṃ visesitaṃ hoti. Vuttamevatthaṃ udāharaṇena vibhāvento āha “**vuttañheta**”ntiādi. Ettha pana “**bāhitapāpoti brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇoti vuccatīti** idaṃ bhinnagāthāsannissitapadadvayaṃ ekato gahetvā vutta”nti vadanti. Vuttañhetāṃ tīsupi **gaṇṭhipadesu** “samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatīti idaṃ vacanaṃ gahetvā ‘samitattā samaṇoti vuccatī’ti vuttaṃ. Bāhitapāpoti brāhmaṇoti

idam pana aññasmiṃ gāthābandhe vuttavacana”nti. Anekathattā nipātānaṃ idha anussavanatthe adhippetoti āha **“khalūti anussavanatthe nipāto”**ti. **Jāṭisamudāgatanti** jāṭiyā āgataṃ, jāṭisiddhanti vuttaṃ hoti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanamatthaṃ. Piyasamudāhārā hete bhōti vā āvusoti vā devānampiyāti vā. **Bhovādī nāma so hotīti** yo āmantanādīsu “bho bho”ti vadanto vicarati, so bhovādī nāma hotīti attho. **Sakiñcanoti** rāgādīhi kiñcanehi sakiñcano. Rāgādayo hi satte kiñcenti maddanti palibundhantīti “kiñcanānī”ti vuccanti. Manussā kira goṇehi khalam maddāpentā “kiñcehi kapila, kiñcehi kālākā”ti vadanti, tasmā maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditabbo.

Gottavasenāti ettha gaṃ tāyātīti gottam. Gosaddena cettha abhidhānaṃ buddhi ca vuccati, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo. Gotamoti pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiñca ekamsikavisayatāya tāyati rakkhatīti gottam. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyabhūtena, tasmā so gottasankhāto attho tāni buddhiabhidhānāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana aññakulaparamparāya asādhāraṇaṃ tassa kulassa ādīpurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **samaṇoti** iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato, **gotamoti** iminā lokiyajanehi uḷārakulasambhūtatādīpanato. Sakyassa suddhodanamahārājassa putto **sakyaputto**. Iminā ca udītoditavipulakhattiyakulavibhāvanato vuttaṃ **“idam pana bhagavato uccākulapaadīpana”**nti. Sabbakhattiyānañhi ādībhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuññena anabhibhūti** nītipārijuññabhogapārijuññādīnā kenaci pārijuññena parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṇo. Tathā hi lokanāthassa abhijāṭiyam tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tato samiddhatamabhāvo loke pākaṇo paññāto. Tena **“sakyakulā pabbajito”**ti idam vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvaparidīpanatthaṃ vuttaṃ mahantaṃ nītiparivaṭṭam mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Tato paranti** “verañjayaṃ viharatī”tiādi.

Itthambhūtākhyānatthe upayogavacananti itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto āpannoti itthambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soyeva attho itthambhūtākhyānattho. Atha vā itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmīṃ upayogavacananti attho. Ettha ca **abhuggatoti** ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavivā uggamanappakāraṃ dīpanato. Tena yogato “taṃ kho pana bhavantaṃ gotama”nti idam upayogavacanaṃ sāmīatthepe samānaṃ itthambhūtākhyānadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttaṃ. Tenevāha **“tassa kho pana bhoto gotamassāti attho”**ti. Idam vuttaṃ hoti – yathā “sādhū devadatto mātarāmaḥī”ti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggatoti abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. “Sādhū devadatto mātarāmaḥī”ti ettha hi “devadatto mātarāmaḥī mātari visaye mātuyā vā sādhū”ti evaṃ adhikaraṇatthe sāmīatthe vā bhummavacanaṃ vā sāmīvacanaṃ vā pasāṅge itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yoge upayogavacanaṃ kataṃ. Yathā cettha “devadatto mātu visaye mātusambandhī vā sādhuttappakārapatto”ti ayamatto viññāyati, evamidhāpi “bhoto gotamassa sambandhī kittisaddo abhuggato abhibhavivā uggamanappakārapatto”ti ayamatto viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, tathā tattha “mātara”nti vacanaṃ viya idha “taṃ kho pana bhavantaṃ gotama”nti vacanaṃ, tattha sādhusaddaggahaṇaṃ viya idha uggatasaddaggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha **“kalyāṇaguṇasamannāgato”**ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato taṃvisayatāya yuttoti attho. Taṃvisayatā hettha samannāgamo kalyāṇaguṇavisayatāya tannissitoti adhippāyo. **Seṭṭhoti** etthāpi eseva nayo. Seṭṭhaguṇavisayatāya eva hi kittisaddassa seṭṭhatā “bhagavāti vacanaṃ seṭṭha”ntiādīsu viya. “Bhagavā araha”ntiādīnā guṇānaṃ saṃkittanato saddanīyato ca kittisaddo vaṇṇoti āha **“kittisaddoti kitti evā”**ti. Vaṇṇoyeva hi kittetabbato kittisaddanīyato saddoti ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā “uḷārasaddā isayo, guṇavanto tapassino”ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo thutighoso, abhitthavadhāro.

“Abhuggato”ti pana etassa attho aṭṭhakathāyaṃ na dassito, tasmā tassattho evaṃ veditabbo – **abhuggatoti** abhibhavivā uggato, anaññasādhāraṇaguṇe ārabha pavattattā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā pavattoti vuttaṃ hoti. Kinti saddo abhuggatoti āha **“itipi so bhagavā”**tiādi. Ito paraṃ pana īdisesu thānesu yattha yattha pāḷipāṭhassa attho vattabbo siyā, tattha tattha “pāḷiyam panā”ti vatvā atthaṃ dassayissāma, idāni tattha padayojanāpubbakaṃ atthaṃ dassento āha **“itipi so bhagavātiādīsu pana ayam tāva yojanā”**tiādi. **So bhagavāti** yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjivā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. Bhagavāti hi idam satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netam nāmaṃ mātarā kata”ntiādi (mahāni. 84). Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. Yathā kammaṭṭhānikena “araha”ntiādīsu navasu thānesu paccekaṃ itipisaddam yojevā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ buddhaguṇasamkittakenapīti dassento **“itipi arahaṃ itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavā”**ti āha. Evañhi satī “araha”ntiādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākaṭā paññātā buddhaguṇā, te nānapakāro vibhāvītā honti. “Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ taccha”ntiādīsu (dī. ni. 1.6) viya hi idha **iti**-saddo āsannapaccakkhāraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesam guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññūjātikānaṃ paccakkhāni hontīti tāni saṃkittentena viññūnā cittassa sammukhībhūteneva katvā saṃkittetabbānti dassento **“iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti”**ti āha.

“Suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ, suttānurūpaṃ paridīpayanti”ti heṭṭhā vuttatā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.125-128) sabbākāro saṃvaṇṇitampi atthaṃ idhāpi vitthāretvā dassetukāmo tattha payojanamāha “**idāni vinayadharāna**”ntiādi. Tattha **cittasampahaṃsanatthanti** cittasantosanatthaṃ, cīttappasādaajanatthanti vuttaṃ hoti. “Ārakattā”tiādisu **ārakattā**ti suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattā**ti viddhaṃsitattā. **Paccayādinanti** cīvarādīpaccayānañceva pūjāvisesānañca.

Idāni yathāvuttamevatthaṃ vibhāvento āha “**ārakā hi so**”tiādi. Dūrattā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkamaṃsagataṃ dūrabhāvaṃ dassento “**suvidūravidūre ṭhito**”ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūre ṭhitoti attho. So panassa kilesehi dūre ṭhitabhāvo, na padesavasena, atha kho tesam sabbaso pahīnattāti dassento āha “**maggena kilesānaṃ viddhaṃsitattā**”ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ “**savāsanāna**”nti. Na hi ṭhapetvā bhagavantaṃ aññe saha vāsānāya kilese pahātuṃ sakkonti. Etena aññehi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā panāyaṃ vāsānā nāma? Pahīnakilesassaṃ appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanissito sāmattiyaṃviseso āyasmato pilindavacchassa vasalasaṃmudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana “ārakā”ti vutte “kilesehi”ti ayamattho labbhatīti sāmāññacodanāya visese avatṭhānato visesatthina ca visesassa anupayujjitabbato “ārakāssa honti pāpākā akusalā dhammā”tiādinī (ma. ni. 1.434) suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha ā-kārassa rassattaṃ, **ka-kārassa** ca hakāraṃ sānusāraṃ katvā niruttinayena “araha”nti padasiddhi veditabbā. Yathāvuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idamettha vuccati –

“So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenārahaṃ mato”ti. (visuddhi. 1.125);

Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo**. Arīnaṃ hatattā arihāti vattabbe niruttinayena “**araha**”nti vuttaṃ. Etthāpi yathāvuttassatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ veditabbāṃ –

“Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
Paññāsathena nāthena, tasmāpi arahaṃ mato”ti. (visuddhi. 1.126);

Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlāvayavabhūtaṃ anto bahi ca samavatṭhitaṃ avijjābhavataṇhādāvayanti vuttaṃ “**avijjābhavataṇhāmāyanābhī**”ti. Nābhiyā nemiya ca sambaddhaarasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmarāṇehi sambaddhā puññābhisaṅkhāraapuññābhisaṅkhāraāneñjābhisaṅkhārāti vuttaṃ “**puññādiabhisaṅkhārā**”nti. Tattha tattha bhava pariyaṇṭabhāvena pākātaṃ jarāmarāṇanti taṃ nemiṭṭhāniyaṃ katvā āha “**jarāmarāṇanemi**”ti. Yathā rathacakkappavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkappavattiyā āsavaṃsamudayoti āha “**āsavaṃsamudayamāyena akkhena vijjhivā**”ti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇatā āsavaṃsamudayo. Yathāha “āsavaṃsamudayā avijjāsamudayo”ti (ma. ni. 1.103). Vipākakāṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmīṃ **tibhavarathe**. Attano paccayehi samaṃ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṃ**. Ādirahitaṃ kālaṃ pavattatīti katvā **anādikālapavattaṃ**.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti. (visuddhi. 2.619; dī. ni. aṭṭha. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199) –

Evaṃ vuttasaṃsārova **saṃsāracakkaṃ**. **Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa nāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne kāle vā. Bodhīti paññā, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti **bodhimaṇḍo**. **Vīriyapādehīti** saṃkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakkiccatāya dvidhā pavatteti attano vīriyasāṅkhātehi pādehi. **Sīlpathaviyanti** paṭiṭṭhānaṭṭhena sīlameva pathavī, tassaṃ. **Paṭiṭṭhāyāti** sampādanavasena paṭiṭṭhahitvā. **Saddhāhatthenāti** anavajjadhammādānasādhanato saddhāva hattho, tena. **Kammakkhayakaranti** kāyakammādiḥhedassa sabbassapi kammaṃsa khayakaraṇato kammakkhayakaraṃ. **Ñāṇapharasunti** samādhisīlāyaṃ sunisitaṃ maggañāṇapharasuṃ gahetvā.

Evaṃ “arānaṃ hatattā”ti ettha vuttaṃ arasāṅkhātaṃ saṃsāraṃ cakkaṃ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṃ katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi taṃ dassetuṃ “**atha vā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **anamataggasaṃsāra**vattanti anu anu amataggaṃ aviññātapubbakoṭikaṃ saṃsāraṃmaṇḍalaṃ. **Sesā dasa dhammā**ti saṅkhārādayo jātipariyosānā dasa dhammā. Kathaṃ tesam saṅkhārādīnaṃ arabhāvoti āha “**avijjāmūlakattā jarāmarāṇapariyantattā cā**”ti. Tattha avijjā mūlaṃ padhānakāraṇaṃ yesam saṅkhārādīnaṃ te avijjāmūlakā, tesam bhāvo **avijjāmūlakattaṃ**. Jarāmarāṇaṃ pariyaṇṭaṃ pariyaṇṭabhūtaṃ etesanti jarāmarāṇapariyaṇṭā, saṅkhārādayo dasa dhammā. Tesam bhāvo **jarāmarāṇapariyantattaṃ**. Saṅkhārādījātipariyosānānaṃ dasadhammānaṃ avijjāmūlakattā jarāmarāṇapariyosānattā cāti attho, nābhībhūṭāya avijjāya mūlato nemibhūṭena jarāmarāṇena antato saṅkhārādīnaṃ sambandhattāti adhippāyo.

Dukkhadīsūti dukkhasamudayanirodhamaggesu. **Aññāṇanti** nāṇappaṭipakkhattā moho aññāṇaṃ, na pana nāṇato aññāṇaṃ, napi nāṇassa abhāvamattaṃ. Tattha dukkhadīsū aññāṇaṃ yathāsabhāvappaṭivedhāppadānato tappaṭicchādanavaseneva. Ettha hi kiñcāpi ṭhapetvā lokuttarasaccadvayaṃ sesatṭhānesu ārammaṇavasenaṃ avijjā uppajjati,

evaṃ santepi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkhaṇaṃ paṭivijjhitaṃ na deti, tathā samudayaṃ nirodhaṃ magganti.

Dukkanti cettha dukkhaṃ ariyasaccaṃ adhippetanti taṃ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappatiṭṭhādikañca avijjāṃ tidhā katvā avijjāpaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādike paṭipāṭiyā dassento “**kāmabhava ca avijjā**”tiādimāha. Tattha **kāmabhava ca avijjā**ti kāmabhava ādinavapaṭicchādikā avijjā. **Rūpabhava avijjā arūpabhava avijjā**ti etthāpi eseva nayo. **Kāmabhava saṅkhārānanti** kāmabhūmipariyāpannānaṃ puññāpuññasaṅkhārānaṃ, kāmabhava vā nipphādetabbā ye puññāpuññasaṅkhārā, tesam kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho. **Saṅkhārā**ti cettha lokiyakusalākusalacetanā veditabbā. **Paccayo hotīti** puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti, apuññābhisaṅkhāresu sahaajātassa sahaajātādivasena, asahaajātassa anantarasamanantarādivasena, anānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhava saṅkhārānanti** āneñjābhisaṅkhārānaṃ. **Paccayo hotīti** upanissayapaccayavaseneva. Imasmiñca panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṃ nayidha vitthārayissāma. **Itaresūti** rūpārūpabhavesu.

Tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ ghānādittayassa tattha asambhavato. **Ekassāti** manāyatanassa itaresaṃ tattha asambhavato. Iminā nayena **tiṇṇaṃ phassānanti**tiādisupi attho veditabbo. **Chabbidhassa phassassāti** cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassajivhāsamphassakāyāsamphassamanosamphassānaṃ vasena chabbidhassa phassassa. **Channaṃ vedanānanti** cakkhusamphassajā vedanā, tathā sotasamphassajā ghānasamphassajā jivhāsamphassajā kāyasamphassajā manosamphassajā vedanāti imāsaṃ channaṃ vedanānaṃ. **Channaṃ taṇhākāyānanti** rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhāti imesaṃ channaṃ taṇhākāyānaṃ. **Tattha tattha sā sā taṇhāti** rūpataṇhādibhedā tattha tattha kāmabhavādīsu uppajjanakataṇhā.

Sā taṇhādīmūlikā kathā atisaṃkhattāti taṃ upādānabhava ca vibhajitvā vitthāretvā dassetuṃ “**katha**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **kāme paribhuñjissāmīti** iminā kāmataṇhāpavattimāha, tathā **saggasampattiṃ anubhavissāmīti**tiādihi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṃ nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**kāmupādānapaccayā**”ti. **Tathevāti** kāmupādānapaccayā eva. **Brahmalokasampattinti** rūpībrahmaloke sampattiṃ. “Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmānīyaṭṭhena kāmā”ti vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā “**kāmupādānapaccayā eva mettaṃ bhāveti**”tiādi vuttaṃ. Tattha **mettaṃ bhāvetīti** mījjati siniyhatīti mettā, taṃ bhāveti vaḍḍhetīti attho. Atha vā mettā etassa atthīti mettaṃ, cittaṃ, taṃsampayuttaṃ jhānaṃ vā, taṃ bhāveti vaḍḍheti uppādeti vāti attho. **Karuṇaṃ bhāvetīti**tiādisupi iminā nayena attho veditabbo.

Sesupādānamūlikāsupīti diṭṭhupādānasīlabbatupādānaattavādupādānamūlikāsupi yojanāsu eseva nayotī attho. Tatthāyaṃ yojanā – idhekacco “natthi paraloko”ti natthikadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena ducaritaṃ caratītiādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo “asukasmiṃ sampattibhave attā ucchijjati”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṃ caratītiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo “rūpī manomayo hutvā attā ucchijjati”ti rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparopi “arūpabhava uppajjitvā attā ucchijjati”ti arūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ diṭṭhadhammanibbānavādavasenepi yojanā veditabbā. Aparo “sīlena suddhī, vatena suddhī”ti asuddhimaggaṃ “suddhimaggo”ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena ducaritaṃ caratītiādi sabbaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena “kāmabhava avijjā kāmabhava saṅkhārānaṃ paccayo hoti”tiādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggaṃ** ānetvā nigamanavasena dassento “**evamaya**”ntiādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmāsavādinā sahetukā evāti āha “**ubhopete hetusamuppannā**”ti. **Paccayapariggaheti** nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchiṇṇa gahaṇe. Nipphādetabbe bhuttaṃ. **Paññāti** kaṅkhāvitarāṇavisuddhisankhātā pakāro jānaṃ. **Dhammaṭṭhitiñānanti** tiṭṭhanti ettha phaladhammā tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, kāraṇaṃ, dhammānaṃ ṭhiti dhammaṭṭhiti, dhammaṭṭhitiyā ñānaṃ dhammaṭṭhitiñānaṃ, paccayañānanti attho, paṭiccasamuppādāvabodhoti vuttaṃ hoti. Kāmañcetta paccayapariggahaṇe paññāyeva dhammaṭṭhitiñānaṃ, saṅkhāresu pana adiṭṭhesu avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvo na sakkā daṭṭhanti “**saṅkhārā hetusamuppannā**”ti paccayuppannadhammānampi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. **Ubhopete hetusamuppannā**ti idaṃ pana ubhinnaṃ paccayuppannabhāvaṃ dassetukāmatāya vuttaṃ. Idañca dhammaṭṭhitiñānaṃ yasmā addhattaye kaṅkhāmalavitarāṇavasena pavattati, tasmā “**atītampi addhāna**”ntiādi vuttaṃ. **Etena nayena sabbapadāni vitthāretabbānīti** etena nayena “avijjā hetu”tiādinā avijjāyaṃ vuttanayena “saṅkhārā hetu, viññānaṃ hetusamuppanna”ntiādinā sabbapadāni vitthāretabbāni.

Saṃkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti **saṅkhepo**, hetu vipāko ca. Atha vā hetuvipākoti saṃkhippatīti saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññaena pana ekavacanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatim vipākoti evaṃ kālāvibhāgena cattāro jātā, tenāha “**purimasāṅkhepo cettha atīto addhā**”tiādi. Paccuppanno addhāti sambandho. **Taṇhupādānabhavaṃ gahitāva hontīti** ettha avijjāgahaṇena kilesabhāvasāmaññato taṇhupādānā gahitā, saṅkhārāgahaṇena kammabhāvasāmaññato bhavo gahito, avijjāsaṅkhārānaṃ

tehi vinā sakiccākaraṇato ca taṇhupādānabhavā gahitāva honti. Atha vā avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tathā ca vuttaṃ –

“Purimakammabhavasmim̐ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā. Nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmim̐ idha paṭisandhiyā paccayā”ti (paṭi. ma. 1.47).

Tattha (vibha. aṭṭha. 242; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.47) **purimakammabhavasminti** purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādīsu moho yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārāti** taṃ kammaṃ karoto yā purimacetaṇāyo, yathā “dānaṃ dassāmī”ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetaṇāyo, paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhāti** yā kammaṃ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamaṇaṃ upādānanti** yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “idaṃ katvā asukasmim̐ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī”tiadinā nayena pavattaṃ upagamaṇaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavoti** “taṃ kammaṃ karoto yā purimā cetanāyo”tiadinā heṭṭhā vuttasu tīsu atthavikappesu yā cetanā bhavoti vuttā, sā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

Idāni sabbepe avijjādayo dhamme dvīhi vaṭṭehi saṅgahetvā dassetukāmo āha “**ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭa**”nti. Ettha ca nippariyāyato saṅkhārā bhavo ca kammaṃ, avijjādayo pana kammasaṃhāyātāya kammasarikkhakā tadupakārakā cāti kammanti vuttā. Avijjādayo hi vipākadharmadhammatāya kammasarikkhakā sahaṃjātaḷoṭiyā upanissayaḷoṭiyā ca kammassa ca upakārakā. Kammameva ca aññamaññasambandhaṃ hutvā punappunaṃ parivattanaṭṭhena kammavaṭṭaṃ. **Viññāḷadayo pañcāti** viññāḷadayo vedanāpariyantā pañca etarahi idāni imasmim̐ attabhāveti vuttaṃ hoti. **Avijjāsaṅkhārā gahitāva hontīti** etthāpi pubbe viya kilesakammabhāvasāmaññato taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitā, bhavaggahaṇena saṅkhārā gahitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā bhavaggahaṇena tassa pubbabhāgā taṃsampaṃyuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampaṃyuttā yāya vā mūlho kammaṃ karoti, sā avijjāva hotīti taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva honti. Teneva vuttaṃ –

“Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmim̐ āyatim̐ paṭisandhiyā paccayā”ti (paṭi. ma. 1.47).

Tattha **idha paripakkattā āyatanānanti** paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesam̐ heṭṭhā vuttanayameva.

Viññāḷanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ jāṭijarābhaṅgavatthā jāṭijarāmarāṇanti vuttāti avatthānaṃ gahaṇena avatthāvantā gahitāva honti tadavinābhāvatoti āha “**jāṭijarāmarāṇapadesena viññāḷadīnaṃ niddiṭṭhattā**”ti. **Apadesenāti** jāṭijarāmarāṇaṃ kathanena. **Imeti** viññāḷadayo. **Āyatim̐ vipākavaṭṭanti** paccuppannahetuto bhāvīnaṃ anāgatānaṃ gahitattā. **Teti** avijjādayo. **Ākārato**ti sarūpato avuttāpi tasmim̐ tasmim̐ saṅgahe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsiyantīti ākārā, atītahetuādīnaṃ vā pakārā ākārā. Tato ākārato. **Vīsatividhā hontīti** atīte hetupañcākādībhedaḷo vīsatividhā hontīti.

Saṅkhāraviññāḷānañcetta antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalassa sambandhabhūto eko sandhī, tathā bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhī. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha “**catusaṅkhepa**”ntiadi. **Sabbākārato**ti idha vuttehi ca avuttehi ca paṭiccasamuppādavibhaṅge anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātīti** avabujjhati. **Passatīti** dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. **Aññāti paṭivijjhatīti** tesam̐yeva vevacanaṃ. **Tanti** taṃ jānanaṃ. **Ńātāṭṭhenāti** yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenāti** aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ, taṃ dassetaṃ “**iminā**”tiadi vuttaṃ. Tattha **te dhammeti** te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṃ Ńatvāti** mahāvajirañāṇena yāthāvato jānītvā. **Nibbindantoti** balavavipassanāya nibbindanto. **Virajjanto vimuccantoti** ariyamaggehi virajjanto vimuccanto. Are hanīti sambandho. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana abhisambuddhakkaṇaṃ gahetvā vuttaṃ “hani vihāni viddhaṃsesi”ti. **Evampi arānaṃ hatattā arahanti** evam̐ imināpi pakārena yathāvuttasaṃsāracakkassa saṅkhārādiarānaṃ hatattā arahaṇaṃ. Etthedaṃ vuccati –

“Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsīnā yato;
Lokanāthena tenesa, **arahanti** pavuccatī”ti. (visuddhi. 1.128);

Aggadakkhiṇeyyattāti uttamadakkhiṇeyyabhāvato. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento “**uppanne tathāgate**”tiādimāha. “Ekekaṃ dhammakhandhaṃ ekekavihārena pūjessāmī”ti vuttepi sathhāraṃyeva uddissa katattā “**bhagavantaṃ uddissā**”tiādi vuttaṃ. **Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti** yathāvuttato aññesaṃ amahesakkhehi devamanussehi kariyamānānaṃ nātiulārānaṃ pūjāvisesānaṃ arahabhāve kā nāma kathā. **Paccayādīnaṃ arahattāpi arahanti** yathāvuttacīvarādi paccayānaṃ pūjāvisesassa ca aggadakkhiṇeyyabhāvena anucchavikattāpi arahaṃ. Imassapi atthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ vuccati –

“Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati lokanātho;
Atthānurūpaṃ arahanti loke,
Tasmā jino arahati nāmameta”nti. (visuddhi. 1.129);

Asilokabhayenāti akittibhayena, ayasabhayena garahābhayenāti vuttaṃ hoti. **Raho pāpaṃ karontī** “mā naṃ koci jaññā”ti rahasi pāpaṃ karontī. **Evamesa na kadāci karontī** esa bhagavā pāpahetūnaṃ bodhimaṇḍeyeva supphānattā kadācīpi evaṃ na karoti. Hoti cettha –

“Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino;
Rahābhāvena tenesa, araham itī vissuto”ti. (visuddhi. 1.130);

Idāni sukhaggahaṇatthaṃ yathāvuttamatthaṃ sabbampi saṅgahetvā dassento āha “**hoti cetthā**”tiādi. **Kilesārīna so munī**ti ettha gāthābandhasukhatthaṃ niggaḥitalopo daṭṭhabbo, kilesārīnaṃ hatattāti attho. **Paccayādīna cārahoti** etthāpi niggaḥitalopo vuttanayeneva daṭṭhabbo.

Arahanti ettha ayamaparopi nayo daṭṭhabbo – ārakāti **araham**, suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvato? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvino appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhettaṃ bhagavatā –

“Saṅghāṭikaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasāṅkappo muṭṭhassati asampañāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto na maṃ passati”ti (itīvu. 92).

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṃpātāṃ satthu santikāvacarāva siyumaṃ, na te tāvatā “satthu santikā”ti vattabbā, tathā sathhāpi nesaṃ. Iti asappurisānaṃ ārakā dūreti arahaṃ. Tenedaṃ vuccati –

“Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayaṃ narā;
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenārahaṃ mato”ti.

Tathā ārakāti **araham**, āsannabhāvato attho. Kuto pana āsannabhāvato? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

“Yojanasate cepi me, bhikkhave, bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto apaduṭṭhamanasāṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo, atha kho so santikeva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu passati, dhammaṃ passanto maṃ passati”ti (itīvu. 92).

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasatantarikāpi hontī, na tāvatā te “satthu dūracārino”ti vattabbā, tathā sathhāpi nesaṃ. Iti sappurisānaṃ ārakā āsanneti arahaṃ. Tenedaṃ vuccati –

“Ye sammā paṭipajjanti, suppañītādhimuttikā;
Ārakā tehi āsanne, tenāpi araham jino”ti.

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anattaṃ āvahanti, nibbānagāminiyā paṭipadāya ekaṃseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṃ parahitañca paripūretumaṃ sammā paṭipajjantehi sādhuhi dūrato rahitabbā pariccajittabbā pahātābbāti rahā nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā susamucchinnā. Yathāha –

“Tathāgatassa kho, brāhmaṇa, rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālavatthukatā anabhāvaṃkatā āyatim anuppādadhammā”ti (pārā. 9).

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṃ akārādesaṃ katvā “**araha**”nti vuttaṃ. Tenedaṃ vuccati –

“Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato;
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṃ** mato”ti.

Ye te sabbaso pariññātakhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhappayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **arahaṃ**. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakarāṇato satthu dhammasarīrena avirahitāva hontī. Yathāha āyasmā piṅgiyo –

“Passāmi naṃ manasā cakkhunāva,
Rattindivaṃ brāhmaṇa appamatto;
Namassamāno vivasemi rattiṃ,
Teneva maññāmi avippavāsaṃ.

“Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nāpentime gotamasāsanamhā;
Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripañño,
Sa tena teneva natohamasmī”ti. (su. ni. 1148-1149);

Teneva ca te aññaṃ satthāraṃ na uddisanti. Yathāha –

“Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti (ma. ni. 3.128; a. ni. 1.276).

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva hontī. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato tesaṃca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa rahā sādhuhi pariccajitabbatāti **arahaṃ**. Tenedaṃ vuccati –

“Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā;
Na tehi rahito hoti, nātho tenā**arahaṃ** mato”ti.

Rahoti ca gamaṇaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasaṅkhātāṃ saṃsāre gamaṇaṃ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhamṣitattā. Yathāha –

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṅca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti. (a. ni. 4.36);

Evaṃ natthi etassa raho gamaṇaṃ gatīsu paccājātīpi **arahaṃ**. Tenedaṃ vuccati –

“Raho vā gamaṇaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnajātīmaraṇo, **arahaṃ** sugato mato”ti.

Pāsaṃsattā vā bhagavā **arahaṃ**. Akkharacintakā hi pasāṃsāyaṃ arahasaddaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññaśādhāraṇato yathābhuccaguṇadhigato sadevake loke suppaṭiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṃ tasmim tasmim guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyosāpetuṃ asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā arahāṃ. Tenedaṃ vuccati –

“Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **arahaṃ** dvipaduttamo”ti.

Sabbasaṅgahavasena pana –

Ārakā mandabuddhīnaṃ, ārakā ca vijānataṃ;
Rahānaṃ suppahīnattā, vidūnaramaheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsamsā arahaṃ jinoti.

Ettāvatā ca “araha”nti padassa sabbaso attho vibhatto hoti.

Idāni **sammāsambuddhoti** imassa atthaṃ vibhajitvā dassento āha “**sammā sāmañcā**”tiādi. Tattha **sammāti** aviparītaṃ. **Sāmanti** sayameva, aparaneyyo hutvāti attho. **Sambuddhoti** hi ettha **saṃ**-saddo sayanti etassa atthassa bodhakoti daṭṭhabbo. **Sabbadhammānanti** anavasesānaṃ neyyadhammānaṃ. Kathaṃ panettha sabbadhammānanti ayaṃ viseso labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā “dikkhito na dadāti”ti. Evañca katvā atthavisesanapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. “Sammā sāmañca buddhattā sammāsambuddho”ti ettakameva hi idha saddato labbhati, “sabbadhammāna”nti idaṃ pana atthato labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ. Na hi bujjanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṃ “sabbadhamme”ti sāmāññato vuttaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**abhiññeyye dhamme**”tiādi vuttaṃ. Tattha **abhiññeyyeti** aniccādito lakkhaṇarasādito ca abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitaḥ catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddhoti** abhiññeyyabhāvato bujjihi, pubbabhāge vipassanāpaññādīhi adhigamakkhaṇe maggapaññāya aparabhāge sabbāññūtaññāñādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Pariññeyye dhammeti** aniccādivasena pariññānibbamaṃ dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātābbeti** samudayaḥ pakkiye. **Sacchikātabbeti** nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṃ pariyaḥ siddhaṃ bhedaḥ pakkihitvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānampi. Tathā hi vakkhati “cakkhu dukkhasacca”ntiādi. Uddeso ca avinichchitathaparicchadessa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddīsiyamānānaṃ atthitāmattaṃ vuccati, na paricchedito aparicchadena bahuvacanaṃ vuttaṃ yathā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti. **Sacchikātabbeti** vā phalavimuttinampi gahaṇaṃ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetābbeti** ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Teneva cāhāti** selabrāhmaṇassa attano buddhabhāvaṃ sādhetto evamāha.

Kiṃ pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṃ sādhetīti? Sādheti mahākaraṇāya aññesaṃ avisayato. Tattha “ekomhi sammāsambuddho, sabbābhībhū sabbavidūhamasmī”tiādīni (ma. ni. 2.341; mahāva. 11) suttapadāni, idameva ca “abhiññeyya”ntiādi suttapadaṃ etassa atthassa sādhaḥ. Tattha **abhiññeyyanti** iminā dukkhasaccamāha, **bhāvetābbanti** maggasaccaṃ. **Ca**-saddo panettha avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Atha vā **abhiññeyyanti** imināva pārisesaññāyena pariññeyyadhamme sacchikātabbaddhamme ca dasseti. **Tasmā buddhosmīti** yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abbaññāsīti attho. **Selasuttaṭṭhakathāyaṃ** pana idaṃ vuttaṃ –

“Abhiññeyyanti vijjā ca vimutti ca. Bhāvetābbamaṃ maggasaccaṃ. Pahātābbamaṃ samudayasaccaṃ. Hetuvacanaṃ pana phalasiddhito tesamaṃ phalāni nirodhasaccadukkhasaccānipi vuttāneva honti. Evaṃ sacchikātabbamaṃ sacchikataṃ, pariññātabbamaṃ pariññātanti idampettha saṅgahitamevāti catusaccabhāvaṃ catusaccabhāvanāphalañca vimuttiṃ dassento ‘bujjhitābbamaṃ bujjhitvā buddho jātosmī’ti yuttahetunā buddhabhāvaṃ sādheti”ti (ma. ni. aṭṭha. 2.399).

Tattha **vijjāti** maggavijjā vuttā ukkaṭṭhaniddesena. **Vimuttīti** phalavimutti. Kāmañcettha maggavijjāpi bhāvetābbabhāvena gahitā, sabbepi pana sabhāvadhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Imināva nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato hetuvacanaṃ phalasiddhi vuttāti veditabbaṃ. Nirodhassa hi sampāpanena maggassa hetubhāvo, dukkhasa nibbattanena taṇhāya samudayaḥ bhāvoti.

Evaṃ saccavasena sāmāññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi ceva khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”tiādi āradhamaṃ. **Mūlakāraṇabhāvenāti** santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammaṃ vicittabhāvaḥ hetuto saḥāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpikāti** uppādikā. **Purimataṇhāti** purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinnanti** cakkhussa taṃsamudayaṃ ca. **Appavattīti** appavattinimittaṃ. **Nirodhappajānanāti** sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhārenāti** “cakkhuṃ cakkhusamudayo cakkhunirodho”tiādinā ekekaḥ koṭṭhāsāniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato uppādanakkhandhogadhattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccasaṅgahaṃ dassetuṃ “**rūpaṇhādayo cha taṇhākāyā**”ti vuttaṃ, tasmā vattamānabhāve taṇhā khandhāriyāpannattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccaṃ. Yasmiṃ pana attabhāve sā uppajjati, tassa attabhāvassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā.

Kasiṇānīti kasiṇārammaṇikajjhānāni. **Dvattiṃsākārāti** dvattiṃsa koṭṭhāsā tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavāti** kāmaḥ bhavo rūpaḥ bhavo arūpaḥ bhavo saññābhavo asaṅkhābhavo nevasaññānāsaññābhavo ekavokāraḥ bhavo catuvokāraḥ bhavo pañcavokāraḥ bhavoti nava bhavā. Tattha bhavātīti bhavo, kāmarāgasāṅkhātena kāmena yutto bhavo, kāmasāṅkhāto vā bhavo **kāmaḥ bhavo**, ekādasa kāmāvacarabhūmiyo. Kāme pahāya rūparāgasāṅkhātena rūpena yutto bhavo, rūpasāṅkhāto vā

bhavo **rūpabhavo**, soḷasa rūpāvacarabhūmiyo. Kāmañca rūpañca pahāya arūparāgasāṅkhātena arūpena yutto bhavo, arūpasāṅkhāto vā bhavo **arūpabhavo**, catasso ārupabhūmiyo. Saññāvataṃ bhavo **saññībhavo**, saññā vā ettha bhavetha atthīti saññībhavo, so kāmabhavo ca asaññībhavamutto rūpabhavo ca nevasaññīnāsaññībhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññībhavo **asaññībhavo**, so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattassa sabbhāvato nāsaññīti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **nevasaññānāsaññībhavo**. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññā nāsaññā asmim bhaveti nevasaññānāsaññībhavo, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, ekena vā vokāro assa bhavassāti **ekavokārabhavo**, so asaññībhavo. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, catūhi vā vokāro assa bhavassāti **catuvokārabhavo**, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañcahi vā vokāro assa bhavassāti **pañcavokārabhavo**, so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. **Vokāro**ti vā khandhānametamadhivacanāṃ, tasmā eko vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavoti evamādināpettha attho veditabbo. **Cattāri jhānānīti** aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni. Vipākajjhānānaṃ vā etaṃ gahaṇaṃ. Ettha ca kusaladhammānaṃ upanissayabhūtā taṅhāsamuṭṭhāpikā purimataṅhāti veditabbā. Kiriyadhammānaṃ pana yattha te kiriyadhammā uppajjanti, tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṅhā. **Anulomatoti** ettha “saṅkhārā dukkhasaccaṃ, avijjā samudayasacca”nti iminā anukkamena yojetabbaṃ.

Anubuddhoti bujhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenā**ti yasmā sāmāññato visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kiṃ vuttanti āha “**sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā**”ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākāro aviparītaṃ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkappaṭibaddhavuttino anāvaraṇaṇāsaṅkhātassa sabbāññūtaññānaṃ adhigamo dassīto.

Nanu ca sabbāññūtaññānato aññaṃ anāvaraṇaṇānaṃ, aññathā “cha asādhāraṇaṇānāni buddhaññānāni”ti vacanaṃ virujjheyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇaṇābhāvadassanattamaṃ ekasappa ñānaṃ dvidhā vuttatā. Ekameva hi taṃ ñānaṃ anavasesasaṅkhatasaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbāññūtaññānaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissāṅgacāramupādāya anāvaraṇaṇānanti vuttaṃ. Yathāha **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.119) “sabbāṃ saṅkhatamasāṅkhatamaṃ anavasesamaṃ jānātīti sabbāññūtaññānaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇaṇāna”ntiādi. Tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetamaṃ evamicchitabbaṃ. Aññathā sabbāññūtanāvaraṇaṇānaṃ sādharmaṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñānaṃ aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇaṇānaṃ asabbadhammārammaṇābhāve yattha taṃ na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇābhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññaṃ eva anāvaraṇaṇānaṃ sabbāññūtaññānato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇaṇānanti sabbāññūtaññānameva adhippetamaṃ, tassa cādhipgamanena bhagavā sabbāññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati na sakimpeva sabbadhammāvabodhanato. Tathā ca vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.162) “vimokkhammetamaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbāññūtaññānaṃ paṭilābhā sacchikā paññanti yadidaṃ buddho”ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthāññāsamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthatā ahoṣīti.

Etthāha – kiṃ panidaṃ ñānaṃ pavattamānaṃ sakimpeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha – yadi tāva sakimpeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhatabhiddhātibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭamaṃ pekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñānaṃ visayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbāññeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñānaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti, evaṃ katvā ‘camaṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hoti”ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasaṃmutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñānaṃ siyā, tasmā sakimpeva ñānaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñānaṃ pavattatīti. Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesappaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccivā vavattāpanena sabbāññū bhagavā, tañca ñānaṃ na anumānaññaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi loke anumānañña”nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccivā vavattāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetamaṃ bhagavatā – “buddhavisayo, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādasā vighātassa bhāgī assā”ti (a. ni. 4.77). Idamaṃ panettha sannīṭṭhānaṃ – yamaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitamaṃ sakalaṃ ekadeso vā, tattha tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñānaṃ pavattati nīccasamādhānañca vikkhepābhāvato. Nātuṃ icchitassa ca sakalassa avisaṃvādhāve tassa ākaṅkappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekantenevassā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkappaṭibaddhā manasikarappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā”ti (mahāni. 69; paṭi. ma. 3.5)

vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññāthā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idametta acinteyyaṃ, ‘yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyya’nti (paṭi. ma. 3.5) evamekajjhaṃ visuṃ sakim kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Vijjhāti ettha vindiyaṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanatthēna vijjā, tamokkhandhādikassa padālanatthēnāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇatthēnapi vijjā. **Sampannattāti** samannāgatattā paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. **Tatrāti** ambaṭṭhasutte. **Manomayiddhiyāti** ettha ‘idha bhikkhu imamahā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbāṅgapaccāṅgaṃ ahīndriya’nti (dī. ni. 1.236) iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva jhānāmanena nibbattattā manomayassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma. **Cha abhiññāti** āsavakkhayañāṇena saddhiṃ iddhividhādikā pañcābhīññāyo. Tissanāṃ aṭṭhannañca vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ veneyyajjhāsavāsenaṃ dāṭṭhabbaṃ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṃ ‘idha bhikkhu saddho hoti, hirimā, ottappī, bahussuto, āradhāvīriyo, upaṭṭhitassati, paññāvā hotī’nti (dī. ni. 3.330). **Cattāri jhānānti** yāni kānīci cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha sīlādayoyeva pannarasa ‘caraṇa’nti vuttāti codanaṃ sandhāyāha ‘imeyeva hī’nti. Tena tesam sikkhattayasāṅgahato nibbānupagamane ekaṃsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgamaṃ dassento ‘yathāhā’nti. **Bhagavāti** vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ. Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ ‘tattha vijjāsampadā’nti vuttaṃ. Āsavakkhaya vijjāya sabbāññubhāvasiddhito āha ‘vijjāsampadā bhagavato sabbāññutaṃ pūretvā ṭhitā’nti. Catūsu jhānesu antogadhabhāvena caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavīhārassa yathārahaṃ tassa ca mahākaruṇāsāmaṃpattivasena asādharāṇasabhāvassa bhagavati upalabbhanato āha ‘caraṇasampadā mahākāruṇikaṃ pūretvā ṭhitā’nti. Yathā sattānaṃ anattāṃ parivajjetvā atthe niyojanaṃ paññāya vinā na hoti, evaṃ nesaṃ atthānattājanānaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṃ dassetuṃ ‘so sabbāññutāya’nti vuttaṃ. **Yathā taṃ vijjācaraṇasampannoti** ettha tanti nipātamattaṃ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno niyojeti, tathā ayanti attho. Tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā paññāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanaṃ niyyānikatāya sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṃ ‘tenassā’nti vuttaṃ. Tattha **attantapādayoti ādi**-saddena parantapaubhayantapā gahitā. Sesam suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasahanaṃ. Paññāya paradukkhaparijānaṃ, karuṇāya paradukkhapatikārārambho. Paññāya parinibbānābhīmukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayam taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ tārāṇaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccāsiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārabhīmukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati, tathā karuṇāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayam parehi abhāyanaṃ. Karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo, tena attahitāya paṭipannādisu catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugattattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugattattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravinimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsītīti dāṭṭhabbaṃ.

Idāni **sugatoti** imassa atthaṃ dassento āha ‘sobhanagamanattā’nti. ‘Gate ṭhite’nti. Gatanti vuccatīti āha ‘gamanampi hi gatanti vuccatī’nti. **Sobhananti** subhaṃ, subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha ‘**parisuddhamanavajja**’nti. Gamanañca nāma bahuvīdhanti idhādhippetāṃ gamaṇaṃ dassento ‘**ariyamaggo**’nti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti ca katvā gataṃ gamananti ca vuccatī. Idāni tasessa gamane kāraṇaṃ dassetuṃ ‘**tena hesā**’nti vuttaṃ. **Khemaṃ disanti** nibbānaṃ. **Asajjamānoti** paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itaratto. Atha vā ekāsane nisīditvā khippābhīññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamāno abajjhanto gato. Yaṃ gamaṇaṃ gacchanto sabbagamanatthaṃ āvahati, sabbāñca anuttaraṃ sampattīṃ āvahati, tadeva sobhanaṃ nāma, tena ca bhagavā gatoti āha ‘**iti sobhanagamanattā sugato**’nti sobhanattho susaddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha ‘**sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbāna**’nti. Tenāha bhagavā ‘nibbānaṃ paramaṃ sukha’nti (ma. ni. 2.215;

dha. pa. 203-204). **Sammāti** suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtaśa gamananti āha “**pahīne kileśa puna apaccāgacchanto**”ti, pahīnānaṃ puna asamudācāravasena apaccāgacchanto. Vuttamevatthaṃ āgamaṃ dassetvā vibhāvento āha “**vuttañceta**”ntiādi. **Etanti** tena tena maggena pahīnakilesānaṃ puna apaccāgamaṃ, idañca sikhāppattaṃ sammāgamaṃ, yāya āgamañipapaṭipadāya siddhaṃ, sāpi sammāgamaṃevāti evampi bhagavā sugatoti dassetuṃ “**sammā vā āgato**”tiādi vuttaṃ. **Sammāpaṭipattiyāti** sammāsambodhiyā sampāpane avipaṭipattiyāti. **Sabbalokassa hitasukhameva karontāti** etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānaṃ sabbadā hitasukhāvahabhāveneva pavattatīti dasseti. **Sassataṃ uchedanti ime ante anupagacchanto gatoti** etena paṭiccasamuppādagatiṃ dasseti. **Kāmasukhaṃ attakilamathanti ime anupagacchanto gatoti** etena ariyamaggatiṃ dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane. Nipphādetabbe sādhetabbe cetamaṃ bhūmmaṃ. **Abhūtaṃ** abhūtatthaṃ. Atthamukhena hi vācāya abhūtaṃ bhūtaṃ vā. **Atacchanti** tasseva vevacanaṃ. **Anatthasaṃhitanti** diṭṭhadhammikena samparāyikena vā anatthena saṃhitamaṃ **anatthasaṃhitamaṃ**, anathāvaṃ. Na atthoti anattho, atthassa paṭipakkho abhāvo ca, tena saṃhitamaṃ, piṣuṇavācamaṃ samphappalāpañcāti attho. Evamevtha catubbidhassapi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā silavantaṃ “dussīlo”ti, acaṇḍālādimaṃ “caṇḍālo”tiādinā bhāsamaṃassa daṭṭhabbā. Dutiyaṃ dussīlāṃ “dussīlo”ti, caṇḍālādimeva “caṇḍālo”tiādinā avinayena bhāsamaṃassa. Tatiyaṃ nerayikādikassa nerayikādi bhāva vibhāvanikathā yathā “āpāyiko devadatto nerayiko”tiādikā. Catutthī “vedavīhitena yaññavidhinā paṇātipātādikataṃ sugatiṃ āvahaṭi”ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamaṃ bhūtena pesuññupasaṃhārā kathā. Chaṭṭhā yuttapaṭṭhāne pavattitā dānaśīlādikathā veditabbā. **Evaṃ sammā gadattāti** yathāvuttaṃ abhūtaṃ vajjetvā bhūtaṃ tacchamaṃ atthasaṃhitamaṃ piyaṃ manāpaṃ tato eva sammā suṭṭhu gadanato sugato. Āpāthagamaṃ māttena kassaci appiyampi hi bhagavato vacanaṃ piyaṃ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvatā. Ettha pana da-kārassa ta-kāraṃ katvā “sugato”ti vuttanti daṭṭhabbamaṃ.

Aparo nayo – sobhanaṃ gataṃ gamaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṃ ekantena tesamaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ bhaddakaṃ. Tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhaliṭānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭīlakulataḍḍidosaviraḥitaṃ vilāśitarājamaśvasabhavāraṇamaḡarājagamaṃ kāyagamaṃ nāṇagamaṃ vipulaṇimmaḡakaraṇāśatīrīyaḡiḡuḡaviśesaḡitaḡabhinīhāto yāva mahābodhi anavajjāyatāya sattānaṃ hitasukhāvatāya ca sobhanaṃ. Atha vā sayambhūñāne sakalampi lokaṃ pariññābhisaḡamaśvasena pariñānato sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasaḡudayaṃ pahāñābhisaḡamaśvasena pajahato anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītōti sugato. Lokanirodhamaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisaḡamaśvasena sammā gato adhiḡatoti sugato. Lokanirodhagāminimaṃ paṭipadaṃ bhāvañābhisaḡamaśvasena sammā gato paṭipannaṃti sugato. Tathā yaṃ imassa sadevakaśsa lokassa diṭṭhamaṃ suṭamaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyeśitaṃ nītaṃ anuvicariṭamaṃ manasaṃ, sabbamaṃ taṃ hatthatale āmalakaṃ viya sammā paccakkhato gato abbaññāśīti sugato.

Idāni **lokavidūti** imassa atthamaṃ pakāśento āha “**sabbathā viditalokattā**”tiādi. Tatha **sabbathāti** sabbappaḡarena, yo yo loko yena yena pakāśena veditabbo, tena tena pakāśenāti attho. Te pana pakāśe dassetuṃ “**sabhāvato**”tiādi vuttaṃ. Tatha **sabhāvatoṭi** dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha “saḡkhittena pañcupādāñakkhandhā dukkhā”ti. **Samudayatoti** yato samudeti, tato taṇhāditō. **Nirodhatoti** yatha so nirujjhati, tato viśāñkhāro. **Nirodhūpāyatoti** yena vidhinā so nirodho pattabbo, tato ariyamaggato itō aññassa pakāśassa abhāvā. Iti “sabbathā lokaṃ avedī”ti vatvā tadatthasādhakaṃ suttaṃ dassento “**yatha kho, āvuso**”tiādimāha. Idañca suttaṃ “yatha kho, bhante, na jāyati...pe... na upapajjati, sakkā nu kho so, bhante, gamaṃena lokassa antō nātuṃ vā daṭṭhumaṃ vā paḡuṇituṃ vā”ti (saḡ. ni. 1.107; a. ni. 4.45) okāśalokassa gatiṃ sandhāya rohitadevaḡuttena puṭṭho bhagavā abhāśi. Tatha **na jāyatīti**ādinā ujukaṃ jātiādinī paṭikkhipitvā **na cavati na upapajjati**ti padadvayena aparāparaṃ cavanupaḡatānaṃ paṭikkhipati. Keci pana “na jāyatītiādi ḡabbhaseyyakādivasena vuttaṃ, itaraṃ opaḡātīkavaśenā”ti vadanti. **Tanti** jātiādiraḡitaṃ. **Gamanenāti** padaśā gamaṃena. **Lokassaṃtanti** sañkhāralokassa antabhūtaṃ nibbānaṃ. **Nāteyyanti** jānitabbaṃ. **Daṭṭheyanti** daṭṭhabbaṃ. **Patteyyanti** pattaḡabbaṃ. “Nātaṃ yaṃ diṭṭhāyaṃ pattaṃ”ti vā paṭṭho, tatha gamaṃena lokassaṃtaṃ nātaṃ ayaṃ diṭṭhā ayaṃ pattaṃ ayanti na vadāmīti attho. **Ayanti** nibbānatthiko.

Kāmaṃ padaśā gamaṃena gantvā lokassaṃtaṃ nātuṃ daṭṭhumaṃ pattaṃ vā na sakkā, api ca parimitapaṭicchinnaṭṭhāne taṃ paññāpetvā dasseḡīti dassento “**api cā**”tiādimāha. Tatha **byāmaḡatte kaḡevareti** byāmaḡamaṇe attabhāve. Iminā rūpakkhandaṃ dasseti. **Sasaññimhīti** saññāya saḡite. Iminā saññāśīsenā vedanādayō tayo khandhe dasseti saññāśaḡitattā eva. **Samanaketi** saviññāñaketi attho. Iminā viññāñakkhandhamaṃ dasseti, aviññāñake pana utusaḡuṭṭhānarūpaśamudāyamaḡatte paññāpetuṃ na sakkāti adhippāyo. **Lokanti** khandhādilokaṃ. **Lokanirodhanti** tassa lokassa nirujjanaṃ nibbānaṃ vā. Nibbānampi hi khandhe paṭicca paññāpanato saṃraśmiṃyeva paññāpeti. Adesaḡpi hi taṃ yeśamaṃ nirodho, teśamaṃ vaśena deśatopi upacāravaśena niddiśiyati yathā “caḡkkuṃ loke piyaḡuḡamaṃ sātāruḡamaṃ, etthesā taṇhā pahīyamaṃā pahīyati, ettha nirujjhamāñā nirujjhati”ti (dī. ni. 2.401; ma. ni. 1.134; vibha. 204).

Gamanenāti pakatīkaḡamaṃena. **Lokassaṃtōti** sañkhāralokassa antō antakiriyaṃ hetubbūtaṃ nibbānaṃ. **Kudācananti** kadācīpi. **Appatvāti** aḡgaḡaggena anadhīgantvā. **Pamocananti** paḡutti niśaraṇamaṃ. **Tasmāti** yasmā

lokantaṃ appatvā vaṭṭadukkhatto mutti natthi, tasmā. **Haveti** nipātamattaṃ. **Lokavidūti** sabhāvādito sabbāṃ lokāṃ vijānanto. **Sumedhoti** sundarapañño. **Lokantagūti** pariññābhisamayena lokāṃ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggābrahmacariyassa pariniṭṭhitattā **vusitābrahmacariyo**. Sabbesaṃ kilesānaṃ samitattā catusaccadhammānaṃ vā abhisamitattā **samitāvī**. **Nāsīsattī** na pattheti, yathā imaṃ lokāṃ, evaṃ parañca lokāṃ nāsīsati appaṭisandhikkattā.

Evaṃ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvādito dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ “**api ca tayo lokā**”tiādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho santāno ca **sattaloko**. Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyati ettha kusalākusalāṃ tabbipāko cāti loko. Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho santāno ca **okāsaloko** lokīyanti ettha jaṅgamā thāvarā ca tesañca okāsabhūtoti katvā. Tadādhāratāya hesa “bhājanaloko”tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikāti** paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhārasaddo “āyamāhāro anuppannaṃ vā kāmaccandassa uppādāyā”tiādīsu (saṃ. ni. 5.232) viya. Evañhi “sabbe sattā”ti iminā asaṅghasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikāti nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha “**āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo**”ti.

Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṃ doso. Kasmā pana bhagavā katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desetī? Desanāvīlasato veneyyājñāsāyato ca. Desanāvīlasappattā hi buddhā bhagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desenti. Ye vā pana veneyyā sāsanaṃkamaṃ anotiññā, tesāṃ puggalādhiṭṭhānaṃ desanaṃ desenti. Ye ca otiññā, tesāṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. Sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā desanā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārīgottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamāṇikā, pacchimā dhammānusārīgottānaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ vasena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā. Iti bhagavā taṃ taṃ viśesaṃ apekkhitvā tattha tattha duvidhaṃ desanaṃ desetīti veditabbaṃ.

Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena “attā loko”ti parikkappaṇā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisaṃyāti āha “**sassato lokoti vā asassato lokoti vāti āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo**”ti. **Yāvatā candimasūriyā pariharantīti** yattake thāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti virocamaṇāti** tesāṃ paribbhamaneneva tā tā disā pabhassarā hutvā virocanti. Atha vā **disāti** upayogabahuvacanaṃ, tasmā sayāṃ virocamaṇā candimasūriyā yattakā disā bhanti sobhenti obhāsayaṇtīti attho. **Tāva sahasadhā lokoti** tattakena pamāṇena sahasappakāro okāsaloko, sahasalokadhātuyoti attho. “Tāvasahassavā”ti vā pāṭho, tāva tattakaṃ sahasaṃ assa atthīti tāvasahassavā. **Etthāti** sahasalokadhātusaṅkhāte loke.

Tampīti tividhampi lokāṃ. **Sabbathā vedīti** sabbappakāro paṭivijjhi. Kathaṃ paṭivijjhi āha “**tathā hi**”tiādi. **Tathā hissāti** imassa “sabbathā vidito”ti etena sambandho. **Assāti** anena bhagavatā. **Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti** yāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhāraṇaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokāti**ādīsipi imināva nāyena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āhāraṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaḥaladhāmmānampi lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha lokoti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇārahitaṇaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā.

Tisso vedanāti sukhadukkhaupekkhāvasena. **Cattāro āhāratī** kabalīkārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāro cattāro āhāra. Tattha kabalīkārāhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharatīti āhāro. Phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manosañcetanā tīsu bhavesu paṭisandhiṃ āharatīti āhāro. Viññāṇaṃ paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharatīti āhāro. Upādānaṃ āramaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Cha ajjhātikāni āyatanāni** cakkhāyatanādimānāyatanapariyāntāni. **Satta viññāṇaṭṭhitīyoti** nānattakāyā nānattasaññīno, nānattakāyā ekattasaññīno, ekattakāyā nānattasaññīno, ekattakāyā ekattasaññīno, heṭṭhimā ca tayo āruppāti imā satta “viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitīyo”ti vuccanti. Tattha nānattaṃ kāyo etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti nānattakāyā, nānattasaññā etesaṃ atthīti nānattasaññīno. Iminā nāyena sesapadesupi attho veditabbo.

Sabbe manussā (dī. ni. aṭṭha. 2.127; a. ni. aṭṭha. 3.7.44-45) chakāmāvacarā ca devā ekacce ca vinipātikā “**nānattakāyā nānattasaññīno**”ti vuccanti. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṅghānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi katthaci yamakabhātarō vaṇṇena vā saṅghānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasiṭṭhānādivasena vaseso hotiyeva, paṭisandhisaññā ca nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahētukāpi hoti, tasmā sabbepi manussā nānattakāyā nānattasaññīno. Chakāmāvacaradevesu ca kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītādivaṇṇo, paṭisandhisaññā ca nesaṃ duhetukāpi tihetukāpi hoti, tasmā tepi nānattakāyā nānattasaññīno. Ekacce vinipātikā pana catuapāyavinimuttakā uttaramātā, piyaṅkaramātā, dhammaguttāti evamādayo daṭṭhabbā. Etesañhi odātakaāḷamaṅguracchavisāmaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghādivasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukaduhetukāhetukavasena paṭisandhisaññāpi, te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaḥāsacchādanā dukkhaṭṭhitā viharanti, ekacce kālapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti vinipātikāti vuttā satipi devabhāve

dibbasampattiyā abhāvato. Ye panettha tihetukā, tesam dhammābhisamayopi hoti. Piyankaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā –

“Mā saddaṃ kari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati;
Apica dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

“Pānesu ca saṃyamāmasa, sampajānamusā na bhaṇāmase;
Sikkhema susīlyamattano, api mucceṃa piṣācayoniya”’ti. (saṃ. ni. 1.240) –

Evam puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiṃ phalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā. Evamimepi kāyassa ceva paṭisandhisaññāya ca nānattā “nānattakāyā nānattasaññino”’tveva saṅkhyāṃ gacchanti.

Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmasaṅkhātā pana hīnamajjhimaṇṭabhedabhinnena paṭhamajjhānena nibbattā brahmakāyikā ceva catūsu apāyesu sattā ca “**nānattakāyā ekattasaññino**”’ti vuccanti. Etesu hi brahmakāyikesu brahmapurohitānaṃ kāyo brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro hoti, mahābrahmānaṃ kāyo pana brahmapurohitehi pamāṇato vipulataro hoti. Kāmañca nesam pabhāvasenapi kāyo heṭṭhimahēṭṭhimēhi ulātaro hoti, taṃ pana idha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ parittasubhādīnañca kāye satipi pabhāvematte ekattavaseneva vavatthapīyātīti “ekattakāyā”’tveva te vuccanti. Evamime brahmakāyikā kāyassa nānattā paṭhamajjhānavipākavasena pana paṭisandhisaññāya ca ekattā nānattakāyā ekattasaññino. Yathā ca te, evam catūsu apāyesu sattā. Nirāyesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayaṇaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā, peṭṭivisaṃyepi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā hontī, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā, tathā kālakañcīkā asurā. Api cettha dīghapīṭṭhikapeṭā nāma saṭṭhiyojanikāpi hontī, paṭisandhisaññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi “nānattakāyā ekattasaññino”’tveva saṅkhyāṃ gacchanti.

Dutiyajjhānabhūmikā pana parittābhā appamāṇābhā ābhassarā “**ekattakāyā nānattasaññino**”’ti vuccanti. Nesañhi sabbesam kāyo ekappamāṇova hoti, paṭisandhisaññā pana dutiyatīyajjhānavipākavasena nānā hoti.

Parittasubhā appamāṇasubhā subhakiṇhā pana tatiyajjhānabhūmikā **ekattakāyā ekattasaññino**. Tesam vuttanayena kāyassa ceva catutthajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekattā. “Vehapphalāpi imaṃyeva catutthaviññāṇaṭṭhitim bhajanti kāyassa ceva pañcamajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekarūpattā. Suddhāvāsā pana apunārāvattanato vivaṭṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā. Kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti, soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppajjantesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā hontī, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim, na sattāvāsam bhajantī”’ti vadanti. Mahāsīvathero pana “na kho pana so sārīputta āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvūṭṭhapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī”’ti (ma. ni. 1.160) iminā suttena “suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim catutthasattāvāsam bhajantī”’ti vadati, taṃ appaṭibhāyattā suttassa anuññātaṃ. Tasmā asaṅkhasattam apanetvā parittasubhādīsū akaniṭṭhapariyosānāsū navasū bhūmīsū sattā “ekattakāyā ekattasaññino”’ti gahetabbā.

Asaññasattā pana viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti. Tathā hi anuppanne buddhe titthāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikkammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya “dhī cittaṃ, dhī cittaṃ, cittaṃ nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhabandhādīpaccaṃ dukkhaṃ uppajjati, citte asati nattheta”’nti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnājjhānā kālaṃ katvā rūpapaṭisandhivasena asaṅkhabhave nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke pañihito ahoṣi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni ṭhito vā nisinnō vā nipanno vā hoti. Evam cittavirāgabhāvanāvasena tesam tattha viññāṇuppatti na hotīti viññāṇābhāvato viññāṇaṭṭhitim te na bhajanti. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana yattheva saññāya, evam viññāṇassapi sukhumattā viññāṇaṭṭhitīsū saṅgahaṃ na gacchati. Tañhi saññāya viya viññāṇassapi saṅkhārāvasasukhumabhāvappattattā paribyattaviññāṇakiccābhāvato neva viññāṇaṃ, na ca sabbaso aviññāṇaṃ hotīti nevaviññāṇā nāvīññāṇaṃ, tasmā paripphuṭavīññāṇakiccavantīsū viññāṇaṭṭhitīsū saṅgahaṃ na gacchati. Tasmā vinipātikehi saddhiṃ chakāmāvacaradevā manussā ca nānattakāyā nānattasaññino, paṭhamajjhānabhūmikā apāyasattā ca nānattakāyā ekattasaññino, dutiyajjhānabhūmikā ekattakāyā nānattasaññino, tatiyajjhānabhūmikā asaṅkhasattam vajjetvā sesā catutthajjhānabhūmikā ca ekattakāyā ekattasaññinoti imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo nevasaññānāsaññāyatanaṃ vajjetvā ākāsañcāyatanādīheṭṭhimārūppattayena saddhiṃ “satta viññāṇaṭṭhitiyo”’ti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasamsā sukhaṃ dukkhanti ime aṭṭha lokassa dhammattā lokadhammā. Ime hi satta lokassa avassamabhāvino dhammā, tasmā etehi vinimutto nāma koci satto natthi. Te hi aparāparaṃ kadāci lokaṃ anupatanti, kadāci te loko ca anupatati. Vuttampi cetam “aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattati”’ti (a. ni. 8.6). Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi, tāni eva vā laddhabbato **lābho**. Tadabhāvo **alābho**. Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Evam **yasā**dīsupi tabbisaya anurodhavirodhānaṃ gahaṇaṃ veditabbam. Lābhe pana āgate alābho āgatoyeva hotīti lābho ca alābho ca vutto. **Yasā**dīsupi eseva nayo. Tathā ca lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya lābhādīsū anurodhe sati

alābhādīsu virodho laddhāvasaro eva hoti.

Nava sattāvāsāti heṭṭhā vuttasattaviññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthāruppehi saddhiṃ “nava sattāvāsā”ti vuccanti. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā, nānattakāyanānattasaññātibhedā sattanikāyā. Te hi sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā “rukkhe sakhā”ti. Suddhāvāsānampi sattāvāsaggahaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Dasāyatanānīti arūpasabhāvaṃ manāyatanāṃ rūpārūpādīmissakaṃ dhammāyatanañca ṭhapetvā kevalaṃ rūpadhammānaṃveva vasena cakkhāyatanādayo pañca, rūpāyatanādayo pañcāti dasāyatanāni vuttāni, manāyatanadhammāyatanehi pana saddhiṃ tāniyeva “**dvādasāyatanānī**”ti vuttāni.

Kasmā panettha cakkhādayo “āyatanānī”ti vuccanti? Āyatanato (vibha. aṭṭha. 154) āyanaṃ vā tananato āyatassa ca nayanato āyatanāni. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasiḥ dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ ativiya āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanti pavattayanti, tasmā “āyatanānī”ti vuccanti. Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanāni. Tathā hi loke “issarāyatanāṃ vāsudevāyatana”ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. “Suvanṇāyatanāṃ rajatāyatana”ntiādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”tiādīsu (a. ni. 5.38) samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana”ntiādīsu sañjātideso. “Tatra tatveva sakkhibhābataṃ pāpuṇāti sati satīāyatane”tiādīsu (ma. ni. 3.158; a. ni. 3.102; 5.23) kāraṇaṃ āyatananti vuccati. Cakkhuādīsu ca te te cittacetasiḥ dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo tesam nivāsaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayova nesam ākaro. Tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato cakkhādayova nesam samosaraṇaṭṭhānaṃ. Tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhādayova nesam sañjātideso. Cakkhādīnaṃ abhāve abhāvato cakkhādayova nesam kāraṇanti yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti cakkhāyatanāṃ. Evaṃ sesānīpi.

Imāneva pana dvādasāyatanāni cakkhuvīññāṇādichaviññāṇehi saddhiṃ **aṭṭhārasa** vidahanādito “**dhātuyo**”ti vuccanti. Tathā hi cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātūti vuccati. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavattitāva hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīṃ, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti, bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyanti dhārīyanti, dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca kāraṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvīdhīyati, tathāvihitañca taṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyati, tasmā “dhātuyo”ti vuccanti. Api ca yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamano silādayo selāvayavā “dhātuyo”ti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ṇāṇaṇeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasāññitādīsu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā vedītabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnaṃ hete cakkhādayoti. Api ca **dhātūti** nijjīvamattasetaṃ adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”tiādīsu (ma. ni. 3.343) jīvasaññāsamūhananattam dhātudesanamakāsi. Tasmā nijjīvaṭṭhenapi dhātuyoti vuccanti.

Ettha ca “āhāraṭṭhītikā”ti paccayāyattavuttitāvacaṇena saṅkhārānaṃ aniccatā, tāya ca “yadanīcaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15) vacanato dukkhānattatā ca pakāsītā hontīti tīṇīpi sāmāññalakkhaṇāni gahītāni. **Nāma**nti cattāro arūpīno khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpa**nti bhūtopādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavīdayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahītā. Taggahaṇeneva ye te savisesā kusalādayo hetuādayo ca, tepi gahītā eva hontīti āha “**īti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito**”ti.

Evaṃ saṅkhāralokassa sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni satta lokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassento “**yasmā panesā**”tiādīmāha. Tattha **āsayaṃ jānātīti** āgamma cittaṃ seti etthāti āsayo migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṃ aññāthā pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadīṭṭhīdivasena catubbidho. Vuttañca –

“Sassatucchedadīṭṭhī ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ṇānaṃ, etaṃ āsayasaddita”nti.

Tattha sabbadīṭṭhīnaṃ sassatucchedadīṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi dīṭṭhīgatikā sattā imā eva dve dīṭṭhīyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti (saṃ. ni. 2.15). **Atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **natthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsayo, vivaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti yathābhūtañānanti duvidho āsayo. Tattha “anulomikā khanti vipassanāñānaṃ, yathābhūtañānaṃ pana maggañāna”nti **sammohavinodaniyā** vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ (vibha. aṭṭha. 815) vuttaṃ. Taṃ catubbidhampi sattānaṃ āsayam jānāti, jānanto ca tesam dīṭṭhīgatānaṃ tesañca ṇāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetam –

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmasayo kāmadhimutto’ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammasayo nekkhammadhimutto’”tiādi (paṭi. ma. 1.113).

Anusayaṃ jānāṭī anu anu sayantīti anusayā, anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajantīti attho. Etena nesam kāraṇalābhe uppajjanārahataṃ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke pana te? Kāmarāgādayo satta anāgatā kilesā, atīṭā paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammaṇaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi, taṃ sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena pavattamānaṃ jānāti.

Caritaṃ jānāṭī ettha caritanti sucaritaduccaritaṃ. Tañhi **viḥaṅge** (vibha. 814 ādayo) caritaniddese niddiṭṭhaṃ. Atha vā caritanti cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivittakavasena cha mūlacariyā, tasmaṃ ariyānto antarabhedo, saṃsaggabhedo pana tesatṭhividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato saṃkilesato vodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārena jānāti.

Adhimuttiṃ jānāṭī ettha adhimuttīti ajjhāsayaadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttike eva. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto hontī, saddhivihārikā sīlavanto hontī, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sārūppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārūppabhikkhū, itare asārūppā, tepi na ācariyupajjhāyeva upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti. Tipiṭakacūlābhayaṭṭhāro kira nāgadīpe cetiyavandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito therena ca saddhiṃ eko asārūppabhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asārūppabhikkhu atthi, bhikkhusaṅghesu gāmaṃ osarantesu te ubho janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṃ santepe ekato hutvā hasitvā kathamānā aṭṭhaṃsu. Thero disvā “sammāsambuddhena jānitvā **dhātusamuttamaṃ** (saṃ. ni. 2.85 ādayo) kathita”nti āha. Evamaṃ hīnādhimuttikādīnaṃ aññamaññopasevanādīniyamikā ajjhāsayaadhātu ajjhāsayaabhāvo adhimuttīti vuccati, taṃ adhimuttiṃ jānāti. “Imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā. Tatthāpi imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā”tiādinā paṭivijjhati. Adhimuttiyā pana tikkhamudubhāvādikō indriyānaṃ tikkhamudubhāvādinā veditabbo.

Apparajakkheti paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rāgādirajaṃ etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkheti** etthāpi eseva nayo, ussadarāgādirajā mahārajakkhā. **Jānāṭī** “imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo”tiādinā apparajakkhādike jānāti.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriyeti** mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Ubhayaṭṭhāpi upanissayabhūtiindriyāni adhippetāni. **Svākāreti** sunderākāre, kalyāṇapakatike vivaṭṭajjhāsāyepi attho. Yesam vā āsayādayo ākāra koṭṭhāsā sunderā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā**. **Suviññāpayeti** sammattaniyāmaṃ viññāpetuṃ sukare saddhe paññavante ca, ye vā kathitaṃ kāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā hontī viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Viparītā **duviññāpayā**. **Bhabbe abhabbeti** ettha ye ariyamaggappaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahitā, te **bhabbā**. Viparītā **abhabbā**. **Tasmāti** yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi, tassa pana jānanaṃ na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṃ, bhagavato pana tampi suviditaṃ suvatthāpitameva, payoanābhāvā desanaṃ nāruḷhaṃ. Tena vuttaṃ –

“Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsum āropetvā bhikkhū āmantesi – ‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’”tiādi (saṃ. ni. 5.1121).

Evaṃ sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni okāsalokassapi tattheva viditabhāvaṃ dassento āha “**yathā ca sattaloko**”tiādi. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷanti** lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittatā “cakkavāḷa”nti vuccati. **Aḍḍhuḍḍhānīti** upaḍḍhacatutthānī, tīṇi satāni paññāsañcātī attho. **Nahutānīti** dasasahassāni. **Saṅkhātāti** kathitā. Yasmā pathavī nāmāyaṃ tiriyaṃ aparicchinnā, tasmā “**ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā**”ti bahalatoyeva paricchedo vutto. Nanu cakkavāḷapabbatehi taṃtaṃcakkavāḷapathavī paricchinnāti? Na tādāññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃhi pattānaṃ antarāḷasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantarānirayabhāvato, cakkavāḷapabbatānaṃ pana cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva, vivaṭṭakāle saṅṭhahamānāpi pathavī yathāsaṅṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṅṭhahati.

Saṅṭhitīti heṭṭhā uparito cāti sabbaso ṭhiti. **Evaṃ saṅṭhiteti** evaṃ avatṭhite. **Etthāti** cakkavāḷe. **Ajjhogāḷhoti** ogāhitvā anupavisitvā ṭhito. **Accuggato tāvadevāti** tattakameva caturāsīti yojanasatasahassāniyeva uggato. Na kevalañcetta ubbedhova, atha kho āyāmaṃvitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetamaṃ –

“Sineru, bhikkhave, pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā”ti

(a. ni. 7.66).

Sinerupabbatuttamoti pabbatesu uttamo, pabbatoyeva vā uttamo pabbatuttamo, sinerusañkhāto pabbatuttamo sinerupabbatuttamo, sinerupabbatarājāti vuttaṃ hoti. Tassa ca pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, tasmā tassa pabhāya ajjhottharantiyā pācīnadisāya samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. Dakkhiṇapassaṃ pana indanīlamañimayaṃ, tasmā dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. Pacchimapassaṃ phalikamayaṃ. Uttarapassaṃ suvaṇṇamayaṃ. Cattāro samuddāpi sinerurasmīhi eva paricchinā. Tathā hi pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamañirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavālapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā mañiphalikarasmīyo, pacchimuttarapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmīyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā suvaṇṇarajatarasmīyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavālapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, tāsaṃ rasmīnaṃ antaresu cattāro mahāsamuddā honti.

Tatoti sinerussa heṭṭhā upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenāti** upaḍḍhena upaḍḍhena. Idaṃ vuttaṃ hoti – dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva upari uggato **yugandharapabbato**, ekavīsati yojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadhāro** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhappamāṇatā vedittabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavālapādāmūlā anupubbaninno, evaṃ yāva sinerupādāmūlāti heṭṭhā sinerupamāṇato upaḍḍhappamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṃ suppatiṭṭhito, evaṃ īsadhāradāyopīti daṭṭhabbaṃ. Vuttañhettaṃ “mahāsamuddo, bhikkhave, anupubbaninno anupubbapōṇo anupubbapabbhāro”ti (cūḷava. 184; udā. 45). Sineruyugandharādīnaṃ antare **sīdantarasmuddā** nāma honti. Tattha kira udakaṃ sukhumaṃ morapattamattampi pakkhittaṃ patiṭṭhātuṃ na sakkoti sīdateva, tasmā te sīdasamuddā nāma vuccanti. Te pana vitthārato yathākkamaṃ sineruādīnaṃ accuggamasamānapamāṇāti vadanti. **Ajjhogāḷhuggatāti** ajjhogāḷhā ca uggatā ca. **Brahāti** mahantā.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sineruṃ tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, taṃ parikkhipitvā īsadhāro. Evaṃ taṃ taṃ parikkhipitvā ṭhitā “sinerussa samantato”ti vuttā. Katthaci pana “sineruṃ parikkhipitvā assakaṇṇo nāma pabbato patiṭṭhito, taṃ parikkhipitvā vinatako nāma pabbato”ti evaṃ aññoyeva anukkamo āgato. Tathā hi **nimijātake** –

“Sahassayuttaṃ hayavāhiṃ, dibbayānamadhiṭṭhito;
Yāyamāno mahārājā, addā sīdantare nage;
Disvānāmantayī sūtaṃ, ime ke nāma pabbatā”ti. (jā. 2.22.566)

Evaṃ nimimahārājena puṭṭhena mātālidevaputtana –

“Sudassano karavīko, īsadhāro yugandharo;
Nemindharo vinatako, assakaṇṇo girī brahā.
“Ete sīdantare nagā, anupubbasmuggatā;
Mahārājānamāvāsā, yāni tvaṃ rāja passasī”ti. (jā. 2.22.568-569)

Vuttaṃ.

Tattha aṭṭhakathāyaṃ idaṃ vuttaṃ –

“Ayaṃ, mahārāja, etesaṃ sabbabāhiro sudassano pabbato nāma, tadanantare karavīko nāma, so sudassanato uccataro. Ubhinnampi pana tesāṃ antare ekopi sīdantaramahāsamuddo. Karavīkassa anantare īsadhāro nāma, so karavīkato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Īsadhārassa anantare yugandharo nāma, so īsadhārato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Yugandharassa anantare nemindharo nāma, so yugandharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Nemindharassa anantare vinatako nāma, so nemindharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Vinatakassa anantare assakaṇṇo nāma, so vinatakato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Ete sīdantaramahāsamudde satta pabbatā anupaṭipāṭiyā samuggatā sopānasadisā hutvā ṭhitā”ti (jā. aṭṭha. 6.22.569).

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanasatāni ucco, ubbedhoti attho. Tattha **himavāti** himapātasamaye himayuttatāya himaṃ assa atthīti himavā, gimhakāle himaṃ vamatīti himavā. **Pabbatoti** selo. Selo hi sandhisāñkhātehi pabbehi sahitattā “pabbato”ti vuccati, pasavanādivasena jalassa sārabhūtānaṃ bhesajjādīnaṃ vatthūnaṃ giraṇato “girī”ti ca vuccati. **Yojanānaṃ sahasāni, tīṇi āyatavitthatoti** yojanānaṃ tīṇi sahasāni āyāmato ca vitthārato cāti attho, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasahassānīti vuttaṃ hoti.

Caturāsītisahasēhi, kūṭehi paṭimaṇḍitoti sudassanakūṭacitrakūṭādīhi caturāsītikūṭasahasēhi paṭimaṇḍito, sobhitoti

attho. Apicettha avuttopi ayaṃ vireso veditabbo (ma. ni. aṭṭha. 2.31; a. ni. aṭṭha. 3.8.19; su. ni. aṭṭha. selasuttavaṇṇanā) – ayaṃ himavā nāma pabbato samantato sandamānapañcasatanadivicitto, yattha āyāmaṃvitthārena ceva gambhīratāya ca paññāsa paññāsa yojanā diyadḍhayaṃjanasataparimaṇḍalā anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇḍaladaho mandākinīdaho sīhappapātadahoti satta mahāsarā paṭiṭṭhitā. Tesu **anotatto** sudassanakūṭaṃ citrakūṭaṃ kālakūṭaṃ gandhamādanakūṭaṃ kelāsakūṭaṃ imehi pañcahi pabbatehi parikkhitto. Tattha **sudassanakūṭaṃ** sovaṇṇamayāṃ dviyojanasatubbedhaṃ antovaṅkaṃ kākamukhasaṅghānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāṃ. **Citrakūṭaṃ** sabbaratanamayāṃ. **Kālakūṭaṃ** añjanamayāṃ. **Gandhamādanakūṭaṃ** sānumayāṃ abbhantare muggavaṇṇaṃ kālānusāriyādīmūlagandho candanādisāragandho saralādiphēggugandho lavaṅgāditacagandho kapiṭṭhādipapaṭikagandho sajjādirasagandho tamālādipattagandho nāgakuṅkumādipupphagandho jātiphalādiphālagandho sabbathā gandhabhāvato gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ nānappakāraosadhasaṅghannaṃ kālapakkhauposathadivase ādittamiva aṅgaram jālantaṃ ṭiṭṭhati.

Tattheva nandamūlakam (su. ni. aṭṭha. 1.35) nāma pabbhāram paccekabuddhānaṃ vasanokāso. Tisso guhāyo suvaṇṇaguhā maṇiguhā rajataguhāti. Tattha maṇiguhādvāre maṇjūsako nāma rukkho yojanaṃ ubbedhena, yojanaṃ vitthārena, so yattakāni uduke vā thale vā pupphāni, sabbāni pupphati vasesena paccekabuddhāgamanadivase, tassūparito sabbaratanamālo hoti. Tattha sammajjanakavāto kacavaram chaḍḍeti, samakaraṇavāto sabbaratanamayāṃ vālikam samaṃ karoti, siñcanakavāto anotattadahato ānetvā udakam siñcati, sugandhakarānavāto sabbesam gandharukkhaṇam gandhe āneti, ocināvakavāto pupphāni ocinivā pāṭeti, santharaṇakavāto sabbattha santharati, sadā paññāttāneva cettha āsanāni honti. Yesu paccekabuddhupādādivase uposathadivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti, ayaṃ tattha pakati. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññāttāsane nisīdanti. Tato sace tasmiṃ kāle aññepi paccekabuddhā samvījanti, tepi taṅkhaṇam sannipatitvā paññāttāsanesu nisīdanti, nisīditvā kiñciveva samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhahanti. Tato saṅghatthero adhunāgataṃ paccekabuddham sabbesam anumodanattāya “kathamadhigata”nti kammaṭṭhānaṃ pucchati, tadā so attano udānabyākaraṇagātham bhāsati. Evamidaṃ gandhamādanakūṭaṃ paccekabuddhānaṃ āvāsāṭṭhānaṃ hotīti veditabbaṃ.

Kelāsakūṭaṃ pana rajatamayāṃ. Sabbāni cetāni citrakūṭādiṇi sudassanena samānubbedhasaṅghānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Sabbāni pana puthulato paññāsajojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti. Tāni sabbāni devānubhāvena nāgānubhāvena ca ṭhassanti, nadiyo ca tesu sandanti, tam sabbampi udakam anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsam karonti, ujum gacchantā na karonti, tenevassa “**anotatta**”nti saṅkhā udapādi. Tattha ratanamayamanuññasopānasilālāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmalūdakāni nhānatitthāni tadupabhogīsattānaṃ sādharānakammunāva suppaṭiyattāni susaṅghitāni honti, yesu buddhapaccekabuddhahīṇāsavā ca iddhimanto ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo uyyānakīḷam kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ hatthimukhaṃ assamukhaṃ usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadīre sīhā bahutarā honti, hatthimukhādīhi hatthiassausabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattam tikkhattum padakkhiṇam katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapatham gantvā mahāsamuddam pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tattheva padakkhiṇam katvā pacchimāhimavanteneva uttarāhimavanteneva ca amanussapatham gantvā mahāsamuddam pavisanti. Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana tam tikkhattum padakkhiṇam katvā dakkhiṇena ujukam pāsāṇapitṭheneva saṭṭhi yojanāni gantvā pabbatam paharivā vuṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā hutvā ākāseṇa saṭṭhi yojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsajojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma mahāpokkharāṇi jātā, mahāpokkharāṇiyā kūlam bhinditvā pāsāṇam pavisitvā saṭṭhi yojanāni gatā, tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhi yojanāni gantvā viñjham nāma tīracchānapabbatam paharivā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattati. Sā tikkhattum anotattam padakkhiṇam katvā gataṭṭhāne “**āvattagaṅgā**”ti vuccati, ujukam pāsāṇapitṭhena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**kaṇhagaṅgā**”ti, ākāseṇa saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**ākāsagaṅgā**”ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsajojanokāse ṭhitā “**tiyaggaḷapokkharāṇi**”ti, kūlam bhinditvā pāsāṇam pavisitvā saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**bahalagaṅgā**”ti, umaṅgena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “**umaṅgagaṅgā**”ti vuccati. Viñjham nāma tīracchānapabbatam paharivā pañcadhārā hutvā pavattatṭhāne pana gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahīti pañcadhā saṅkhyam gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pabhavanti.

Chaddantadahassa pana (jā. aṭṭha. 5.16.chaddantajātakavaṇṇanā) majjhe dvādasajojanappamāṇe ṭhāne sevālo vā paṇakam vā natthi, maṇikkhandhavaṇṇam udakameva santiṭṭhati, tadanantaram yojanavittatam suddhakallāhāraṇam tam udakam parikkhipitvā ṭhitam, tadanantaram yojanavittatameva suddhanīluppalavaṇam tam parikkhipitvā ṭhitam, yojanayojanavittatāneva rattuppalasetuppalarattapadumasetapadumakumudavanāni purimam purimam parikkhipitvā ṭhitāni, imesam pana sattannaṃ vanānaṃ anantaram sabbesampi kallāhārādīnaṃ vasena vomissakavaṇam yojanavittatameva tāni parikkhipitvā ṭhitam, tadanantaram nāgānaṃ kaṭippamāṇe uduke yojanavittatameva rattasālivaṇam, tadanantaram udakapariyante nīlapālohitodātasurabhisukhumakusumasamākiṇṇam khuddakagacchavananti imāni dasa vanāni yojanayojanavittatāneva. Tato khuddakarājamāsamahārājamāsamuggavaṇam, tadanantaram tipusaḷālukaalābukumbhaṇḍavallivaṇāni, tato pūgarukkhappamāṇam ucchuvanaṃ, tato hatthidantappamāṇaphalaṃ kadalivaṇam, tato sālavanaṃ, tadanantaram caṭippamāṇaphalaṃ panasavanaṃ, tato

madhuraphalaṃ ambavanaṃ, tato ciñcavanaṃ, tato kapiṭṭhavanaṃ, tato vomissako mahāvanasaṅḍo, tato veṇuvanaṃ, veṇuvanaṃ pana parikkhipitvā satta pabbatā ṭhitā, tesam bāhiraṇṭato paṭṭhāya paṭṭhamo cūlakālapabbato nāma, dutiyo mahākālapabbato nāma, tato udakapassapabbato nāma, tato candapassapabbato nāma, tato sūriyapassapabbato nāma, tato maṇipassapabbato nāma, sattamo suvaṇṇapassapabbato nāma. So ubbedhato sattayojaniko chaddantadahaṃ parikkhipitvā patassa mukhavaṭṭi viya ṭhito. Tassa abbhantarimappaṣaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ, tato nikkhantena obhāseṇa chaddantadaho samuggatabālasūriyo viya hoti. Bāhirimapabbatesu pana eko ubbedhato cha yojanāni, eko pañca, eko cattāri, eko tīṇi, eko dve, eko yojanaṃ.

Evam sattapabbataparikkhittassa pana tassa dahassa pubbuttarakaṇṇe udakavāṭappaharaṇokāse mahānigrodharukkho, tassa khandho parikkhepato pañcayojaniko, ubbedhato sattayojaniko. Catūsu disāsu catasso sākḥāyo chachayojanikā, uddham ugghatasākḥāpi chayojanikāva. Iti so mūlato paṭṭhāya ubbedhena terasayojaniko sākḥānaṃ orimantato yāva pārimantā dvādasayojaniko aṭṭhahi pārohasahashehi paṭimaṇḍito muṇḍamaṇipabbato viya vilāsamaṇo tiṭṭhati. Chaddantadahaṃ pana pacchimidisābhāge suvaṇṇapabbate dvādasayojanikā kañcanaḡuhā. Chaddanto nāgarājā vassāratte aṭṭhasahasanaḡaparivuto kañcanaḡuhāyaṃ vasati, gimhakāle udakavāṭaṃ sampaṭicchamaṇo mahānigrodhamūle pārohantare tiṭṭhati.

Mandākinīyā pana majjhe pañcavīsatiyojanamate ṭhāne sevālo vā paṇakaṃ vā natthi, phalikavaṇṇaṃ udakameva hoti, tato paraṃ pana nāgānaṃ kaṭippamaṇe udake aḍḍhoyojanavittataṃ setapadumavanaṃ taṃ udakaṃ parikkhipitvā ṭhitam. Tattha muḷālaṃ naḡgalasīsamattaṃ hoti, bhisam mahābheripokkharappaṃamaṇaṃ hoti. Tassa ekekasmim pabbantare āḷhakappaṃamaṇaṃ khīraṃ hoti. Padumaṇaṃ pupphasamaye vāto reṇuvaṭṭim uṭṭhāpetvā paduminīpattesu ṭhapeti, tattha udakaphusitāni patanti, tato ādiccapākena paccitvā pakkaayoghaṭikā viya pokkharamadhu tiṭṭhati, tadanantaṃ tāvamahantameva rattapadumavanaṃ, tadanantaṃ rattakumudavanaṃ, tadanantaṃ setakumudavanaṃ, tadanantaṃ nīluppalavanaṃ, tadanantaṃ rattuppalavanaṃ, tadanantaṃ sugandhasālīvanaṃ, tadanantaṃ eḷāluakaalābukkumbhaṇḍādīni madhurasāni vallīphalāni, tadanantaṃ aḍḍhoyojanavittatameva ucchuvanaṃ, tattha pūgarukkhakkhandhappamaṇaṃ ucchu. Tadanantaṃ kadalīvanaṃ, yato duve pakkāni khādantā kilamanti. Tadanantaṃ cāṭippamaṇaphalaṃ panasavanaṃ, tadanantaṃ ambavanaṃ, jambuvanaṃ, kapiṭṭhavananti saṅkhepato tasmim dahe khādītabyuttakaṃ phalaṃ nāma natthīti na vattabbaṃ. Iti imasmim himavati vijjamaṇakasattamahāsarappabbutīnaṃ paṃaṇasaṅḡhānāḍibhedam sabbameva viṣesaṃ bhagavā sabbathā avedī aññāsi paṭivijjhiyevāti daṭṭhabbaṃ.

Tipañcayojanakkhandhaparikkhepāti pannarasayojanappamaṇaṅkhandhaparikkhepā, khandhassa pariṇāho pannarasayojanappamaṇoti vuttaṃ hoti. **Nagavhayāti** nagasaddena avhātabbā, rukkhābhīdhānāti attho. Rukkho hi na gacchatīti nagoti vuccati. Nagavhayā jambūti yojetabbaṃ. **Paññāsayojanakkhandhasākḥāyāmāti** ubbedhato paññāsayojanappamaṅkhandhāyāmā ubbedhato samantato ca paññāsayojanasākḥāyāmā ca. Tato eva **satayojanavittihīṇā, tāvadeva ca ugghatā**. Jamburukkhassa hi mūlato paṭṭhāya yāva sākḥāviṭṭapā, tāva paṇṇāsa yojanāni, tato parampi ujukaṃ ugghatasākḥā paṇṇāsa yojanāni, samantato ca ekekā sākḥā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitāni. Tāsu pana mahantā mahantā nadiyo sandanti, tāsam nadīnaṃ ubhayaṭṭire jambupakkānaṃ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddam pavisanti, tatoyeva jambunadiyaṃ nibbattattā “jambunada”nti taṃ suvaṇṇaṃ vuccati.

Yassānubhāvenāti yassā mahantatā kappatṭhāyikāḍippakāreṇa pabhāvena. Yañcetam jambuyā paṃaṇaṃ, etadeva asurānaṃ cittapāṭaliyā, garuḷānaṃ simbalirukkhassa, aparagoyāne kadambassa, uttarakuruṣu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatimsesu pañcicchatkassāti. Tenāhu porāṇā –

“Pāṭalī simbalī jambū, devānaṃ pañcicchatkako;
Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattama”nti. (visuddhi. 1.137; a. ni. aṭṭha. 1.1.322);

Ettha **sirīsena bhavati sattamanti** ettha **sirīsenāti** paccatte karaṇavacanaṃ. **Sattamanti** liṅgavipallāsena vuttaṃ, sirīso bhavati sattamoti attho.

Cakkavāḷasiluccayoti cakkavāḷapabbato. **Parikkhipitvā taṃ sabbam, lokadhātumayaṃ ṭhitoti** heṭṭhā vuttaṃ sabbampi taṃ parikkhipitvā cakkavāḷasiluccayo patiṭṭhito, ayaṃ ekā lokadhātu nāmāti attho. Ma-kāro padasandhivasena āgato. “Taṃ sabbam lokadhātum parikkhipitvā ayaṃ cakkavāḷasiluccayo ṭhito”ti evampettha sambandham vadanti, evam vuttepi cakkavāḷapabbatopi lokadhātuyevāti veditabbaṃ.

Tatthāti tissaṃ lokadhātuyaṃ. **Candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsayojananti** ujukaṃ āyāmato vitthāro ubbedhato ca ekūnapaññāsayojanaṃ, parimaṇḍalato pana tīhi yojanehi unadiyaḍḍhasatayojanaṃ. **Sūriyamaṇḍalaṃ paññāsayojananti** etthāpi candamaṇḍale vuttanayeneva ujukaṃ paññāsayojananti veditabbaṃ, parimaṇḍalato pana diyaḍḍhasatayojanaṃ.

Tesu pana candamaṇḍalaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.121) heṭṭhā, sūriyamaṇḍalaṃ upari, antarā nesam yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimantaṃ yojanasataṃ hoti, candavimānaṃ anto maṇimayaṃ, bahi rajatena parikkhittaṃ, anto

ca bahi ca sītalameva hoti. Sūriyavimānaṃ anto kanakamayaṃ, bāhiraṃ phalikaparikkhitaṃ hoti, anto ca bahi ca uṅhameva. Cando ujukaṃ saṅkikaṃ gacchati. So hi amāvāsīyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsīyaṃ upaḍḍhamaggato ohīyati, tiriyaṃ pana sīghaṃ gacchati. Tathā hesa ekasmiṃ māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dissati, candassa ubhosu passesu nakkhattatārakā gacchanti, cando dhenu viya vacchaṃ taṃ taṃ nakkhattaṃ upasaṅkamati, nakkhattāni pana attano gamaṇaṭṭhānaṃ na vijahanti, attano vīthiyāva gacchanti. Sūriyassa pana ujukaṃ gamaṇaṃ sīghaṃ, tiriyaṃ gamaṇaṃ dandhaṃ. Tiriyaṃ gamaṇaṃ nāma dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato dakkhiṇadisāya gamaṇaṃ, taṃ dandhaṃ chahi chahi māsehi ijjhanato.

Sūriyo kālapakkhauposathe candena saheva gantvā tato paraṃ pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati attano sīghagāmitāya tassa ca dandhagāmitāya, atha cando lekhā viya paññāyati. Tato parampi pakkhassa dutiyāya yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati. Evaṃ divase divase yāva sukkapakkhauposathadivāsā satasahassaṃ satasahassaṃ ohāya gacchati, atha cando anukkamena vaḍḍhitvā uposathadivase paripuṇṇo hoti. Anukkamena vaḍḍhanañcetta uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena caṇḍamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāyāti veditabbaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya uposathadivase puṇṇamāyaṃ paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissati. Atha sūriyo pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ dhāvitvā puna candamaṇḍalaṃ gaṇhāti candassa dandhagatitāya attano ca sīghagatitāya, tathā dutiyāya satasahassanti evaṃ yāva uposathadivāsā satasahassaṃ satasahassaṃ dhāvitvā gaṇhāti. Atha cando anukkamena hāyitvā kālapakkhauposathadivase sabbaso na paññāyati, anukkamena hāyamānatā cetta anukkamena vaḍḍhamānatāya vuttanayena veditabbā. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha ca chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati, tasmā anukkamena hāyitvā viya uposathadivase sabbaso na paññāyati. Candaṃ heṭṭhā katvā sūriyo upari hoti, mahatiyā pātiyā khuddakabhājanaṃ viya candamaṇḍalaṃ pidhīyati, majjhanhike gehacchāyā viya candassa chāyā na paññāyati. So chāyāya apaññāyamānāya dūre ṭhitānaṃ divā padīpo viya sayampi na paññāyati.

Imesaṃ pana ajavīthi nāgavīthi govīthi tisso gamaṇavīthiyo honti. Tattha ajānaṃ udakaṃ paṭikūlaṃ hoti, hatthināgānaṃ manāpaṃ, gunnaṃ sītuṅhasamatāya phāsu hoti. Tathā ca yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīlāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato adho otarivā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya “**ajavīthi**”ti samaññā gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīlāpasutā hutvā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruyha caraṇeneva candavimānampi uddhaṃ āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagati nāma vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabāhubhāvena nāgānurūpatāya “**nāgavīthi**”ti samaññā gatā. Yadā sūriyo uddhaṃ ārohanato adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ yathāruciṇa vimānato nikkhamitvā sukkena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya “**govīthi**”ti samaññā gatā. Tasmā yaṃ kālaṃ candimasūriyā ajavīthiṃ āruhanti, tadā devo ekabindumpi na vassati. Yadā nāgavīthiṃ ārohanti, tadā bhinnaṃ viya nabhaṃ paggharati. Yadā govīthiṃ ārohanti, tadā utusamatā sampajjati.

Yadā pana rājāno adhammikā honti, tesam adhammikātāya uparājasenāpatippabhutayo sabbe devā brahmāno ca adhammikā honti, tadā tesam adhammikātāya visamaṃ candimasūriyā parivattanti. Tadā hi bahvābādhatādianiṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvuttassa adhammikātāsaññitassa sādharmaṇassa pāpakammaṃ balena visamaṃ vāyanta vāyuna phelliyamānā candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti, yathāmaggena na pavattanti. Vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhvimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīlanatthāya cittāni na namanti, cittesu anamantesu sītuṅhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmim asampajjante na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati. Vassantopi vappakāle aṅkurakāle nālakāle pupphakāle khīraggaṇādikālesu yathā yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vīgacchati ca. Tena sassāni visamaṃpakāni honti vīgatagandharasādīsampadāni, ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmiṃ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti, ekasmiṃ atikilīnaṃ, ekasmiṃ samapākaṃ. Taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi sabbaso pariṇataṃ, ekadesena pariṇataṃ, supariṇatanti evaṃ tīhiyeva pakārehi paccati, pakkāsayaṃ na sammā upagacchati. Tena sattā bahvābādā ceva honti appāyukā ca.

Dhammikānaṃ pana rājūnaṃ kāle vuttavipariyāyena candimasūriyā samaṃ parivattanti, yathāmaggena pavattanti, utusamatā ca sampajjati, candimasūriyā cha māse sineruto bahi nikkhamanti, cha māse anto vicaranti. Tathā hi sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā cha māse tato gamaṇavīthito bahi attano tiriyaṃ gamaṇena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. Evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷāsamīpaṃ pattā. Tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Te hi āsālīmāse sinerusamīpena caranti, tato dve māse nikkhamitvā bahi caranti. Paṭhamakattikamāse majjhena gacchanti, tato cakkavāḷābhimukhā gantvā tayo māse cakkavāḷāsamīpena vicarivā puna nikkhamitvā citramāse majjhena gantvā tato pare dve māse sineruabhimukhā pakkhanditvā puna āsālīhe sinerusamīpena caranti. Ettha ca sinerussa

cakkavālassa ca yaṃ thānaṃ vemajjhaṃ, tassa sinerussa ca yaṃ thānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā sinerusamīpena carantīti vedītabbā, na sinerussa aggālindaṃ allīnā, cakkavālassamīpena caraṇampi imināva nayena vedītabbaṃ. Yādā pana sinerussa cakkavālassa ujukaṃ vemajjhena gacchanti, tadā vemajjhena vicarantīti vedītabbaṃ.

Evaṃ vicarantā ca ekappahārena tīsupi dīpesu ālokaṃ karonti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti. Kathaṃ? Imasmiñhi dīpe sūriyuggamanakālo pubbavidehe majjhanhiko hoti, uttarakurūsu atthaṅgamanakālo, aparagoyāne majjhimayāmo, pubbavidehamhi uggamanakālo uttarakurūsu majjhanhiko, aparagoyāne atthaṅgamanakālo, idha majjhimayāmo, uttarakurūsu uggamanakālo aparagoyāne majjhanhiko, idha atthaṅgamanakālo, pubbavidehe majjhimayāmo, aparagoyānadīpe uggamanakālo idha majjhanhiko, pubbavidehadīpe atthaṅgamanakālo, uttarakurūsu majjhimayāmo. Imasmiñhi dīpe thitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena upaḍḍhaṃ paññāyati. Evaṃ sesadīpesupi. Iti imināva pakārena tīsu dīpesu ekappahāreneva candimasūriyā ālokaṃ dassentīti vedītabbaṃ.

Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva ālokaṃ dassenti. Yasmiñhi dīpe atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, atthaṅgamite tattha na paññāyati, ālokaṃ na dasseti, dvīsu eva dīpesu ekappahārena ubhayaṃ. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. Imasmiñhi dīpe thitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati pubbavidehe navayojanasatasahassappamaṇe thāne andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti, tathā aparagoyāne uggamanavasena tatthāpi upaḍḍhasseva paññāyamānattā. Pabbavidehānaṃ pana atthaṅgamite na paññāyati dvīsu dīpesu sabbattha andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti aparagoyānēpi uggate sūriye sabbattha andhakāraṃ vidhamanato.

Pātubhavantā ca candimasūriyā ekatova loke pātubhavanti, tesu sūriyo paṭhamataraṃ paññāyati. Paṭhamakappikānañhi sattānaṃ sayampabhāya antarahitāya andhakāro ahoṣi. Te bhītatasitā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko bhavyeyā”ti cintayīmsu. Tato mahājanassa sūrabhāvaṃ janayamānaṃ sūriyamaṇḍalaṃ utṭhahi, tenevassa “sūriyo”ti nāmaṃ ahoṣi. Tasmīṃ divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgamite puna andhakāro ahoṣi. Te bhītatasitā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko uppajjeyā”ti cintayīmsu. Atha nesam chandaṃ natvā viya candamaṇḍalaṃ utṭhahi, tenevassa “canda”ti nāmaṃ ahoṣi. Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti. Anukkamena ca māsaḍḍhamāsaṃvaccharā jāyanti. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūtaḍḍhaseva sinerucakkavālahimavantapabbatā cattāro ca dīpā pātubhavanti, te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapūṇṇamadivaseyeva pātubhavanti vedītabbaṃ.

Yasmā cettha “ekaṃ cakkavālaṃ āyāmato ca vitthāro ca yojanānaṃ dvādasa satasahassāni tīni sahasāni cattāri satāni paññāsaṅca yojanāni”ti **atthakathāyaṃ** (pārā. aṭṭha. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā) vuttaṃ, tasmā vuttappamāṇato imassa cakkavālassa sinerupatīthitokāse caturāsīti yojanasahassāni parato yāva cakkavālapabbatā uttaradisābhāgappamaṇaṅca pahāya imissā dakkhiṇadisāya –

Sinerucakkavālaṇaṃ, antaraṃ parimāṇato;
Pañca satasahassāni, sahasānūnasatṭhi ca.

Satāni satta ñeyyāni, pañcavīsuttarāni ca;
Majjhavīthigato nāma, tattha vemajjhago ravi.

Majjhato yāva merumhā, cakkavālaṇamantare;
Vemajjhago yadā hoti, ubhayantagato tadā.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāla ca pabbatā;
Dve satasahassāni, sahasānūnasīti ca.

Aṭṭhasataṃ dve satṭhi, yojanāni dvigāvutaṃ;
Ubhato antato meru-cakkavālaṇamantare.

Ekaṃ satasahassaṅca, sahasānūnatālisaṃ;
Navasatānekatīmsa, yojanāni ca gāvutaṃ.

Pamāṇato samantā ca, maṇḍalaṃ majjhavīthiyā;
Satasahassānūnavīsa, sahasānekatīmsa ca.

Satamekaṅca viññeyyaṃ, pañcasattati uttaraṃ;
Dakkhiṇaṃ uttarañcāpi, gacchanto pana bhāṇumā.

Majjhavāṭṭhippamāṇena, maṅḍaleneva gacchati;
Gacchanto ca panevaṃ so, oruyhoruyha heṭṭhato.

Āruyharuyha uddhañca, yato gacchati sabbadā;
Tato gativasenassa, dūramaddhānamāsi taṃ.

Tiṃsa sataśassāni, yojanāni pamāṇato;
Tasmā so parito yāti, tattakaṃva dine dine.

Sahassamekaṃ pañcasataṃ, catupaññāsyojanam;
Tigāvutaṃ terasūsabhaṃ, tettiṃsa ratanāni ca.

Aṭṭhaṅgulāni ca tiriyaṃ, gacchatekadine ravi;
Chatālīsasahassāni, cha satāni tigāvutaṃ.

Yojanānaṃ titālīsaṃ, māsenekena gacchati;
Tenavutisahasāni, dvisataṃ sattasīti ca.

Gāvutāni duve cāpi, dvīhi māsehi gacchati;
Imāya gatiyā anta-vīthito vīthiantimaṃ.

Gacchati chahi māsehi, timāsehi ca majjhimam;
Sinerusantike anta-vīthito pana bhāṇumā;
Āgacchanto dvimāsehi, assa dīpassa majjhago.

Tasmā sīhaḍadīpassa, majjhato meruantaram;
Duve sataśassāni, dvisatenādhikāni tu.

Tettiṃsañca sahasāni, aṭṭhārasa tigāvutaṃ;
Cakkavāḷantarañcassa, dīpasseva ca majjhato.

Tiṇi sataśassāni, sahasāni chavīsati;
Cha uttarāni pañceva, satānekañca gāvutanti.

Evamettha ayampi viseso veditabbo.

Tāvatiṃsabhavanaṃ dasasahassayojananti ettha tettiṃsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃsahacaritaṭṭhānaṃ tettiṃsam, tadeva tāvatiṃsam, taṃ nivāso etesanti tāvatiṃsā, devā, tesam bhavanaṃ tāvatiṃsabhavanaṃ. Tathā hi maghena māṇavena saddhiṃ macalagāmake kālaṃ katvā tattha uppanne tettiṃsa devaputte upādāya assa devalokassa ayaṃ paṇṇatti jātāti vadanti. Atha vā yasmā sesacakkavāḷesupi cha kāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetaṃ “sahassam cātumahārājikānaṃ sahasam tāvatiṃsāna”nti. Tasmā nāmapaṇṇattiyevessā tassa devalokassāti veditabbā.

Dasasahassayojananti idaṃ pana sakkapuram sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Tathā hi tāvatiṃsakāyikā devā atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā cātumahārājikānaṃ yāmādīnañca. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Idaṃ pana tāvatiṃsabhavanaṃ sinerussa uparimatale dasasahassayojanike thāne patiṭṭhitanti veditabbaṃ. Tassa pācīnapacchimadvārānaṃ antarā dasayojanasahasam hoti, tathā dakkhiṇuttaradvārānaṃ. Taṃ kho pana nagaram dvārasahasayuttaṃ ahoṣi āramapokkharāṇi paṭimaṇḍitaṃ.

Tassa majjhe (dha. pa. aṭṭha. 1.29 maghavatthu) tiyojanasatubbedhehi, dhajehi paṭimaṇḍito sattaratanamayo sattayojanasatubbedho sakkassa **vejayanto** nāma pāsādo. Tattha suvaṇṇayaṭṭhīsu maṇidhajā ahesuṃ, maṇiyatṭhīsu suvaṇṇadhajā, pavāḷayaṭṭhīsu muttadhajā, muttayaṭṭhīsu pavāḷadhajā, sattaratanamayāsu yaṭṭhīsu sattaratanamayā dhajā.

Diyaḍḍhajojanasatāyāmo **vejayantāratho** (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.249 ādayo). Tassa hi pacchimanto paṇṇāsyojano, majjhe rathapañjaro paṇṇāsyojano, rathasandhito yāva rathasīsā paṇṇāseva yojanāni. Tadeva pamāṇam diguṇam katvā “tiyojanasatāyāmo”tipi vadantiyeva. Tasmim yojanikapallaṅko atthato tiṭṭhati. Tattha tiyojanikaṃ setacchattaṃ, ekasmimyeva yuge sahasāñjaññayuttaṃ. Sesālānkārassa pamāṇam natthi. Dhajo panassa aḍḍhatiyāni yojanasatāni uggato, yassa vātāhatassa pañcaṅgikatūriyasseva saddo niccharati.

Sakkassa pana **erāvaṇo** nāma hatthī diyaḍḍhajojanasatiko, sopi devaputttoyeva. Na hi devalokasmim tiracchānagatā honti, tasmā so uyyānakīḷāya nikkhamanakāle attabhāvaṃ vijahitvā diyaḍḍhajojanasatiko erāvaṇo nāma hatthī hoti. So

tettiṃsakumbhe māpeti āvaṭṭena gāvutaadḍhayanappamāṇe, sabbesaṃ majjhe sakkassa atthāya sudassanaṃ nāma tiṃsayojanikaṃ kumbhaṃ māpeti. Tassa upari dvādasayojaniko ratanamaṇḍapo hoti. Tattha antarantarā sattaratanamayā yojanubbedhā dhajā uṭṭhahanti. Pariyante kiṅkiṅkajālā olambanti, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikatūriyasaddasaddiso dibbagītasaddo viya ravo niccharati. Maṇḍapamajjhe sakkassa yojaniko maṇipallaṅko paññatto hoti, tattha sakko nisīdati. Tettiṃsāya kumbhānaṃ ekekasmim kumbhe satta satta dante māpeti, tesu ekeko paṇṇāsayanāyāmo. Ekekasmimicetha dante satta satta pokkharāṇiyo honti, ekekāya pokkharāṇiyā satta satta paduminīgacchā, ekekasmim gacche satta satta pupphāni honti, ekekassa pupphassa satta satta pattāni, ekekasmim patte satta satta devadhītarō naccanti. Evaṃ samantā paṇṇāsayanatṭhāne hatthidantesuyeva naccanaṭasamajjo hoti.

Nandā nāma pana pokkharāṇi paññāsayanā. “Pañcasatayojanikā”tipi vadanti.

Cittalatāvanam pana saṭṭhiyojanikaṃ. “Pañcayojanasatika”ntipi vadanti. Taṃ pana dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitaṃ, tathā **nandanavanam phārusakavanañca**. Sakko panettha accharāsāṅghaparivuto saṭṭhiyojanikaṃ suvaṇṇamahāvīthim otaritvā nakkhattaṃ kīlanto nandanavanādīsu vicarati.

Pāricchattako pana koviḷāro samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho yojanasatubbedho. Tassa mūle saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayanavittārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphakavaṇṇā **paṇḍukambalasilā**, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati, uṭṭhitakāle ūnaṃ paripūrati.

Sudhammā nāma devasabhā āyāmato ca vitthārato ca tiyojanasatikā, parikkhepato navayojanasatikā, ubbedhato pañcayojanasatikā, tassā phalikamayā bhūmi, thambhatulāsāṅghāḍīsu vālarūpādīsāṅghaṭṭanakaṇiyo maṇimayā, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghāṭakā ca saṅghāṭaṇca, pavālamayāni vālarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsā ca mukhavaṭṭi ca, indanīlaiṭṭhakāhi chadanaṃ, sovaṇṇamayam chadanaḍidham, rajatamayā thupikā.

Āsāvati nāma ekā latā atthi, “sā pupphissati”ti devā vassasahassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti, pāricchattake pupphamāne ekaṃ vassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha –

“Yasmim, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmim samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissati’”tiādi (a. ni. 7.69).

Sabbapāliphullassa pana pāricchattakassa koviḷārassa samantā pañca yojanasatāni ābhā pharati, anuvātaṃ yojanasataṃ gandho gacchati. Pupphite pāricchattake ārohanakiccaṃ vā aṅkusaṃ gahetvā nāmanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅkoṭakakiccaṃ vā natthi. Kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṇato kantati, sampaṭicchanaḍakavāto sampaṭicchati, pavesanaḍakavāto sudhammadevasabhaṃ paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni racento santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti yojanappamāṇo ratanapallaṅko, tassa upari dhāriyamānaṃ tiyojanikaṃ setacchattaṃ, tadanantaraṃ sakkassa devarañño āsanaṃ atthariyati, tato bāttiṃsāya devaputtānaṃ, tato aññesaṃ mahesakkhadevatānaṃ. Aññesaṃ devatānaṃ pana pupphakaṇṇikāva āsanaṃ hoti. Devā devasabhaṃ pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṃ āhacca nipatamānā devatānaṃ tigāvutappamāṇaṃ attabhāvaṃ lākhāparikammaṣajjitaṃ viya karoti, tesam sā kīlā catūhi māsehi pariyoṣānaṃ gacchati. Iti imāhi sampattīhi samannāgataṃ tāvatiṃsabhavanaṃ bhagavā sabbathā avedīti veditabbaṃ.

Tathā asurabhavananti ettha devā viya na suranti na īsaranti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesam paṭipakkhāti vā asurā. Sakko kira macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vattapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti saddhim parisāya. Tato pubbadevā “āgantukadevaputtā āgatā, sakkāraṃ nesaṃ karomā”ti vatvā dibbapadumāni upanāmesuṃ, upaḍḍharajjena ca nimantesuṃ. Sakko upaḍḍharajjena asantuṭṭho ahosi, atha nevāsikā “āgantukadevaputtānaṃ sakkāraṃ karomā”ti gandhapānaṃ sajjayimsu. Sakko sakaparisāya saññaṃ adāsi “mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivamānākāramattameva dassethā”ti. Te tathā akamsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadatthaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayimsu. Sakko “gaṇhatha dhutte, haratha dhutte”ti te pādesu gāhāpetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejēna tadanuvattakāpi sabbe tattheva patiṃsu. Atha nesaṃ kammaḍaccayautusamuṭṭhānaṃ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti pāricchattakapaṭicchannabhūtāya citrapāṭaliyā upasobhitaṃ. Sakko tesam nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṃ ṭhapesi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

“Antarā dvinnaṃ ayujjhapurānaṃ, pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā;
Uragakarotiṭpayassa ca hārī, madanayutā caturo ca mahatthā”ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.247; jā. aṭṭha. 1.1.31);

Tattha **dvinnaṃ ayujjhapurānaṃ** dvinnaṃ devāsuranagarānaṃ antarāti attho. Dve kira nagarāni yuddhena gahetuṃ asakkuṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṃ pavisitvā dvāre pihite asurānaṃ satasahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, atha asurehi palāyitvā

asuranagaraṃ pavisitvā dvāre pihite sakkānaṃ sataṣaḥassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesam antarā etesu uragādīsu pañcasu thānesu sakkena āraḁkhā thapitā. Tattha **uragasaddena** nāgā gahitā. Te udake mahabbalā honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesaṃ āraḁkhā. Sinerussa kira samantato bahalato puthulato ca pañcayojanasahassaparimānāni cattārī paribhaṇḁāni tāvatīṃsabhavanassa āraḁkhāya nāgehi garuḁehi kumbhaṇḁehi yakkhehi ca adhiṭṭhitāni. Tehi kira sinerussa upaḁḁhaṃ pariyādinnaṃ, etānīyeva ca sinerussa ālindāni mekhalāni ca vuccanti. **Karoṭisaddena** supaṇṇā gahitā. Tesam kira karoṭi nāma pānabhojanaṃ, tena nāmaṃ labhiṃsu, dutiyālinde tesam āraḁkhā. **Payassahārīsaddena** kumbhaṇḁā gahitā. Dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesam āraḁkhā. **Madanayutasaddena** yakkhā gahitā. Visamacārino kira te yuddhasoṇḁā, catutthālinde tesam āraḁkhā. **Caturo ca mahatthāti** cattāro mahārājāno vuttā. Te hi sinerussa tasmīṃ tasmīṃ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīparivāre mahādīpe ca sāsitabbassa mahato atthassa vasena “mahatthā”ti vuccanti, pañcamālinde tesam āraḁkhā.

Te pana asurā āyuvanṇayasaisariyasampattīhi tāvatīṃsasadisāva. Tasmā antarā attānaṃ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya “nayidaṃ devanagaraṃ, tattha pārīcchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkena mayaṃ suraṃ pāyevā vañcitā, devanagarañca no gahitaṃ, gacchāma tena saddhiṃ yujjhissāmā”ti hatthiassarathe āruya suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhinditvā utṭhahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakkhikā vammikaṃ viya sineruṃ abhiruhituṃ ārabhanti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ nāgehi saddhiṃ yuddhaṃ hoti. Tasmīṃ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumārakānaṃ dāruṇeṇḁakayuddhaṃ viya aññamaññaṃ santāsanamattameva hoti. Koṭṭisatāpi koṭṭisahasāpi nāgā tehi saddhiṃ yujjhivā asurapuraṃyeva pavesetvā nivattanti. Sace pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhiṃ ekato hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsupi. Yadā pana tāni pañcapi thānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḁitānīpi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa pavattim ārocenti. Sakko tesam vacanaṃ sutvā diyaḁḁhoyojanasatikaṃ vejayantarathaṃ āruya sayam vā nikkhamati, ekaṃ vā puttaṃ peseti. Ekasmīṃ pana divase evaṃ nikkhamitvā asure yuddhena abhuggantvā samudde pakkhipitvā catūsū dvāresu attanā sadisā paṭimā māpetvā thapeti, tasmā asurā nāgādayo jinitvā āgatāpi indapaṭimā disvā “sakko nikkhanto”ti palāyanti. Iti surānaṃ paṭipakkhāti asurā, vepacittipahārādādayo, tesam bhavanaṃ asurabhavanaṃ. Taṃ pana āyāmato ca vitthārato ca dasaṣaḥsayojananti dassetuṃ “tathā asurabhavana”nti vuttaṃ.

Avīcimahānirayo jambudīpo cāti etthāpi **tathā**-saddo yojetabbo, avīcimahānirayo jambudīpo ca tathā dasaṣaḥsayojanamevāti attho. Ettha ca avīcimahānirayassa abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti, lohapaṭhavī lohachadanaṃ ekekaṃ ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci utṭhahitvā pacchimaṃ bhittim gahetvā taṃ vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsūpi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāmaṃ vitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni honti, parikkhepena nava yojanasatāni catupaṇṇāsañca yojanāni. Samantā pana ussadehi saddhiṃ dasayojanasahasam hoti. Kasmā panesa narako “avīci”ti saṅkhyāṃ gatoti? Vīci nāma antaraṃ vuccati, tattha ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaraṃ natthi, tasmā so “avīci”ti saṅkhyāṃ gato. Tassa hi puratthimabhittito jālā utṭhahitvā saṃsibbamānayojanasataṃ gantvā bhittim vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsūpi eseva nayo. Evaṃ jālānaṃ nirantarāyā avīci. Abbhantare panassa yojanasatike thāne nāliyaṃ koṭṭetvā pūritatipuppiṭṭhaṃ viya sattā nirantarā, “imasmīṃ thāne satto atthi, imasmīṃ thāne natthi”ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ thitānaṃ nisinnānaṃ nipannānañca paccamānānaṃ anto natthi, gacchantā thite vā nisinne vā nipanne vā na bādhenti. Evaṃ sattānaṃ nirantarāyā avīci. Kāyadvāre pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ santepi yathā jivhāge cha madhubindūni thapetvā ekasmīṃ tambalohabindumhi thapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ, itarāni abbohārikānīti evaṃ dukkhassa nirantarāyā avīcīti vuccati. “Ayañca avīcimahānirayo jambudīpassa heṭṭhā patiṭṭhito”ti vadanti.

Jambudīpo pana āyāmato ca vitthārato ca dasaṣaḥsayojanaparimāṇo. Tattha ca catusaḥsayojanappamāṇo padeso tadupabhogīsattānaṃ puññakkhayā udakena ajjhotthaṇṇo “samuddo”ti saṅkhyāṃ gato. Tisaḥsayojanappamāṇe manussā vasanti, tisaḥsayojanappamāṇe himavā patiṭṭhitoti veditabbo.

Aparagoyānaṃ sattaṣaḥsayojanantiādīsū āyāmato ca vitthārato ca pamāṇaṃ dassitanti veditabbaṃ. Tattha jambudīpo sakaṭasaṇṭhāno, channavutiyā paṭṭanakoṭṭisatasahashehi chapaṇṇāsaratanāgārehi navanavutiyā doṇamukhasatasahashehi tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahashehi ca samannāgato. Jambudīpe kira ādito tesaṭṭhimattāni nagarasahasāni uppānāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ. Tāni pana sampiṇḁetvā sataṣaḥsam, tato paraṃ asīti saḥassāni ca nava saḥassāni ca honti. **Doṇamukhanti** ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ padhānagaraṃ vuccati. Aparagoyāno ādāsasaṇṭhāno, pubbavideho aḁḁhacandasasaṇṭhāno, uttarakuru piṭṭhasaṇṭhāno. “Taṃtaṃnivāsīnaṃ taṃtaṃparivāradīpavāsīnañca manussānaṃ mukhampi taṃtaṃsaṇṭhāna”nti vadanti.

Api cettha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo. Tattha kira tesu tesu padesesu ghananicitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgarupamā manoramā rukkhā tesam manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādhehi. Yattha sukhaṃ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitagā tiṭṭhanti. Jalāsāyāpi vikasitapadumapuṇḁarīkasogandhikādīpupphasañchannā sabbakālaṃ paramasugandhā samantato pavāyantaṃ tiṭṭhanti.

Sarīrampi tesam atidīghatādidosaṭṭhārahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosaviraḥitaṃ yāvātāyukaṃ aparikkhīṇajavabalarakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvīṭāya na ca tesam kasaviṇṇādivasena āhārapariyēṭṭhivāsena dukkhaṃ atthi, tato eva na dāsādāsīkammakarādīpariggaho atthi. Na ca tattha sītuṇḥaḍḍasamakasavātātapasarīsapavāḷādīparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṃ pacchime māse paccūsavēlayaṃ samasītuṇḥo utu hoti, evameva sabbakālaṃ tattha samasītuṇḥova utu hoti, na ca nesaṃ koci upaghāto vihesā vā uppajjati.

Akaṭṭhapākimateva sāliṃ akaṇaṃ athusaṃ suddhaṃ sugandhaṃ taṇḍulaphalaṃ niddhūmaṅgārena agginā pacitvā paribhuṅganti. Tattha kira jotikapāsāṇā nāma honti, atha te tayo pāsāṇe ṭhapetvā tattha ukkhalīṃ āropenti, pāsāṇehi tejo samuṭṭhahitvā taṃ pāceti, añño sūpo vā byañjano vā na hoti, bhuṅgantānaṃ cittānukūloyevassa raso hoti. Taṃ pana bhuṅgantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ gaṇḍo kilāso soso kāso apamāro jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Te taṃ ṭhānaṃ sampattānaṃ dentiyeva, macchariyacittaṃ nāma neva hoti, buddhapaccekabuddhādayopi mahiddhikā tattha gantvā piṇḍapātaṃ gaṇhanti. Na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇṭī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalāṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātīdīghā nātīrassā nātīkisā nātīthulā nātīkāḷikā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī viśālakkhī mudugattā saḥibhorū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātīlomā nālomā subhagā utusukhasamphassā saṅghā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti.

Purisāpi pañcavīsativassuddesikā viya, na puttā mātādīsū rajjanti, ayaṃ tattha dhammatā. Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratīyā viharanti, tato vītarāgā viya yathāsukhaṃ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ gabbhapariharaṇamūlakaṃ vā dukkhaṃ vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti, rattakañcukato kañcanaṇṇamā viya dārakā mātukucchio amakkhitā eva semhādīnā sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā. Mātā pana puttā vā dhītarā vā vijāyitvā tesam vicaraṇakappadesa ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesam tattha sayitānaṃ ye passanti purisā vā itthīyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesam kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena te dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadvaseyeva laddhabalā hutvā dārīkā itthīyo upagacchanti, dārakā purise.

Kapparukkhatō eva ca tesam tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāvīrāgavaṇṇavicittāni hi vatthāni sukhumāni mudusukhasamphassāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti. Nānāvīdharaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanaṇṇavānaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagakātūpagahatthūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhatō olambanti. Tathā vīṇāmudīṅgapaṇavasammataḷasaṅkhavaṃsavetāḷaparivārādīni vallakīpabhautikāni tūriyabhaṇḍānīpi tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkā kumbhamattāni phalāni phalanti, madhurarāsāni yāni paribhuṅgītā vā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhiyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātīsītā nātīuṇḥā surabhiḅandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakīnā kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasacchannā eva honti, candanaṅgarukkā sayameva rasaṃ paggharanti. Nahāyitukāmā ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadīm otarītvā nahāyitvā uttiṇṇā uttiṇṇā upariṭṭhīmaṃ upariṭṭhīmaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesam evaṃ hoti “idaṃ mama, idaṃ parassā”ti. Tato eva na tesam koci viggaho vā vivādo vā, sattāhikā eva ca nesaṃ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabbhati.

Mate ca satte na rodanti na socanti, taṅca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca tathārūpā sakunā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti, tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayoṇiṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjanti. “Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbattanti”ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppamaṇaṃ, sabbametāṃ nesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti vedītabbaṃ.

Tadantaresūti tesam cakkavāḷānaṃ antaresu. **Lokantarikanirayāti** lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro lokantaro, tattha bhavā lokantarikā, nirayā. Tiṇṇaṅhi sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āsannabhāvena ṭhapitānaṃ antarasadisesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antaresu ekeko lokantarikanirayo. So pana parimāṇato aṭṭhajojanasahassappamāno hoti nīccavivaṭo heṭṭhā upari ca kenaci na pihito. Yathā hi heṭṭhā udakassa pīdhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikanirayā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā apīhitā cakkhuvīṅṇānupattinivāraṇasamatthēna ca andhakārena samannāgatā. Tattha kira cakkhuvīṅṇānaṃ na jāyati ālokassa abhāvato. Tīsu dīpesu ekappahārena ālokakaraṇasamatthāpi candīmasūriyā tattha ālokaṃ na dassenti. Te hi yugandharasamappamāṇe ākāsappadesa vicaraṇato cakkavāḷapabbatassa vemaḅjhena vicaranti, cakkavāḷapabbataṅca atikkamma lokantarikanirayā, tasmā te tattha ālokaṃ na dassenti cakkhuvīṅṇānaṃ nuppajjati. Yadā pana sabbaññubodhisattassa paṭisandhiggahaṇādīsū obhāso uppajjati, tadā cakkhuvīṅṇānaṃ uppajjati. “Aññēpi kira bho santi sattā idhūpapannā”ti taṃ divasaṃ aññaṃaññaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekaṃ yāgupaṇamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjohāso viya niccharitvā “kiṃ ida”nti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati.

Kim pana kammaṃ katvā tattha sattā nibbantanti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ garuṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānaṃ upari aparādhaṃ aññaṃ divase divase paṇavadhādiṃ sāhasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇḍīpe abhayacoraṇāgacoraḍayo viya. Tesam attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vaggulīyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti, yadā saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññamānā khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā viparivattitvā lokasandhārake udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjivā udake patanti, patitamattāva accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti atisītalabhāvato ātapasantāpābhāvena. Atisītalabhāvameva hi sandhāya accantakhāratā vuttā. Na hi taṃ kappasaṇṭhahanaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhāraṇaṃ kappavināsakaudakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati. Tathā hi satī pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammabalena petānaṃ pakatiudakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ “accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti”ti.

Anantānti aparimāṇāni, “ettakānti”ti aññehi minituṃ asakkuṇeyyāni. Tāni ca bhagavā anantena buddhaññaṇena aveḍi “ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷāni”ti. Tividhampi hi anantaṃ buddhaññaṇena paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakañhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ, ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti. Tena vuttaṃ “**anantena buddhaññaṇena aveḍi**”tiādi. Anantatā cassa anantañeyyappaṭivijjaneneva vedītabbā tattha appaṭihatacārattā. Idāni yathāvuttamatthaṃ nigamento āha “**evamassa okāsalokopi sabbathā vidito**”ti.

Api cettha vivaṭṭādīnampi viditā vattabbā, tasmā vivaṭṭādayopi ādito pabhuṭi evaṃ vedītabbā – saṃvaṭṭo saṃvaṭṭatṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭatṭhāyīti kappassa cattāri asaṅkhyeyyāni. Tattha saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ **saṃvaṭṭo**, vinassamāno asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vināso vedītabbo. Saṃvaṭṭato uddhaṃ tathāṭṭhāyīkālo **saṃvaṭṭatṭhāyī**. Vivaṭṭanaṃ nibbannaṃ vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**, vaḍḍhamāno asaṅkhyeyyakappo. Sopi atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vaḍḍhi vedītabbā. Vivaṭṭato uddhaṃ tathāṭṭhāyīkālo **vivaṭṭatṭhāyī**. Tattha tayo saṃvaṭṭā tejosamvaṭṭo āposamvaṭṭo vāyosamvaṭṭoti. Tisso saṃvaṭṭasīmā ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vātena viddhaṃsati.

Vitthārato pana tīsupi saṃvaṭṭakālesu ekaṃ buddhakkhettaṃ vinassati. Buddhakkhettaṃ nāma tividhaṃ hoti jātikkhettaṃ āṇākkhettaṃ visayakkhettaṃ. Tattha **jātikkhettaṃ** dasasahasacakkavāḷapariyantaṃ hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsu kampaṭi. Yattake hi ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiññādiññānubhāvo puññaphalasaṃmuttejito saraseneva paṭivijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbannaṃkhettaṃ nāmāti buddhakkhettaṃ vuccati. **Āṇākkhettaṃ** pana koṭisatasahasacakkavāḷapariyantaṃ, yattha ratanasuttaṃ (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) khandhaparittaṃ (a. ni. 4.67; jā. 1.2.105-106; cūḷava. 251 ādayo) dhajaggaparittaṃ (saṃ. ni. 1.249) āṭṭhāparittaṃ (dī. ni. 3.275 ādayo) moraparittanti (jā. 1.2.17-18) imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. Iddhimā hi cetovasippatto āṇākkhettaṃpariyāpanne yattha katthaci cakkavāḷe ṭhatvā attano atthāya parittaṃ katvā tattheva aññaṃ cakkavāḷaṃ gatopi kataparitto eva hoti. Ekacakkavāḷe ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇākkhettaṃ sabbasattānampi abhisambhuṇāteva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbato, tasmā taṃ āṇākkhettaṃ vuccati. **Visayakkhettaṃ** pana anantaṃ aparimāṇaṃ. Anantāparimāṇesu hi cakkavāḷesu yaṃ yaṃ tathāgato ākāṅkhati, taṃ taṃ jānāti ākāṅkhattapaṭibaddhavuttitāya buddhaññaṇassa. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati, tasmim̐ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti. Vinassantampi ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati, tassevaṃ vināso saṇṭhahanaṃ vedītabbaṃ.

Yasmim̐ samaye kappo **agginā** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭahitvā koṭisatasahasacakkavāḷe ekaṃ mahāvassaṃ vassati, manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti, sassesu pana gokhāyitamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnapacchinnameva hoti vassaṃ. Idaṃ sandhāya hi bhagavatā “hoti so, bhikkhave, samayo yaṃ bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahasāni bahūni vassasatasahasāni devo na vassati”ti (a. ni. 7.66) vuttaṃ. Vassūpajīvinopi sattā kālaṃ katvā parittābhādi brahmaloke nibbantanti, pupphaphalūpajīvinīyo ca devatā. Evaṃ dīge addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, athānupubbenā macchakacchapāpi kālaṃ katvā brahmaloke nibbantanti nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattaṃasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṃ pana vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesaṃ keci dubbhikkhapīṭitā, keci abhabbā jhānadhigamāya, te kathaṃ tattha nibbantanti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi “vassasatasahasassa accayena kappavuttānaṃ bhavissati”ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti “mārisā mārisā ito vassasatasahasassa accayena kappavuttānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayaṃ mahāpathavī sineru ca pabbatarājā ḍayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṃ mārisā bhāvētha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvētha, māraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule

jeṭṭhāpacāyino hothā’’ti. Te pana devā lokam byūhenti sampiṇḍentīti **“lokabyūhā”**ti vuccanti. Te kira disvā manussā yattha katthaci ṭhitāpi nisinnāpi samvegaḷatā sambhamappattāva hutvā tesam āsanne ṭhāne sannipatanti.

Katham panete kappavutṭhānam jānantīti? “Dhammatāya saṅcoditā’’ti ācariyā. “Tādisanimittadassanenā’’ti eke. “Brahmadevatāhi uyyojitā’’ti apare. Tesam pana vacanam sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca samvegaḷatā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṃ karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhōjanam bhūñjitvā tato vāyokasiṇe parikkammaṃ katvā jhānam paṭilabhanti. Devānam kira sukhasamphassavātaggahaṇapaacayena vāyokasiṇe jhānāni sukhenēva ijjhanti. Tadaññe pana āpāyikā sattā aparāpariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tatheva jhānam paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattanti. Idañca yebhuyyavasena vuttam.

Keci pana ‘‘apāyasattā samvaṭṭamānalokadhātūhi aññesu lokadhātūsupi nibbattanti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajantīti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghāyukānam devalokūpapattiyā asambhavato. Niyatamicchādīṭṭhiko pana vinassamānēpi kappe nirayato na muccatiyeva, tasmā so tattha anibbattitvā piṭṭhicakkavāle nibbattati. Niyatamicchādīṭṭhiyā hi samannāgatassa bhavato vutṭhānam nāma natthi. Tāya hi samannāgatassa neva saggo atthi, na maggo, tasmā so samvaṭṭamānacakkavāḷato aññattha niraye nibbattitvā paccati. Kiṃ pana piṭṭhicakkavāḷam na jhāyatīti? Jhāyati. Tasmim jhāyamānēpi esa ākāse ekasmim padese paccati’’ti vadanti.

Vassūpacchedato pana uddham dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, pātubhūte pana tasmim neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo utṭheti, eko attham gacchati, avicchinnaṃ sūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca kappavutṭhānakāḷato pubbe uppannasūriyavimāne sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Kappavutṭhānakāle pana yathā aññe kāmāvacaradevā, evaṃ sūriyadevaputtopi jhānam nibbattitvā brahmalokam uppajjati. Sūriyamaṇḍalam pana pabhassaratarāñceva tejavantatarāñca hutvā pavattati. Tam antaradhāyitvā aññameva uppajjati apare. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhākāpi dhūmasikhāpi vattanti, kappavināsakasūriye vattamāne vīgatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalam viya nimmalam nabham hoti. Ṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadiādīsu udakam sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā himavati mahānadīnam pabhavā sīhappātadaho mandākinīdaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho anotattadaho chaddantadaho kuṇḷadaho ime satta mahāsārā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcimo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakam na saṅṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷam ekadhūmam hoti pariyaḍinnasineham dhūmena. Yāya hi āpodhātuyā tattha tattha pathavīdhātu ābandhattā sampiṇḍitā hutvā tiṭṭhati, sā chaṭṭhasūriyapātubhāvena parikkhayaṃ gacchati. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷānīpi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷam ekajālam hoti saddhim koṭisatasahassacakkavāḷehi, yojanasatikādibhedāni sinerukūṭāni palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā utṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānanaṃ vimānāni jhāpetvā tāvatimsabhavanam gaṇhāti. Etenevūpāyena yāva paṭhamajjhānabhūmim gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayaṃ pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhāākāse saha upariākāso eko hoti mahandhakāro.

Evaṃ ekamaṅkhyeyyam ekaṅgaṇam hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṅṭhānatthāya devo vassituṃ ārabhati, āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāsabadarāmalakaelālulukakumbhaṇḍaalābumattā udakadhārā hutvā anukkamena usabhadveusabhaaḍḍhagāvutagāvutaaḍḍhayojanayojanadvijojana...pe... yojanasatayojanasahassamattā hutvā koṭisatasahassacakkavāḷagabbhantaram yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā antaradhāyati. Tam udakam heṭṭhā ca tiriyāñca vāto samuṭṭhahitvā ghanam karoti parivaṭṭamam paduminīpatte udakabindusadisam.

Katham tāvamahantaṃ udakarāsīm ghanam karotīti ce? Vivasampadānato vātassāti. Tañhissa taḥim taḥim vivaram deti. Tam evam vātena sampiṇḍiyamānam ghanam kariyamānam parikkhayaṃ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe udake brahmalokaṭṭhāne brahmaloko, uparicatukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti. Cātumahārājikatāvatisabhavanāni pana pathavīsambandhatāya na tāva pātubhavanti. Purimathavutṭhānam otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti, te tam pihitadvāre dhammakaraṇe ṭhitaudakamiva nirussāsam katvā rumbhanti. Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānam upari rasapathaviṃ samuṭṭhāpeti, udakapiṭṭhe uppalinīpattam viya pathavī saṅṭhāti. Sā

vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari paṭalam viya. Ettha pana mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṃ vinassamāne loke pacchā vinassati, saṅṭhahamāne paṭhamam saṅṭhahatīti veditabbaṃ.

Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhiniabbatā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā opapātikā hutvā idhūpapajjanti, te honti sayampabhā antalikkhacarā, te taṃ rasapathaviṃ sāvītvā taṇhābhābhūtā āluppakāraṃ paribhuñjītuṃ upakkamanti. Atha tesam sayampabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṃ disvā bhāyanti. Tato tesam bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ paripuṇṇapaññāsajoyanaṃ sūriyamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā “ālokaṃ paṭilabhimhā”ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ bhītānaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayanto uṭṭhito, tasmā sūriyo hotū”ti **sūriyot**vevassa nāmaṃ karonti.

Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate “yampi ālokaṃ labhimha, sopi no naṭṭho”ti puna bhītā honti. Tesam evaṃ hoti “sādhu vatassa, sace aññaṃ ālokaṃ labheyyāma”ti. Tesam cittaṃ ñatvā viya ekūnapaññāsajoyanaṃ candamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā bhīyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū”ti **candot**vevassa nāmaṃ karonti.

Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaḍḍhamāsausamvaccharā, candimasūriyānaṃ pātubhūtaḍḍhasevaya sinerucakkavāḷahimavantapabbatā dīpasamuddā ca pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapūṇṇamadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreṇeva pubbuḷakā uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā, evameva thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesam sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kammena ekacce vaṇṇavanto honti, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti, tesam atimānapaccayā sāpi **rasapathavī** antaradhāyati, **bhūmipappaṭako** pātubhavati. Atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati, atha **padālatā** pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akaṭṭhapāko **sāli** pātubhavati akaṇo athuso sugandho taṇḍulaphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sāliṃ bhājane ṭhapetvā pāsānapitṭhiyaṃ ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumanaḷatipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi, yaṃ yaṃ rasaṃ bhuñjītukāmā honti, taṃtaṃrasova hoti. Tesam taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharayaṃ tato pabhuti muttakariṣaṃ sañjāyati. Tathā hi rasapathavī bhūmipappaṭako padālatāti ime tāva paribhūtā sudhāhāro viya khudaṃ vinodetvā rasaharaṇīhi rasameva paribyūhentā tiṭṭhanti vatthuno sukhumabhāvena, na nissandā, sukhumabhāveṇeva gahaṇindhanameva ca hoti. Odano pana paribhutto rasaṃ vaḍḍhentopi vatthuno oḷārikabhāveṇeva nissandaṃ vissajjento passāvaṃ karisaṅca uppādeti.

Atha tesam nikkhamanattāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Purimattabhāvesu hi pavattaupacārajhānānubhāvena yāva sattasantānesu kāmarāgo vikkhambhanavegena samito, na tāva bahalakāmarāgūpanissayāni itthipurisindriyāni pāturaheṣuṃ. Yadā panassa vicchinnatāya bahalakāmarāgo laddhāvasaro ahoṣi, tadā tadupanissayāni tāni sattānaṃ atabhāvesu sañjāyimsu, tadā itthī purisaṃ, puriso ca itthiṃ ativelaṃ upaniñjāyati. Tesam ativelaṃ upaniñjāyanaṃ paccayā kāmapariḷāho uppajjati, tato **methunaṃ dhammaṃ** paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garaḥiyamānā viheṭṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu **agārāni** karonti. Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasaḷatikassa sattaṣa diṭṭhānugaṭiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhanti, lāyitaṭṭhānampi na paṭiviruhati.

Te sannipatitvā anutthunanti “pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṇhi pubbe manomayā ahumhā”ti, **aggaññasutte** (dī. ni. 3.128) vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti, athaññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati, taṃ dvikkhattuṃ paribhāsetvā tatiyavāre pañileḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ adinnādāne kalahamusāvādadaṇḍāṇesu uppannesu ca sannipatitvā cintayanti “yannūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ khīyeyya, garaḥitabbaṃ garaheyya, pabbājetabbaṃ pabbājeyya, mayaṃ panassa sālīnaṃ bhāgamanuppadaṣṣāma”ti. Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggaḷapaggahaṃ kātuṃ. Te taṃ upasaṅkamitvā yācitvā sammanniṃsu. So tena mahājanena sammatoti **mahāsammato**, khetṭānaṃ adhipatīti **khattiyo**, dhammena samena paresaṃ rañjetīti **rājāti** tīhi nāmehi paññāyittha. Yaṇhi loke acchariyatṭhānaṃ, bodhisattova tattha ādipurisoti evaṃ bodhisattaṃ ādiṃ katvā khattiyamaṇḍale saṅṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṅṭhahiṃsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālopacchedo, idamekamasāṅkhyeyaṃ **samvaṭṭoti** vuccati. Kappavināsakajālopacchedato yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ tatiyamasāṅkhyeyaṃ **samvaṭṭatṭhāyīti** vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamasāṅkhyeyaṃ **vivaṭṭoti** vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasāṅkhyeyaṃ **vivaṭṭatṭhāyīti** vuccati. Vivaṭṭatṭhāyīsaṅkhyeyaṃ catusaṭṭhiantarakappasaṅgahaṃ. “Vīsatiatarakappasaṅgaha”nti keci. Sesāsaṅkhyeyāni kālato tena samappamaññeṇa. Imāni cattāri asaṅkhyeyāni eko

mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṅṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ pana samaye kappo **udakena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viṣeso – yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādīto sukhumaṃ sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭṭisatasahassacakkavāḷānaṃ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakaṃ samantato vātehi dhārīyati. Pathavīyā heṭṭhimantato pabhuti yāva dutiyajjhānabhūmiṃ udakaṃ gaṇhāti. Tena hi khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo udake pakkhittaloṇasakkharā viya vilīyanteva, tasmā pathavīsandhārakaudakena saddhiṃ ekūdakameva taṃ hotīti keci. Apare pana “pathavīsandhārakaudakaṃ taṃ sandhārakavāyukkhandhañca anavasesato vināsetvā sabbattha sayameva eko ghanabhūto tiṭṭhati”ti vadanti, taṃ yuttaṃ. Upari pana chapi brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati, taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati, udakānugataṃ pana sabbhaṃ saṅkhāragataṃ abhībhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhāākāsena saha uparīākāso eko hoti mahandhakāroti sabbhaṃ vuttasadisāṃ. Kevalaṃ panidha ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato cavitvā ābhassaratṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārudakopacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṃ. Udakupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkhyeyyaṃ. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamasāṅkhyeyyaṃ. Candimasūriyapātubhāvato yāva kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasāṅkhyeyyaṃ. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṅṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ samaye kappo **vātena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viṣeso – yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanatthaṃ vāto samuṭṭhāti. So paṭhamaṃ thūlarajaṃ uṭṭhāpeti, tato saṅharajaṃ sukhumavālikaṃ thūlavālikaṃ sakkharapāsāṇādayoti yāvakūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukke ca uṭṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhā mahāpathavīyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddhaṃ mūlaṃ katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatīyojanacatuyojanapañcayojanachayojanasattayojanappamāṇāpi pabhijjītvā vātevegukkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavāḷapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhīhantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Etenevūpāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināseto chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmi vāto gaṇhāti, navapi brahmaloke vināsetvā vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṃ pathavīsandhārakaudakena taṃsandhārakavātena ca saddhiṃ sabbasaṅkhāragataṃ vināsetvā sayampi vinassati avatṭhānassa kāraṇābhāvato. Heṭṭhāākāsena saha uparīākāso eko hoti mahandhakāroti sabbhaṃ vuttasadisāṃ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātupacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṃ. Vātupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkhyeyyantiādi vuttanayameva. Evaṃ vātena vināso ca saṅṭhahanañca veditabbaṃ.

Atha kiṃkāraṇā evaṃ loko vinassati. Yadihi hi saṅkhārānaṃ ahetuko sarasanirodho vināsakābhāvato, santānanirodho pana hetuvirahito natthi. Yathā taṃ sattaniāyēsūti bhājanalokassapi sahetukena vināsenā bhavitabbaṃ, tasmā kimevaṃ lokavināse kāraṇanti? Akusalamūlaṃ kāraṇaṃ. Yathā hi tattha nibbattanakasattānaṃ puññabalena paṭhamaṃ loko vivaṭṭati, evaṃ tesāṃ pāpakammabalena saṃvaṭṭati, tasmā akusalamūlesu ussannesu evaṃ loko vinassati. Yathā hi rāgadosamohānaṃ adhikabhāvena yathākkamaṃ rogantarakappo satthantarakappo dubbhikkhantarakappoti ime tividhā antarakappā vivaṭṭatṭhāyimihi asaṅkhyeyyakappe jāyanti. Evamete yathāvuttā tayo saṃvaṭṭā rāgādīnaṃ adhikabhāveneva honti.

Tattha rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Dose hi ussannatare adhiatarena dosena viya tikkhatarena khārudakena vināso yuttoti. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti, tesāṃ kira ayamadhippāyo – pākāṭasattusadisassa dosassa aggisadisatā, apākāṭasattusadisassa rāgassa khārudakasadisatā ca yuttāti. Mohe pana ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca nīrantameva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena, puna satta vāre agginā, aṭṭhame udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvataṃ tesatṭhi kappā atītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusaṭṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhaṃsento lokaṃ vināseti. Ettha pana rāgo sattānaṃ bahulaṃ pavattatīti aggivāsena bahuso lokavināso veditabbo. Iti evaṃ imehi kāraṇehi vinassitvā saṅṭhahantaṃ saṅṭhahitvā ṭhitañca okāsalokaṃ bhagavā yāthāvato avedīti evampissa sabbathā okāsaloko viditoti daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ pana heṭṭhā vuttaṃ “sabbathā viditalokattā lokavidū”ti, idāni taṃ nigamento āha “**evaṃ sabbathā viditalokattā lokavidū**”ti. Tattha **sabbathāti** lakkhaṇādippabhedato saṅkhāralokassa, āsayādippabhedato sattalokassa, parimāṇasaṅṭhānādippabhedato okāsalokassāti evaṃ sabbappakārena viditalokattāti attho.

Idāni **anuttaroti** padassa atthaṃ saṃvaṇṇento āha “**attano pana guṇehi**”tiādi. Tattha **attanoti** nissakkatthe

sāmvacanametam, attatoti attho. Guṇehi attano viṣiṭṭhatarassāti sambandho. Taraggahaṇaṅcetta “anuttaro”ti padassa atthaniddesatāya kataṃ, na viṣiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, viṣiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacīti** kassacipi. **Abhibhavatīti** sīlasampadāya upanissayabhūtaṇaṃ hirottappametākaraṇānaṃ viṣesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānaṅca ukkaṃsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya na aññāsādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnatā ukkaṃsapāramippatto satthu sīlaguṇo, tena bhagavā sadevakaṃ lokaṃ aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayam kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiya lokuttaramissakā veditabbā, vimuttiñānadassanaṃ pana lokiyaṃ kāmāvacarameva.

Yadi evaṃ kathaṃ tena sadevakaṃ lokaṃ abhibhavatīti? Tassapi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato pavattito pavattiākārato ca uttaritarameva. Tañhi anaññāsādhāraṇaṃ satthu vimuttiguṇaṃ ārabba pavattati, pavattamānaṅca atakkāvacaraṃ paramagambhīraṃ saṅhaṃ sukumaṃ sātisayaṃ paṭipakkhadhammaṃ suppahīnatā suṭṭhu pākataṃ vibhūtaraṃ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpakattā bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahu lahu pavattatīti.

Evaṃ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassapi abhāvaṃ dassetuṃ “**sīlaguṇenapi asamo**”tiādi vuttaṃ. Tattha **asamoti** ekasmiṃ kāle natthi etassa sīlādiguṇena samo sadisoti asamo. Tathā asamehi samo **asamasamo**. Asamā vā samā etassāti asamasamo. Sīlādiguṇena natthi etassa paṭimāti **appaṭimo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmatam paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhavasena ṭhito paṭipuggaloti veditabbo.

Na kho panāhaṃ bhikkhave samanupassāmītiādisu mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya sabbaṃ lokaṃ passantopi tattha sadevake...pe... pajāya attano attato sīlasampannataraṃ sampannatarasīlaṃ kañcīpi puggalaṃ na kho pana passāmi tādisassa abhāvato adhippāyo.

Aggappasādasuttādīnīti ettha –

“Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesam aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho. Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) –

Idaṃ aggappasādasuttaṃ. **Ādi-saddena** –

“Sadevake, bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti (a. ni. 4.23; dī. ni. 3.188) –

Evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyoti** –

“Ahañhi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomhi sammāsambuddho, sītībhūtosmi nibbuto. (mahāva. 11; ma. ni. 1.285; 2.341);

“Danto damayataṃ seṭṭho, santo samayataṃ isi;
Mutto mocayataṃ aggo, tiṅṅo tārayataṃ varo. (itivu. 112)

“Nayimasmiṃ loke parasmīṃ vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati;
Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulapphalesina”nti. (vi. va. 1047; kathā. 799) –

Evamādīkā gāthā vitthāretabbā.

Purisadammasārathītiādisu damitabbāti dammā, damitum araharūpā. Purisā ca te dammā cāti purisadammmā. Viṣesanassa cettha paranipātaṃ katvā niddeso, dammapurisāti attho. “Satīpi mātuḡāmassapi dammabhāve purisaggahaṇaṃ ukkaṭṭhaparicchedavasena”ti vadanti. **Sāretīti** imassa atthaṃ dassento āha “**dametī**”tiādi. Tattha **dametīti** sametī, kāyasamādīhi yojetīti attho. Tam pana kāyasamādīhi yojanaṃ yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsū paṭiṭṭhāpanaṃ hotīti āha “**vinetīti vuttaṃ hotī**”ti. **Adantāti** idaṃ sabbaṃ damataṃ anupagatā purisadammmāti vuttāti katvā vuttaṃ. Ye pana vipakkatadammmabhāvā sabbathā dametabbataṃ nātivattā, tepi purisadammmā eva, yato te satthā dametī. Bhagavā hi visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṃ ācikkhati, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānantīdīnā tassa tassa uparūpari viṣesaṃ ācikkhanto ekadesena dantepe sametī. Teneva vuttaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.139) “api ca so bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnaṅca uttarimaggappaṭipadaṃ ācikkhanto dantepe dametiyevā”ti. Atha vā sabbaṃ sabbaṃ adantā ekadesena dantā ca idha adantaggahaṇeneva saṅgahitāti veditabbaṃ. **Dametum vuttāti** damanārahā.

Tiracchānapurisātiādīsu uddham anuggantvā tiriyaṃ añcitā gatā vaḍḍhitāti tiracchānā, devamanussādayo viya uddham dīghaṃ ahutvā tiriyaṃ dīghāti attho. Tiracchānāyeva purisā tiracchānapurisā. Manassa ussannatāya **manussā**. Satisūrabhāvabrahmacariyaṃyatādiguṇavasena upacitamānasā ukkaṭṭhaguṇacittā. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā –

“Tthi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse. Katamehi tthi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”ti (a. ni. 9.21).

Tathā hi buddhā bhagavanto paccekabuddhā aggasāvaka mahāsāvaka cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Tehi samānarūpādītāya pana saddhīṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi manussātveva paññāyimsūti eke. Apare pana bhaṇanti – lobhādīhi ca alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā, te lobhādīussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādīussannatāya sugatimaggaṃ nibbānagāmmaggaṃca pūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhīṃ catumahādīpavāsino sattavisesā manussāti vuccanti. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena manussā”ti vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto hitāhitavidhāyako sattānaṃ pituṭṭhāniyo, yo sāsane mahāsammatoti vuccati, paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānūsānīyaṃ ṭhitā tassa puttasadisatāya manussā mānūsāti ca vuccanti. Tato eva hi te māṇava “manujā”ti ca voharīyanti, manussā ca te purisā cāti manussapurisā.

Amanussapurisāti ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisatā ettha jotīyati. Tena manussattamattaṃ natthi, aññam samānanti yakkhādayo amanussāti adhippetā. Na ye keci manussehi aññe, tathā tiracchānapurisānaṃ visuṃ gahaṇaṃ kataṃ. Yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. Apalālo himavantavāsī, cūḷodaramahodarā nāgadīpavāsino, aggisikhadhūmasikhā sīhaḷadīpavāsino nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Tenāha “**saraṇesu ca sīlesu ca patīṭṭhāpitā**”ti. **Kūḍadantādayoti ādi**-saddena ghoramukhaupāligahapatiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkādayoti ādi**-saddena ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Etesaṃ pana damanaṃ tattha tattha vuttanayeneva sakkā viññātunti atippapañcabhāvato idha na vuccati. **Idaṅcetha suttaṃ vitthāretabbanti** idaṃ kesīsuttaṃ “**vinītā vicitrehi vinayanūpāyehi**”ti etasmiṃ atthe vitthāretabbam yathārahaṃ saṅhādīhi upāyehi vinayanassa dīpanato.

Atthapadanti atthābhiyañjanakaṃ padaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhiyatti, na nāmādipadamattena, ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha “**bhagavā hī**”tiādi. **Aṭṭha disāti** aṭṭha samāpattīyo. Tā hi aññamaññaṃ sambandhāpi asaṃkiṇṇabhāvena dissanti apadissanti, disā viyāti vā disā. **Asajjamaṇāti** na sajjamaṇā vasībhāvappattiyā nissāṅgacārā. **Dhāvanti** javanavuttīyogato dhāvanti. **Ekamyeva disaṃ dhāvanti** attano kāyaṃ aparivattantoti adhippāyo, satthārā pana damitā purisadamma ekiriyaṃpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha “**ekapallaṅkeneva nisinnā**”ti. **Aṭṭha disāti** ca nidassanamattametaṃ lokiyehi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisaṃ amatadisaṅca pakkhandanato.

Dīṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehitiādīsu dīṭṭhadhammo vuccati paccakkho atthabhāvo, tattha niyuttoti dīṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi dīṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi. **Yathārahanti** yathānurūpaṃ, tesu tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahati, tadanurūpaṃ. **Anusāsati**ti vineti tasmīṃ tasmīṃ atthe patīṭṭhāpeti. Saha atthena vattaṭṭi **sattho**, bhaṇḍamūlena vaṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasamūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsītabbo so etassa atthīti **satthā** satthavāho niruttinayena. So viya bhagavāti āha “**satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho**”ti.

Idāni tamatthaṃ niddesapālinayena dassetuṃ “**yathā satthavāho**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sattheti** satthike jane. Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti **kantāro**, nirudako araññappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araññappadeso tathā vuccati. **Corakantāraṃ** corehi adhiṭṭhitakantāraṃ, tathā **vāḷakantāraṃ**. **Dubbhikkhakantāraṃ** dullabhabhikkhaṃ kantāraṃ. **Tāretīti** akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretīti**ādi upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Atha vā **uttāretīti** khemantabhūmiṃ upanento tāreti. **Nittāretīti** akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretīti** pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā tāreti viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “**khemantabhūmiṃ sampāpeti**”ti. **Satteti** veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthatāya dunnittharatāya ca jātiyeva kantāro **jātikantāro**, taṃ jātikantāraṃ.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenati ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Etanti** “devamanussāna”nti etaṃ vacanaṃ. **Bhābbapuggalaparicchedavasena**ti sammattaniyāmokkamanassa yogyapuggalassa paricchindanasena. **Bhagavatoti** nissakke sāmivacanaṃ yathā “upajjhāyato ajjhetī”ti. Bhagavato santike vāti attho. **Upānissayasampattinti** tihetukapaṭisandhiādikaṃ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṃ. **Gaggarāyāti** gaggarāya nāma rañño deviyā, tāya vā kārītattā “gaggarā”ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṃ aggaheṣīti** “dhammo eso vuccati”ti dhammasaññāya sare nimittaṃ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsīti** tassa sise daṇḍassa ṭhapitabhāvaṃ apassanto tattha daṇḍaṃ uppīḷetvā aṭṭhāsī. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīḷitepi dhammagatena pasādēna vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṃ ayaṃ dhammatā, yā

“kutohaṃ idha nibbato, tattha kinnu kho kammamakāsi”nti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha “**are ahampi nāma idha nibbato**”ti. **Bhagavato pāde sirasā vandīti** kataññūtasaṃvaḍḍhitena pemagāravabahumānena vandi.

Jānantova pucchīti mahājanassa kammaphalaṃ buddhānubhāvaṃ paccakkhaṃ kātukāmo bhagavā “**ko me vandati**”ti gāthāya pucchi. Tattha (vi. va. aṭṭha. 857) **koti** devanāgayakkhagandhabbādīsū ko, katamoti attho. **Meti** mama. **Padānti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena yasena ca parivārena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kāmaṇīyena sundarena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīraṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evam pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento “**maṇḍūkohaṃ pure āsi**”nti gāthamāha. Tattha **pureti** purimajātiyaṃ. **Udake**ti idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. **Udake maṇḍūkoti** tena uddhumāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udaḥcārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti “vārigocaro”ti viśesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassāti** brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ “dhammo eso vuccati”ti sare nimittagāhavasena suṇantassa. Anādare cetam sāmivacanaṃ. **Avadhī vacchapālakoti** vacche rakkhanto gopālakadārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti “tathā parittatarenapi puññānubhāvena evaṃ ativiya uḷārā lokiyalokuttarasampattiyo labbhanti”ti pītisomanassajāto bhāsuraradhavaḷavipphurantadasanakhakiraṇāvaḷihi bhīyoso mattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so –

“Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasaṃca me;
Ānubhāvaṃca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiṃca me.

“Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosum gotama;
Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare”ti. (vi. va. 859-860) –

Imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

Yaṃ pana kiñcīti ettha yanti aniyamitavacanaṃ, tathā **kiñcīti**. **Panāti** vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā yaṃ kiñcīti ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. **Panāti** vā viśesatthadīpako nipāto. Tena “sammāsambuddho”ti iminā saṅkhepato viṭṭhārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. **Buddhoti** pana iminā tadaññassapi ñeyyassa avabodho. Purimena vā satthu paṭivedhaññānubhāvo, pacchimena desanāññānubhāvo. **Pi**-ti upari vuccamāno viśeso jotiyāti. **Vimokkhantikaññāvasenāti** ettha sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaṃ, tassa anto, aggaphalaṃ, tasmīṃ laddhe laddhabbato tattha bhavaṃ **vimokkhantikaṃ, ñāṇaṃ** sabbaññūtaññānaṃ saddhiṃ sabbampi buddhaññānaṃ.

Evam pavattoti ettha –

“Sabbaññūtāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavaśāṅkhātena buddho, nirupalepasāṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netam nāmaṃ mātārā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātārā kataṃ, na bhāginīyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñāṭisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametam buddhānaṃ bhagavantaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññūtaññānaṃ paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti (mahāni. 192) –

Ayaṃ niddesapālinayo. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāliya (paṭi. ma. 1.162) bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenapi atthasiddhīti dassanattaṃ “**paṭisambhidānayo vā**”ti aniyamatto vāsaddo vutto.

Tattha (paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.162; mahāni. aṭṭha. 192) yathā loke avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ **bujjhita saccānti buddho** suddhakattavasena. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattavasena. Hetuattho cettha antonīto. **Sabbaññūtāya buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddhoti** sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddhoti** aññena abodhito sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddhoti** nānāguṇavisavanato padumamiva vikasanaṭṭhena buddhoti attho. **Khīṇāsavaśāṅkhātena buddhoti** evamādīhi chahi padehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddākkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenāti** vacanassa koṭṭhāsenāti attho.

Tañhālepadīṭṭhilepābhāvena **nirupalepasañkhātena**. Savāsānānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacaneneva viśesetvā “**ekantavītarāgo**”tiādi vuttaṃ. **Ekantanikkilesoti** rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkileso. **Ekāyanamaggam gatoti buddhoti** gamanatthānaṃ buddhiatthata viya buddhiatthānampi gamanatthatā labbhatīti ekāyanamaggam gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddhoti** na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaram sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti** buddhi buddham bodhoti anantantaram. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evam buddhaguṇayogato buddhoti nīpanattham vuttaṃ. Tato param **buddhoti netam nāmantiādi** atthānugatāyaṃ paññattīti bodhanattham vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti vedītabbo.

Idāni **bhagavāti** imassa attham dassento āha “**bhagavāti idam panassā**”tiādi. Tattha **assāti** bhagavato. **Guṇavisiṭṭhasattuttamagarugārāvādhivacananti** sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gārāvavasena vuccamānavacanametam bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgīyā sabbānatthaparīhārapubbaṅgamāya nīravasesahitasukhavidhānatapparāya nīratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamam gāravaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanam seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanam seṭṭhaguṇasahacaraṇato “seṭṭha”nti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanam, attho, tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garuguṇayogato. Garukaraṇam vā sātīsayam arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. “Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayam pana tādīso na hoti, tasmā ‘garū’ti vatvā ‘gāravayutto’ti vutta’nti keci.

Guṇavisesahetukam “bhagavā”ti idam bhagavato nāmanti sañkhepato vuttamattham vitthārato vibhajitukāmo nāmaṃyeva tāva atthuddhāravasena dassento “**catubbidhañhi nāma**”ntiādimāha. Tattha **āvattikanti** avatthāya viditam tam tam avattham upādāya paññattam voharitam. Tathā **liṅgikam** tena tena liṅgena voharitam. **Nemittikanti** nimittato āgataṃ. **Adhiccāsamuppannanti** yadicchāya pavattam, yadicchāya āgataṃ yadicchakam. Idāni āvatthikādīni nāmāni sarūpato dassento āha “**tattha vaccho dammo balibaddo**”tiādi. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena bālo yuvā vuḍḍhoti evamādiṃ saṅgañhāti, dutiyena muṇḍī jaṭīti evamādiṃ, tatiyena bahussuto dhammakathiko jhāyīti evamādiṃ, catutthena aghapadīpanam pāvācananti evamādiṃ saṅgañhāti. Nemittikanti vuttamattham byatīrekavasena patīṭṭhāpetum “**na mahāmāyāyā**”tiādi vuttaṃ. **Vimokkantikanti** iminā pana idam nāmaṃ ariyāya jātiyā jātakkaṇeyeva jātanti dasseti. Yadi vimokkantikam, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha “**saha sabbāññutaññāssa paṭilābhā**”ti. Buddhānañhi arahattaphalam nipphajjamaṇam sabbāññutaññāpādīti sabbehi buddhaguṇehi saddhiṃyeva nipphajjati. Tena vuttaṃ “vimokkantika”nti. **Sacchikā paññattīti** sabbadhammānaṃ sacchikiriyāya nimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattīti** paccakkhasiddhā paññatti. Yamguṇanimittā hi sā, te satthu paccakkhabhūtā, tamguṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresam vohāramattenāti adhippāyo.

Vadantīti mahātherassa garubhāvato bahuvācanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādam sandhāya. Issariyādībhedo bhago assa atthīti **bhagī**. Maggaphalādiariyadhammaratanaṃ araññāvanapatthāni pantāni senāsānāni appasaddādīguṇayuttāni bhajī sevi sīlenāti **bhajī**, bhajanasīloti attho. **Bhāgīti** cīvarapiṇḍapātādīnaṃ catunnam paccayānañceva atthadhammavimuttirasassa ca adhisīlādīnañca bhāgīti attho. Vibhajī pavibhajī dhammaratananti **vibhattavā**. **Akāsi bhagganti** rāgādīpāpadhammam bhaggam akāsīti bhagavāti attho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha “**garū**”ti. Yasmā garu, tasmāpi bhagavāti vuttaṃ hoti. Hetuattho hi **iti**-saddo. So ca yattha **iti**-saddo natthi bhāgītiādisu, tattha paccakam yojetabbo. Bhāgyamassa atthīti **bhāgyavā**. **Bahūhi nāyehīti** kāyabhāvanādīkehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattanoti** sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetam sāmivācanam, tena subhāvitattāti vuttaṃ hoti, subhāvitasabhāvoti attho. **Mahāgaṇṭhipade** pana “subhāvitattano subhāvitakāyo”ti vuttaṃ. Bhavānaṃ antam nibbānaṃ gatoti **bhavantaṃ**.

Niddese vuttanāyenati etthāyaṃ niddesanāyo –

“Bhagavāti gārāvādhivācanametam. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadīṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhajī vibhajī pavibhajī dhammaratananti bhagavā, bhavānaṃ antakaroti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhajī vā bhagavā araññāvanapatthāni pantāni senāsānāni appasaddāni appanigghosāni vijānavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasārūpanīti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsānāgilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhicitassa adhipaññāyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnam jhānānaṃ catunnam appamaññānaṃ catunnam arūpasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā atṭhannaṃ vimokkhānaṃ atṭhannaṃ abhibhāyatānaṃ navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ saññābhāvanānaṃ dasannaṃ kaṣiṇasamāpattīnaṃ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnam satīpaṭṭhānānaṃ catunnam sammappadhānānaṃ catunnam iddhipādānaṃ pañcannaṃ

indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ catunnaṃ paṭisambhidānaṃ channaṃ abhiññānaṃ channaṃ buddhadhammānanti bhagavā. Bhagavāti netaṃ nāmaṃ...pe... sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā”ti (mahāni. 84).

Ettha ca “gāravādhivacana”ntiādīni yadipi gāthāyaṃ āgatapadānukkamena na nidditṭhāni, yathārahaṃ pana tesam sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacana**nti garūnaṃ garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. **Bhājīti** bhāgaso kathesi. Tenāha “vibhaji pavibhaji dhammaratana”nti. Maggaphalādi ariyadhammoyeva **dhammaratanaṃ**. Puna **bhājīti** imassa sevīti attho. **Bhāgīti** bhāgābhidheyyavā. Puna **bhāgīti** ettha bhajanasīloti attho. **Attharasassāti** atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanaśise hi ṭhatvā dhammaṃ kathentassa suṇantassa ca tadatthaṃ ārabha uppañjanakapītisomanassaṃ attharaso. Dhammaṃ ārabha **dhammaraso**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “labhati atthavedaṃ, labhati dhammaveda”nti (a. ni. 6.10). **Vimuttirasassāti** vimuttibhūtaṃ vimuttisannissayassa vā rasassa. **Saññābhāvanānanti** aniccasaññādaṇṇaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ. **Channaṃ buddhadhammānanti** cha asādhāraṇaṇāṇi sandhāya vuttaṃ. Tattha tattha bhagavāṭisaddasiddhi niruttinayena veditabbā.

Yadipi “bhāgyavā”tiādīhi padehi vuccamāno attho “bhāgī bhājī”ti (mahāni. 84) niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhiatthavibhāgaatthayojanādisahito saṃvaṇṇanānāyo tato aññākāroti vuttaṃ “**ayaṃ pana aparo nayo**”ti. **Vaṇṇavipariyāyoti** etanti ettha **itisaddo** ādiattho, tena vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātuatthena niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenāti** saddalakkhaṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ “**pisodarādīpakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā**”ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṇi pakkhipanaṃ. **Pārapattanti** paramukkaṃsagataṃ pāramībhāvappattaṃ. **Bhāgyanti** kusalaṃ. Tattha maggakusalaṃ lokuttarasukhanibbattaṃ, itaraṃ lokiyasukhanibbattaṃ, itaraṃpi vā vivaṭṭupanissayaṃ pariyaṭo lokuttarasukhanibbattaṃ siyā.

Idāni **bhagavāti** imassa atthaṃ vibhajitvā dassento āha “**yasmā panā**”tiādī. Tattha lobhādayo ekakavasena gahitā, tathā viparītamanaśikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho**, so navavidhāghātavatthusambhavo. “Akkocchi maṃ avadhi ma”ntiādīnā (dha. pa. 3-4) punappunaṃ kujjhanavasena cittapariyonandhanaṃ **upanāho**. Ubhayampi paṭighoyeva, so pavattinānattato bhinditvā vutto. Sakim uppanno kodho kodhoyeva, taduttari upanāho. Vuttañcetam “pubbakāle kodho, aparakāle upanāho”ti (vibha. 891). Agāriyassa (ma. ni. aṭṭha. 1.71) anagāriyassa vā sukatakarāṇavināsano **makkho**. Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito aparena samayena “kim tayā mayhaṃ kata”nti tassa sukatakarāṇaṃ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālo pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccaeyehi uddesaparipucchādīhi ca anuggahetvā dhammakathānāyappakaraṇakosallādīni sikkhāpito aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno “ayaṃ amhehi daharakāle evaṃ anuggahito saṃvaḍḍhito ca, atha ca panidāni nissineho jāto”ti vuccamāno “kim mayhaṃ tumhehi kata”nti tesam sukatakarāṇaṃ vināseti, tassesopubbakāritālakkhaṇassa guṇassa vināsano udakapuñchaniyā viya sarirānugataṃ udakaṃ nipuñchanto makkho. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhanaṭṭhena “makkho”ti vuccati. Paḷasatīti **paḷāso**, parassa guṇe dassetvā attano guṇehi same karotīti attho. So pana bahussutepi puggale ajjhottharivā “īdisassa ca bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso”ti, rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharivā “tvampi imasmim sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi silamatte ṭhito, ahampi”tiādīnā nayena uppañjamāno yugaggāho. Yugaggāhalakkhaṇo hi paḷāso.

Paresaṃ sakkārādīni khīyamānā usūyamānā **issā**. Attano sampattiyā nigūhanaṃ parehi sādharāṇabhāvaṃ asahamānaṃ **macchariyaṃ**. Vañcanikacariyabhūtā **māyā**, sā sakadosapaṭicchādanalakkhaṇā. Tathā hi sā attano vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti “māyā”ti vuccati. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ kerāṭīkabhāvena uppañjamānaṃ **sāṭtheyyaṃ**. Asantaḡuṇadīpanaṇi “kerāṭīya”nti vuccati. Kerāṭīko hi puggalo āyanamaccho viya hotī. Āyanamaccho nāma sappamukhamacchavālā ekā macchajāti. So kira macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ dasseti, sappānaṃ sīsam “tumhākaṃ sadiso aha”nti jānāpetuṃ, evameva kerāṭīko puggalo yaṃ yaṃ suttantikaṃ vā ābhīdhammikaṃ vā upasaṅkamati, taṃ taṃ evaṃ vadati “ahaṃ tumhākaṃ antevāsī, tumhe mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe muñcāmī”ti. Evamete “sagāravo ayaṃ amhesu sappattisso”ti maññissanti, tassevaṃ kerāṭīkabhāvena uppañjamānaṃ sāṭtheyyaṃ.

Sabbaso maddavābhāvena vātabharitabhastadisassa thaddhabhāvassa anonamitadāṇdasadisatāya pagghahitasiraanivātavuttikāyassa ca kārako **thambho**. Taduttarikaṇo **sārambho**. So duvidhena labhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṃ alaṅkāradīm disvā taddiḡuṇataddiḡuṇakaraṇena uppañjamāno, anagāriyassa ca yattakaṃ yattakaṃ paro pariyaṇuṇāti vā katheti vā, mānavasena taddiḡuṇataddiḡuṇakaraṇena uppañjamāno akusalo. Tena hi samannāgato puggalo taddiḡuṇaṃ taddiḡuṇaṃ karoti. Agāriyo samāno ekenekasmiṃ gharavatthusmiṃ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāro, aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriyo samāno ekenekasmiṃ nikāye gahite “nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī”ti aparo dve gaṇhāti, aparo taṃyo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṃ na vaṭṭati. Akusalapakkho hesa nirayagāmimaggo. Agāriyassa pana paraṃ ekaṃ salākabhattaṃ dentam disvā attano dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppañjamāno, anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṃ anissāya kevalaṃ taṃ

disvā attano ālasiyaṃ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo. Kusalapakkhavasena hi ekasmiṃ ekaṃ salākabhattam dente dve, dve dente cattāri dātum vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmiṃ nikāye gahite “dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hoti”ti vivatṭapakkhe tathavā taduttari gaṇhitum vaṭṭati, idha pana akusalapakkhiyo taduttarikaṇo “sārambho”ti vutto.

Jātiādīni nissāya seyyassa “seyyohamasmi”tiādīnā unnativasena paggaṇhanavasena pavatto **māno**. Abbhunnativasena pavatto **atimāno**. Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahato uppajjamānako atimānoti veditabbo. Jātiādīnaṃ paṭicca majjanākāro **mado**, sopi atthato māno eva. So pana jātimado gottamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado lābhamado sakkāramado garukāramado purekkhāramado parivāramado bhogamado vaṇṇamado sutamado paṭibhānamado rattaññumado piṇḍapātikamado anavaññattimado iriyāpathamado iddhimado yasamado sīlamado jhānamado sippamado ārohamado pariñāhamado saṅghānamado pāripūrimadoti anekavidho.

Tattha (vibha. aṭṭha. 843-844) jātim nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimado**, so khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyō “mādiso añño natthi, avasesā antarā utthāya khattiyā jātā, ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyō”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsipi eseva nayo. Gottam nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **gottamado**, sopi khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Khattiyopi hi “ahaṃ koṇḍaññagotto, ahaṃ ādiccagotto”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi “ahaṃ kassapagotto, ahaṃ bhāradvājagotto”ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṃ nissāya mānaṃ karoti. Ārogyamadādīsipi “ahaṃ arogo, sesā rogabahulā, kaṇḍuvanamatampi mayhaṃ byādhi nāma natthi”ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma. “Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte thitarukkhasadisō, ahaṃ pana paṭhamavaye thito”ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado**. “Ahaṃ ciraṃ jīvaṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvaṃ, ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvaṃ, ciraṃ jīviṃ”ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma. “Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ natthi”ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

“Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādīpaccayaṃ labhāmi”ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma. “Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā ‘ayaṃ samaṇo’tipi na vandanti, maṃ pana disvā vandanti, pāsānacchattaṃ viya garukaṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññanti”ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma. “Uppanno paṇho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi āgacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchanti”ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma. Agāriyassa tāva mahāparivārasa “purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāreti”ti, anagāriyassa “samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā apparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā”ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma. “Avasesā sattā attano paribhogamattakampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasessa dhanassa pamāṇaṃ natthi”ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma. “Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ abhirūpo pāsādiko”tipi “avasesasattā nigguṇā patthaṭaakittino, mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo ‘itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaṅṅayutto’”ti, evaṃ sarīravāṇṇaṃ guṇavaṇṇaṇca paṭicca majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

“Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma. “Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthi”ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma. “Ahaṃ rattaññū asukaṃ buddhavaṃsaṃ rājavāsaṃ janapadavaṃsaṃ gāmaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmi”ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma. “Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātiko”ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma. “Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anavaññātō”ti majjanavasena uppanno māno **anavaññattimado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko”ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma. “Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjhati”ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Yasamado pana agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agārikopi hi ekacco aṭṭhārasasu seṇisu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa “avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ vicāremi”ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa “avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako”ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma. “Avasesā sattā dussīlā, ahaṃ pana sīlavā”ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī”ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma. “Avasesā sattā nissippā, ahaṃ sippavā”ti majjanavasena uppanno māno **sippamado** nāma. “Avasesā sattā rassā, ahaṃ dīgho”ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. “Avasesā sattā rassā vā hontī dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo”ti majjanavasena uppanno māno **pariñāhamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīrasaṅghānaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādika”nti majjanavasena uppanno māno **saṅghānamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthi”ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma. Evamayam sabbopi jātiādīnaṃ nissāya majjanākāravasappavatto māno idha “mado”ti vutto. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo **pamādo**, pañcasu kāmaguṇesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ, sativirahoti vuttaṃ hoti. **Taṅhāvijjā** pākaṭāyeva.

Lobhādayo ca puna **tividhākusalamūlanti** tikavasena gahitā. Duccaritādīsupi **tividha**-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha kāyaduccaritādīni **tividhaduccaritāni**. Taṇhāsaṃkilesādayo **tividhasaṃkilesā**. Rāgamalādayo malīnabhāvakarattā **tividhamalāni**. Rāgādayo hi cittaṃ malīnaṃ karonti, malaṃ gāhāpentī, tasmā “malāni”ti vuccanti. “Rāgo visamaṃ, doso visamaṃ, moho visama”nti (vibha. 924) evaṃ vuttā rāgādayo “kāyavisamaṃ vacīvisamaṃ manovisama”nti (vibha. 924) evamāgatā kāyaduccaritādayo ca **tividhavisamāni**. Tāni pana yasmā rāgādīsū ceva kāyaduccaritādīsū ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca sāsanaṭopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetubhāvato “visamāni”ti vuccanti. “Kāmasaññā byāpādasaññā vihiṃsāsāññā”ti (vibha. 911) evamāgatā kāmādīpaṭisaṃyuttā saññā **tividhasaññā**. Tathā “kāmavitakko byāpādavitaṅko vihiṃsāvitaṅko”ti evamāgatā **tividhavitakkā**. Taṇhāpapañco diṭṭhipapañco mānapapañcoti ime **tividhapapañcā**. Vaṭṭasmiṃ satte papañcentīti taṇhādayo “papañcā”ti vuccanti.

Catubbidhaviariyesātiādīsū **catubbidha**-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha aniccādīni vatthūni niccantiādīnā nāyena viparītato esantīti vipariyesā. “Anicce niccanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, dukkhe sukhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, asubhe subhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, anattani attāni saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso”ti evamāgatā dvādasa vipallāsā catunnaṃ aniccādivatthūnaṃ vasena “catubbidhaviariyesā”ti vuttā. Ettha pana cittaṃkiccaṃ dubbalaṭṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccaṃ balavakāle saññāvīpallāso vedītabbo, diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa sakakiccaṃ balavakāle cittavīpallāso, diṭṭhisampayuttacitte diṭṭhivīpallāso. Tasmā sabbadubbalo saññāvīpallāso, tato balavato cittavīpallāso, sabbabalavato diṭṭhivīpallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkaṇappaṭivedhassapi sampādanato. Kammārassa mahāsaṇḍāseṇa ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi abhinivesaparāmasanato. Tattha cattāro diṭṭhivīpallāsā, aniccānattesu niccantiādīvasappavattā cattāro saññācittavīpallāsāti ime aṭṭha vipallāsā sotāpattimaggena pahīyanti. Asubhe subhanti saññācittavīpallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. Dukkhe sukhanti saññācittavīpallāsā arahattamaggena pahīyantīti vedītabbā.

“Kāmāsavo bhavāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavo”ti (cūḷani. jatukaṇṇimāṇavapucchāniddeṣa 69) evamāgatā kāmataṇhādayo cattāro āsavanti cakkhuādīto sandanti pavattantīti **āsavā**. Kiñcāpi cakkhuādīto kusalādīnampi pavattī atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇakaasucibhāvena sandanti, tasmā te eva “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇakaasucimhi niruḷho āsavasaddoti. Atha vā dhammato yāva gotrabhuṃ, okāsato yāva bhavaggaṃ savanti gacchanti ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti āsavā, ete dhamme etaṅca okāsaṃ antokarītvā pavattantīti attho. Avadhīattho hi **ā-kāro**. Avadhī ca mariyādābhivīdhibhedato duvidho. Tattha mariyādāṃ kiriyāṃ bahikatvā pavattati yathā “āpāḷaliputtaṃ vuṭṭho devo”ti, abhivīdhi pana kiriyāṃ byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggaṃ bhagavato yaso pavattati”ti, abhivīdhiattho cāyaṃ **ā-kāro** idha gahito, tasmā te dhamme taṅca okāsaṃ antokarītvā ārammaṇakaraṇavasena savantīti “āsavā”ti vuccanti. Cirapārivāsīyaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiṃhi cirapārivāsīkā madirādayo “āsavā”ti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsīyaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitumarahanti. Vuttaṅhetam “purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhoṣī”tiādī (a. ni. 10.61). Aññesu pana yathāvutte dhamme okāsaṅca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsū ca vijjamānesu attataniyādīggāhavasena abhibyāpanaṃ madanakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti dvīsūpi atthavīkappesu etesaṃyeva āsavasaddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi āsavā. Na hi taṃ kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya.

“Abhijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhīniveso kāyagantho”ti (saṃ. ni. 5.175; mahāni. 29, 147) evamāgatā abhijjhādayo cattāro yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisaṃdhiyasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti **ganthā**. “Kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjogho”ti (saṃ. ni. 5.172; mahāni. 14; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddeṣa 21) evamāgatā cattāro kāmataṇhādayo yassa saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti **oghā**. Teyeva “kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogo”ti (saṃ. ni. 5.173; a. ni. 4.10) evamāgatā vaṭṭasmiṃ yojentīti **yogā**. Ariyā etāya na gacchantīti **agati**, sā chandādivasena catubbidhā. “Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti (a. ni. 4.9) evamāgatā cattāro **taṇhuppādā**. Tattha **itibhavābhavahetūti** ettha **itīti** nidassane nipāto, yathā cīvarādīhetu, evaṃ bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavoti** cettha paṇītapāṇītarāni telamadhuḥpāṇītādīni adhippetāni. Kāmupādānādīni cattāri upādānāni.

Pañca cetokhilātiādīsū “buddhe kaṅkhati, dhamme, saṅghe, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsū kupīto hoti anattamano āhatacitto khilajāto”ti (ma. ni. 1.185; dī. ni. 3.319) evamāgatāni pañca cetokhilāni, ceto khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjati etehīti **cetokhilāni**. **Vinibandhādīsū** **pañca**-saddo paccekaṃ yojetabbo. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhujjītvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññātaṃ devanīkāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati”ti (ma. ni. 1.186; dī. ni. 3.320) āgatā pañca cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti **cetovinibandhā**. Ete hi taṇhāppavattibhāvato kusalappavattiyā avasārāppādānavasena cittaṃ bandhaṃ viya samorodhetvā gaṇhanti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhiyati saṃyamīyati etehīti cetovinibandhā. Kāmacchandādīni pañca kusaladhamme nivārenti āvarantīti **nīvaraṇāni**. Rūpābhīnandanādayo **pañcābhīnandanā**.

Cha vivādamūlātiādīsu kodho makkho issā sātheyyaṃ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni**. Yasmā kuddho vā kodhavasena...pe... sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalahāṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo “cha vivādamūlāni”ti vuccanti. Rūpataṇhāsaddataṇhādayo **cha taṇhākāyā**. Kāmarāgaṇapaṭighadhiṭṭhivicikchābhavarāgamānāvijjā **sattānusaṃyā**. Thāmagatattṭhena appahīnatṭhena ca anusentīti anusayā. Micchādhiṭṭhimicchāsānkappamicchāvācāmicchākammantamicchājjivamicchāvāyāmicchāsāmicchāsāmadhī **aṭṭha micchattā**.

“Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññāmusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”ti (dī. ni. 2.103; 3.359) evamāgatā pariyesanādayo **nava taṇhāmūlakā**. Tattha (dī. ni. aṭṭha. 2.103) **taṇhaṃ paṭiccā**ti taṇhaṃ nissāya. **Pariyesanā**ti rūpādīraṃmaṇapaṭiyaṇā. Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādīraṃmaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayoti** idha vitakko adhippeto. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundaraṇca vitakkeneva vinicchinati “ettakaṃ me rūpāraṃmaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādīraṃmaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti. **Chandarāgoti** evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. **Chandoti** hi idha dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādhiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariyanti** parehi sādharāṇabhāvassa asahanaṭā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanattṭhaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”ti. **Ārakkhoti** dvārapidahanamañjusaḡopanaḡdivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṃ**, kāraṇassettaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti** bhāvanapuṃsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanattṭhaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatoḡhārādīno satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ**. **Kalahoti** kāyakahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

Pāṇātipātaadinnādānakāmesumicchācāraṃmusāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpaabhiḡḡhāyāpādamicchādhiṭṭhī **dasa akusalakammāpathā**. Cattāro sassatavādā cattāro ekaccasassatavādā cattāro antānantikā cattāro amarāvikkhepikā dve adhiccassamuppannikā soḡasa saññivādā aṭṭha asaññivādā aṭṭha nevasaññināsaññivādā satta ucchedavādā pañca paramadhiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Rūpataṇhādichataṇhāyeva paccekaṃ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārasa hontī. Tathā hi rūpāraṃmaṇā taṇhā, rūpe vā taṇhāti rūpataṇhā, sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmataṇhā, sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ niccaṃ dhuvāṃ sassata”nti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ ucchijjati vinassati pecca na bhavati”ti evaṃ assādentī pavattamānā vibhavataṇhāti evaṃ tivadhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, evaṃ saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni hontī, tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṃsa, iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti **aṭṭhasatataṇhāvicarītāni**, aṭṭhuttarasatataṇhāvicarītāni attho. **Pabheda**-saddo paccekaṃ sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā “lobhappabhedo dosappabhedo yāva aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedo”ti. **Sabbadarathaparilāhakilesasatasahassāni**ti sabbāni sattānaṃ darathaparilāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni. Āraṃmaṇādivibhāḡato hi pavattīākāravibhāḡato ca anantappabhedaḡ kilesā.

Sāṅkhepatō vātīādīsu sampati āyatiṇca sattānaṃ anattāhāvattā māraṇaṭṭhena vibādhanattṭhena kilesāva māroti **kilesamāro**. Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti **khandhamāro**. Tathā hi vuttaṃ “vadhakaṃ rūpaṃ, vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānātī”tiādi. Jātiḡarādīmahābyasanaṇibbattanena abhisāṅkhārova māro **abhisāṅkhāramāro**. Saṃkilesanimittaṃ hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro**. Sattānaṃ jīvitassa jīvitaparikkhāraṇaṇca jāṇikaraṇena mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro**. Tattha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṃ, sahāyavekallakaraṇavasena sabbaso appavattikaraṇena abhisāṅkhāramāraṃ, balavidhamanavisayātikkanavasena devaputtamaccumāraṇca abhañji, bhagge akāsīti attho. **Parissayānanti** upaddavānaṃ.

Satapuññajalakkhaṇadharassāti aneka sata puññaṇ nibbattamahā purisalakkhaṇadharassa. Ettha hi “kevalaṃ satamattena puññakammaṇa ekekalakkhaṇaṃ nibbatta”nti imamatthaṃ na rocayīṃsu aṭṭhakathācariyā “evaṃ sante yo koci buddho bhavyeyyā”ti, anantāsu pana lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādīni puññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena satagunaṃ kataṃ satanti adhippetanti imamatthaṃ rocayīṃsu. Tasmā idha **sata**-saddo bahubhāvaparīyāyo, na saṅkhyāvisesavacanaṇotī daṭṭhabbo “sataggaṃ sataṃ devamanussā”tiādīsu viya. **Rūpakāyasampatti dīpīti hoti** itarāsaṃ phalasaṃpadānaṃ mūlabhāvato adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dīpīti hoti** idam dhammakāyasampattītiādīsūpi yojetabbaṃ. Tattha pahānasampadāpubbakattā ṇāṇasaṃpadādīnaṃ dhammakāyasampatti dīpīti hoti veditabbaṃ. **Lokiyasarikkhakānaṃ bahumatābhāvoti** ettha bhāgyavantatāya lokiyānaṃ bahumatābhāvo, bhaggadosatāya sarikkhakānaṃ bahumatābhāvoti yojetabbaṃ. Evaṃ ito paresūpi yathākkamaṃ yojanā veditabbā.

Puññavantaṃ gahaṭṭhā khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ dosavinayāya dhammaṃ desetīti pabbajitā t̄apasaparibbājakādayo abhigacchantīti āha “**gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā**”ti. Abhigatānañca tesam kāyacittadukkhāpanayane paṭibalaḥhāvo āmisadānadhammadānehi upakārasabbhāvato rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanatoti veditabbo. Bhāgyavantatāya upagatānaṃ āmisadānaṃ deti, bhaggadosatāya dhammadānaṃ detīti āha “**āmisadānadhammadānehi upakāritā**”ti. **Lokiyalokuttarasukhehi ca saṃyojanasamatthatā dīpitā hotīti** “pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehi evameva paṭipajjitabba”nti evaṃ sammāpaṭipattiyāṃ niyojanena abhigatānaṃ lokiyalokuttarasukhehi saṃyojanasamatthatā ca dīpitā hoti.

Sakacitte issariyaṃ nāma attano cittassa vasībhāvāpādanāmyeva, paṭikūlādīsu appaṭikūlasaṅgānītiādivihārasiddhi, adhiṭṭhānidhīdīko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjhanato. **Aṇimālaghimādīkanti ādi-**saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapī saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaṇaṃ **aṇimā**. Ākāse padasā gamanādīnaṃ arahabhāvena lahubhāvo **laghimā**. Mahattaṃ **mahimā** kāyassa mahantatāpādanāṃ. Iṭṭhadesassa pāpuṇaṃ **patti**. Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanaṃ **pākammaṃ**. Sayāṃvasitā issarabhāvo **īsitā**. Iddhividhe vasībhāvo **vasitā**. Ākāseṇa vā gacchato aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā**. “Kumārakarūpādīdassana”ntipi vadanti. Evamidaṃ aṭṭhavidhaṃ lokiyasammataṃ issariyaṃ. Taṃ pana bhagavato iddhividhantogadhaṃ anaññaśādhāraṇaṅcāti āha “**sabbakāraparipūraṃ atthī**”ti. Tathā lokuttaro dhammo atthīti sambandho. Evaṃ yasādīsupi **atthi**-saddo yojetabbo.

Kesañci yaso padesavutti ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca hoti, na evaṃ tathāgatassāti dassetuṃ “**lokattayabyāpako**”ti vuttaṃ. Tattha idha adhigatasatthuguṇaṇaṃ āruppe uppanānaṃ “ītipi so bhagavā”tiādinā bhagavato yaso pākaṭo hotīti āha “lokattayabyāpako”ti. **Yathābhuccaguṇadhigatoti** yathābhūtaguṇehi adhigato. **Ativīya parisuddhoti** yathābhūtaguṇadhigatattā eva accantaparisuddho. **Sabbākāraparipūrāti** anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā sabbākārehi paripuṇṇā. **Sabbaṅgapaccaṅgasirīti** sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. **Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitanti** “tiṇṇo tāreyya”ntiādinā yaṃ yaṃ etena lokanāthena manovacīpañidhānavasena icchitaṃ kāyapañidhānavasena patthitaṃ. **Tathevāti** pañidhānānurūpameva. **Sammāvāyāmasaṅkhāto payattoti** vīriyapāramibhāvappatto ariyamaggapariyāpanno ca sammāvāyāmasaṅkhāto ussāho.

Kusalādīhi bhedeḥīti sabbattikadukapadasaṅgahitehi kusalādīpabhedeḥī. **Paṭiccasamuppādādīhīti ādi-**saddena na kevalaṃ vibhaṅgapāliyaṃ āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo samayavimuttādayo ṭhapanādayo tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti veditabbaṃ. **Pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhamariyasaccantiādi**su **pīlanatṭho** taṃsamaṅgino sattassa hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Saṅkhataṭṭho** samecca saṅgama sambhūya paccayehi katabhāvo. **Santāpaṭṭho** dukkhadukkhataḍīhi santāpanaṃ paridhanaṃ. **Vipariṇāmaṭṭho** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Samudayassa **āyūhanaṭṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. **Nidānaṭṭho** “idaṃ taṃ dukkha”nti nidassentassa viya samuṭṭhāpanaṃ. **Samyogaṭṭho** saṃsāradukkhena saṃyojanaṃ. **Palibodhaṭṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa **nissaraṇaṭṭho** sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā tato vinissaṭatā, taṃnissaraṇanimittatā vā. **Vivekaṭṭho** sabbasaṅkhāravisaṃyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhataṭṭhā. **Amataṭṭho** nīccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṃ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānaṭṭho** vaṭṭadukkhato nikkamaṇaṭṭho. **Hetuattaṭṭho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanaṭṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṃ. **Ādhipateyyaṭṭho** catusaccadassane sampayuttānaṃ ādhipaccakaraṇaṃ, ārammaṇādhipatibhāvo vā viseso maggādhīpativacanato. Satipi hi jhānādīnaṃ ārammaṇādhipatibhāve “jhānādhipatino dhammā”ti evamādiṃ avatvā “maggādhīpatino dhammā”iceva vuttaṃ, tasmā viññāyati “atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso”ti. Eteyeva ca pīlanādayo soḷasākārāti vuccanti.

Dibbrahmaariyavihāretiādisu kasiṇādiārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni **dibbavīhāro**. Mettādiḥhānāni **brahmavīhāro**. Phalasaṃpatti **ariyavihāro**. Kāmehi vivekaṭṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko**. Paṭhamajjhānādinā nīvaraṇādihi vivittacittatā **cittaviveko**. **Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Upadhīti** cettha cattāro upadhī kāmupadhī khandhupadhī kilesupadhī abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yaṃ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti (ma. ni. 1.166) evaṃ vuttassa sukhasa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhaṃ iminā vacanathena “upadhī”ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato vuttanayena “upadhī”ti vuccanti. Imehi pana catūhi upadhīhi vivittatāya nibbānaṃ “upadhiviveko”ti vuccati.

Suññatākāreṇa nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo **suññatavimokkho**. So hi suññatāya dhātuyā uppānattā suññato, kilesehi ca vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena appaṇihitākāreṇa nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **appaṇihitavimokkho**. Animittākāreṇa nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **animittavimokkho**. Atha vā suññatānupassanāsaṅkhātāya anattānupassanāya vasena paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena “suññatavimokkho”ti vuccati. Tathā appaṇihitānupassanāsaṅkhātāya dukkhānupassanāya vasena paṭiladdho appaṇihitavimokkho. Animittānupassanāsaṅkhātāya aniccānupassanāya vasena paṭiladdho “animittavimokkho”ti veditabbo. Vuttañhettaṃ –

“Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittavimokkham paṭilabhāti, dukkhato manasikaronto passadhibahulo appaṇihitavimokkham paṭilabhāti, anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkham paṭilabhāti” ti (paṭi. ma. 1.223).

Aññeti lokiyaabhiññādike.

Kilesābhisaṅkhārasena bhavesu paribbhamanaṃ, tañca taṅhāpadhānanti āha “**taṅhāsāṅkhātaṃ gamana**”nti. **Vantanti** ariyamaggamukhena uggiritaṃ puna apaccāgamanavasena chaḍḍitaṃ. Bhagavāti vuccati niruttinayenāti dassento āha “**yathā loke**”tiādi. Yathā loke niruttinayena ekekapadato ekekamakkharaṃ gahetvā “mekhalā”ti vuttaṃ, evamidhāpīti attho. **Mehanassāti** guyhappadesassa. **Khassāti** okāsassa.

Aparo nayo (itivu. aṭṭha. nidānavannaṇā) – bhāgavāti bhagavā. Bhatavāti bhagavā. Bhāge vanīti bhagavā. Bhage vanīti bhagavā. Bhattavāti bhagavā. Bhage vamiṭi bhagavā. Bhāge vamiṭi bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamiṭi bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te silādayo dhammakkhandaḥa guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā nīratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa silaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñānadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, silavisuddhi diṭṭhivissuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasāñña, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakaññāni, cattāro ariyavamsā, cattāri vesārajaññāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcaññāniko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇiṇyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanaññāni, pañca vimuttiṇipācāniṇyā saññā, cha anusattiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇiṇyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, chanibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāññāni, satta aparihāniṇyā dhammā, satta ariyadhaṇāni, satta bojjhaṅgāni, satta sappurisadhammā, satta nijjaravattūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavattūni, aṭṭhaakkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭhaabhibhāyanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghāṭappaṭivīriyā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kaṣiṇāyanāni, dasa kusalakammaṭṭhā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākarā, terasa dhutaḡuṇā, cuddasa buddhaññāni, pañcadasa vimuttiṇipācāniṇyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapaniṇyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāññāni, catucattālīsa ñānavattūni, paññāsa udayabbayaññāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñānavattūni, catuvīsati koṭṭisatasahassasamāpattisañcāri mahāvajiraññāni, anantanayasamantapaṭṭhānapavicyapaccavekkhaṇadesanāññāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanaññāni cāti evamādayo anantāparimāṇābheda anaññasādhāraṇā nīratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathā vuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ākārasa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā silādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattēhi paripūretabbā dānapārami sīlanekkhamaṇāññāvirīyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramiṭi dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavattūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo nayanadhanarajjaputtadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, nītatthacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo saṅkhepatō vā puññasambhāraññāsambhārā buddhakarā dhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṅkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttāruttari viśesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nīrantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti bhagavā niruttinayena ta-kārasa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavāti** teyeva yathāvutte buddhakare dhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Yasmā sambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsati koṭṭisatasahassasāṅkhā devasikaṃ vaḷaṇjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitattaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihārattaṃ niccappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepatō vā

catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ, sotaṃ pariññeyyaṃ...pe... jarāmaraññaṃ pariññeyya”ntiadinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo...pe... jarāmaraññaṃ samudayo pahātabbo”tiadinā nayena pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho...pe... jarāmaraññaṃ nirodho sacchikātabbo”tiadinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā”tiadinā “cattāro satipaṭṭhānā”tiadinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā vuttā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakhandhā sāvakehi sādharmaṇaṃ guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu paṭiṭṭhapeyyanti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhīpetaphalāvahā ahoṣi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajiyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkamsagato vani bhaji sevi, yattha paṭiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vittārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampattidevarajjasampattiādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñānadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādiuttarimanussadhammavasena ca anekavīhite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṃ bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā dalhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññūtaññādiaparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgībhāvato sabbasattāuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niraṭṭisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsa mahāpurisalakkaṇāsīti anubyañjana byāmapabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”tiadinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutiḡhosena samannāgatattā ukkamsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitāādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārājādiniraṭṭisayaguṇavisesasamaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catupparamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāññaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanaṭṭāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye cassa ovāde paṭiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapaaccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti tassa vā āṇaṃ dalhabhattiṭṭhāvato. Tenevāha –

“Yo ve kataññū katavedī dhīro,
Kalyāṇamitto dalhabhatti ca hoti”ti. (jā. 2.17.78);

“Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkaṃantī”ti (udā. 45; cūlava. 385) ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopam katvā itarassa ta-kārassa ga-kāram katvā.

Guṇāṭṭisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jāṭīsu pāramiyo pūrento bhagasāṅkhātaṃ sirim issariyaṃ yasaṅca vami uggiri, khelaṇipāṇaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa **somanassakumārakāle**(jā. 1.15.211 ādayo) **hatthipālakumārakāle** (jā. 1.15.337 ādayo) **ayogharapaṇḍitakāle**(jā. 1.15.363 ādayo) **mūgapakkhapaṇḍitakāle** (jā. 2.22.1 ādayo) **cūlasutasomakāleti** (jā. 2.17.195 ādayo) evamādisu nekkhammapāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyaṃ pariccattattabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisirim devalokādhīpaccasaasaṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca tiṇāyapi amaññamāno niraṭṭisayāya anapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādhībhājanalokavisesasannissayā sobhā kappatṭhāyibhāvato, tepi bhagavā vami taṃnivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato.

Kathaṃ **bhāge vamiṃ bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadharmakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbāṃ papañcaṃ sabbāṃ yogaṃ sabbāṃ ganthaṃ sabbāṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuvīññāṇaṃ...pe... manovīññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ...pe... manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ...pe... manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ...pe... manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ...pe... dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ...pe... dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ...pe... dhammavicāraṃtiādinā anupadadhammavibhāgavasena sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhappariccāgena chaḍḍayi. Vuttañhetva “yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissatṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamissatṭhi netva tñānaṃ vijjati”ti (dī. ni. 2.183). Evampi bhāge vamiṃ bhagavā. Atha vā **bhāge vamiṃ** sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañānamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi, paresaṇca tathattāya dhammaṃ desesi. Uttampi cetva “dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā pageva adhammā (ma. ni. 240). Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”tiādi (ma. ni. 1.240). Evampi bhāge vamiṃ bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi dhammabhedā mahesinā;
Kaṇhā sukkā yato vantaṃ, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṃ –

“Bhāgavā bhataṃ bhāge, bhage ca vami bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamiṃ bhagavā jino”ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñānasampadābhedato duvidhā ānubhāvasampadādīnaṃ tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭipatti payogāsayaḥbhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupī niccaṃ hitesitā ñānaparipakākalāgamanādirahitapaṭipatti. Āmisapaṭiggahaṇādīnāpi atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva, tasmā tesampi vibhāvanavasena **pāliyaṃ** “araha”ntiādināṃ padānaṃ gahaṇaṃ veditabbāṃ.

Tattha **arahanti** iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā, **sammāsambuddho lokavidūti** ca imehi padehi ñānasampadāvasena. Nanu ca “lokavidū”ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyatīti? Saccāṃ vibhāvīyati, atthi pana vireso “sammāsambuddho”ti iminā sabbāññūtaññānubhāvo vibhāvito, “lokavidū”ti pana iminā āsayānusayaññānādināpi ānubhāvo vibhāvito. **Vijjācaraṇasampanno**ti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvītā. **Sugato**ti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvītā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti** imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvītā. **Buddhoti** iminā bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvītā. Evañca katvā “sammāsambuddho”ti vatvā “buddho”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenevāha “attanāpi bujji, aññepi satte bodhesī”tiādi. **Bhagavāti** ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvītā.

Aparo nayo – hetuphalasattupakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha **arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno lokavidūti** imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvītā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti** imehi sattupakāravasena buddhaguṇā pakāsītā. **Buddhoti** iminā phalavasena sattupakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvītā. **Sugato bhagavāti** pana imehi padehi hetuphalasattupakāravasena buddhaguṇā vibhāvītāti veditabbāṃ.

So imaṃ lokantiādisu so bhagavāti yo “araha”ntiādinā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṃ lokanti** nayidaṃ mahājanassa sammukhāmatṭaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyaḍāyati dassetaṃ “sadevaka”ntiādi vuttaṃ. Tenāha “idāni vattabbaṃ nidasseti”ti. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesaññāyēnāti veditabbāṃ itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Samārahavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyēnāti daṭṭhabbaṃ. Tattha hi so jāto taṃnivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyikādirahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo. **Paccatthikā...pe... samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti** nidassanamattamaṃ apaccatthikānaṃ asamitābhāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevaka”ntiādivisesanaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesāṃ, “salomako sapakkhako”tiādisu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatṭi byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇa”nti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ,

sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānañca gahitattā āha “**sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇa**”nti. Tattha **sammutidevā** rājāno. **Avasesamanussaggahaṇanti** samaṇabrāhmaṇehi avasesamanussaggahaṇaṃ. **Tihi padehīti** sadevakasamāraḥkasabarhmakavacanehi. **Dvīhīti** sassamaṇabrāhmaṇiṃ sadevamanussanti imehi dvīhi padehi.

Arūpī sattā attano āneñjavihāreṇa viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenevāha bhagavā “ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyata”ntiādi (a. ni. 3.117). Chakāmāvacaradevalokassa savisesaṃ mārassa vase vattanato āha “**samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko**”ti. Arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā āha “**rūpī brahmaloko**”ti. **Catuparisavasena**ti khattiyaparisā, brāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakaggahaṇena gahitā evāti.

Kathaṃ panettha catuparisavasena manussaloko gahito? “Sassamaṇabrāhmaṇi”nti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca gahitā honti, “sadevamanussa”nti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca gahitā, “paja”nti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā, catuparisasaṅkhātāṃ pajanti vuttaṃ hoti, kathaṃ pana sammutidevehi saha manussaloko gahito? Etthāpi “sassamaṇabrāhmaṇi”nti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, “sadevamanussa”nti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatisuddasaṅkhātā avasesamanussā ca gahitā honti. Ito pana aññesaṃ manussasattānaṃ abhāvato “paja”nti iminā catūhi pakārehi ṭhitā eteveya manussasattā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ vikappadvayepi pajāggahaṇena catuparisādivasena ṭhitānaṃ manussānaṃyeva gahitattā idāni “paja”nti iminā avasesasatte saṅgahetvā dassetukāmo āha “**avasesasabbasattaloko vā**”ti. Tattha nāgagarūḍḍivāsena avasesasattaloko veditabbo. Etthāpi catuparisavasena sammutidevehi vā saha avasesasabbasattaloko vāti yojettabbaṃ. Catuparisasahito avasesasuddhanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catudhā ṭhitamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti vuttaṃ hoti.

Ettāvata bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**apicetthā**”tiādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkaṃsagativijānana. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhātāya santapaṇītañeñjavihārasamaṅgitāya ativiya dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvoti** dasasahassiyāṃ mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttaṃ. **Anuttaranti** seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. **Anusandhikkamoti** atthānañceva padānañca anusandhānukkamo. Porāṇā panettha evaṃ vaṇṇayanti – **sadevakanti** devatāhi saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. **Samārakanti** mārena saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. **Sabrahmakanti** brahmehi saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte devamārabrahmasahitāsāṅkhātehi tihi pakārehi “sadevaka”ntiādisu tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyaḍiyanto “**sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajāṃ sadevamanussa**”nti āha. Evaṃ pañcahihi padehi sadevakattādinā tena tena pakāreṇa tedhātukameva pariyaḍinnanti.

Abhiññāti yakāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumānaupamānaatthāpattiādiipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañānacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaraṃ vivekasukhanti** phalasaṃpattisukhaṃ. Tena vīthimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpīti** pisaddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhuḥkaraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbhāgena paricchinditvā phalasaṃpattim samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuttāyā ṭhitatthānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. **Appaṃ vā bahuṃ vā desentoti** ugghaṭṭitaññussa vasena appaṃ vā, vipañcītaññussa neyyassa vā vasena bahuṃ vā desento. **Ādikalyāṇādippakārameva desetīti** ādimhipi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā deseti. Majjhepi pariyoṣānepi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā desetīti vuttaṃ hoti. Dhammassa hi kalyāṇatā niyyānikatāya niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvena.

Samantabhadakkattāti sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassāti** pariyaṭṭidhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpeṇa apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsāmivohāraṃ āropetvā dassento “**paṭhamapādena ādikalyāṇā**”tiādimāha. **Ekānusandhikanti** idaṃ nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya vuttaṃ. Itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyoṣānabhāgā labhantīti. **Nidānenāti** ānandattherena ṭhapitakāladesaḥsakaparisādiapadisaṅkhaṇena nidānaganthena. **Nigamenāti** “idamavocā”tiādikena “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta”nti vā yathāvuttatthanigamanena. Saṅgītikārekehi ṭhapitānīpi hi nidānanigamanāni dassetvā tīṇi piṭakāni satthu desanāya anuvīdhānato tadantogadhāneva. Teneva **dīghanikāyattāhakathāyaṃ** “ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyoṣānaṃ, ubhinnaṃantarā majjha”nti (dī. ni. aṭṭha. 1.190) vuttaṃ.

Evaṃ suttantapaṭikavasena dhammassa ādikalyāṇāditaṃ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjhaṃ gahetvā taṃ dassetuṃ “**sakalopi**”tiādi vuttaṃ. Tattha **sāsanadhammoti** –

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana”nti. (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50) –

Evam vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. Sīlamūlakattā sāsanaassa “**sīlena ādikalyāṇo**”ti vuttaṃ. Samathādīnaṃ sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato āha “**samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo**”ti. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato vuttaṃ “**nibbānena pariyosānakalyāṇo**”ti. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ samādhi ca mūlanti āha “**sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo**”ti. Paññā pana anubodhapaavedhavasena duvidhāti tadubhayampi ganhanto “**vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo**”ti āha. Tassā nipphattiphalakiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato paraṃ kattabbaṃ natthīti dassento āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti. Phalaggahaṇena vā saupādisesaṃ nibbānamāha, itarena itaraṃ tadubhayaṅca sāsanasampattiyā osānanti āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti.

Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇoti buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya ādikalyāṇo tappabhavattā. Sabbaso saṃkilesappahānaṃ voḍānapāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṃsarīratā. Sathārā yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipatti saṅghasuppaṭipatti, tāya **pariyosānakalyāṇo** tāya sāsanaassa loke suppaṭiṭṭhitabhāvato. **Tanti** sāsanaadhammaṃ. **Tathattāyāti** yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakaabodhīti tividho ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā ādikalyāṇatā, guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya majjhekalyāṇatā, tadubhayatāya vā vosānatāya ca sāsanaadhammassa tatiyāya pariyosānakalyāṇatā vuttā.

Esoti sāsanaadhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanatoti** vimuttāyatanaśise ṭhatvā saddhammaṃ suṇantassa nīvaraṇānaṃ vikkhambhanasabbhāvato. Vuttañhetam –

“Yathā yathāvuso, bhikkhuno sathā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhānīyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammaveda”nti.

“Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmīṃ samaye pahīnāni hontī”ti –

Ca ādi. **Samathavipassanāsukhāvahanatoti** samathasukhassa vipassanāsukhassa ca sampāpanato. Vuttampi cetam “so vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukha”ntiādi, tathā –

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.
Amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato”ti ca. (dha. pa. 374-373);

Tathā paṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vā sathārā anusiṭṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsanaadhammo. **Tādibhāvāvahanatoti** chaḷaṅgupekkhāvāsena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. **Nāthappabhavattāti** pabhavati etasmāti pabhavo, uppattiṭṭhānaṃ, nāthova pabhavo etassāti nāthappabhavo, tassa bhāvo nāthappabhavattaṃ, tasmā sāsanaadhammassa nāthahetukattāti attho. **Atthasuddhiyā majjhekalyāṇoti** nirupakkilesatāya niyyānikatā atthasuddhi, tāya majjhekalyāṇo. **Kiccāsuddhiyā pariyosānakalyāṇoti** suppaṭipattisāṅkhātakiccassa suddhiyā pariyosānakalyāṇo suppaṭipattipariyosānatā sāsanaadhammassa. Yathāvuttamatthaṃ nigamento āha “**tasmā**”tiādi.

Sāsanabrahmacariyantiādīsu avisesena tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo sāsanaabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “katamesānaṃ kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikamahosī”tiādi (pārā. 18). Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo maggabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīya”nti (pārā. 14). **Yathānurūpanti** yathārahaṃ. Sikkhattayasāṅgahañhi sāsanaabrahmacariyaṃ atthasampattiyā **sātthaṃ**, tathā maggabrahmacariyaṃ. Itaraṃ pana tantidhammasāṅkhātaṃ sāsanaabrahmacariyaṃ yathāvuttenatthena **sātthaṃ sabyañjanaṅca**. **Atthasampattiyāti** sampannatthātāya. Sampattiattho hi idha sahasaddo. **Byañjanasampattiyāti** etthāpi eseva nayo. Yassa hi yāgubhattādiitthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṃ desanaṃ deseti, tasmā “atthasampattiyā sātthaṃ deseti”ti vuccati. Yassa pana desanā sithiladhanitādibhedesu byañjanesu ekappakārenea dvippakārenea vā byañjanena yuttatāya ekabyañjanādiyuttā vā damiḷabhāsā viya, vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphusāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya, sabbattheva vissajjanīyayuttatāya sabbavissatṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya, sabbattheva sānusarātāya sabbaniggahītabyañjanā vā pādasikādi milakkhubhāsā viya, tassa byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Sabbāpi hi esā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “abyañjanā”ti vuccati. Bhagavā pana –

“Sithilaṃ dhanitaṅca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukaṅca niggahītaṃ;
Sambandhaṃ vavattitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190; ma. ni. aṭṭha.

1.291; pari. aṭṭha. 485) –

Evam vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanaṃ eva katvā dhammaṃ deseti, tasmā “byañjanasampattiyaṃ sabyañjanaṃ deseti” ti vuccati.

Idāni “sātham sabyañjana” nti ettha nettinayenapi atthaṃ dassetuṃ “**saṅkāsanam...pe... sabyañjana**” nti vuttaṃ. Tattha yadipi **nettiyam** “byañjanamukhena byañjanatthaggaṇaṃ hotīti akkharam pada” ntiādinā byañjanapadāni paṭhamam uddiṭṭhāni, idha pana pāliyam “sātham sabyañjana” nti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamam dassetuṃ “**saṅkāsanapakāsanā**” tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsanam dīpanam **saṅkāsanam**. **Kāsananti** ca kāsiyati dīpiyati vibhāvīyatīti attho. “Maññamāno kho bhikkhu baddho māssa amaññamāno mutto” tiādisu viya saṅkhepena dīpanam saṅkāsanam nāma. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdham. Tenāha “aññātam bhagavā” tiādi. Paṭhamam kāsanam **pakāsanam**. “Sabbam, bhikkhave, āditta” nti evamādisu pacchā kathitabbamattham paṭhamam vacanena dīpanam pakāsanam nāma. Adikkamasmīhi ayam pa-saddo “paññapeti paṭṭhapeti” tiādisu viya. Tikkhindriyāpekkaḥcetaṃ padadvayam uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamāṇca vuttamattham paṭipajjati. Saṃkhittassa vitthāravacanam sakim vuttassa puna vacanāṇca **vivaraṇavibhajanāni**, yathā “kusalā dhammā” ti saṅkhepato sakimyeva ca vuttassa atthassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam citta” ntiādinā vitthāro vivaraṇavasena vibhajanavasena ca puna vacanam. Majjhimindriyāpekkhametaṃ padadvayam niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratārābhidhānam vibhattassa ca pakārehi nāpanam vineyyānam cittaparitosanam **uttānikaraṇapaññāpanāni**, yathā “phasso hoti” tiādinā vivaṭavibhattassa atthassa “katamo tasmim samaye phasso hoti? Yo tasmim samaye phasso phusanā saṃphusanā” tiādinā uttānikiriyaṃ paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayam paṭiniddesabhāvato.

Atha vā “sabbam, bhikkhave, āditta” nti evam paṭhamam dīpitamattham puna pākātam katvā dīpanena “kiṇca, bhikkhave, sabbam ādittam? Cakkhu, bhikkhave, ādittam, rūpā ādittā” ti evamādinā saṃkhittassa vitthārabhidhānena sakim vuttassa punapi abhidhānena vitthāretvā desanam **vivaraṇam** nāma. “Kusalā dhammā” ti saṅkhepena nikkhittassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittaṃ uppannam hoti” ti niddesavasena vivarite kusale dhamme “tasmim samaye phasso hoti vedanā hoti” ti vibhāgakarānam **vibhajanam** nāma. Vivaṭassa vitthārabhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena uttāniṃ karotīti vivaraṇena vivaritatthassa “katamo tasmim samaye phasso hoti? Yo tasmim samaye phasso phusanā saṃphusanā” ti ativivaritvā kathanam, vibhajanena vibhattassa “seyyathāpi, bhikkhave, gāvī niccammā, evameva khvāyam bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmī” ti evamādiupamākathanaṇca **uttānikaraṇam** nāma. Dhammam suṇantānam dhammadeśanena vicittena anekavidhena somanassassa uppādanam atikhiṇabuddhīnam anekavidhena nāṇatikhiṇakaraṇaṇca **paññānti** nāma sotūnam cittatosanena cittanisānena ca paññāpanam paññāntīti katvā. **Atthapadasamāyogato sāthanti** pariyaṭṭhatthassa saṅkāsanādiatthapadarūpattā yathāvuttachaatthapadasamāyogato **sātham**. Saṅkāsanapakāsanādayo hi atthākārattā “**atthapadāni**” ti vuccanti. Atthoyeva hi byañjanapadehi saṅkāsiyati pakāsiyati vivariyati vibhajiyati uttāni kariyati paññāpiyati.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyaṭi ettha “saṭṭhi vassasahassāni” ti evamādisu sa-kāra du-kāra so-kārādi viya uccāraṇavelāya aperiyaṭi pade vaṇṇo **akkharam** pariyaṭiyavasena akkharāṇato avevacanato. Na hi vaṇṇassa pariyaṭi vijjati. Yathā hi padaṃ savevacanāṭya atthavasena pariyaṭiyam carantaṃ saṅcarantaṃ viya hoti, na evam vaṇṇo avevacanattā. Ekakkharam vā padaṃ akkharam “mā evam kira ta” ntiādisu mā-kārādayo viya. Keci pana “tisu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakaraṇaṭṭhānānam cittena pavattitadesanāvācāhi akkharāṇato avevacanato akathitattā akkharanti saññitā. Tam pārāyanikabrāhmaṇānam manasā pucchitapaññānam vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasitapaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca gahetabba” nti vadanti. Vibhattiyantaṃ atthassa nāpanato **padaṃ**. Pajjati attho etenāti hi padaṃ. Tam nāmapadaṃ ākhyātapadaṃ upasaggapadaṃ nipātapadanti catubbidham. Tattha phasso vedanā cittanti evamādikam dabbapadhānam **nāmapadaṃ**. Nāmapadehi dabbamāvibhūtarūpaṃ, kiriyā anāvibhūtarūpā. Phusati vedayati vijānātīti evamādikam kiriyāpadhānam **ākhyātapadaṃ**. Ākhyātapadehi kiriyā avibhūtarūpā, dabbamanāvibhūtarūpaṃ. Yathā “cirappavāsi” nti ettha pa-saddo vasanakiriyāya viyogavisitṭhatam dīpeti, evam kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesāvabodhanimittam. Pa-iti evamādikam **upasaggapadaṃ**. Kiriyāya dabbassa ca sarūpavisessapakāsanahetubhūtam evanti evamādikam **nipātapadaṃ**. “Evam manasi karoṭha, mā evam manasākatthā” tiādisu hi kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesassa jotako evamsaddo, “evamsilā evamdhammā” tiādisu dabbavisesassa. Saṅkhepato vuttaṃ padābhīhitam attham byañjetīti **byañjanam**, vākyam. “Cattāro iddhipādā” ti saṅkhepena kathitamattham “katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhīpadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādāṃ bhāveti, vīriya, citta, vīmaṃsasamādhīpadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādāṃ bhāveti” tiādinā pākātam karotīti vākyameva byañjanam, tam pana atthato padasamādayoti daṭṭhabbam. Saākhyātam sanipātam sakārakam savisesanam vākyanti hi vadanti. Nanu ca padenapi attho byañjiyati padampi byañjananti āpajjati? Tam na. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhāmānehi padantarehi anusandhānam katvāva atthasampāṭipatti hotīti vākyameva attham byañjayati.

Pakārato vākyavibhāgo **ākāro**. “Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā” ti evamādisu kathitasseva vākyassa anekavidhena vibhāgakarānam ākāro nāma. Ākārabhīhitam nibbanam **nirutti**. “Phasso vedanā” ti evamādisu ākārena kathitam “phusati phasso, vedayati vedanā” ti nīharitvā vitthāravacanam nirutti nāma. “Nibbanam

maggati, nibbānatthikehi vā maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti maggo’’tiadinā nibbacanavittihāro niravasesadesanattā **niddeso**. Atha vā vedayatīti vedanāti nibbacanaladdhapadesu sukhadukkhaadukkhamasukhāsu sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayatī na sukhayatīti adukkhamasukhāti atthavittihāro niravasesena kathitattā **niddeso** nāma. Etesaṃ akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṃ**.

Evaṃ panassa atthapadasamāyogo byañjanapadasampatti ca veditabbā. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti. Tathā hi padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahitena ca padena padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hotīti bhagavā akkharehi saṅkāseti. Yasmā pana akkharehi saṃkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padena paṭhamam pakāsito dīpito hoti, tasmā padehi pakāseti. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti byañjanehi vivarati. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā ākārehi vibhajati. Tathā vākyāvayavānaṃ paccemaṃ nibbacanavibhāge kate so attho pākāṭo hotīti niruttīhi uttāniṃ karoti. Katanibbacanehi pana vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosaṃ buddhinisānaṃ katam hotīti niddesehi paññapeti. Apica bhagavā akkharehi ugghaṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññuṃ, byañjanehi vipaṇcivā ākārehi vineti vipaṇcitaññuṃ, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyam. Evañcīyamaṃ dhammo ugghaṭiyamaṃ ugghaṭitaññuṃ vineti, vipaṇcīyamāno vipaṇcitaññuṃ, nīyamāno neyyam. Tattha ugghaṭanā ādi, vipaṇcanā majjhe, nayanam ante. Evaṃ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhavinēyyavinayanoti evampi tividhakalyāṇoyam dhammo atthabyañjanapāripūriyā sāttho sabyañjanoti veditabbo. Vuttañhetam **nettipakaraṇe** (netti. 9) –

“Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti. Tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi ca vipaṇceti, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti. Tattha ugghaṭanā ādi, vipaṇcanā majjhe, vitthāranā pariyoṣānaṃ. Soyaṃ dhammavinayo ugghaṭiyanto ugghaṭitaññuṃ puggalam vineti, tena naṃ āhu ādikalyāṇoti. Vipāṇciyanto vipāṇcitaññuṃ puggalam vineti, tena naṃ āhu majjhekalyāṇoti. Vitthāriyanto neyyam puggalam vineti, tena naṃ āhu pariyoṣānakalyāṇoti’’ti.

Atthagambhīratātiādīsu **attho** nāma tantiattho. **Dhammo** tanti. **Paṭivedho** tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** nāma manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Atha vā **attho** nāma hetuphalam. **Dhammo** hetu. **Desanā** paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo. Anulomapaṭilomasāṅkhepavittārādivasena vā kathanam. **Paṭivedho** abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho. Tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitaṃ lakkhaṇasaṅkhāto avipaṭītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Tesu paṭivedhassapi atthasannissitattā vuttaṃ “**atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sāttha**’’nti atthagūṇadīpanato. Tāsam dhammadesanānaṃ byañjanasannissitattā vuttaṃ “**dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjana**’’nti tāsam byañjanasampattidīpanato. Atthesu pabhedagataṃ nānaṃ atthapaṭisambhidā, atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ nānaṃ paṭibhānapaṭisambhidāti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayatā āha “**atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayatā sāttha**’’nti atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammoti** tanti. **Niruttīti** tantipadānaṃ niddhāretvā vacanaṃ. Tattha pabhedagatāni nānāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha “**dhammaniruttipaṭisambhidāvisayatā sabyañjana**’’nti asati byañjanasampattiyā tadabhāvato.

Parikkhakajanappasādakantīti ettha **iti**-saddo hetuattho. Yasmā parikkhakajānaṃ kiṃkusalagavesīnaṃ pasādāvahaṃ, tasmā **sāttham**. Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhipavattiyā. Sātthakatā panassa **paṇḍitavedanīyatāya**, sā paramagambhīrasaṅhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetam “gambhīro duddaso’’tiādi. **Lokiyajanappasādakanti sabyañjananti** yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṃ, tasmā **sabyañjanaṃ**. Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati. Idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Sabyañjanatā panassa **saddheyyatāya**, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā. Atha vā **paṇḍitavedanīyato sātthanti** paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannatam āha, tato **parikkhakajanappasādakam saddheyyato sabyañjananti** saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannatam, tato lokiyajanappasādakanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambhīrādhippāyato sātthanti** adhippāyato agādhipāratāya atthasampannaṃ aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjananti** subodhasaddakatāya byañjanasampannaṃ paramagambhīrassapi atthassa vineyyānaṃ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa atthasampattiyā sāttham, byañjanasampattiyā sabyañjananti sabbapaṭhamam vuttasseva atthadvayassa papañcoti daṭṭhabbo. Tathā ceva tattha tattha saṃvaṇṇitam. Tathā hettha vikappassa samuccayassa vā aggahaṇam. **Upanetabbassa abhāvato**ti pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa abhāvato. **Kevalasaddo** sakalādhivacananti āha “**sakalaparipuṇṇabhāvenā**’’ti, sabbabhāgehi paripuṇṇatāyāti attho. **Apanetabbassāti** saṅkilesadhammassa.

Brahmacariyam pakāsetīti ettha pana ayaṃ **brahmācariya**-saddo dāne veyyāvacce pañcasikkhāpadasīle appamaññāsu methunaviratīyam sadārasantose vīriye uposathaṅgesu ariyamagge sāsāneti imesu atthesu dissati.

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmācariyam,

Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca te nāgamahāvīmānaṃ.

“Ahaṅca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā;
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

“Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca me dhīra mahāvīmāna”nti. –

Imasmiṃhi **puṇṇakajātaka** (jā. 2.22.1592-1593, 1595) dānaṃ “brahmacariya”nti vuttaṃ.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

“Tena pāṇi kāmadaḍḍo, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati”ti. –

Imasmiṃ **aṅkurapetavattumhi** (pe. va. 275, 277) veyyāvaccam “brahmacariya”nti vuttaṃ. “Evaṃ kho taṃ bhikkhave tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī”ti (cūḷava. 311) imasmiṃ **tittirajātaka** pañcasikkhāpadasīlam “brahmacariya”nti vuttaṃ. “Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti imasmiṃ **mahāgovindasutte** (dī. ni. 2.329) catasso appamaññāyo “brahmacariya”nti vuttā. “Pare abrahmacārī bhavissanti, mayametta brahmacārī bhavissāmā”ti imasmiṃ **sallekhasutte** (ma. ni. 1.83) methunavirati “brahmacariya”nti vuttā.

“Mayaṅca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti;
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti. –

Mahādhammapālajātaka (jā. 1.10.97) sadārasantoso “brahmacariya”nti vutto. “Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī”ti **lomahaṃsanasutte** (ma. ni. 1.155) vīriyaṃ “brahmacariya”nti vuttaṃ.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamaṃ visujjhati”ti. –

Evaṃ (jā. 2.22.429) **nimijātaka** attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho “brahmacariya”nti vutto. “Idaṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya...pe... ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti **mahāgovindasuttasmiṃ**yeva (dī. ni. 2.329) ariyamaggo “brahmacariya”nti vutto. “Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītaṅca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvadeva manussehi suppakāsita”nti **pāsādikasutte** (dī. ni. 3.174) sikkhattayaṅgahaṃ sakalāsānaṃ “brahmacariya”nti vuttaṃ. Imasmiṃpi thāne idameva “brahmacariya”nti adhippetanti āha “**sikkhattayapariggahitattā**”tiādi. **Seṭṭhehī** buddhādīhi seṭṭhehi. Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtaṃ vā cariyaṃ **brahmacariyaṃ**.

Sanidānanti heṭṭhā vuttalakkhaṇena nidānena sanidānaṃ. **Saupattikanti** saatṭhuppattikaṃ. **Veneyyānaṃ anurūpatoti** veneyyānaṃ cariyādanurūpato. **Atthassāti** desiyamānassa silādiatthassa. **Hetudāharaṇayuttatoti** “taṃ kissa hetu seyyathāpi, bhikkhave”ti ca ādinā tattha tattha hetupamaggahaṇena hetudāharaṇehi yuttato. **Saddhāpaṭilābhenāti** “te taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilābhanti”tiādinā vuttasaddhāpaṭilābhena. **Paṭipattiyāti** silāvisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, paṭipattinimittanti attho. **Adhigamabyattitoti** saccappaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato sātthaṃ kapilamatādi viya tucchaṃ niratthakaṃ ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyāti** pariyaṭṭidhammaparicayena. **Āgamabyattitoti** durakkhātadhammesu paricayaṃ karontassa viya sammohaṃ ajanetvā bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañjanaṃ**. Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti. **Silādipaṇcadhammakhandhayuttatoti** silādīhi pañcahi dhammaḥkoṭṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇanti** anavasesena samantato puṇṇaṃ pūritam. **Nirupakkilesatoti** diṭṭhimānādiupakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyāti** vaṭṭadukkhatto nissaraṇāya. **Lokāmisaniṛapekkhatoti** kathaṅcīpi taṅhāsannissayassa anissayato **parisuddhaṃ**. Idaṃ

vuttaṃ hoti – yo “imaṃ dhammadesanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmi”ti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisānirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṅghitena cittaṃ deseti, tasmā tassa desanā parisuddhāti.

Sādhūti ayaṃ saddo “sādhū me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū”tiādīsu (saṃ. ni. 4.95) āyācane dissati. “Sādhū bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”tiādīsu (ma. ni. 3.86) sampañicchane. “Sādhū sādhū sārīputtā”tiādīsu (dī. ni. 3.349) sampahaṃsane. “Tena hi brāhmaṇa sādhukaṃ suṇohī”tiādīsu (ma. ni. 5.192) daḷhīkamme āṇattiyaṅca dissati.

“Sādhū dhammaruci rājā, sādhū paññāṇavā naro;
Sādhū mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukha”nti. –

Ādīsu (jā. 2.18.101) sundare. Idhāpi sundareyeva daṭṭhabboti āha “**sādhū kho panāti sundaraṃ kho panā**”ti. Tattha **sundaranti** bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvenāti āha “**atthāvahaṃ sukhāvaha**”nti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaññitahitāvahaṃ. **Sukhāvahanti** yathāvuttatividhasukhāvahaṃ. **Tathārūpānanti** tādīsānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbakālepi accantāya pasādāniyo tesam yathābhūtasabhāvattāti dassento “**yathārūpo**”tiādīmāha. Tattha **yathābhucca...pe... arahatanti** iminā dhammappamāṇānaṃ lūkhappamāṇānaṅca sattānaṃ bhagavato pasādāvahataṃ dasseti, taṃdassanena ca itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānaṃ pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. Brahmācariyaṃ pakāsetīti kittisaddo abhuggatoti evamettha sambandhoti āha “**dassanamattampi sādhū hotīti evamajjhāsayaṃ katvā**”tiādī. Tattha **dassanamattampi sādhū hotīti** ettha **kosiyasakuṇavattu** kathetabbam.

2. Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ kāraṇavacanāṃ. Hetuatto hi kiriyākāraṇaṃ, na kāraṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisēsādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasaṭi”tiādīsu viya hetuattamevetam kāraṇavacanāṃ yuttaṃ, na kāraṇattham tassa ayujjānāntāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”ti. Avibhāgato hi satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāyassa sādupalaniccaphalitamahārukkheṇa bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkheṇa sādupalatā gahitāti. **Upasaṅkamīti** upasaṅkamanto. Sampattakāmatāya hi kiñci thānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkaṃmanena upasaṅkami upasaṅkamantoti vattabbaṃ labhati. Tenāha “**gatoti vuttaṃ hoti**”ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvāti** pubbakālakiriyāniddesoti āha “**upasaṅkamanapariyosānadīpana**”nti. **Tatoti** yaṃ thānaṃ patto upasaṅkamīti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Āsannataraṃ thānanti** pañhaṃ vā pucchitum dhammaṃ vā sotum sakuṇeyyaṭṭhānaṃ.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīya”ntiādīnā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahoṣi. Pubbabhāsītāya tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahoṣīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “**sītodakaṃ viyā**”tiādī vuttaṃ. **Sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpaṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamitum sakuṇeyyanti pucchati. **Yāpanīyanti** paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasāṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetum sakuṇeyyaṃ. Sīsarogādīābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhañjivikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccarāṇe utthānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kaccisaddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva sammodanīyanti āha “**sammodajanānato**”ti. Sammoditabbato sammodanīyanti idaṃ pana atthaṃ dassento “**sammoditum yuttabhāvato**”ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīya”nti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīya**”nti vuttaṃ. **Suyamānasukhatoti** āpāthamadhuratamāha. **Anussariyamānasukhatoti** vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturīyamāha. **Atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Atidūraaccāsannaapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahathāsāṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Givaṃ pasāretvāti** givaṃ parivattanavasena pasāretvā. **Meti** kattuattoṃ sāmivacananti āha “**mayā suta**”nti. **Jātibrahmaṇeti** jātiyā brāhmaṇe, na bāhitapāpatāyāti vuttaṃ hoti. **Khaṇḍiccādibhāvaṃ āpāditeti** khaṇḍitadantapalitatesādibhāvaṃ sampāpīte. **Vuḍḍhimariyādappatteti** vuḍḍhiparicchedaṃ sampatte, vuḍḍhipariyantappatteti vuttaṃ hoti. **Jātimahallakatāyāti** uppattiyā mahallakabhāvena. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādīnāti jātimahallako. **Addhānanti** dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**”ti, dvinnaṃ tiṇṇaṃ rājūnaṃ rajjapasāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagate”ti vatvā kathaṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha “**pacchimavayaṃ anuppatte**”ti. **Pacchimo tatiyabhāgoti** sattasatṭhito paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso.

Dutiye atthavikappe **jiṇṇeti** nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭeṇa purāṇatāyāti āha “**jiṇṇeti porāṇe**”tiādī. Tena tesam brāhmaṇānaṃ kulavasena uditoditabhāvamāha. “Vayoanuppatte”ti iminā jātivuḍḍhiyā

vakkhamānattā guṇavuḍḍhiyā tato sātisayattā ca “**vuḍḍheti silācārādiguṇavuḍḍhiyutte**”ti āha. Tathā jātimahallakatāyapi teneva vakkhamānattā **mahallaketi** padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipanneti** brāhmaṇaṇaṃ paṭipattividhiṃ upagata taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavayanti** pacchimavayaṃ.

Paccuṭṭhānaṃ nāma āsanā vuṭṭhānanti āha “**nāsanā vuṭṭhahati**”ti, nisinnāsanato na vuṭṭhātīti attho. Ettha ca jīṇṇe... pe... vayoanuppatteti upayogavacanaṃ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṃ na hoti, tasmā jīṇṇe...pe... vayoanuppatte disvāti ajjhāhāraṃ katvā attho vedītabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṃ upayogavacanaṃ, tasmā **na paccuṭṭhetīti** uṭṭhāya paccuggamaṇaṃ na karotīti attho vedītabbo. Paccuggamaṇampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttañhettaṃ “ācariyaṃ pana dūrato disvā paccuṭṭhāya paccuggamaṇakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāmā”ti. Nāsanā vuṭṭhātīti iminā pana paccuggamaṇābhāvassa upalakkhaṇamattaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ. **Vibhāvane nāma attheti** pakativibhāvanasankhāte atthe, **na abhivādeti vāti** na abhivādetabbanti sallakkhetīti vuttaṃ hoti.

Taṃ aññānanti “ayaṃ mama abhivādanādīni kātuṃ araharūpo na hotī”ti ajānanaśasena pavattaṃ aññānaṃ. **Oloketoti** “dukkhaṃ kho agāraṃ viharati appatisso, kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkareyyaṃ, gaṇaṃ kareyya”ntiādisuttavasena (a. ni. 4.21) ñāṇacakkhunā oloketo. **Nipaccakārārahanti** paṇipātārahaṃ. **Sampatijātoti** muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṃ hoti. Uttarena mukhoti **uttarābhimukho**, uttaradisābhimukhoti vuttaṃ hoti. **Sattapadavītiḥārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesinti** idaṃ “dhammatā esā, bhikkhave, sampatijāto bodhisatto samehi pādehi paṭiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabiñca vācaṃ bhāsati”ti evaṃ pālīyaṃ (dī. ni. 2.31) sattapadavītiḥārūpariṭṭhitassa viya sabbadisānuvilokanassa kathitattā vuttaṃ, na panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, sattapadavītiḥārato pageva disāvīlokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato mucchitvā puratthimadisāṃ olokesi, anekāni cakkavālasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjyamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti dasapi disā anuvīloketvā attano sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti sattapadavītiḥārena agamāsīti vedītabbo. **Olokesinti** mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahassilokadhātuṃ maṃsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggoti** guṇehi sabbapadhāno. **Jeṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ vuḍḍhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttaṃ hoti. **Seṭṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ pasatthhatamo. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti vedītabbaṃ. **Tayāti** nissakke karaṇavacanaṃ. **Uttaritaroti** adhikataro. **Patimānesīti** pūjesi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Mayhaṃ abhivādanādiraho puggaloti** mayhaṃ abhivādanādikiriyāya araho anucchaviko puggalo. Niccāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatāti** tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttaṃ hoti. **Evarūpanti** abhivādanādisabhāvaṃ. **Paripākasithilabandhananti** paripākena sithilabandhanaṃ.

3. Taṃ vacananti “nāhaṃ taṃ brāhmaṇaṇ”tiādivacanaṃ. “Nāhaṃ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā”ti vutte brāhmaṇo thaddho bhavēyya. Tena vuttaṃ “**cittamudubhāvajananttha**”nti. **Ayañhi pariyaṃyāsaddo desanāvārakāraṇesu vattatīti** ettha pariyaṃyati desetabbamatthaṃ avagameti bodhetīti **pariyaṃyo**, desanā. Pariyaṃyati aparāparaṃ parivattētīti **pariyaṃyo**, vāro. Pariyaṃyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā karaṇabhāvaṃ gacchati **pariyaṃyo**, karaṇanti evaṃ pariyaṃyāsaddassa desanāvārakāraṇesu pavatti vedītabbā. **Aññāya sañṭhaheyyāti** arahatte paṭiṭṭhaheyya. **Katamo pana sotī** pariyaṃyāpekkho pullīganiddeso, katamo so pariyaṃyoti attho. **Jātivāsenāti** khattiyādi jātivāsenā. **Upapattivāsenāti** devesu upapattivāsenā. **Seṭṭhasammatānampīti** api-saddena pageva aṣeṭṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantānanti** sappīṭīkatāṇhāvasena pamodamānānaṃ. **Rajjantānanti** balavārāgavasena rajjantānaṃ. Rūpādīparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā hadayatappanato ambarasādayo viya “**rūparasā**”ti vuccanti. **Āviñchantīti** ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiyanti** vatthuārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṃ. **Anukkipantoti** attukkaṃsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṃ anukkipanto anukkaṃsento.

Etasmiṃ panatthe karaṇe sāmivacanaṃ “jahitā”ti etasmiṃ atthe. **Tathāgatassāti** karaṇe sāmivacanaṃ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūlanti** bhavamūlaṃ. “Tālavatthuvatthukatā”ti vattabbe “oṭṭhamukho”tiādisu viya majjhēpadalopaṃ katvā akārañca dīghaṃ katvā “tālavatthukatā”ti vuttanti āha “**tālavatthu viya nesam vatthu katanti tālavatthukatā**”ti. Tattha tālassa vatthu tālavatthu. Yathā āramassa vatthubhūtapubbo padeso āramassa abhāve “ārāvatthū”ti vuccati, evaṃ tālassa paṭiṭṭhitokāso samūlaṃ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā “tālavatthū”ti vuccati. **Nesanti** rūparasādīnaṃ. Kathaṃ pana tālavatthu viya nesam vatthu katanti āha “**yathā hī**”tiādi. Rūpādīparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsankhātarūparasādīnaṃ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṃ “**tesam pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate**”ti. Tattha **pubbeti** pure, sarāgakāleti vuttaṃ hoti. **Tālavatthukatāti** vuccantīti tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo “tālavatthukatā”ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṃ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Avirūḥidhamattāti avirūḥisabhāvātāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ avatthubhūto tālavatthūti āha “**matthakacchinntālo viya katā**”ti. Etena “tālavatthu viya katāti tālavatthukatā”ti ayaṃ viggaho dassito. Ettha pana avatthubhūto tālo viya katāti avatthutālakatāti vattabbe visesanassa padassa paranipātaṃ katvā “tālavatthukatā”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Iminā panatthena idaṃ dasseti – rūparasādivacanaṇa vipākadhammadhammā hutvā pubbe uppannā

kusalākusaladhammā gahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṃ taṇhāvijjānaṃ maggasatthena chinnatā āyatim tālapattasādise vipākakkhandhe nibbattetuṃ asamatthā jātā, tasmā tālavatthu viya katāti tālavatthukatā rūparasādayoti. Imasmiñhi atthe “abhinandantāna”nti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadanti.

Anabhāvaṃkatāti ettha **anu**-saddo pacchā-saddena samānatthoti āha “**yathā nesam pacchābhāvo na hoti**”tiādi. **Anuabhāvaṃ gatāti** pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṃ gatā vināsamupagatā, pahīnāti attho. “Imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsū”ti (mahāva. 7, 8) ettha anacchariyasaddaṃ udāharaṇavasena dassento āha “**yathā anuacchariyā anacchariyā**”ti. Tatha **anuacchariyā**ti savanakāle uparūpari vimhayakarāti attho.

Yañca kho tvaṃ vadesi, so pariyāyo na hotiti yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu ca brāhmaṇo yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ pariyāyaṃ sandhāya “arasarūpo bhavaṃ gotamo”ti āha, so pariyāyo natthīti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṃ anīṭṭhappasaṅgaṃ dassento āha “**kasmā pana bhagavā evamāhā**”tiādi.

4. Sabbapariyāyesūti sabbavāresu. **Sandhāya bhāsitamattanti** yaṃ sandhāya brāhmaṇo “nibbhogo bhavaṃ gotamo”tiādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogaṭādiṃ attani anujānāti, taṃ sandhāya bhāsitamattaṃ. **Chandarāgaparibhogoti** chandarāgavasena paribhogō. **Aparaṃ pariyāyanti** aññaṃ kāraṇaṃ.

5. Kulasamudācārakammanti kulācārasaṅkhātāṃ kammaṃ, kulacārittanti vuttaṃ hoti. **Akiriyanti** akaraṇabhāvaṃ. Duṭṭhu caritaṃ duccharitaṃ, kāyadvāre bāhullavuttito kāyato pavattaṃ duccharitanti **kāyaduccharitaṃ**. Taṃ sarūpato dassento “**tattha cā**”tiādimāha. **Pāṇātipātaadinnādānamicchācāracetanā veditabbāti** ettha (itivu. aṭṭha. 74) **pāṇoti** paramatthato jīvitindriyaṃ, vohārato satto. Jīvitindriyañcettha rūpārūpavasena veditabbaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. **Sattoti** ca khandhasantāno gahetabbo. Tatha hi sattapaññāti. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ atipāto, saṅikaṃ patitūṃ adatvā sīghaṃ pātanaṃ attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavivā pātanaṃ atipāto, pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. Atthato pana pāṇe pāṇasaññino parassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññatarappavattā vadhakacetanā. Yāya hi cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇāni na hontī.

Etthāha – khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hantā, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopaniyo. Atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakalīṅgarūpamoti na tattha chedanādīnā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādi atītesu vā saṅkhāresu bhavēya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvātāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādiṃ payogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanato kassa kiriyā, pariyośanākālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate – yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattaṃsaṅkhāto hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatusmāvīññānjīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādīnāvuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattiviniibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, napi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano. Paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaram uppajjanārahassa saṅkhārakālāpassa tathā anuppattito khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātapayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitātmattena upakārikesu attano attano anurūpaphaluppādaniyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākarova candimā”ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikalāpassa pāṇātipāto icchitabbo santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato. Santānavasena vattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyā dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsipi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

So (ma. ni. aṭṭha. 1.89; dha. sa. aṭṭha. akusalakammamapathakathā) ca pāṇātipāto guṇavirahitesu tiracchānagatādīsū pānesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahante mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsū appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana sambhāve satipi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Kāyavācāhi na dinnanti adinnaṃ, parasantakaṃ, tassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**. Parassaharaṇaṃ theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Atthato pana parapariggahe parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā

kāyavacīdvārānamaññataradvārappavattā theyyacetanā. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, pañīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃtaṃguṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Micchā caraṇaṃ **micchācāro**, methunasamācāresu ekantanindito lāmakācāro. So pana lakkhaṇato asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamañiyatṭhānavittikkamacetanā. So pana micchācāro sīlādiguṇavirahite agamañiyatṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā – agamañiyavattu, tasmīṃ sevanacittaṃ, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipattiadhivāsanti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Vacīdvāre bāhullavuttito vācato pavattaṃ duccharitanti **vacīduccaritaṃ**. Taṃ sarūpato dassento āha “**musāvādapisuṇāvācāpharusavācāsamphappalāpacetanā veditabbā**”ti. Tattha **musā**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. Musā vadīyati vuccati etāyati **musāvādo**, atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññāttisamuṭṭhāpikā cetanā. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthīti ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathāyena pavatto appasāvajjo, adīṭṭhaṃyeva pana dīṭṭhantiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti – atathaṃ vatthu, visamvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthaviññāpananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyākaṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyākāyapaṭibaddhavācāhi paraṃ visamvādeti, tathā “īdamassa bhaññāhi”ti āṇāpentopi, paṇṇaṃ likhitvā purato nissajjantopi, “ayaṃ attho evaṃ veditabbo”ti kuṭṭādīsu likhitvā ṭhapentopi, tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

Pisatīti **pisuṇā**, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho. Niruttinayena vā piyasuññakaraṇato **pisuṇā**. Yāya hi vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadāye attano piyabhāvaṃ, parassa ca piyasuññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇāvācā**. Lakkhaṇato pana saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇāvācā pisuṇaṃ vadati etāyati katvā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā – bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammappaṭhābhedo natthi, bhinne eva hoti.

Pharusayatīti **pharusā**, vācā. Yāya hi vācāya attānampi parampi pharusāṃ sinehābhāvena lūkhaṃ karoti, sā **pharusavācā**. Atha vā sayampi pharusā domanassasamuṭṭhātattā sabhāvenapi kakkasā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhāti **pharusavācā**. Ettha pana paresaṃ mammacchedanavasena pavattiyā ekantañiṭṭhurātāya sabhāvena kāraṇavohārena ca vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā. Taṃ pharusāṃ vadati etāyati pharusavācā, parassa mammacchedakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā. Tassā āvibhāvattamidaṃ vatthu – eko kira dārako mātu vacanaṃ anādiyitvā araññaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetuṃ asakkontī “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū”ti akkosi. Athassa tatheva araññaṃ mahimsī uṭṭhāsī. Dārako “yaṃ mama mātā mukhena kathesi, taṃ mā hotu. Yaṃ cittena cintesi, taṃ hotū”ti saccakiriyamakāsī. Mahimsī tatheva baddhā viya aṭṭhāsī. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti, yathā cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasāṇhatāya aphaṇusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇusavācā hoti, cittapharusatāya pana esā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā – akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Saṃ sukhaṃ hitaṇca phalati visarati vināsetīti samphaṃ, attano paresaṇca anupakāraṃ yaṃ kiñci, samphaṃ palapati etāyati **samphappalāpo**, anattaviññāpikakāyavacīpayogasamaṭṭhāpikā akusalacetanā. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā – bhāratayuddhasitāharaṇādiniratthakathāpurekkhārātā, tathārūpikathākathanaṇca. Pare pana taṃ kathaṃ agaṇhante kammappaṭhābhedo natthi, parena pana samphappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhijjhābyāpādamicchādīṭṭhiyoti ettha parasampattiṃ abhimukhaṃ jhāyatīti **abhijjhā**, parasampattiṃsu lobho. Sā pana “aho vata idaṃ mamassā”ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā – parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanaṇca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammappaṭhābhedo hoti, yāva “aho vata idaṃ mamassā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādeti vināsetīti **byāpādo**, paṭigho. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. So pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā – parasatto, tassa ca vināsanacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammappaṭhābhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṇaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādīṭṭhi**. Sā “natthi dinna”ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samhappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassa dve sambhārā – vatthuno gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetukaariyadiṭṭhīhi eva kammaṭṭhābhedo hoti.

“Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ”nti sāmāññavacanepi pārisesaññāyato vuttāvasesā akusalā dhammā gahetabbāti āha “**ṭhapetvā te dhamme**”tiādi. Te yathāvuttakāyaduccarītādike akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitāti** anekappakārā.

6. Ayaṃ lokatantīti ayaṃ vuḍḍhānaṃ abhivādanādikiriyālakkaṇā lokappaveṇī. Anāgāmbrahmānaṃ alaṅkāradīsu anāgāmbhikkhūnaṅca cīvarādīsu nikantivasena rāguppattī hotīti anāgāmmaggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṃ vedītabbanti āha “**pañcakāmaguṇikarāgassā**”ti. Rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakotṭhāsesu uppajjamāno rāgo “pañcakāmaguṇikarāgo”ti vedītabbo. Koṭṭhāsavacano hettha guṇasaddo “vayoguṇā anupubbaṃ jahanṭi”tiādīsu (saṃ. nī. 1.4) viya. **Dvīsu akusalacittesūti** domanassasahagatesu dvīsu akusalacittesu. Mohassa sabbākusalasādhāraṇattā āha “**sabbākusalasambhavassā**”ti. **Avasesānanti** sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ.

7. Jigucchatī maññeti “ahamabhijāto rūpavā paññavā, kathaṃ nāma aññesaṃ abhivādanādīm kareyya”nti jigucchatī viya jigucchatīti vā sallakkhemi. **Akosallasambhūtaṭṭhenāti** aññāṇasambhūtaṭṭhena. Akusale dhamme jigucchamāno tesam samaṅgībhāvampi jigucchatīti vuttaṃ “**akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattī**”ti. **Samāpattīti** etasseva vevacanaṃ **samāpajjanā samaṅgībhāvoti**. **Maṇḍanakajātiyoti** maṇḍanasabhāvo, maṇḍanasīloti attho. **Jegucchitanti** jigucchanasīlataṃ.

8. Lokajēṭṭhakakammanti loke jēṭṭhānaṃ kattabbakammaṃ, loke vā seṭṭhasammatam kammaṃ. **Tatrāti** yathāvuttesu dvīsupi atthavikappesu. Padābhīhito attho **padattho**, byañjanatthoti vuttaṃ hoti. **Vinayaṃ vā arahatīti** ettha vinayanaṃ vinayo, niggaṇhanaṃ attho. Tenāha “**niggahaṃ arahatīti vuttaṃ hoti**”ti. Nanu ca paṭṭhamaṃ vuttesu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca bhaddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana “vinayāya dhammaṃ desetī”ti imasmiṃ atthe, tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha “**vicitrā hi taddhitavutti**”ti. Vicitrā cettha lokappamāṇato vedītabbā. Tathā hi yasmiṃ yasmiṃ atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti. Tasmā yathā “mā saddamakāsī”ti vadanto “māsaddiko”ti vuccati, evaṃ vinayāya dhammaṃ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

9. Kapaṇapurisoti guṇavirahitāya dīnāmanusso. **Byañjanāni avicāretvāti** tissadattādisaddesu viya “imasmiṃ atthe ayaṃ nāma paccayo”ti evaṃ byañjanaṃ vicāraṃ akatvā, anipphannaṭṭhātipadikavaseṇāti vuttaṃ hoti.

10. Devalokagabbhasampattiyāti vatvā ṭhapetvā bhummadeve sesesu devesu gabbhaggahaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti vedītabbāti vuttamevattham vivarivā dassento āha “**devalokapaṭisandhipaṭilābhāya samvattati**”ti. **Assāti** abhivādanādīsāmīcikammaṃ. **Mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassentoti** mātito aparīsuddhabhāvaṃ dassento, akkositukāmassa dāsīyā puttoti dāsīkucchismiṃ nibbattabhāve dosaṃ dassetvā akkosanaṃ viya bhagavato mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo. **Gabbhatoti** devalokapaṭisandhito. Tenevāha “**abhabbo devalokūpapattim pāpuṇitanti adhippāyo**”ti. **Hīno vā gabbho assāti apagabbhoti** imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyaṃ dassento āha “**devalokagabbhaparibāhīrattā āyatim hīnagabbhapaṭilābhābhāgīti**”ti. **Iti-saddā** e hetuattho, yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhābhāgī, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo.

Puna tasseva viggahassa **kodhavasena...pe... dassentoti** heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṃ katvā adhippāyaṃ dassento āha “**hīno vāssa mātukucchismiṃ gabbhavāso ahoṣīti adhippāyo**”ti. **Gabbha-saddo** atthi mātukucchipariyāyo “gabbhe vasati māṇavo”tiādīsu (jā. 1.15.363) viya. Atthi mātukucchismiṃ nibbattasattapariyāyo “antamaso gabbhapātaṇaṃ upādāyā”tiādīsu (mahāva. 129) viya. Tattha mātukucchipariyāyaṃ gahetvā attham dassento āha “**anāgate gabbhaseyyā**”ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā**. **Anuttarena maggenāti** aggamaggena. Kammakilesānaṃ maggena vihatattā āha “**vihatakāraṇattā**”ti. **Itarā tissopīti** aṇḍajasamśedajaopapātīkā. Ettha ca yadipi “apagabbho”ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamaṇaṃ sabbampi vattam vaṭṭatīti punabbhavābhīnibbattipi vuttatīti vedītabbā.

Idāni sattapariyāyassa gabbhasaddassa vasena viggahanānattaṃ dassento āha “**apicā**”tiādi. Imasmiṃ pana vikappe **gabbhaseyyā punabbhavābhīnibbattīti** ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi vadanti. Nanu ca “āyatim gabbhaseyyā pahīnā”ti (pārā. 10) vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha “**yathā cā**”tiādi. Atha “abhīnibbattī”ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇaṃ kimatthanti āha “**abhīnibbattī ca nāmā**”tiādi. **Apunabbhavabhūtāti** khaṇe khaṇe uppajjamānaṃ dhammānaṃ abhīnibbattī.

11. Dhammadhātuntī ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṃ

yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassetam adhivacanam. **Paṭivijjhivāti** sacchikatvā, paṭilabbhitvāti attho, paṭilābhahetūti vuttam hoti. **Desanāvīlāsappatto** hoṭīti rucivasena parivattetvā desetum samatthā desanāvīlāso, tam patto adhigatoti attho. **Karuṇāvippahāranti** sabbasatteso mahākaruṇāya pharaṇam. Tādiguṇalakkhaṇameva puna upamāya vibhāvetvā dassento āha “**pathavīsamacittata**”nti. Yathā pathavī suciasucinikkhepachedanābhedanādisu na vikampati, anurodhavirodham na pāpuṇāti, evam iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādīsū anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammatanti** ettha “akuppadhammo nāma phalasaṃpattī”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttam. “Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatālakkaṇam akujjhanasabhāvātanti evamettha attho gahetabbo”ti amhākaṃ khanti. **Jarāya anusaṅgati** jarāya paliveṭṭhitam. **Vaṭṭakhaṇubhūti** anekesaṃ anayabyasanānaṃ nipātalakkhaṇatthambhābhūtāya saṃsārakhaṇubhūtam. Brāhmaṇassa vuḍḍhatāya āsannavuttimaraṇanti sambhāvanavasena “**ajja maritvā**”tiādi vuttam. **Mahantena kho pana ussāhenāti** “sādhū kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī”ti evam sañjātamahussāhena. **Appaṭisamaṃ purejātabhāvanti** anaññasādhāraṇam purejātabhāvaṃ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo**, purejātabhāvo.

“Apī”ti avatvā “pī”ti vadanto pi-saddopi viṣum atthi nipātoti dasseti. **Sambhāvanattheti** “api nāmevaṃ siyā”ti vikappanatto sambhāvanatto, tasmim jotakatāya pisaddo vattati. **Vacanasiliṭṭhatāyāti** vacanassa madhurabhāvattham, mudubhāvatthanti attho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ** hoṭīti evam ekameva gaṇanaṃ avatvā aparāya gaṇanāya saddhim vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitāni”ti. **Sammā adhisayitānīti** pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādi-parissayaparīhārattham sammadeva upari sayitāni. Upariattho hettha **adhi-saddo**. **Utum gaṇhāpentiyāti** tesam allasinehapariyādānattham attano kāyusmāvasena utum gaṇhāpentiyā. Tenāha “**usmīkatāni**”ti. **Sammā paribhāvitānīti** sammadeva sabbaso kukkuṭavāsānāya vāsītāni. Tenāha “**kukkuṭagandham gāhāpitāni**”ti.

Ettha ca sammā parisedanaṃ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā adhisayananiṭṭhanti ānubhāvananiṭṭhanti daṭṭhabbam. Sammā adhisayaneneva hi itaradvayaṃ ijjhati. Na hi sammā adhisayanato viṣum sammā parisedanassa sammā paribhāvanassa ca karaṇam atthi, tena pana saddhimyeva itaresam dvinnampi ijjhanato vuttam “**evam tīhi pakārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānāni**”ti. **Nakhasikhāti** nakhaggāni. **Mukhatuṇḍakanti** mukhaggam. **Kapālassa tanukattāti** ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇam, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehapariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbam. **Saṅkuṭitahatthapādāti** ettha **hatthāti** pakkhā. Na hi kukkuṭānaṃ pakkhato añño hattho nāma atthi. **Etthāti** ālokatthāne. **Pakkhe vidhunantāti** pakkhe cālentā. **Nikkhamantānanti** niddhāraṇe sāmivacanam, nikkhamantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataram aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotako, soyeva jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhavēyyāti attho. **Sampaṭipādentoti** saṃsando. Tibhūmakapariyāpannāpi satta avijjākosassa anto pavittā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭṭhitatāti āha “**avijjākosassa anto pavittesu sattesū**”ti. **Aṇḍakosanti** bījakapālam. **Lokasannivāseti** loko eva lokasannivāso. **Sammāsambodhanti** ettha **sammāti** aviparītatto, **saṃ-saddo** sāmanti imamattham dīpeti, tasmā sammā aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhātīti sammāsambodhīti maggo vuccati. Tenāha “**sammā sāmāñca bodhi**”nti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. **Sammāti** vā pasatthavacano, **saṃ-saddo** sundaravacano ti āha “**atha vā pasattham sundarāñca bodhi**”nti. Bodhisaddassa anekattham dassetvā idhāhippetamattham niddhāretvā dassetukāmo āha “**bodhīti rukkhopi maggopi**”tiādi. Tattha abujjhi etthāti **rukkho** bodhi. Sayam bujjhati, bujjhanti vā tena ariyāti **maggo** bodhi. Sabbadhamme sabbākārato bujjhati paṭivijjhātīti **sabbaññutaññāṇam** bodhi. Bujjhīyati sacchikarīyātīti **nibbānam** bodhi. **Antarā ca bodhanti** dutiyamudāharaṇam vināpi rukkhasaddena bodhisaddassa rukkhe pavattidassanattam vuttam. **Varabhūrimedhasoti** mahāpathavī viya patthaṭavarapaññoti attho. **Asabbaguṇadāyakattāti** sabbaguṇānaṃ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti hi asabbaguṇadāyako, ayuttasamāsoyam gamakattā yathā “asūriyampassāni mukhāni”ti.

Tisso vijjāti upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tīsu vijjāsu āsavakkhayaññāssa maggapariyāpannattā kathametam yujjati “maggo tisso vijjā detī”ti? Nāyam doso. Satipi āsavakkhayaññāssa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggaññena saddhim tisso vijjā paripuṇṇā hontīti “maggo tisso vijjā detī”ti vuccati. **Cha abhiññāti** etthāpi eseva nayo. **Sāvakaṇāpāramiññānti** aggasāvakehi paṭilabbhitabbam sabbameva lokiyalokuttaraññam. **Paccakabodhiññānti** etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Abbhāññāsinti** jānim. Jānañca na anussavādivasenāti āha “**paṭivijjhi**”nti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha “**pattomhi**”ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayam gantvāti āha “**adhigatomhi**”ti, sakasantāne uppādanavasena paṭilabbhanti attho.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Atthenāti** upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇam kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇam, evam bodhisattabhūta bhagavato tividhānupassanākaraṇam avijjāṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha “**yathā hi tassā kukkuṭiyā...pe... tividhānupassanākaraṇa**”nti. “Santāne”ti vuttatā aṇḍasādisatā santānassa bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasādisatā buddhaguṇānaṃ, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva “tathāgatassa kho etaṃ, vāsettha, adhivacanam dhammakāyo itipi”ti vacanato. **Avijjāṇḍakosassa tanubhāvoti** balavavipassanāvasena

avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmañña ca avijjāya ṇḍakosasadisatā. Mudubhūtasapi kharabhāvāpatti hotīti tannivattanatthaṃ “**thaddhakharabhāvo**”ti vuttaṃ. **Tikkhakharavippasannasūrabhāvoti** ettha pariḅgayhamānesu saṅkhāresu vipassanāññaṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā**, anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akunḥatā **kharabhāvo**. Tikkhopi hi ekacco saro lakkhaṃ patvā kuṇḥo hoti, na tathā idaṃ. Satipi kharabhāve sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo**, satipi ca pasannabhāve antarā anosakkivā kilesapaccatthikānaṃ suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena **sūrabhāvo** vedītabbo. Evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāññaṃeva gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vipassanāññaṇassa pariṇāmakāloti** vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvāpatti, tadā ca sā maggaññaṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha “**gabbhaggaṇakālo**”ti. **Gabbhaṃ gaṇhāpetvā**ti saṅkhārupekkhāya anantaraṃ sikhāppattaanulomavipassanāvasena maggavijjāyanatthaṃ gabbhaṃ gaṇhāpetvā. **Anupubbādhigatenā**ti paṭhamamaggapaṭipāṭiyā adhigatena. **Abhiññāpakketi** lokiyābhiññāpakke. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṃ padālītā. Potthakesu pana katthaci “**chaabhiññāpakke**”ti likhanti, so apāṭhoti vedītabbo. **Jeṭṭho seṭṭhoti** vuddhatamattā **jeṭṭho**, sabbaṅgehi uttamattā pasatthamotī **seṭṭho**.

Idāni “**āradhāṃ kho pana me brāhmaṇa vīriya**”ntiādīkāya desanāya anusandhiṃ dassento āha “**evaṃ bhagavā**”tiādi. Tattha **pubbabhāgato pabhutīti** bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Cittamevamuppannanti** evaṃ upari vakkhamānaparivitakkavasena cittamuppannanti attho. “**Cittameva uppanna**”ntipi pāṭho, tattha cittameva uppannaṃ, na tāva bhagavati pasādoti attho. **Muṭṭhassatinā**ti vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyēnā**ti sadarathakāyena. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa ññaṇassa maṇḍabhāvāpattē ṭhāne. Bodhīti hi pañña vuccati, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti so padeso “**bodhimaṇḍo**”ti paññaṇto. **Caturaṅgasamannāgatanti** “**kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu maṃsalohita**”nti (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22; a. ni. 2.5; mahāni. 196) evaṃ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ. Tattha tacoti ekaṃ aṅgaṃ nhāru ekaṃ aṅgaṃ aṭṭhi ekaṃ aṅgaṃ maṃsalohitaṃ ekaṃ aṅgānti vedītabbaṃ. **Taco ekaṃ aṅgānti** ca tace nirapekkhabhāvo ekaṃ aṅgānti gahetabbaṃ. Padhānaṃ anuyūñjantassa hi tace palujjāmānepi taṃnimittaṃ avosānāpajjanaṃ tassa vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evaṃ sesesupi attho vedītabbo. **Paggahitanti** ārambhaṃ sithilaṃ akatvā dalhaparakkamasāṅkhātussāhanabhāvena gahitaṃ. Tenāha “**asithilappavattitanti vuttaṃ hoti**”ti.

Asallīnanti asānkucitaṃ kosajjivasena sānkocaṃ anāpannaṃ. **Upaṭṭhitā**ti ogāhanasāṅkhātēna apilāpabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha “**ārammaṇābhimukhībhāvenā**”ti. Sammosassa viddhaṃsanavasena pavattiyā na sammūṭṭhātī **asammūṭṭhā**. Kiñcāpi cittapassaddhivaseneva cittameva passaddhaṃ, kāyapassaddhivaseneva ca kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjāmānā cittapassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ “**kāyacittapassaddhivasenā**”ti. Kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā vuttaṃ “**rūpakāyopi passaddhoyeva hoti**”ti. **So ca khoti** so ca kho kāyo. **Vigatadarathoti** vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitanti** nānārammaṇesu vidhāvanasāṅkhātāṃ vikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṃ ṭhapitaṃ. Tenāha “**suṭṭhu ṭhapita**”ntiādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha “**ekaggaṃ acalaṃ nipphandana**”nti. **Ettāvātā**ti “**āradhāṃ kho panā**”tiādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccāsiddhidassanena.

Nanu ca saddhāpaññaṇampi kiccāsiddhi jhānassa pubbapaṭipadāya icchitabbāti? Saccāṃ icchitabbā, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhātī na gahitā. Asatī hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññaṇapariggahe ca nesaṃ asatī ñyārambhādībhāvo na siyā, tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggaṇeṇevettha paññaṇkiccāsiddhi gahitātī daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva jhānassa pubbapaṭipadā kathitātī daṭṭhabbaṃ.

Paṭhamajjhānakathā

Idāni “**vivicceva kāmehi**”tiādinayappavattāya pāḷiyā jhānavibhaṅge (vibha. 508) vuttampi atthaṃ aṭṭhakathānayeneva saṃvaṇṇetukāmo vibhaṅgapāḷiyaṃ vuttanayena avacane kāraṇaṃ dassetuṃ “**kiñcāpi tattha katame kāmā**”tiādimāha. Tattha patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando**, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo**. Nimittanubyañjanāni saṅkappeti etenātī **saṅkappo**, tathāpavatto lobho. Tattha **nimittasaṅkappanā** nāma avayave samodhānetvā “**itthī puriso**”tiādinā ekajjhaṃ katvā uparūpari kilesupattiyā nimittassa kappanā. **Anubyañjanasaṅkappanā** pana “**hatthā sobhanā, pādā sobhanā**”ti evaṃ anubyañjanavasena vibhajitvā kappanāti. Kilesāññaṇhi anu anu byañjanato pariyañjanato pariyañjanato uppattiyā paccayabhāvato anubyañjanaṃ hatthapādādiavayavā vuccanti. Tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, saṅkappavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgo**. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavattīākārasena avatthābhedavasena ca vedītabbo yathā “**vaccho dammo balībaddo**”ti. **Kāmā**ti kilesakāmā, kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Seyyathidanti imassa taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. **Viviccivā**ti viṣuṃ hutvā. Tenāha “**vinā hutvā apasakkivā**”ti, pajahanavasena apakkamitvāti attho. **Vivicceva kāmehi**ti ettha **viviccā**ti iminā vivecanaṃ jhānakkhaṇe kāmānaṃ abhāvamattaṃ vuttaṃ. **Viviccevā**ti pana iminā ekasato kāmānaṃ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā

jhānassa kāmavivekappahānassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamattham dassetum
“paṭhamajjhāna”ntiādiṃ vatvā tamevattham pākāṭataram kātum **“katha”**ntiādi vuttam. **Andhakāre sati padīpo viyāti**
 etena yathā padīpābhāvena rattiyam andhakārābhibhavo, evam jhānābhāvena cittasantatiyam kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanam, na kho pana evam daṭṭhabbam **“kāmehi evā”**ti avadhāraṇassa akatattā.
Tannissaraṇatoti nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti nissaraṇam. Ke niggacchanti? Kāmā. Tesam kāmānam
 nissaraṇam pahānam **tannissaraṇam**, tato kāmānissaraṇatoti attho. Katham pana samāne vikkhambhane kāmānamevetam
 nissaraṇam, na byāpādādīnanti codanam yuttito āgamato ca sādhetum **“kāmadhātū”**tiādi vuttam. Tattha
kāmadhātusamatikkamanatoti sakalassapi kāmābhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa
 kāmāpariññābhāvamāha. **Kāmarāgapaṭipakkhatoti** **“chando kāmo”**tiādinā (mahāni. 1) vuttavibhāgassa kilesakāmassa
 paccatthikābhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihiṃsāya, evamidaṃ jhānam kāmarāgassa
 ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Vipākena cettha kāmadhātusamatikkamo attano pavattikkhaṇe kāmarāgapaṭipakkhatā ca
 vedītabbā. Evamattano pavattiyā vipākappavattiyā ca kāmarāgato kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṃ jhānam
 visesato kāmānameva nissaraṇam, svāyamattho pāṭhāgato evāti āha **“yathāhā”**tiādi. **Nekkhāmmanti** paṭhamajjhānam.

Kāmañcettha tamattham dīpetum purimāpadeyeva avadhāraṇam gahitam, uttarapadepi pana tam gahetabbameva tathā
 atthasambhavatoti dassetum **“uttarapadepi”**tiādi vuttam. **Itoti** kāmācchandato. **Esa daṭṭhabboti** esa niyamo daṭṭhabbo.
Sādhāraṇavacanenāti sabbavivekasādhāraṇavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā
tadaṅgavivekādayo. Kāyacittaupadhivivekā **kāyavivekādayo**. **Tayo eva idha daṭṭhabbāti** tayo eva idha jhānakathāyam
 daṭṭhabbā samucchedavivekādinam asambhavato. **Niddeseti** mahāniddese (mahāni. 1). Tattha hi **“uddānato dve kāmā**
vatthukāmā kilesakāmā cā”ti uddisitvā tattha **“katame vatthukāmā manāpiyā rūpā...pe... manāpiyā phoṭṭhabbā”**tiādinā
 vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyanānti kāmāti vedītabbā. **Tatthevāti** niddeseyeva. **Vibhāṅgeti** jhānavibhāṅge. **Evañhi**
satīti evam ubhayesampi kāmānam saṅgahe sati. **Vatthukāmehipīti** vatthukāmehi vivicevātipi attho yujjati evam
 yujjānāntantarasamuccayattho **pi**-saddo, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmiṃ atthe kilesakāmehi vivekassa
 dutiyapadena vuttattā. **Tenāti** vatthukāmvivekena. **Kāyaviveko vutto hotīti** puttadārādīpariggahavivekādiṇānato
 kāyaviveko vutto hoti.

Purimenāti kāyavivekena. **Etthāti** **“vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi”**ti etasmiṃ padadvaye. Ito vā
 niddhārite vivekadvaye, akusalasaddena yadi kilesakāmā, sabbākusalāpi vā gahitā, sabbathā kilesakāmehi viveko vuttoti
 āha **“dutiyaena kilesakāmehi vivekavacanato”**ti. **Dutiyaenāti** ca cittavivekenāti attho. **Etesanti** yathāvuttānam dvinnam
 padānam. Niddhāraṇe cetam sāmivacanam. Taṅhādisaṃkilesānam vatthuno pahānam **saṃkilesavattuppahānam**.
Lolabhāvo nāma tattha tattha rūpādisu taṅhuppādo, tassa hetū vatthukāmā eva vedītabbā. Bālabhāvassa hetuparicāgoti
 sambandho. **Bālabhāvo** nāma avijjā, ducintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā hetū.
 Kāmaguṇādhigamahetu paṇātipātādiyasuddhappayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā.
 Taṅhāsaṃkilesasodhanena vivattūpanissayasamvaḍḍhanena ca ajjhāsayasodhanam **āsayaṇānam**. **Āsayaṇānanti** ca
 jhānābhāvanāya paccayabhūtā pubbayogādivasena siddhā ajjhāsayasampadā, sā pana taṅhupātāpavigamena hoti. Tena
 vuttam **“taṅhāsaṃkilesavisodhanenā”**ti. **Kāmesūti** niddhāraṇe bhummaṃ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasamyojanādivasena rūpaṭaṅhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevāti**
 kāmāsavahāyoyeva chando, na kattukamyatāchando napi kusalaṅcchandoti adhippāyo. **Akusalapariyāpannopīti** **“vivicca**
akusalehi”ti ettha vuttaakusalesu antogadhōpi. **Jhānapaṭipakkhatoti** jhānassa paṭipakkhabhāvato tamhetu taṅnimittam
 visum vutto, akusalabhāvasāmaññena aggahetvā visum sarūpena gahito. Yadi kilesakāmova purimāpade vutto, tam
 katham bahuvacananti āha **“anekabhedato”**tiādi. **Aññesampīti** diṭṭhimānaahirikānottappādīnam taṃsahitaphassādīnañca.
Uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanatoti **“savitakkam savicāra”**ntiādinā upari vuccamānāni jhānaṅgāni
 uparijhānaṅgāni, tesam attano paccanīkānam paṭipakkhabhāvadassanatō tappaccanīkānīvaraṇavacanam.
“Uparijhānaṅgānam paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanatō”tipi pāṭho. Tattha **paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanatoti**
 upari vuccamānajhānaṅgānam ujuvipaccanīkavasena paṭipakkhabhāvadassanatoti attham vadanti. **Jhānaṅgapaccanīkāni**
 jhānaṅgānam pavattinivāraṇato jhānaṅgapaccanīkāni. **Viddhamasakānīti** vighātakāni. **Samādhi kāmācchandassa**
paṭipakkhoti rāgapaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato
 kāmācchandassa samādhi paṭipakkho. **Pīti byāpādassāti** pāmojjena samānayogakkhemattā byāpādassa pīti paṭipakkhā.
Vitakko thinamiddhassāti yoniso saṅkappānavasena savipphārappavattito vitakko thinamiddhassa paṭipakkho. **Sukham**
uddhaccakukkucassāti sukham vūpasantasītalasabhāvattā avūpasamānutāpasabhāvassa uddhaccakukkucassa
 paṭipakkham. **Vicāro vicikicchāyāti** vicāro ārammaṇe anumajjanavasena paññāpatirūpasabhāvattā vicikicchāya
 paṭipakkho. Mahākaccānattherena desitā piṭākānam samvaṇṇanā peṭakam, tasmim **peṭake**.

Pañcakāmaguṇābhedavisayassāti rūpādīpañcakāmaguṇāvisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayānanti**
 byāpādavivekavacanena **“anattam me acarī”**tiādiāghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi
 vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādīpubbantādībhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto.
 Kāmarāgabyāpādātadekaṭṭhathinamiddhādīvikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā sabbakusalānam, tena
 sabhāvena sabbākusalappahāyakam hontampi kāmarāgādīvikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā

nīvaraṇākusalamūlādīnaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti āha.

Yathāpaccayaṃ pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ “**vitakkaṇaṃ vitakko**”ti vuttaṃ. **Vitakkananti** hi vitakkanakiriya, sā ca vitakkassa attano paccayehi pavattimattamevāti bhāvaniddeso vasavattibhāvanivāraṇāya hoti. Tayidaṃ vitakkaṇaṃ “**īdisamida**”nti ārammaṇaparikkappananti āha “**ūhananti vuttaṃ hotī**”ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇaṃ abhinirūlhaṃ viya hoti, tasmā so ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṃ ñātim vā mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Yadi evaṃ kathaṃ avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsanko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenāti** ca santāne pavattavitakkabhāvanāsāṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittaṃ ārammaṇābhīruhanaṃ ciraparicitaṃ, tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṃ ñānasahitaṃ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñānarahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsānāvasena pavattati, evaṃsampaḍamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Āhananapariyāhananarasoti ādito, abhimukhaṃ vā hananaṃ **āhananaṃ**. Parito, parivattitvā vā āhananaṃ **pariyāhananaṃ**. “Rūpaṃ rūpaṃ, pathavī pathavī”ti ākoṭentassa viya pavatti āhananaṃ pariyāhanananti ca veditabbaṃ. Yasmiñhi ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, taṃ tassa gahaṇayogyaṃ karonto vitakko ākoṭento viya hoti. Yadi evaṃ nāgasenattherena “**ākoṭanalakkhaṇo vitakko**. Yathā, mahārāja, bherī ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kha, mahārāja, yathā ākoṭanā, evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Atha pacchā anuravanā anusaddanā, evaṃ vicāro daṭṭhabbo”ti ākoṭanalakkhaṇatā vitakkassa kasmā vuttā? Nāyaṃ virodho. Therena hi kiccasannissitaṃ katvā lakkhaṇaṃ vuttaṃ. Dhammānañhi sabhāvavinimuttā kāci kiriya nāma natthi tathā gahetabbākāro ca. Bodhaneyyajanānurodhena pana paramatthato ekibhāvopi sabhāvadhammo pariyāyavacanehi viya samāropitarūpehi bahūhi pakārehi pakāsīyati. Evañhi so suṭṭhu pakāsito hoti. **Ānayanapaccupaṭṭhānoti** ettha **ānayanam** citte ārammaṇassa upanayanam, ākaḍḍhanaṃ vā.

Anusañcaraṇam anuparibbhamanaṃ. Svāyaṃ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākāto hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjananti** ārammaṇe cittaṃ anumasaṇaṃ, parimajjananti attho. Tathā hi “vicāro parimajjanahattho viya sañcaraṇahattho viyā”ti ca vutto. **Tatthāti** ārammaṇe. Sahajātānaṃ anuyojanaṃ ārammaṇe anuvicāraṇasāṅkhātanumajjanavaseneva veditabbaṃ. Anuppabandhanaṃ ārammaṇe cittaṃ avicchinnaṃ viya pavatti. Tathā hi so “anuppabandhanatā”ti niddiṭṭho. Teneva ca “ghaṇṭānuravo viya, paribbhamanaṃ viyā”ti ca vutto. **Katthacīti** paṭhamajjhāne parittacittupādesu ca. **Oḷārikatṭhenāti** vicārato oḷārikatṭhena. Yathā ghaṇṭābhīghātasaddo paṭhamābhiniropato hoti, evaṃ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena vitakko cetaso paṭhamābhiniropato viya hotīti āha “**ghaṇṭābhīghātasaddo viyā**”tiādi. **Vipphāravāti** ettha **vipphāro** nāma vitakkassa thinamidhapaṭipakkho ārammaṇe anolīnatā asaṅkoco, so pana abhiniropanabhāvena calanaṃ viya hotīti adhippāyenāha “**paripphandaṇabhāvo cittaṃ**”ti. **Paribbhamanaṃ viyāti** ettha parissayābhāvavīmaṃsanatthaṃ paribbhamananti veditabbaṃ. **Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ** pana –

“**Ākāse** gacchato mahāsakuṇassa ubho hi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamaṇaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamaṇaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti –

Vuttaṃ, taṃ anuppabandhanena pavattiyam yujjati. Tathā hi upacāre vā appanāyaṃ vā santānena pavattiyam vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṃ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhiniropate pākāto hoti. Yathā hi apubbārammaṇe paṭhamābhiniropatābhūto vitakko vipphāravā hoti, na tathā ekasmiṃyeva ārammaṇe niraṇṭaraṃ anuppabandhavasena pavattiyam, nātivipphāravā pana tattha hoti sannisinnabhāvato. **Paṭhamadutiyaṃ jhānesu pākāto hotīti** vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikatā paṭhamajjhāne pākāto hoti, tadabhāvato pañcakanāye dutiyaṃ jhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākāto hoti.

Ayaṃ panettha aparo nayo – malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaelaḷakalomādikatacumbaṭakena parimajjantassa daḷhaṃ gahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakarassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanaṃ karontassa piṇḍassa uppīlanahattho viya vitakko, tasseva ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā kaṃsabhājanādisu kiñci maṇḍalaṃ vaṭṭalekhaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanaṇṭako viya anumajjano vicāroti veditabbaṃ.

Yathā pupphaphalasākhādiavayavavinimutto avijjamānopi rukko “sapuppho saphalo”ti vohariyati, evaṃ vitakkādiāṅgavinimuttaṃ avijjamānampi jhānaṃ “savitakkaṃ savicāra”nti vohariyati dassetuṃ “**rukko viyā**”tiādi vuttaṃ. **Vibhaṅge panāti**ādisu jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā “**idha bhikkhu vivicceva kāmehi**”tiādinā (vibha. 508) puggalādhīṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadi viya vibhaṅge puggalādhīṭṭhānā desanā katā, attho pana tatrāpi vibhaṅgepi yathā idha “**iminā ca vitakkena**”tiādinā dhammasena vutto, evameva daṭṭhabbo, paramatthato puggalasseva abhāvato adhippāyo. Atha vā jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitā dassanena jhānasseva savitakkasavicāratā vuttati

āha “**attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo**”ti.

Vivekasaddassa bhāvasādhanataṃ sandhāyāha “**tasmā vivekā**”ti. Hetuatthe cetam nissakkavacanam, tasmā vivekā hetubhūṭāti attho. **Vivekasaddassa** kattusādhanataṃ kammāsādhanataṃ vā sandhāyāha “**tasmim vā viveke**”ti. “Vivitto”ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti. **Pinayatīti** tappeti vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇāti** paritussanalakkhaṇā. **Pinanarasāti** paribrūhanarasā. **Pharaṇarasāti** pañītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṃ**. Sukhayatīti **sukhaṃ**, attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyaḷaladdho dhammato aññassa kattunivattanattho, nipariyaḷayena pana bhāvasādhanameva labbhatīti “**sukhanam sukha**”nti vuttam. **Sātalakkhaṇanti** iṭṭhasabhāvattā tamsamaṅgīpuggalam, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti sātam da-kārassa ta-kāram katvā. Sātam madhuranti vadanti, sātam lakkhaṇam etassāti sātalakkhaṇam. **Upabrūhanarasanti**ādisu **upabrūhanam** sampayuttadhammānam samvaddhanam, dukkham viya avissajjivā adukkhamasukhā viya anajjuhekkhitvā anu anu gaṇhanam upakāritā vā anuggaho. **Katthacīti** paṭhamajjhānadike. **Paṭilābhatuṭṭhīti** paṭilābhavasena uppajjanakatuṭṭhīti. **Paṭiladdharasānubhavananti** paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavanam. Etena pītisukhāni sabhāvato vibhajitvā dassitāni. **Yattha pīti, tattha sukhanti** vitakkassa viya vicārena pītiyā sukkena accantasamyogamāha. **Yattha sukham, tattha na niyamato pīti** vicārassa viya vitakkena, sukhasa pītiyā anaccantasamyogam. Tena accantānaccantasamyogitāya pītisukhānam viṣesam dasseti.

Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti **kantāram**, nirudakamaruṭṭhānam. Vanameva **vanantam**.

Vanacchāyappavesanaudakaparibhogesu viya sukhanti yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā “kattha pāniyaṃ atthi”ti puccheyya, so “aṭaviṃ uttaritvāva jātassaravanasāṇo atthi, tattha gantvā labhissasī”ti vadeyya, so tassa katham sutvāva haṭṭhapahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyaṃ paṭitāni uppadalanaḷapattādīni disvā suṭṭhutarāṃ haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭavanamoraḷīnam saddam suḷeyya, jātassaraṇariyante jātamaṇiḷālasadisam nīlavanasaṇḍam passeyya, sare jātāni uppalapadumakumudāni passeyya, accham vippasannaṃ udakampi passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaram otarivā yathāruci nhatvā ca pivitvā ca passaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khādītvā nīluppālādīni piḷandhitvā mandālavamūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sātakam nivāsetvā udakasātakam ātape katvā sītacchāyāya mandamānde vāte paharante nipannova “aho sukham aho sukha”nti vadeyya, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbam. Tassa hi purisassa jātassaravanasāṇdasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbabhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti, nhāyitvā ca pivitvā ca sītacchāyāya mandamānde vāte paharante “aho sukham aho sukha”nti vadanto nipannakālo viya balappattam ārammaṇarasānubhavanākārasaṇḷhitam sukham.

Tasmim tasmim samayeti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamāye paṭiladdhassa rasānubhavanāsamāye vanacchāyādīnam savanadassanasamāye paribhogasamāye ca. **Pākāḷabhāvoti** yathākkamaṃ pītisukhānam vibhūtabhāvato. **Vivekajam pītisukhanti** ettha purimasim atthe vivekajanti jhānam vuttam. Pītisukhasaddato ca atthiatthavisesavato **assa jhānassa, asmim vā jhāneti** ettha akāro daṭṭhabbo yathā arisāsoti. Dutīye pītisukhameva vivekajam, vivekajampītisukhanti ca aññapadattasamāso paccattaniddesassa ca alopo kato, lope vā sati “vivekajapītisukha”nti pāḷhoti ayam viṣeso.

Gaṇānānupubbato paṭhamanti iminā desanākkamaṃ ulliṅgeti. “Gaṇānānupubbatā paṭhama”ntipi pāḷho, tatthāpi gaṇānānupubbatāyāti attho, gaṇānānupubbatāmatam vā paṭhamanti idaṃ vacananti attho. **Paṭhamam samāpajjātīti** paṭhamanti idaṃ pana na ekantalakkhaṇam. Ciṇṇavasībhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakam pāpentopi samāpajjitum sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādim pāpentopi samāpajjitum sakkoti, antarantarā okkamantopi sakkoti. Evaṃ pubbuppattiyatṭhena pana paṭhamam uppānantipi paṭhamam. Teneva **visuddhimagge** (visuddhi. 1.75) “gaṇānānupubbatā paṭhamam, paṭhamam uppānantipi paṭhama”nti ettakameva vuttam. **Paccanikadhamme jhāpetīti** nīvaraṇādiṭṭhāpaccanikadhamme dahati, vikkhambhanavasena pajahatīti attho. **Gocaranti** kaṣiṇādiālambanam. **Tanti tam gocaram**. **Upanijjhāyatīti** passati. **Saha upacārenāti** saddhim upacārajjhānena. **Kaṣiṇārammaṇūpanijjhāyanatoti** pathavīkaṣiṇādino attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Lakkhaṇūpanijjhāyanatoti** yathāsambhavam aniccādilakkhaṇattayassa nibbānadhātuyā tathalakkhaṇassa ca upanijjhāyanato. Tenevāha “**ettha hī**”tiādi. Niccādivipallāsappahānena maggo asaṃmohato aniccādilakkhaṇāni upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānanti āha “**vipassanāya upanijjhāyanakicca**”ntiādi. **Tathalakkhaṇanti** avināsadhammassa nibbānassa anaññathābhāvato aviparītasabhāvo tathalakkhaṇam, maggassapi vā nibbānārammaṇato tathalakkhaṇūpanijjhānatā yojetabbā.

Viṣadisodāharaṇam tāva dassento āha “**yathā sadhano**”tiādi. **Añño apadesāraho hotīti** dhanato pariḷānato ca añño dhanavā pariḷānavā ca puriso saha dhanena vattati pariḷānena cāti sadhano sapariḷānati apadesam arahatīti apadesāraho hoti, apadisitabbo hotīti vuttam hoti. **Senāṅgesu eva senāsammutīti** rathādisenāṅgevinimuttāya senāya abhāvepi rathehi patṭhi ca saha vattanato sarathā sapatti senāti rathādisenāṅgesuyeva senāvohāroti attho. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cīttekaggatā gahitā anuyogaṃ sandhāyāha “**avuttatā**”tiādi. **Evaṃ vuttāyevāti** evaṃ sarūpato vibhaṅge vuttāyeva. **Sacīttekaggatanti idha avuttepīti** “sacīttekaggata”nti evaṃ sarūpato imasim jhānapāṭhe avuttepīti attho, sāmāññato pana jhānaggahaṇena gahitā eva. Tenevāha “**yena hī**”tiādi. Idaṃ vuttam hoti – yena vitakkādīhi saha vattabam, tam dhammam dīpetum tassa pakāsānādhīppāyena “savittakam savicāra”ntiādinā uddeso kato, so eva adhippāyo tena bhagavatā vibhaṅge (vibha. 569) “cittassekaggatā”ti niddisāntena pakāsito, tasmā sā jhānapāṭhe aggahitā

na cintetabbanti.

Upasampajjāti ettha **upa-saṃsaddā** “upalabbhatī”tiādīsu viya niratthakāti dassetuṃ “upagantvā”tiādiṃ vatvā puna tesam sāttakabhāvaṃ dassetuṃ “**upasampādayitvā**”tiādi vuttaṃ, tasmā **upasampajjāti** ettha patvā sādhetvāti vā attho. **Iriyanti** kiriyāṃ. **Vuttinti**tiādīni tasseva vevacanāni. Ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhaṇaṃ **pālanam**. Sabbabuddhānaṃ āciṇṇatā ānāpānassatikammaṭṭhānameva vuttaṃ. Tañhi sabbabuddhānaṃ āciṇṇanti vadanti.

Paṭhamajjhānakathā niṭṭhitā.

Dutiyajjhānakathā

Vūpasamāti vūpasamahetu. Vūpasamoti cettha pahānaṃ adhippetam, tañca vitakkavicārānaṃ atikkamo atthato dutiyajjhānakkaṇe anuppādoti āha “**samatikkamā**”tiādi. Katamesaṃ panettha vitakkavicārānaṃ vūpasamo adhippeto, kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ, udāhu dutiyajjhānikānanti, kiñcettha – yadi paṭhamajjhānikānaṃ, natthi tesam vūpasamo. Na hi kadāci paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārarahitaṃ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṃ, evampi nattheva vūpasamo sabbena sabbam tesam tattha abhāvatoṭi imaṃ anuyogaṃ sandhāyāha “**tattha kiñcāpi**”tiādi. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṃtaṃjhhānakkaṇe anuppattidhammatāpādanam vūpasamanaṃ adhippetam, vitakkādayo eva ca jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃsampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṃveva vūpasamādhivacanaṃ jhāne āgataṃ. Yasmā pana vitakkādīnaṃ viya taṃsampayuttadhammānampi “etena etaṃ oḷārika”nti ādīnavadassanaṃ sutte āgataṃ, tasmā avisesena vitakkādīnaṃ taṃsahagatānañca vūpasamādiḷe vattabbe vitakkādīnaṃveva vūpasamo vuccamāno adhiḷavacanaṃ aññamatthaṃ bodhetīti katvā kañci viḷesaṃ dīpetīti dassento “**oḷārikassa panā**”tiādimāha. Ayañhettha adhippāyo – yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesam samatikkamā dutiyajjhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānaṃ phassādīnaṃ samatikkamāti ayamattho “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti etena dīpito, tasmā “kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikāna”nti edisī codanā anokāsāva. “Pītiyā ca virāgā”tiādīsūpi eseḷa nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakānīti tesam ekadesabhūtaṃ vitakkavicārasamatikkamavacanaṃ avayavena samudāyopalakkhaṇanayena taṃ dīpakaṃ vuttaṃ. Viḷsuṃ viḷsuṃ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādiḷe paheyyaṅganiddesatāsāmaññena cittena samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā hotīti. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneḷa taṃsamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakena pītivirāgādivacanānaṃ pītiādisamatikkamā tatiyādiadhigamadīpakatā dīpita hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā. Evañhi avayavena samudāyopalakkhaṇaṃ viṇā vitakkavicāravūpasamavacanena pītivirāgādivacanānaṃ savisaye samānabyāpāratā dassitā hoti.

Ajjhattanti niyakajjhataṃ adhippetam, na ajjhatajjhattādīti dassento āha “**ajjhattanti niyakajjhataṃ adhippeta**”nti. Tattha kāraṇamāha “**vibhaṅge panā**”tiādi. **Pana**-saddopi apisaddattho, vibhaṅgepīti attho. Ayameḷa vā pāṭho.

Nilavaṇṇayogato nilavatthaṃ viyāti nīlayogato vatthaṃ nīlaṃ viyāti adhippāyo. **Imasmiñca atthavikappeti** “ceto sampasādayatī”ti etasmiṃ pakkhe. **Cetasoti** ca upayogatthe sāmivacanaṃ. **Purimasminti** “sompasādanayogato jhānampi sampasādana”nti vuttapakke. **Cetasoti** sambandhe sāmivacanaṃ. “Yāva na pare ekagate karomī”tiādīsū seṭṭhavacanopi ekasaddo loke dissatīti āha “**seṭṭhopi hi loke ekoti vuccatī**”ti. “Ekakīhi khuddakehi jita”ntiādīsū asahāyathopi ekasaddo diṭṭhoti āha “**eko asahāyo hutvā**”ti. Saddhādayopi kāmaṃ sampayuttadhammānaṃ sādharāṇato ca asādharāṇato ca paccayā hontiyeva, samādhi pana jhānakkaṇe sampayuttadhammānaṃ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisaḷaṃ paccayo hotīti dassento “**sampayuttadhamme...pe... adhivacana**”nti āha.

“Sompasādanaṃ cetaso ekodibhāva”nti viḷesanaḷvayaṃ jhānassa atisaḷavacanicchāvasena gahitaṃ. Svāyamatisayo yathā imasmiṃ jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṃ viḷesaṃ dassetuṃ “**nanu cā**”tiādi vuttaṃ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena anumajjanaḷvayaṃ anuyujjanavasena ca pavattamānā dhammā satīpi nīvaraṇappahānena kilesakāḷussiyāpagame sampayuttānaṃ kiñci khobhaṃ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṃ “**vitakkavicārakkhobhena...pe... na suppasanna**”nti. Tattha khuddikā ūmiyo **vīciyo**, mahatiyo **taraṅgā**. **Samādhipi na suṭṭhu pākaṭoti** satīpi indriyasamatte viriyasamatāya ca teneḷa khotena sampasādābhāvena ca bahale viya jale maccho samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. **Vitakkavicārpalibodhābhāvenāti** ettha yathāvuttakhobho eva palibodho. **Evaṃ vuttenāti** yassā saddhāya vasena sampasādanaṃ, yassā ca cittekkagatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṃ vuttaṃ, tāsaṃ eva “saddahanā”tiādīnā (vibha. 574) pavattīākāravisesavibhāvanavasena vuttana tena vibhaṅgapāṭhena. **Ayam atthavaṇṇanāti** “sompasādanayogato, sampasādanato vā sampasādanaṃ. Ekodiṃ bhāvetīti ekodibhāvanti jhānaṃ vutta”nti evaṃ pavattā ayaṃ atthavaṇṇanā. **Aññadattho sameti ca, evaṃ veditabbāti** kathaṃ panāyaṃ atthavaṇṇanā tena vibhaṅgapāṭhena saddhiṃ saṃsandati saṃseti, nanu jhānavibhaṅge “sompasādana”nti padaṃ uddharitvā “yā saddhā saddahanā”tiādīnā (vibha. 574) saddhāyeva vuttā, “cetaso ekodibhāva”nti ca padaṃ uddharitvā “yā cittassa ṭhiti saṅṭhiti avatṭhiti”tiādīnā samādhisseḷa niddeso kato, aṭṭhakathāyaṃ pana “sompasādanaṃ ekodibhāva”nti jhānameḷa vuttanti aṭṭhakathāya vibhaṅgapāṭhena saddhiṃ virodho āpajjati? Nāpajjati vibhaṅgepi imināva adhippāyena niddesassa

katattā. Tathā hi yena sampasādanena yogā jhānaṃ “sampasādana”nti vuccati, tasmim “yā saddhā saddahanā”tiādinā dassite sampasādanaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitā hoti. “Ekodibhāva”nti ca padaṃ uddharitvā ekodimhi dassite ekodibhāvaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttāva hotīti iminā adhippāyena byañjanavicāraṃ akatvā dhammamattameva niddiṭṭhanti avirodho yutto.

Yaṃ pana vuttaṃ ṭīkākārehi ācariyadhammapālattherādīhi “yadi ekodīti samādhissa gahaṇaṃ adhippetam, tadā ‘ekodibhāva’nti padaṃ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā. Tasmā ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādanasaddo viya jhāne pavattatīti yutta”nti, taṃ aṭṭhakathāya virujjhati. Tasmā so aṭṭhakathānirapekkho visumyeveko atthavikappoti gahetabbaṃ. Ayañhi nesam adhippāyo – vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā ekaṃ udetīti ekodīti tathāvidhasamādhivyuttaṃ jhānaccittameva gahetvā ekodissa bhāvo ekodibhāvoti samādhissa gahaṇaṃ sakkā vattuntī. Yo paṇāyaṃ tesamabhiniveso “ekodīti samādhissa gahaṇe sati ‘ekodibhāva’nti padaṃ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā”ti, so anekantikattā ayutto. Aññatthapi hi byañjanavicāraṃ akatvā atthamattasseva bāhullena vibhaṅge niddeso dissati.

Santāti samaṃ nirodhaṃ gatā. **Samitāti** bhāvanāya samaṃ gamitā nirodhitā. **Vūpasantāti** tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatāti** atthaṃ vināsaṃ gatā. **Abbatthaṅgatāti** upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. **Appitāti** gamitā vināsaṃ gatā. **Sositāti** pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosaṃ sukkhabhāvaṃ gatā. **Byantikātāti** vīgatantā katā.

Ayamattoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicāraṇaṃ abhāvasaṅkhātō attho. Codakena vuttamatthaṃ sampaṭicchitvā pariharitum “**evametaṃ siddhovāyamatto**”ti vatvā “**na paneta**”ntiādi vuttaṃ. Tattha **etanti** “vitakkavicāraṇaṃ vūpasamā”ti etaṃ vacanaṃ. **Tadatthadīpakanti** tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakaṃ. **Na kilesakālussiyasāti** upacārakkhaṇe viya nīvaraṇasaṅkhātassa kilesasaṅkhobhassa vūpasamā na sampasādananti attho. Nanu ca “**purimaṃ vatvāpi vattabbamevā**”ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Tathā hi dutiyajjhānādiadhigamūpāyadīpakena ajjhataṃ sampasādanatāya cetaso ekodibhāvātāya ca hetudīpakena avitakkaavicārābhāvahetudīpakena ca vitakkavicārāvūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti, kiṃ puna avitakkaavicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicārāvūpasamavacanena vitakkavicāraṇaṃ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānaṃ etesaṃ vūpasamaṇaṃ. Oḷārikaṅgamukhena hi taṃtaṃjhānanikantiyā vikkhambhanaṃ vitakkavicārāvūpasamavacanādīhi pakāsitaṃ. Yato vitakkavicāresu virattabhāvadīpakaṃ vitakkavicārāvūpasamavacanam, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānaṃ karonti, tesu maggesu pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārappavatti hoti, evamidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti tannivāraṇatthaṃ āvajjitukāmatādiatikkamo ca tesam vūpasamoti dassanattañca “**avitakkaṃ avicāra**”nti vuttaṃ. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānassa upanissayapaccayena paccayo hotīti āha “**paṭhamajjhānasamādhito**”ti. **Paṭhamampīti** paṭhamajjhānampi.

Gaṇānupubbatotiādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Etthāpi “dutiyaṃ uppannanti dutiya”nti vuttam vaṭṭatiyeva. Vuttamevatthaṃ vibhaṅgapāthena sādento āha “**yathāhā**”tiādi. Yaṃ pana **vibhaṅge** (vibha. 580) “jhānanti sampasādo pīti sukhaṃ cittassekaggatā”ti vuttaṃ, taṃ sapaṅkharāṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Rathassa paṇḍukambalaṃ viya hi sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅganti āha “**pariyāyoyeva ceso**”ti. Nīpariyāyato pana upanījjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikamevetam hotīti āha “**sampasādanaṃ pana ṭhapetvā**”tiādi.

Dutiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Tatīyajjhānakathā

Virajjanaṃ virāgo. Taṃ pana virajjanaṃ nibbindanamukhena hīḷanaṃ vā tappaṭibaddharāgappahānaṃ vāti dassetuṃ “**tassā pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā**”ti vuttaṃ. **Ubhinnamantarāti** pītiyā virāgāti imesaṃ dvinnaṃ padānaṃ antarā, majjheti attho. **Sampiḍanaṃ** samuccayo. **Maggoti** upāyo. Dutiyajjhānassa hi paṭilābhaṃ vinā tatīyajjhānassa adhigamo na hotīti vitakkavicāraṇaṃ vūpasamo tatīyajjhānādhigamassa upāyo. **Tadadhigamāyāti** tatīyamaggādhigamāya.

Upapattitoti samavāhitabhāvena patirūpato jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītaṃ katvā pavattatīti āha “**samaṃ passati**”ti. **Visadāyāti** saṃkilesavigamena pariyaṭṭāya. **Vipulāyāti** sātisaṃ mahaggatabhāvappattito mahatiyā. **Thāmagatāyāti** pītivigamena thirabhāvappattāya. Nanu cettha upekkhāvedanāva na sambhavati, tasmā kathamaṃ tatīyajjhānasamaṅgī upekkhāya samannāgatattā “upekkhako”ti vuccatīti ce? Na kevalaṃ vedanupekkhāva upekkhāti vuccati, atha kho aññāpi upekkhā vijjantīti dassento āha “**upekkhā pana dasavidhā hotī**”tiādi. Tattha (dha. sa. aṭṭha. 163; visuddhi. 1.84) “idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno”ti (a. ni. 6.1) evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachalārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvījānaṅkārahūtā upekkhā **chalaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti (dī. ni. 3.308) evamāgatā sattesu

majjhattākārahūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissita”nti (ma. ni. 1.27; saṃ. ni. 5.182, 190-191) evamāgatā sahaṃjātadhammānaṃ majjhattākārahūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karotī”ti (a. ni. 3.103) evamāgatā anaccāradhānāsisithilavīriyasāṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā –

“Kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.

“Katamā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti? Paṭhamajjhānapaṭilābhathāya nīvaraṇe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, dutiyajjhānapaṭilābhathāya vitakkavicāre paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, tatiyajjhānapaṭilābhathāya pītiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, catuttajjhānapaṭilābhathāya sukhadukkhe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, ākāsaṇācāyatanasamāpattipaṭilābhathāya rūpasāññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, viññāṇācāyatanasamāpattipaṭilābhathāya ākāsaṇācāyatanasāññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, ākiñcaññāyatanasamāpattipaṭilābhathāya viññāṇācāyatanasāññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, nevasāññānāsaññāyatanasamāpattipaṭilābhathāya ākiñcaññāyatanasāññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, imā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti.

“Katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Sotāpattimaggapaṭilābhathāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisaṅkhā gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, sakadāgāmiaggapaalābhathāya...pe... sakadāgāmi phalasamāpattatthāya...pe... anāgāmiaggapaṭilābhathāya...pe... anāgāmi phalasamāpattatthāya...pe... arahattamaggapaṭilābhathāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisaṅkhā gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, arahattaphalasamāpattatthāya...pe... suññatavihārasamāpattatthāya...pe... animitavihārasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisaṅkhā gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, imā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”ti (paṭi. ma. 1.57) –

Evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanākārahūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Tattha **nīvaraṇe paṭisaṅkhāti** pañca nīvaraṇāni pahātabbābhāvena paṭisaṅkhāya, pariggahetvāti attho. **Santiṭṭhanāti** nīvaraṇānaṃ pahānābhimukhībhūtattā tesāṃ pahānēpi abyāpārahāvūpagamanena majjhattatāya santiṭṭhanā. **Saṅkhārupekkhāsūti** nīvaraṇappahāne byāpārahāraṇena nīvaraṇasaṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ upekkhanāsūti attho. Esa nayo **vitakkavicāradīsu uppādādīsu** ca. Tattha **uppādanti** purimakkammapaccayā khandhānaṃ idha uppattimāha. **Pavattanti** tathāuppānassa pavattim. **Nimittanti** sabbampi tebhūmakāṃ saṅkhāragataṃ nimittabhāvena uppattānato. **Āyūhananti** āyatim paṭisaṅkhāhetubhūtaṃ kammaṃ. **Paṭisaṅkhanti** āyatim upapattim. **Gatinti** yāya gatiyā sā paṭisaṅkhā hoti. **Nibbattinti** khandhānaṃ nibbattanaṃ. **Upapattinti** vipākappavattim. **Jānti** jarādīnaṃ paccayabhūtaṃ bhavapaccayā jātim. **Jarāmarāṇā**dayo pākaṭā eva.

Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāñāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesāṃ vevacanavasena. Nibbatti jānti idāñhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisaṅkhāyā ca vevacanaṃ. Gati upapatti cāti idāṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittasāti veditabbaṃ. Nanu cettha catūsū maggavāresu “uppāda”ntiādīni pañca mūlapadāni, “gati”ntiādīni dasa vevacanapadāni pannarasa padāni vuttāni, chasu pana phalasamāpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni, taṃ kasmāti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkhabhāve sati kilesappahānasamatthassa maggassa sabbhāvato tassā tikkhabhāvadassanattaṃ vevacanapadehi saha daḥhaṃ katvā mūlapadāni vuttāni, phalassa nirussāhabhāvena santasabhāvattā maggāyattattā ca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanattaṃ mūlapadāneva vuttānti veditabbāni.

Tattha “sotāpattimaggapaṭilābhathāyā”tiādīsu catūsū maggavāresu suññatānimittappaṇihitamaggānaṃ aññatāro vutto. “Sotāpattiphalasamāpattatthāyā”tiādīsu catūsū phalavāresu pana appaṇihitaphalasamāpatti veditabbā. Kasmā? Suññatavihārasamāpattatthāya animitavihārasamāpattatthāyāti itarāsaṃ dvīnaṃ phalasamāpattinaṃ visūṃ vuttattā. Aniccānupassanāvuttāhānavasena hi animittamaggo, tatheva phalasamāpattikāle animittaphalasamāpatti, dukkhānupassanāvuttāhānavasena appaṇihitamaggaphalasamāpattiyō, anattānupassanāvuttāhānavasena suññatamaggaphalasamāpattiyō suddantāyena veditabbā. Evañca katvā suññatādivimokkhasena magguppattihetubhūtā

catasso, tathā appaṇihitaphalāsamāpattiyā catasso, suññatavihāraanimittavihāravasena dvēti dasa saṅkhārupekkhāvīpassanāpaññā vuttā, samathasaṅkhārupekkhā pana appanāvīthiyā āsannapubbabhāge balappattaṃ bhāvanāmayaññaṃ.

Yā pana “yasmim̄ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagata”nti (dha. sa. 150) evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhati”ti (ma. ni. 3.71; a. ni. 7.55) evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Tattha **yadatthi yaṃ bhūtaṃ** khandhapañcakaṃ, taṃ muñcītukamyatāññaṇena pajahati. **Upekkhaṃ paṭilabhati** ti diṭṭhasovattikattayassa sappassa lakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa khandhapañcakassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkhaṃ paṭilabhati attho.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā sahaññānaṃ samappavattihetubhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhātupekkhā** nāma.

Yā “upekkhako ca viharati”ti (dī. ni. 1.230; dha. sa. 163) evamāgatā aggasukhepi tasmim̄ apakkhapātajanaṃ upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati pārisuddhiṃ catutthaṃ jhāna”nti (dī. ni. 1.232; dha. sa. 165) evamāgatā sabbapaccanīkarpārisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā tatramajjhātupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā panassā ayaṃ bhedo ekassapi sato sattassa kumārāyuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā. Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvīpassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavīṭṭhaṃ sappam̄ ajapadadaṇḍam̄ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo”ti vicinane majjhattatā hoti, evameva yā āradhavi passakassa vipassanāññaṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhāraṇaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṃ **vipassanupekkhā**. Yathā pana tassa purisassa ajapadena daṇḍena gāḷhaṃ sappam̄ gahetvā “kintāhaṃ imaṃ sappam̄ aviheṭhento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya”nti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggahaṇe majjhattatā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā**. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnā. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññaññaṇa avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Imāsaṃ pana dasannaṃ upekkhānaṃ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha “**evamayaṃ dasavidhāpi**”tiādi. Tattha **bhūmipuggalacittārammaṇatoti** “chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarā”ti evamādinā **bhūmito**. “Chaḷaṅgupekkhā khīṇāsavasseva, brahmavihārupekkhā tiṇṇampi puthujjanasekkhāsekkhāna”nti evamādinā **puggalato**. “Chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsahagatacittasampayuttā”tiādinā **cittato**. “Chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇā, brahmavihārupekkhā dhammārammaṇā”tiādinā **ārammaṇato**. **Khandhasaṅghaekakkhaṇakusalattikasāṅkhepavasena**ti “vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhenā”ti **khandhasaṅghavasena**. Chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhānapārisuddhitatramajjhātupekkhā ca atthato ekā, tasmā ekakkhaṇe tāsu ekāya sati na itarā, tathā saṅkhārupekkhāvīpassanupekkhāpi veditabbā, vedanāvīriyupekkhānaṃ ekakkhaṇe siyā uppattīti evaṃ **ekakkhaṇavasena**. Chaḷaṅgupekkhā abyākatā, brahmavihārupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā, vedanupekkhā pana siyā akusalāpīti evaṃ **kusalattikavasena**. Dasapetā saṅkhepato cattārova dhammā vīriyavedanātatramajjhattatāññaṇavasenaṃti evaṃ **saṅkhepavasena**.

Idāni idhādhippetāya jhānupekkhāya lakkhaṇādiṃ niddhāretvā dassento āha “**lakkhaṇādito panā**”tiādi. Tattha **anābhogarasāti** pañītasukhepi tasmim̄ avanatipaṭipakkhakkiccati attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānāti** satipi sukhaṃ pāramippattiyā tasmim̄ sukhe abyāvaṭā hutvā paccupaṭṭhāti, sampayuttānaṃ vā tattha abyāpāraṃ paccupaṭṭhāpetīti attho. Sampayuttadhammaṇaṃ khobhaṃ uppilavañca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā aparibyattaṃ tattha tatramajjhattatāya kiccaṃ, tadabhāvato idha paribyattanti āha “**aparibyattakiccatō**”ti. Tenevāha “aparibyattaṃ hī”tiādi.

Idāni sato ca sampajānoti ettha “vuccati”ti ajjhāharitabbaṃ. **Saratīti** iminā “sato”ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānāti**ti sammadeva pajānāti. **Puggalenāti** puggalādhiṭṭhāna. Saraṇaṃ cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti

saraṇalakkhaṇā. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ kiccaṃ etissāti **asammussanarasā.** Kilesehi āraṅkhā hutvā paccupaṭiṭṭhāti, tato vā āraṅkhaṃ paccupaṭṭhāpeti **āraṅkhaṃ paccupaṭṭhānā.** Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā asammo lakkhaṇametassāti **asammohalakkhaṇaṃ. Tīraṇaṃ** kiccassa pāragamaṇaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā. Kāmaṃ upacārajjhānādiṃ upādāya paṭhamadutiyaṃ jhānāni sukhumāneva, imaṃ pana uparimajjhānaṃ upādāya **“oḷārikattā pana tesam jhānāna”**nti vuttaṃ, sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci **“bahucetasikatāyā”**ti ca vadanti. **Bhūmiyaṃ viya purisassāti** purisassa bhūmiyaṃ gati viyāti vuttaṃ hoti. **Gati sukhā hoti**ti tesu jhānesu gati sukhā hoti. **Abyattaṃ tatha satisampajaññakiccanti** **“idaṃ nāma dukkaraṃ karīyati”**ti vattabbassa abhāvato vuttaṃ. **Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattāti** ayamatto kāmaṃ dutiyaṃ jhānepi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogibhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satipaññābyāpāroti vuttaṃ **“purisassā”**tiādi. Dhenuṃ pivatīti **dhenupago**, dhenuyā khīraṃ pivantoti vuttaṃ hoti. **Punadeva pītiṃ upagaccheyyāti** hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā, dutiyaṃ jhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha **“pītisampayuttameva siyā”**ti. **Idaṅca atimadhuraṃ sukhanti** tatiyaṃ jhāne sukhaṃ sandhāyāha, atimadhuratā cassa pahāsodagyaasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Idanti** **“sato sampajāno”**ti padadvayaṃ.

Sukhaṅca kāyena paṭisaṃvedesinti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṃvedanāti āha **“kiñcāpi”**tiādi. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, tasmā etamatthaṃ dassento **“sukhaṅca kāyena paṭisaṃvedesi”**nti āhāti yojetabbam. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – **“sukhaṃ vedayāmi”**ti evamābhoge asatipi nāmakāyena cetāsikasukhaṃ, kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhaṅca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccatīti. **Tassāti** jhānasamaṅgino. **Yaṃ vā tanti yaṃ vā taṃ yathāvuttaṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ. Taṃsamuṭṭhānenāti** tato samuṭṭhitena atipaṇitena rūpeṇa assa jhānasamaṅgino rūpakāyo yasmā phuṭṭo, tasmā etamatthaṃ dassentoti sambandhitabbam. **Yassāti** rūpakāyassa. **Phuṭṭatīti** byāpittatīti attho. Yathā hi udakena phuṭṭhasarīrassa tādise phuṭṭhaḥbe phuṭṭhe sukhaṃ uppajjati, evaṃ etehi jhānacittasamuṭṭhitēhi rūpehi phuṭṭhasarīrassa. **Jhānā vuṭṭhitopīti** jhānamhā vuṭṭhitopi. **Sukhaṃ paṭisaṃvedeyyāti** cittasamuṭṭhitarūpehi avasesatisamuṭṭhitarūpasāṅghaṭṭanena uppannakāyaviññāṇena kāyikaṃ sukhaṃ paṭisaṃvedeyya. **Etamatthanti** vuttanayena cetāsikakāyikasukhapaṭisaṃvedanasāṅkhātāṃ attham.

Yanti hetuatthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha **“yaṃ jhānahetū”**ti. **Ācikkhantīti**ādīni padāni kittanattānāni adhippāyena āha **“pasamsantīti adhippāyo”**ti. **Kintīti** pasamsanākārapucchā. **Sukhapāramippatteti** sukhasa paramaṃ pariyaṅgaṃ patte. **Sukhābhisaṅgenāti** sukhasmiṃ ālayena. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṃ hotīti idha pāḷiyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitassatītiāya satimā icceva vuttaṃ, sampajānoti hetṭhā vuttattā vā. **Asaṃkiliṭṭhanti** kilesehi asammissattā asaṃkiliṭṭham. Jhānakkhaṇe nipariyāyato cetāsikasukhameva labbhatīti **“sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī”**ti vuttaṃ. **Tatiyanti gaṇanānupubbato tatiyanti**ādīni hetṭhā vuttanayānusārena veditabbam.

Tatiyaṃ jhānakathā niṭṭhitā.

Catutthajjhānakathā

“Pubbevā”ti vuttattā **“kadā pana nesam pahānaṃ hoti”**ti codanaṃ samuṭṭhāpetvā āha **“catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe”**ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamena avuttānanti** ettha **pahānakkamo** nāma pahāyakadhammaṇaṃ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne **“dukkhaṃ domanassaṃ sukhaṃ somanassa”**nti vattabbam siyā, kasmā ito aññathā vacananti āha **“indriyavibhaṅge”**tiādi. **Uddesakkamenāti** **“sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriya”**nti evaṃ pavattauddesakkamena.

Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho. **Kattha cuppannaṃ dukkhindriyanti** attano paccayehi uppannaṃ avikkhambhitaṃ dukkhindriyaṃ. **Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatīti** nirodhaṭṭhānaṃ nirodhakāraṇaṃ pucchati. Tena **katthāti** pucchāya **etthāti** vissajjanepi hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbam. Jhānānubhāvanimittāñhi anuppajjantaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti vuttaṃ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṃ ujuṇṇapaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodho** pahānamattaṃ. **Nānāvajjaneti** yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo. Pītipharaṇenāti** pītiyā pharaṇarasattā pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpanaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha **“sabbo kāyo sukhokkanto hoti”**ti. Paṇītarūpaphuṭṭhasarīrassa sukhokkantakāyattā kuto dukkhuppattī visamāsanupatāpādīnāti āha **“paṭipakkhena avihatattā”**ti. **Vitakkavicārapaccayepīti pi**-saddo aṭṭhānappayutto, so **“pahīnassā”**ti ettha ānetvā sambandhitabbo. **Pahīnassapi domanassindriyassāti** idaṅca **“siyā uppattī”**ti iminā sambandhitabbam. **Etanti** domanassindriyaṃ. **“Uppajjati”**ti iminā sambandho. **“Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi ūhaññī”**ti vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayattā veditabbā. **Vitakkavicārabhāveti** ettha **“uppajjati domanassindriya”**nti ānetvā sambandhitabbam. **Tatthassa siyā uppattīti** tatha dutiyaṃ jhānūpacāre assa pahīnassapi domanassindriyassa uppattī bhavēyya.

Ettha ca yadeke vadanti **“tathassa siyā uppattīti** vadantena jhānalābhīnampi domanassuppattī atthīti dassitaṃ hoti, tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṃ pavattati, na cettha paṭṭhānapāḷiyā virodho cintetabbo. Yasmā tatha parihīnājjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ,

aparihīnājjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjati ca na sakkā vattum aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā, na heva kho so parihīnājjhāno ahoṣī”ti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa domanassassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi āruppe kāmacchandānīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhānīvaraṇaṃ uddhaccanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇantiādīsu byāpādakukkuccanīvaraṇāni anuddhaṭṭhāni, na cettha anīvaraṇatāpariyāyo kāmacchandādīnampi anīvaraṇānaṃyeva nīvaraṇasādisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ “aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā”ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṃ tādisā naṃ appakasireneva paṭipākatiṃ karontīti daṭṭhabbaṃ. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ pana parikappanavacanāṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanattāṃ. Tathā hi vuttaṃ “**na tveva antoappanāya**”nti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “**āsannattā**”ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamattāṃ dassento “**appanāppattāyā**”tiādīmāha. Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāharīti samānesi, saṅghetvā abhāsīti attho. **Sukhumāti** sukhadukkhāni viya anoḷārikattā avibhūtatāya sukhumā, tato eva anumitabbasabhāvattā **dubbiññeyyā**. **Duṭṭhassāti** duṭṭhapayogassa, duddamassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayituntī** aññāpohanayena sakkā gāhayituntī adhippāyo. **Adukkhamasukhāya cetovimuttiyāti** idameva catutthaṃ jhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paccayadassanattānti** adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanattāṃ. Tenāha “**dukkhappahānādayo hi tassā paccayā**”ti. **Dukkhappahānādayoti** ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā. **Pahīnāti vuttāti** “pañcanaṃ orambhāgiyānaṃ samyojanānaṃ parikkhayā”ti (ma. ni. 3.147; saṃ. ni. 5.1021) vuttattā. **Etāti** sukhādayo vedanā. **Sukhaṃ somanassassa paccayoti** vasanagandhālepanapupphābharaṇasamālepanādīnibbattaṃ kāyikasukhaṃ somanassassa paccayo. “Sukhāya kho, āvuso visākha vedanāya, rāgānusayo anusetī”ti (ma. ni. 1.465) vacanato āha “**somanassaṃ rāgassa paccayo**”ti. “Dukkhāya kho, āvuso visākha, vedanāya paṭighānusayo anusetī”ti vacanato vuttaṃ “**domanassaṃ dosassa paccayo**”ti. **Sukhādighātenāti** sukhādīnaṃ pahānena.

Adukkhamasukhanti ettha na dukkhanti adukkhāṃ, dukkhavidūraṃ. Yasmā tattha dukkhāṃ natthi, tasmā vuttaṃ “**dukkhābhāvenā**”ti. **Asukhanti** etthāpi eseva nayo. **Etenāti** dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **Paṭipakkhabhūtanti** idaṃ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanikatāya. **Iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇāti** iṭṭhāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, iṭṭhāniṭṭhaviparītāṃ vā majjhattākārena anubhavanalakkhaṇā. Tato eva **majjhattarasā**. **Avibhūtapaccupaṭṭhānāti** sukhadukkhāni viya na vibhūtākārā piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbāvibhūtākāropatṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṃ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā**. **Upekkhāsati pārisuddhanti** purimapade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha “**upekkhāya janitasati pārisuddhi**”nti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṃsanapaññā viya supārisuddhā suvisadā ca hotīti āha “**satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā na aññenā**”ti. Yadi tatramajjhattatā idha “upekkhā”ti adhippetā, kathaṃ satiyeva pārisuddhāti vuttāti āha “**na kevala**”ntiādi. **Satisisenāti** satiṃ uttamaṅgaṃ katvā, padhānaṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Evamapi kasmā idheva sati “upekkhāsati pārisuddhi”ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpi**”tiādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjāmānāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhībhavanato sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsāmpayuttānaṃ tadabhāvato idha pārisuddhīti imamattāṃ upamāvasena dassetuṃ “**yathā panā**”tiādi vuttaṃ. **Sūriyappabhābhībhavāti** sūriyappabhāya abhībhuyyāmānattā. Atikkhatāya candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā saṅgayhatīti dassento “**sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā**”ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Catutthajjhānakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathā

12. Rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ catubbidhampi arūpajjhānaṃ catutthajjhānasāṅghamevāti āha “**cattāri jhānāni**”ti. Yuttaṃ tāva cittekaggatā bhavokkamanattatā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṃ jhānaṃ sādharmaṇāti tesāṃ vasena “cattāri jhānāni”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āvenikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānaṃ sādharmaṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānantveva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā “tiṇehi bhattaṃ siddha”nti. Evañca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Cittekaggatathānāti** ittasamādhattānāti, diṭṭhadhammasukhavihārathānāti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavassa cetam vuttaṃ. Tenāha “**ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā**”ti. **Bhavokkamanattānāti** bhavesu nibbattiattānāti. Sattāhaṃ nirodhasamāpattiyā samāpajjanato āha “**sattāhaṃ acittakā hutvā**”ti. Kasmā pana sattāhameva nirodhaṃ samāpajjantīti? Tathākālaparicchedakāraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ upādinnakappavattassa ekadivasaṃ

bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Kā (visuddhi. 2.867-868) panāyaṃ nirodhasamāpatti nāma, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanam hotīti? Vuccate – tattha **kā panāyaṃ nirodhasamāpatti nāmāti** yā anupubbanirodhavasena cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ appavatti. **Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti** sabbe pi puthujjanasotāpannasakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmiarahanto na samāpajjanti, aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino khīṇāsavā ca samāpajjanti. **Kattha samāpajjanti** pañcavokārabhave. Kasmā? Anupubbasmāpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppattiyeva natthi, tasmā na sakkā tattha samāpajjituṃ. **Kasmā samāpajjanti** saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā “diṭṭhadhamme acittakā hutvā nirodham nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti. **Kathañcassā samāpajjanam hotīti** samathavipassanāvasena ussakitvā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhayato evamassā samāpajjanam hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattim patvā tiṭṭhati. Yopi vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasmāpattim patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodheti, so taṃ samāpajjanti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro – idha bhikkhu nirodham samāpajjitukāmo paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā ca panesā tividhā saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā phalasmāpattivipassanā nirodhasamāpattivipassanāti. Tattha **saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā** mandā vā tikkhā vā maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva. **Phalasmāpattivipassanā** tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. **Nirodhasamāpattivipassanā** pana nātimandanātitikkhā vaṭṭati, tasmā esa nātimandāya nātitikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati. Tato dutiyajjhānaṃ...pe... tato viññāṇācāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Atha ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidham pubbakiccaṃ karoti nānābaddhaavikopanaṃ saṅghapatimānaṃ satthupakkosanaṃ addhānaparicchedanti.

Tattha **nānābaddhaavikopanaṃ** yaṃ iminā bhikkhunā saddhim ekābaddham na hoti, nānābaddham hutvā ṭhiṭaṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nivāsagehaṃ vā aññaṃ vā pana yaṃ kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggiudakavātacoraundūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātabbāṃ. Tatridaṃ adhiṭṭhānavidhānaṃ “idañcidañca imasmim sattaḥabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhātu, mā vātena viddhamsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatu”ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattaḥaṃ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana aggiādīhi nassati, idaṃ nānābaddhaavikopanaṃ nāma. Yaṃ pana ekābaddham hoti nivāsanapārūpanaṃ vā nisinnānaṃ vā, tattha visuṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, samāpattiyeva naṃ rakkhati.

Saṅghapatimānanti bhikkhusaṅghassa patimānaṃ udikkhanaṃ, yāva so bhikkhu āgacchati, tāva saṅghakammaṃ akaraṇanti attho. Ettha ca patimānaṃ etassa na pubbakiccaṃ, patimānānavajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbāṃ “sace mayi sattaḥaṃ nirodham samāpajjitvā nisinne saṅgho apalokanakammādīsu kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmi”ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmim samaye vuṭṭhahatiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, saṅgho ce sannipatitvā taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhi”nti pucchitvā “nirodham samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “taṃ pakkosāhi”ti, athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā “saṅgho taṃ āvuso patimāneti”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukā hi saṅghassa āṇā nāma, tasmā taṃ āvajjitvā yathā paṭhamameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbāṃ.

Satthupakkosanti idhāpi satthupakkosānavajjanaṃ imassa pubbakiccaṃ, tasmā tampi evaṃ āvajjitabbāṃ. Sesam purimanayeneva veditabbāṃ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchedesu kusalena bhavitabbāṃ, “attano āyusaṅkhārā sattaḥaṃ pavattissanti na pavattissanti”ti āvajjitvāva samāpajjitabbāṃ. Sace hi sattaḥabbhantare nirujjanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhituṃ na sakkoti, antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbāṃ. Avasesaṃhi anāvajjitumpi vaṭṭati, idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ. So evaṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya idaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjati, athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodham phusati. Kasmā panassa dvinnāṃ cittānaṃ upari cittāni na pavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe katvā aṭṭhasamāpattiarohanaṃ anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnāṃ cittānaṃ upari cittāni na pavattantīti.

Yasmā bodhisattena bodhimaṇḍupasaṅkamanato pubbe pi carimabhava catutthajjhānaṃ nibbattitapubbaṃ, tadā pana taṃ nibbattitamattameva ahoṣi, na vipassanāpīpādakaṃ. Tasmā “bodhirukkhāmaṃ nibbattita”nti tato visesetvā vuttaṃ. **Vipassanāpīpādakanti** vipassanārambhe vipassanāya pīpādakaṃ. **Abhiññāpīpādakanti** etthāpi ese va nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pīpādakajjhānena payojanaṃ ahoṣi, na tato paraṃ uparimaggādhigamaphalasmāpattiabhiññāvaḷaṅjanādīthaṃ. Abhisambodhisamadhi gamato paṭṭhāya hi sabbaṃ ṇānasamādhikiccaṃ ākañkhāmatapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccāsādhakanti** anupubbavīhārādisabbakiccāsādhakaṃ.

Sabbalokiyalokuttaragunādāyakanti ettha vipassanābhīññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaragunādāyakatā veditabbā. Sabbaññūtaññānapadaṭṭhānañhi maggaññaṃ taṃpadaṭṭhānañca sabbaññūtaññānaṃ abhisambodhi, tadadhigamasamakālemeva ca bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesuṃ, catutthajjhānasanissayo ca maggādhigamoti.

“Catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi”nti natvā “so”ti vuttattā āha “so aha”nti. **Evam samāhiteti** ettha **evam-**saddo heṭṭhā jhānattayādhigamaṃpaṭipāṭisiddhassa catutthajjhānasamādhānassa nidassanattohi āha “**evanti catutthajjhānakkamanidassanameta**”nti. Catutthajjhānassa tassa ca adhigamamaggassa nidassanaṃ, yena samādhānānukkamena catutthajjhānasamādhāni laddho, tadubhayanidassananti attho. Tenāha “**iminā...pe... vuttaṃ hoti**”ti. Tattha **iminā kamenāti** iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kamena. Yadipe “eva”nti idaṃ āgamanasamādhinā saddhiṃ catutthajjhānasamādhānaṃ dīpeti, satipārisuddhisamādhāni eva pana iddhiyā adhiṭṭhānabhāvato padhānanti āha “**catutthajjhānasamādhinā samāhite**”ti. Sabbapaccanīkadhammupakkilesaparissuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhānaṃ taṃsampayuttā ca dhammā supārisuddhā suvisadā ca honti, satisīsena pana tattha desanā katāti āha “**upekkhāsati pārisuddhibhāvena parisuddhe**”ti, upekkhāya janitasati pārisuddhisambhavenāti attho. Parisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātātā sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viyāti āha “**parisuddhattāyeva pariyodāte, pabhassareti vuttaṃ hoti**”ti.

Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātenāti sukhasomanassānaṃ dukkhadomanassānañca yathākkamaṃ rāgadosapaccayānaṃ vikkhambhana. “Sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa paccayo, domanassaṃ dosassā”ti vuttaṃ. Yathā rāgādayo cetaso malāsucibhāvena “aṅgañāni”ti vuccanti, evaṃ upagantvā kilesanaṭṭhena upakkilesāti āha “**anaṅgaṇattā eva ca vigatupakkilese**”ti. Tenāha “**aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati**”ti, vibādhiyāti upatāpiyatīti attho. **Subhāvītattāti** paguṇabhāvāpādanena suṭṭhu bhāvītattā. Tenāha “**vasībhāvappatte**”ti, āvajjanādinā pañcadhā cuddasavidhena vā paridamanena vasaṃ vattitūṃ upagateti attho. **Vase vattamānañhi cittaṃ mudūti vuccatīti** vase vattamānaṃ cittaṃ paguṇabhāvāpattiyā supārimadditaṃ viya cammaṃ supārikammakatā viya ca lākhā mudūti vuccati. **Kammakkhameti** vikubbanādiiddhikammakkhame. **Tadubhayanti** mudutākamanīyadvayaṃ.

Nāhantiādīsu (a. ni. aṭṭha. 1.1.1) **na-kāro** paṭisedhattho. **Ahanti** satthā attānaṃ niddisati. **Bhikkhveti** bhikkhū ālapati. **Aññanti** idāni vuccamānacittato aññaṃ. **Ekadhammampīti** ekampi sabhāvadhammaṃ. Na samanupassāmīti sambandho. Ayañhettha attho – ahaṃ, bhikkhave, sabbaññūtaññānaṃ oloketopi aññaṃ ekadhammampi na samanupassāmi, yaṃ vasībhāvāpādanena bhāvitaṃ tathā punappunaṃ karaṇena bahulīkataṃ evaṃ savisesamudubhāvappattiyā mudu kammakkhamatāya kammaniyañca hoti yathā idaṃ cittanti. **Idaṃ cittanti** ca attano tesañca paccakkhatāya evamāha.

Yathā yathāvuttā parisuddhatādayo na vigacchanti, evaṃ subhāvitaṃ cittaṃ tattha avaṭṭhitaṃ idha “ṭhitaṃ āneñjappatta”nti ca vuttanti āha “**etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā ṭhite, ṭhitattāyeva āneñjappatte**”ti. Yathā mudukammaññatā vasībhāvappattiyā lakkhiyati, evaṃ vasībhāvappattipi mudukammaññatāhi lakkhiyatīti “**mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhite**”ti vuttaṃ. Yathā hi karaṇena phalaṃ niddhāriyati, evaṃ phalenaṃ karaṇaṃ niddhāriyatīti niccalabhāvena avaṭṭhānaṃ āneñjappattiyā ca sampayuttadhammesu thirabhāvena paṭipakkhehi akamanīyatāya ca sambhavataṃ saddhādībalānaṃ ānubhāvena hotīti āha “**saddhādīhi pariggahitattā āneñjappatte**”ti.

Idāni sañkhepato vuttamevatthaṃ vivaritūṃ “**saddhāpariggahitaṃ hī**”tiādi vuttaṃ. Tattha **saddhāpariggahitanti** evaṃ subhāvitaṃ vasībhāvappattaṃ cittaṃ ekaṃsena abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya saṃvattatīti evaṃ pavattāya saddhāya pariggahitaṃ yathāvuttasaddhābalena upatthambhitaṃ. **Assaddhiyenāti** tappaṭipakkhena assaddhiyena hetunā. **Na iñjatīti** na calati na kampati, aññadatthu uparivisesāvahabhāveneva tiṭṭhati. **Vīriyapariggahitanti**ādisupi imināya nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **vīriyapariggahitanti** vasībhāvāpādanaparidamanasādhanaṃ vīriyena upatthambhitaṃ. **Satipariggahitanti** yathāvutte bhāvanābahulīkāre asammosādīkāya kusalanāñca dhammānaṃ gatiyo samanvesamānāya satiyā upatthambhitaṃ. **Samādhīpariggahitanti** tattheva avikkhepasādhanaṃ samādhānena upatthambhitaṃ. **Paññāpariggahitanti** tassā eva bhāvanāya upakāranupakāradhammānaṃ pajānanalakkhaṇāya paññāya upatthambhitaṃ. **Obhāsagatanti** ñāpobhāsasahagataṃ. Obhāsabhūtena hi yathāvuttasamādhānaṃvaddhitena ñāpāna saṃkilesapakkhaṃ yathāvato passanto tato utrāsanto ottappanto taṃ abhibhavati, na tena abhibhuyati. Tenāha “**kilesandhakārena na iñjati**”ti. Etena ñāpāpariggahitaṃ hirottappabalaṃ dasseti. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** catutthajjhānasamādhinā samāhitatā parisuddhatā pariyodātātā anaṅgaṇatā vigatupakkilesatā mudubhāvo kammaniyaṭā āneñjappattiyā ṭhitatāti imehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ. Atha vā samāhitassa cittassa imāni aṅgañāni “samāhite”ti imaṃ aṅgabhāvena aggahetvā ṭhitiāneñjappattiyā visuṃ gahetvā yathāvuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgatanti attho daṭṭhabbo. **Abhiññārakkhamanti** iddhividhādīatthaṃ abhiññārakkhamāṃ tadabhimukhakarāyoggaṃ. Tenāha “**abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāyā**”ti.

Kāmaṃ nīvaraṇāni vikkhambhetvā eva paṭhamajjhānasamādhigamo, vitakkādivūpasamā eva ca

duṭṭiyajjhānādisamadhigamo, tathāpi na tathā te tehi dūrībhūtā, apeta vā yathā catutthajjhānato, tasmā cetaso malīnabhāvasaṅkhobhaupplābhāvakarehi nīvaraṇādīhi suṭṭhu vimuttiyā tassa parisuddhipariyodātata ca vuttāti āha “**nīvaraṇa...pe... pariyodāte**”ti. **Jhānapaṭilābhapaccanīkānanti** ettha **ācariyadhammapālatherena** “jhānapaṭilābhapaccayāna”nti pāṭhaṃ gahetvā “jhānapaṭilābhapaccanīkāna”nti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. Vuttañhi tena –

“**Jhānapaṭilābhapaccayānanti** jhānapaṭilābhahetukānaṃ jhānapaṭilābhaṃ nissāya uppajjanakānaṃ.

Pāpakānanti lāmakānaṃ. **Ichhāvacarānanti** icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ ‘aho vata mameva satthā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyā’tiādīnayappavattānaṃ mānamāyāsātheyyādīnaṃ. **Abhijjhānanti ādi**-saddenapi tesameva saṅgaho. Abhijjhā cettha paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā mānādayo ca tadekaṭṭhā daṭṭhabbā jhānapaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. Vikkhambhaneyyā pana nīvaraṇaggahaṇena gahitā. Kathaṃ pana paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā idha vigacchantīti? ‘Sabbe kusalā dhammā sabbākusalānaṃ paṭipakkhā’ti sallekhapaṭipattivasena evaṃ vuttaṃ jhānassa aparāmaṭṭhabhāvadassanato. Ye panettha ‘icchāvacarānaṃ abhijjhādīna’nti imehi padehi kopaappaccayakāmarāgabyāpādādayo gahitāti adhippāyena ‘jhānapaṭilābhapaccayāna’nti pāṭhaṃ paṭikkhipitvā ‘jhānapaṭilābhapaccanīkāna’nti pāṭhoti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ tathā pāṭhasseva abhāvato, jhānapaṭilābhapaccanīkā ca nīvaraṇā ceva tadekaṭṭhā ca, tesam dūrībhāvaṃ vatvā puna tesameva abhāvavigamacodanāya ayujjāmānattā. Nanu ca anaṅgaṇasuttavattasuttesu ayamattho labbhati oḷārikānaṃyeva pāpadhammānaṃ tattha adhippetattāti. Saccametaṃ, idha pana adhigatacatutthajjhānassa vasena vuttattā sukhumāyeva te gahitā, aṅgaṇupakkilesatāsāmañña panettha suttānaṃ apadisaṇaṃ. Tathā hi ‘suttānusārenā’ti vuttaṃ, na pana suttavasenā’ti.

Avassāñcetamevaṃ sampaṭicchitabbaṃ adhigatajjhānānampi kesañci icchāvacarānaṃ pavattisabbhāvato. Teneva **ācariyadhammapālatherena** “jhānapaṭilābhapaccayāna”nti pāṭhaṃ gahetvā “jhānapaṭilābhapaccanīkāna”nti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. **Mahāgaṇṭhipade** visuddhimaggassa **sihāgaṇṭhipade** ca “jhānapaṭilābhapaccayāna”nti imasseva pāṭhassa attho vutto, tasmā ayameva pāṭho gahetabbo, atthopi cettha yathāvuttanayeneva veditabbo. Tena “icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopaappaccayānanti attho”ti ayampi pāṭho ayuttoyevāti gahetabbaṃ, tatoyeva ca **visuddhimagge** ayaṃ pāṭho sabbena sabbam na dassitoti.

Iddhipādakabhāvūpagamanenāti iddhiyā pādakabhāvassa padaṭṭhānabhāvassa upagamanena.

Bhāvanāpāripūriyāti ito paraṃ kattabbaṃ abhāvavasena abhinīhārakkhamabhāvanāya paripuṇṇattā.

Paṇitabhāvūpagamanenāti tato eva padhānabhāvaṃ nītatāya uttamaṭṭhena atittikaraṭṭhena ca paṇitabhāvassa upagamanena. Ubhayañcetam bhāvanāya ṭhitiyā kāraṇavacanaṃ, paripuṇṇāya bhāvanāya paṇitabhāvappattiyā ṭhite. **Āneñjappatteti** idaṃ ṭhitiyā viśesaṇaṃ. Tenāha “**yathā āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhite**”ti. Imasmim pakkhe “ṭhite āneñjappatte”ti ubhayamekaṃ aṅgaṃ, “samāhite”ti pana idampi ekamaṅgaṃ. Tenevassa paṭhamavikappato viśesaṃ sandhāyāha “**evampi aṭṭhaṅgasamannāgata**”nti.

Pubbenivāsaṃ anussarati, tassa vā anussaraṇaṃ **pubbenivāsānussati** taṃnissayādipaccayabhūtaṃ paṭicca uppajjanato. **Pubbenivāsānussatimhi yaṃ nānaṃ tadatthāyāti** saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto pubbenivāsaṃ tāva dassetvā tattha satīñānāni dassetuṃ “**pubbenivāso**”tiādīmāha. Tattha “pubbe”ti idaṃ padaṃ “ekampi jāti”ntiādivacanato atītabhavavisaṃyaṃ idhādhippetanti āha “**atītajātisū**”ti. **Nivāsasaddo** kammaśādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthīti āha “**nivutthakkhandhā**”ti. Nivutthatā cettha santāne pavattatā, tathābhūtā ca te anu anu bhūtā jātā pavattā, tattha uppajjitvā vigatā ca hontīti āha “**nivutthāti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā**”ti. Evaṃ sasantatipariyāpannadhammavasena nivāsasaddassa atthaṃ vatvā idāni avisesena vuttam “**nivutthadhammā vā nivutthā**”ti vatvā taṃ vivaritum “**gocaranivāsenā**”tiādi vuttaṃ. Gocarabhūtāpi hi gocarāsevanāya āsevītā ārammaṇakaraṇavasena anubhūtā nivutthā nāma hontī. Te pana duvidhā sapaṇaviññānagocarātāyāti ubhayepi te dassetuṃ “**attano**”tiādi vuttaṃ. Tattha “**attano viññāṇena viññātā**”ti vatvā “**paricchinnā**”ti vacanaṃ ye te gocaranivāsenā nivutthadhammā, na te kevalaṃ viññāṇena viññātāmatā, atha kho yathā pubbe nāmagottavaṇṇalīṅgāhārādīhi viśesehi paricchedakārikāya paññāya paricchijja gahitā, tathevetam nānaṃ paricchijja gaṇhātīti imassa atthassa dīpanatthaṃ vuttaṃ. Paraviññānaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Na kevalaṃ attanova viññāṇena, atha kho paresaṃ viññāṇena viññātāpīti attho. Idhāpi “paricchinnā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ, paresampi vā viññāṇena viññātā paricchinnāti. Tassa ca gahaṇe payojaṇaṃ vuttanayeneva vattabbaṃ.

Te ca kho yasmā atītāsu eva jātisū aññehi viññātā paricchinnā, te ca parinibbutāpi hontī, yehi te viññātā, tesam tadā vattamānasantānānusārena tesampi atīte pavattī viññāyatīti sikhāpattaṃ pubbenivāsānussatīñāṇassa viśayabhūtaṃ pubbenivāsaṃ dassetuṃ “**chinnavaṭumakānussaraṇādīsū**”ti vuttaṃ. Chinnavaṭumakā sammāsambuddhā, tesam anussaraṇaṃ **chinnavaṭumakānussaraṇaṃ**. “Ādisaddena paccekabuddhabuddhasāvākānussaraṇāni gayhantī”ti keci vadanti. Chinnavaṭumakā pana sabbeva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutā chinnasamsāramaggattā, tesam anussaraṇaṃ nāma tesam paṭipattiyā anussaraṇaṃ. Sā pana paṭipatti saṅkhepato chaḷārammaṇaggahaṇalakkhaṇāti tāni idha paraviññānaviññātāggahaṇena gahitāni. Tasmā purimāsu jātisū attano viññāṇena aviññātānaṃ parinibbutānaṃ sabbesampi buddhaccekabuddhasāvākānaṃ anussaraṇaṃ chinnavaṭumakānussaraṇanti veditabbaṃ. **Ādi**-saddena panettha purimāsu jātisū attano viññāṇena aviññātānaṃ aparinibbutānampi vattamānakkhandhapaṭipāṭiyā agantvā sihokkantikavasena

anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa. **Paccavekkhaṇanti** anussaritānussaritassa paccavekkhaṇaṃ. **Tasmāti** vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasaṇaṃ, paṭṇivattantassa paccavekkhaṇabhāvato vuttam hoti. **Idhūpapattiyāti** idha carimabhave upapattiyā. **Anantaranti** atītanantaramāha. **Amutrāti** amukasmim bhaveti attho. **Udapādinti** uppajjim. **Tāhi devatāhīti** tusitadevatāhi. **Ekagottoti** tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyoṣāṇavathāyaṃ devalokūpapattijanaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena **“dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamaṭṭamevā”**ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittupattikālādisu anīttāraṃmaṇasamāyogo hotiyevāti “kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī”ti na sakkā vuttuṃ, dhammānaṃ uppādanīrodhasaṅkhāradukkhanti vedītabbaṃ. **Sattapaññāsa...pe... pariyantoti** idaṃ manussavassagaṇānavasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇāyā pana catusahassameva.

Itīti vuttatthanidassanametam, tañca kho yathārahato, na yathānupubbato dassento **“nāmagottavasenā”**tiādīmāha. **Uddisīyatīti** disvā avīññeyyatā “ayaṃ ko nāmo”ti pucchīte “tisso gotamo”ti nāmagottena uddisīyati. **Vaṇṇādīhīti** vaṇṇāhāra vedāyatīyuparicchedehi. **Sāmotīti** ettha **īti**-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena evamādievaṃ pakāraṇānattatoti dassitaṃ hoti. **Nāmagottaṃ uddesoti** uddisīyati satto etenāti uddeso nāmagottaṃ. **Itare ākarāti** ākariyati disvā satto viññāyati etehīti itare vaṇṇādayo ākāra. **“No ca kho avisesenā”**ti saṅkhepato vuttamevatthaṃ vitthārena dassento āha **“titthiyā hī”**tiādi. Tattha **titthiyāti** aññatitthiyā. Te pana kammavādinō kiriyavādinō tāpasādayo. Yasma titthiyānaṃ **brahmajālādisu** cattālīsāyā eva samvattāvivaṭṭānaṃ anussaraṇaṃ āgataṃ, tasmā **“na tato para”**nti vatvā tattha kāraṇaṃ vadanto **“dubbalapaññattā”**tiādīmāha. Tena vipassanābhīyogo pubbenivāsānussatiññāssa viśesakāraṇanti dasseti. Tatoyeva ca balavapaññattā tḥapetvā aggasāvakamahāsāvake itare pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi anussaraṇtiyevāti daṭṭhabbaṃ. Teneva vuttaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 2.402) “pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi anussaraṇtiyeva balavapaññattā”ti. **Ettako hi tesam abhinīhāro**ti kappānaṃ satasahassampi tadadhikaṃ ekaṃ dve ca asaṅkhyeyyāntī kālavasena evaṃparimāṇo yathākkamaṃ tesam mahāsāvakaaggasāvakapaccekabuddhānaṃ puññāññābhīnīhāro, sāvakapaccekabodhipāramitā siddhā. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālāparicchinno tesam tesam ariyānaṃ abhiññāññānavibhavo, evaṃ sante buddhānampissa paricchedatā āpannāti āha **“buddhānaṃ pana paricchedo natthī”**ti. “Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇa”nti (paṭi. ma. 3.5) vacanato sabbaññūtaññāssa viya buddhānaṃ abhiññāññānampi savisyāe paricchedo nāma natthīti tattha yaṃ yaṃ ñātum icchanti, taṃ taṃ jānanti eva. Atha vā satipi kālāparicchede kāraṇūpāyakosallapariggahādīnā sātisyattā mahābodhisambhāraṇaṃ paññāpāramitāyā pavattīnubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto taṃ nibbattānaṃ abhiññāññānanti āha **“buddhānaṃ pana paricchedo natthī”**ti. Atīte “ettakānaṃ kappānaṃ asaṅkhyeyyāntī”ti evaṃ kālāparicchedo natthi anāgate anāgataṃsāññāssa viya. Tenāha **“yāva icchanti tāva saranti”**ti.

Evaṃ pañcannaṃ janānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ kālavibhāgato dassetvā idāni āramaṇaggahaṇavasenasā pavattivisesaṃ dassento **“titthiyā cā”**tiādīmāha. **Khandhapaṭipāṭimeva saranti**ti ettha **khandhapaṭipāṭi** khandhānaṃ anukkamo, sā ca kho cutito paṭṭhāyā uppaṭipāṭivasena. Keci panettha “iriyāpathapaṭipāṭi khandhapaṭipāṭi”ti vadanti. Vuttamevatthaṃ byatirekato vibhāvento āha **“paṭipāṭiṃ muñcitvā”**tiādi. Tattha **cutipaṭisandhivasenāti** attano parassa vā tasmim tasmim attabhāve cutiṃ disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena. Yathā pana andhā yaṭṭhiṃ amuñcitvā gacchanti, evaṃ te khandhapaṭipāṭiṃ amuñcitvā sarantiāti āha **“tesaṅhi andhānaṃ viya icchitappadesokkamaṃ natthī”**ti. **Sāvakāti** pakatisāvakāpi mahāsāvakāpi aggasāvakāpi sāmaññato vuttā. Pakatisāvakāpi hi khandhapaṭipāṭiyāpi anussaranti, cutipaṭisandhivasenāpi saṅkamanti balavapaññattā, tathā asītimahāsāvakā. Dvinnānaṃ pana aggasāvakānaṃ khandhapaṭipāṭikiccaṃ natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṃ disvā paṭisandhiṃ passanti, puna aparassa cutiṃ disvā paṭisandhinti evaṃ cutipaṭisandhivasenāpi saṅkamantā gacchanti. Yathā nāma saradasamāye tḥitamajjhānikavelāyaṃ caturtanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ. Siyā pana tassa sukhumataratirokuṭṭādibhedassa rūpagatassa agocaratā, na tveva buddhānaṃ ñātum icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṃ ñāṇālokena obhāsitaṃ hatthatale āmalakaṃ viya supākaṭaṃ suvibhūtaṃ eva hoti, tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnatīti āha **“buddhā panā”**tiādi.

Tattha **sīhokkantavasenāti** sīhagatipatanavasena. **Yaṃ yaṃ tḥānaṃ ākaṅkanti**ti yasmim kappe yasmim bhave yaṃ yaṃ tḥānaṃ jānituṃ icchanti. **Taṃ sabbaṃ sarantiyevāti** ñātum icchitaṃ taṃ sabbaṃ sarantiyeva, na na saranti. Buddhānaṅhi neva khandhapaṭipāṭikiccaṃ, na ca cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccaṃ atthi. Tesaṅhi anekāsu kappakoṭisu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ tḥānaṃ icchanti, taṃ taṃ pākaṭameva hoti. Tasmā yathā peyyālapāḷiṃ paṭhantā “paṭhamaṃ jhānaṃ...pe... pañcamaṃ jhāna”ntiādi pariyoṣānameva gaṇhantā saṅkhipitvā sajjhāyanti, na anupadaṃ, evaṃ anekāpi kappakoṭiyi peyyālapāḷiṃ viya saṅkhipitvā yaṃ yaṃ icchanti, tattha tattheva ñāṇena okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evaṃ gacchantānaṃ tesam ñāṇaṃ yathā nāma katavālvadhiparicayassa sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarantarā rukkhālatādisu asajjamāno lakkheyeva patatī na sajjatī na virajjhāti, evaṃ antarantarāsu jātīsu na sajjatī na virajjhāti, asajjamānaṃ avirajjhamānaṃ icchiticchitaṭṭhānaṃyeva gaṇhāti.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsantveva saṅgahitāntī āha **“kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsa”**nti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha **“sveva moho”**tiādi. **Obhāsakaraṇaṭṭhenāti** kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ obhāsakaraṇaṃ, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṃ pasamsāvacaṇanti** paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatīti** etena vijānanaṭṭhena

vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Kasmā? Yasmā vijjā uppunnāti** etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvayeti** iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisi. Kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṃ ātāpoti āha “**vīriyātāpena ātāpino**”ti, vīriyavatoti attho. **Pesitacittassāti** yathādhīpetatthasiddhiṃ pativissaṭṭhacittassa. **Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharatoti** aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānūyogassāti** sammappadhānamuyuttassa. Sesamettha uttānattā vuttanayattā ca suviññeyyameva.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuññakathā

13. Cutiyāti cavane. **Upapāṭeti** upapajjane. Samīpatthe cetam bhumavacanam, cutikkhaṇasāmantā upapattikkhaṇasāmantā cāti vuttaṃ hoti. Tathā hi vakkhati “ye pana āsannacutikā”tiādi. **Yena nāñenāti** yena dibbacakkhuññāna. Dibbacakkhuññāneva hi sattānaṃ cuti ca upapatti ca nāyati. **Parikammaṃ vattabbaṃ siyāti** “dibbacakkhuññānaṃ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtana kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākāreṇa abhinīhārakkhamaṃ katvā tejokasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokaasiṇanti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātappaṃ, upacārājjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabba”ntiādinā dibbacakkhuññānaṃ parikammaṃ vattabbaṃ bhavēyya.

So ahanti so katacittābhinihāro ahaṃ. **Dibbasadisattāti** divi bhavanti dibbaṃ, devānaṃ pasādacakkhu, tena dibbena cakkhunā sadisattāti attho. **Dibbasadisattāti** ca hīnūpamādasannaṃ devatānaṃ dibbacakkhutopi imassa mahānubhāvattā. Idāni taṃ dibbasadisattaṃ vibhāvetuṃ “**devatānāñhī**”tiādi vuttaṃ. Tatha **sucaritakammaṇibbattanti** saddhābahulatāvissuddhadiṭṭhitānisamsadassāvītādisampattiyaṃ suṭṭhu caritattā sucaritena devūpapattijanakena puññakammaṇa nibbattaṃ. **Pittasemharuhirādīhīti ādi**-saddena vātarogādīnaṃ saṅgaho. **Apalibuddhanti** anupaddutaṃ. Pittādīhi anupaddutattā kammaṇa ca uḷāratāya upakkilesavimutti veditabba. Upakkilesadosarahitāñhi kammaṃ tiṇādidosarahitaṃ viya sassaṃ uḷāraphalaṃ anupakkilīṭṭhaṃ hoti. Kāraṇūpacāreṇa cassa phalaṃ tathā voharīyati yathā “sukkaṃ sukkavipāka”nti. **Dūrepi pi**-saddena sukhumaṇṇaṃ ārammaṇassa sampaṭicchanaṃ samatthataṃ saṅgaṇhāti. **Pasādacakkhūti** catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādalakkhaṇaṃ cakkhu. **Vīriyabhāvanābalanibbattanti** vīriyārambhavaseneva ijjhanato sabbāpi kusalaḥāvanā vīriyabhāvanā, padhānaṃ kilesānaṃ āsannaṃ vā iddhipādabhāvanā viśesato vīriyabhāvanā, tassā ānubhāvena nibbattaṃ vīriyabhāvanābalanibbattaṃ. Nāṇamaṃ cakkhu **nāṇacakkhu**. **Tādisamevāti** upakkilesavimuttatāya dūrepi sukhumaṇṇaṃ ārammaṇassa sampaṭicchanaṃ samatthatāya ca taṃsadisameva.

Dibbavihārasena paṭiladdhattāti dibbavihārasaṅkhātānaṃ catunnaṃ jhānaṃ vasena paṭiladdhattā. Iminā kāraṇavasena dibbabhāvamāha. **Dibbavihārasannissittāti** aṭṭhaṅgasamannāgamena ukkaṃsagataṃ pādakajjhānaṃ saṅkhātānaṃ dibbavihāraṃ sannissāya pavattattā, dibbavihārapariyāpanaṃ vā attanā sampayuttaṃ rūpāvacaracattahajjhānaṃ nissāya paccayabhūtaṃ sannissittatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ālokapariggahena mahājutikattāpi** dibbanti kasiṇālokaṇuggahena pattabbattā sayam nāñālokaḥāraṇabhāvena ca mahājutikabhāvatopi dibbanti attho. Mahājutikampi hi dibbanti vuccati “dibbamidaṃ byamha”ntiādisu. **Mahāgatikattāti** mahanīyagamanattā, vimhayanīyappavattikattāti attho. Vimhayanīyā hissa pavatti tirokuṭṭādigatarūpadassanato. **Taṃ sabbanti** “heṭṭhā vuttaṃ atthapañcamaṇṇekhitvā vutta”nti vadanti. Keci pana “jutigatiatthesupi saddavidū divusaddaṃ icchantīti mahājutikattā mahāgatikattāti idameva dvayaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā ‘saddasatthānusāreṇa veditabba’nti idaṃ dibbati jotayatiṭi dībbaṃ, dībbati gacchati asaṅgaṇaṃ pavattatiṭi dibbanti imamatthaṃ dassetuṃ vutta”nti vadanti. **Ācariyadhammapālatthero** pana –

“Dibbacakkhulābhāya yogino parikammakaraṇaṃ tappaṭipakkhābhībhavassa atthato tassa vijayicchā nāma hoti, dibbacakkhulābhī ca iddhiṃ devatānaṃ vacanagahaṇakkhamaṇadhammānāvāsena mahāmogallānattherādayo viya dānaggahaṇalakkhaṇe vohāre ca pavatteyyati evaṃ vihāravijayicchāvohārajutigatisaṅkhātānaṃ atthānaṃ vasena imassa abhiññāñānaṃ dibbacakkhubhāvasiddhito saddavidū ca tesu eva atthesu divusaddaṃ icchantīti ‘taṃ sabbam saddasatthānusāreṇa veditabba’nti vutta”nti –

Āha.

Dassanaṭṭhenāti rūpadassanabhāvena. Cakkhunā hi sattā rūpaṃ passanti. Yathā maṃsacakkhu viññāñādhīṭṭhitam samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattati, na tathā idaṃ. Idaṃ pana sayameva tato sātisaṃ cakkhukiccakārti āha “**cakkhukicakaraṇena cakkhumivātipi cakkhū**”ti. **Diṭṭhivissuddhietuttāti** saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**yo hī**”tiādi vuttaṃ. **Ucchedaṭṭhiṃ gaṇhāti** parato uppattiyā adassanato “etthe vāyaṃ satto ucchinno, evamitarepi”ti ucchedaṭṭhiṃ gaṇhāti. **Navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti** jhānalābhī adhiccasamuppānako viya gaṇhāti. Yathā hi so asaṅgasattā cavitvā idhūpapanno pabbajito samāno abhiññālabhī hutvā pubbenivāsaṃ anussaranto idhūpapattimeva disvā tato paraṃ asaṅgabhave uppattim anussaritumasakko “ahaṃ adhiccasamuppānno pubbe nāhosim, somhi etarahi ahutvā sattaṭāya pariṇato, sesāpi sattā tādisāyevā”ti abhinavasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti, evamayampi upapātamattameva disvā cutim apassanto navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti.

Idāni aññathāpi visuddhikāraṇaṃ dassento āha “**ekādasaupakkilesavirahato vā**”tiādi. **Yathāhāti** upakkilesasutte āgatapāliṃ nidasseti. Tatha hi anuruddho nandiyo kimiloti ime tayo kulaputte āmantetvā dhammaṃ dassentena “anuruddhā tumhe kiṃ imehi na āluḥṣanti, ahaṃpi imehi upādāya ekādasahi upakkilesehi āluḥṣitapubbo”ti dassetuṃ –

“Ahaṃpi sudaṃ anuruddhā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpāna’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘vicikicchā kho me udapādi, vicikicchādhikaraṇaṃ me samādhi cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, sohaṃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissatī’ti.

“So kho ahaṃ anuruddhā appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpāna’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘amanasikāro kho me udapādi, amanasikārādhikaraṇaṃ pana me samādhi cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, sohaṃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro’”ti –

Ādinā (ma. ni. 3.241) desanaṃ ārabhitvā idaṃ vuttaṃ “so kho ahaṃ anuruddhā vicikicchā cittassa upakkilesoti iti viditvā”tiādi.

Tatha (ma. ni. aṭṭha. 3.241) **vicikicchāti** mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvīdhāni rūpāni passantassa “idaṃ nu kho ki”nti uppannā vicikicchā. Manasikāravasena pana me rūpāni upaṭṭhahimsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṅhī bhavati, taṃ tuṅhībhāvappattiṃ sandhāyāha “**amanasikāro**”ti. **Thinamiddhanti** kiñci amanasikarontassa uppannaṃ thinamiddhaṃ. Tathābhūtassa hi savipphārikamanasikāraṇassa abhāvato thinamiddhaṃ uppajjati. **Chambhitattanti** thinamiddhaṃ vinodetvā yathāraddhamanasikāravasena himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasaajagarādayo passantassa uppannaṃ chambhitattaṃ. **Uppilanti** “mayā diṭṭhabhayaṃ pakatiyā cakkhuvīññāṇena olokiyamānaṃ na passati, adiṭṭhe parikkappitasadise kiṃnāma bhaya”nti bhayassa vinodanavasena cintentassa attano paccavekkhaṇākosallaṃ nissāya uppannaṃ uppilāvitattaṃ. **Duṭṭhullanti** kāyālasīyaṃ. “Mayā thinamiddhaṃ chambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ gālhaṃ vīriyaṃ paggaḥitaṃ, tena me uppilasaṅkhātā cittasamādhidūṣitā gehassitā balavapīti uppannā”ti vīriyaṃ sithilaṃ karontassa hi kāyaduṭṭhullaṃ kāyadaratho kāyālasīyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti “mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppanna”nti puna vīriyaṃ paggaṇhato uppannaṃ accāraddhavīriyaṃ. **Atilīnavīriyanti** “mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jāta”nti puna vīriyaṃ sithilayato uppannaṃ atilīnavīriyaṃ. **Abhijappāti** devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṅghaṃ passato uppannā taṅhā. “Evaṃ me hotū”ti hi abhinivisanavasena jappatīti abhijappā, taṅhā. **Nānattasaññāti** “mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvīdhaṃ rūpaṃ manasikāraṇaṃ karissāmī”ti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvīdhāni rūpāni manasikaroto uppannā nānattasaññā, nānatte nānāsabhāve saññāti nānattasaññā. **Atinijjhāyitattanti** “mayhaṃ nānāvīdhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā ekajātikameva rūpaṃ manasi karissāmī”ti tathā manasikaroto uppannaṃ rūpānaṃ atinijjhāyitattaṃ, ativiya uttari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ atinijjhāyitattaṃ. **Obhāsanti** parikkammasamuṭṭhitaṃ obhāsaṃ. **Na ca rūpāni passāmīti** parikkammobhāsamanasikārapasutātāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpāni hi kho passāmīti** tena parikkammobhāseṇa pharivā tithatṭhāne dibbacakkhuno visayabhūtāni rūpagatāni passāmi.

Evamādīti ādi-saddena –

“Kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yvāhaṃ obhāsañhi kho sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi, rūpāni kho passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindiva’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘yasmīñhi kho ahaṃ samaye rūpanimittaṃ amanasikarivā obhāsanimittaṃ manasi karomi. Obhāsañhi kho tasmim samaye sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi. Yasmim panāhaṃ samaye obhāsanimittaṃ amanasikarivā rūpanimittaṃ manasi karomi. Rūpāni hi kho tasmim samaye passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindiva’nti (ma. ni. 3.243) –

Evamādīpāliṃ saṅgaṇhāti.

Manussānaṃ idanti mānusaṃ, manussānaṃ gocarabhūtaṃ rūpārammaṇaṃ. Tadaññassa pana dibbatirokūṭtasukhumādhedassa rūpassa dassanato atikkantamānusaṃ. Evarūpaṃ tañca manussūpacāraṃ atikkantaṃ nāma hotīti āha “**manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena**”ti. Tatha **manussūpacāranti** manusehi

upacaritabbaṭṭhānaṃ, pakatiyā cakkhuvārena gahettabbaṃ visayanti adhippāyo. Evaṃ visayamukhena dassetvā idāni visayimukhena dassetuṃ “**mānusakaṃ vā**”tiādi vuttaṃ. Tatthāpi maṃsacakkhātikkamo tassa kiccātikkameneva daṭṭhabbo. **Dibbena cakkhunāti** dibbacakkhuñāṇenapi daṭṭhuṃ na sakkā khaṇassa atīttaratāya atisukhumatāya kesañci rūpassa, apica dibbacakkhussa paccuppannaṃ rūpārammaṇaṃ, tañca purejātapaccayabhūtaṃ, na ca āvajjanaparikkammehi vinā mahaggatassa pavatti atthi, nāpi uppajjamānameva rūpaṃ ārammaṇapaccayo bhavituṃ sakkoti, bhijjamānaṃ vā, tasmā cutūpapātakkaṇe rūpaṃ dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkāti suvuttametāṃ.

Yadi dibbacakkhuñāṇaṃ rūpārammaṇameva, atha kasmā “satte passāmī”ti vuttanti? Yebhuyyena sattasantānagarūpadassanato evaṃ vuttaṃ. Sattagahaṇassa vā kāraṇabhāvato vohāravasena vuttanti vadanti. Te cavamānāti adhippetāti sambandho. **Evarūpeti** na cutūpapātakkaṇasamaṅgini adhippāyo. Mohūpanissayaṃ nāma kammaṃ niḥīnaṃ niḥīnaphalaṃ hotīti āha “**mohanissandayuttattā**”ti. Mohūpanissayatā ca kusalakammaṃ pubbabhāge mohappavattibahulatāya vedītabbā. Tāya pana mohappavattiyā saṃkiliṭṭhaṃ kusalakammaṃ niḥīnameva jātiādiṃ nipphādetīti niḥīnājātiādayo mohassa nissandaphalānīti āha “**hinānaṃ jātikulabhogādīna**”ntiādi. **Hīlīteti** garahite. **Ohīlīteti** visesato garahite. **Uññāteti** lāmakabhāvena ñāte. **Avaññāteti** visesato lāmakabhāvena vidite. **Amohanissandayuttattāti** ettha amoho sampayuttavasena pubbabhāgavasena ca pavatto kathito, tena ca tihetukapaṭṭisandhike dasseti. **Tabbiparīteti** tassa hīlītibhāvassa viparīte, ahīlīte anohīlīte anuññāte anavaññāte cittīkateti attho.

Suvaṇṇeti sundaravaṇṇe. **Dubbaṇṇeti** asundaravaṇṇe. Sā panāyaṃ suvaṇṇadubbaṇṇatā yathākkammaṃ kammaṃ adosadūpanissayatāya hotīti āha “**adosanissandayuttattā**”tiādi. Adosūpanissayatā ca kammaṃ mettādīhi paribhāvitasantānappavattiyā vedītabbā. **Abhirūpe virūpeti** idaṃ saṅghānavasena vuttaṃ. Saṅghānavacanopi hi vaṇṇasaddo hoti “mahantaṃ hatthivaṇṇaṃ abhīnimminivā”tiādisu (saṃ. ni. 1.138) viya. Paṭṭamaṃ vutto pana attho vaṇṇavaseneva vutto. Sundaraṃ gatiṃ gatā sugatāti āha “**sugatigate**”ti, sugatiṃ upapanneti attho. Alobhajjhāsayaṃ sattā vadaññū vigatamaccherā alobhūpanissayena kammunā sugatā samiddhā hontīti āha “**alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane**”ti. Dukkhaṃ gatiṃ gatā duggatāti āha “**duggatigate**”ti. Lobhajjhāsayaṃ sattā luddhā maccharino lobhūpanissayena kammunā duggatā durūpā hontīti āha “**lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne**”ti. **Upacitanti** phalāvahabhāvena kataṃ. Yathā katañhi kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. **Cavamānetiādihi dibbacakkhukiccaṃ vuttanti** visayamukhena visayibyāpāramāha. **Purimehīti** “dibbena cakkhunā”tiādiṃ padāni sandhāya vuttaṃ. **Ādihīti** ettha ca-saddo luttaniddiṭṭho, tasmā “dibbena...pe... passāmī”ti imehi “cavamāne”tiādihi ca dibbacakkhukiccaṃ vuttanti attho. **Iminā pana padenāti** “yathākkammūpage satte pajānāmī”ti iminā vākyena. Pajjati ñāyati attho imināti hi padaṃ vākyāṃ.

Mahantaṃ dukkhamanubhavamāneti ettha dibbacakkhuñāṇena rūpaṃ disvā tesāṃ dukkhānubhavanaṃ kāmāvacaracitteneva jānāti vedītabbaṃ. **Soti** nerayikasatte paccakkhato disvā ṭhito dibbacakkhuñāṇalābhī. **Evaṃ manasi karotīti** tesāṃ nerayikānaṃ nirayaṃvattanikkassa kammaṃ ñātukāmatāvasena pādakajjhānaṃ samāpajjivā vuttāya parikkammavasena manasi karoti. **Kim nu khotīdi** manasikāravidhidassanaṃ. Evaṃ pana parikkammaṃ katvā pādakajjhānaṃ samāpajjivā vuttāyassa taṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā āvajjanaṃ uppajjati, tasmīṃ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesāṃ purimāni tīni cattāri vā parikkammaupacārānulomagotrābhūnāmānāni kāmāvacarāni, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, tattha yaṃ tena appanācittena saddhīṃ uppannaṃ ñāṇaṃ, taṃ yathākkammūpagañāṇanti vedītabbaṃ. “**Visuṃ parikkammaṃ natthī**”ti idaṃ pana dibbacakkhuñāṇena vinā yathākkammūpagañāṇassa visuṃ parikkammaṃ natthīti adhippāyena vuttaṃ. Evañcetaṃ icchitabbaṃ, aññāthā yathākkammūpagañāṇassa mahaggatabhāvo eva na siyā. Devānaṃ dassanepi eseva nayo. Nerayikadevaggahaṇaṃcettaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Ākāṅkhamāno hi dibbacakkhulābhī aññāgatikesupi evaṃ paṭipajjatiyeva. Tathā hi vakkhati “apāyaggahaṇena tiracchānayoṇiṃ dīpetī”tiādi, “sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī”ti ca. Taṃ nirayaṃvattaniyakammaṃ ārammaṇametassāti **taṃkammārammaṇaṃ. Phārusakavanādisūti ādi-saddena** cittalatāvanādināṃ saṅghaḥo.

Yathā cimassāti yathā ca imassa yathākkammūpagañāṇassa visuṃ parikkammaṃ natthi, evaṃ anāgataṃsañāṇassapīti visuṃ parikkammābhāvañca nidasseti. Tattha kāraṇamāha “**dibbacakkhupādakāneva hi imāni**”ti. Tatrāyamadhippāyo – yathā dibbacakkhulābhī nirayādiabhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayikādiḥe satte disvā tehi pubbe āyūhitāṃ nirayaṃvattaniyādikaṃ kammaṃ tādisena samādānena tajjena ca manasikāreṇa parikkhate citte yāthāvato jānāti, evaṃ yassa yassa sattassa samanantaraṃ anāgataṃ attabhāvaṃ ñātukāmo, taṃ taṃ odissa ālokaṃ vaḍḍhetvā tena tena atīte etarahi vā āyūhitāṃ tassa nibbattaṃ kammaṃ yathākkammūpagañāṇena disvā tena tena nibbattatābaṃ anāgataṃ attabhāvaṃ ñātukāmo tādisena samādānena tajjena ca manasikāreṇa parikkhate citte yāthāvato jānāti. Esa nayo tato paresupi attabhāvesu. Etaṃ anāgataṃsañāṇaṃ nāma. Yasmā etaṃ dvayaṃ dibbacakkhuñāṇe satī eva sijjhatī, nāsati. Tena vuttaṃ “**imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti**”ti.

Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti kāyena duṭṭhu caritaṃ, kāyato vā uppannaṃ kilesapūtikattā duṭṭhu caritaṃ kāyaduccaritanti evaṃ yathākkammaṃ yojetabbaṃ. **Kāyoti** cettha copanakāyo adhippeto. Kāyaviññattivasena pavattaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ kāyaduccaritaṃ. Yasmīṃ santāne kammaṃ katupacitaṃ, asati

āhārupacchede vipākārahasabhāvassa avigacchanato so tena sahitoyevāti vattabboti āha “**samannāgatāti samaṅgībhūtā**”ti. **Anatthakāmā hutvāti** etena mātāpitaro viya puttānaṃ, ācariyupajjhāyā viya ca nissitakānaṃ atthakāmā hutvā garahakā upavādakā na hotīti dasseti. **Guṇaparidhaṃsanenāti** vijjāmānānaṃ guṇānaṃ viddhaṃsanena, vināsanenāti attho. Nanu ca antimavatthunāpi upavādo guṇaparidhaṃsanamevāti? Saccametaṃ, guṇāti panettha jhānādivisesā uttarimanussadhammā adhippetāti sīlaparidhaṃsanaṃ visuṃ gahitaṃ. Tenāha “**natthi imesaṃ samaṇadhammo**”tiādi. **Samaṇadhammoti** ca sīlasaṃyamaṃ sandhāya vadati. **Jānaṃ vāti** yaṃ upavadati, tassa ariyabhāvaṃ jānanto vā. **Ajānaṃ vāti** ajānanto vā. Jānanājānanañcettha appamāṇaṃ, ariyabhāvo eva pamāṇaṃ. Tenāha “**ubhayathāpi ariyūpavādova hotī**”ti. “Ariyoti pana ajānato aduṭṭhacittasseva tattha ariyaguṇabhāvaṃ pavedentassa guṇaparidhaṃsanaṃ na hotīti tassa ariyūpavādo natthī”ti vadanti. **Bhāriyaṃ kammanti** ānantariyasadisattā bhāriyaṃ kammaṃ, satekicchaṃ pana hoti khamāpanena, na ānantariyaṃ viya atekicchaṃ.

Tassa ca āvibhāvattanti bhāriyādisabhāvassa pakāsanatthaṃ. **Taṃ jigucchīti** taṃ therāṃ, taṃ vā kiriyāṃ jigucchi. **Aticchātōti** ativiya khudābhibhūto. **Mahallakoti** samaṇānaṃ sārūppamasārūppaṃ, lokasamudācāramattaṃ vā na jānātīti adhippāyena vuttattā guṇaparidhaṃsanena garahatīti vedītabbaṃ. **Amhākaṃ lajjitabbakaṃ akāsīti** “samaṇena nāma evaṃ kata”nti vutte mayaṃ sīsaṃ ukkhipitūṃ na sakkomāti adhippāyo. Jānanto eva thero “**atthi te āvuso imasmiṃ sāsane paṭiṭṭhā**”ti pucchi. Itaropi saccābhisamayo sāsane paṭiṭṭhāti āha “**sotāpanno aha**”nti. Thero taṃ karuṇāyamāno “**khīṇāsavo tayā upavādito**”ti attānaṃ āvi akāsi. **Tenassa taṃ pākātikaṃ ahoṣīti** tena assa taṃ kammaṃ maggāvaraṇaṃ nāhoṣīti adhippāyo. Pubbeva pana sotāpannattā apāyagāmīnaṃ suppahīnabhāvato saggāvaraṇamassa kātumasamatthameva taṃ kammaṃ. **Attanā vuḍḍhataro hotīti** ettha “**ukkuṭikaṃ nisīditvā khamāpetabbo**”ti **visuddhimagge** vuttaṃ. Sotāpannasakadāgāmīno dosenapi nakkhamanti, sesariyā vā tassa atthakāmā hutvā āyatim saṃvaraṇatthāya na khamāpeyyunti āha “**sace so nakkhamatī**”ti. **Attanā vuḍḍhataro hoti, ṭhitakenevāti** etthāpi “**ukkuṭikaṃ nisīditvā**”ti **visuddhimagge** (visuddhi. 2.411) vuttaṃ. Evañhi tattha vuttaṃ –

“Sace disāpakkanto hoti, sayāṃ vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantūṃ, na pesetūṃ sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesāṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhesu vuttanayeneva paṭipajjitvā ‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṅcīdaṅca avacaṃ, khamatu me so āyasmā’ti vatvā khamāpetabbaṃ. Sammukhā akhamantepi etadeva kātābba”nti.

Idaṃ pana parampi tattha (visuddhi. 2.411) vuttaṃ –

“Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṅcīdaṅca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vipṭāsisāro hoti, kiṃ karomī’ti vattabbaṃ. So vakkhati ‘tūme mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā’ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahetvā ‘khamatū’ti vattabba”nti.

Parinibbutamañcaṭṭhānanti pūjākaraṇaṭṭhānaṃ sandhāyāha. **Pākātikameva hotīti** evaṃ kate attano cittaṃ pasīdatīti taṃ kammaṃ saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṅca na hotīti adhippāyoti keci vadanti. **Cariyāpiṭake mātaṅgacaritasamvaṇṇanāyaṃ** (cariyā. aṭṭha. 2.64) –

“Pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamaṃpattivihāraparipūrītāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakammaabhisapasaṅkhātāṃ pharusavacanaṃ saṃyuttaṃ mahāsattassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ. Khamāpīte pana mahāsatte payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajji ahoṣikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā”ti –

Ācariyadhammapālatherena vuttattā evaṃ khamāpīte taṃ kammaṃ payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā ahoṣikammabhāvena avipākadhammataṃ āpannanti neva saggāvaraṇaṃ na mokkhāvaraṇaṅca hotīti evamettha attho gahetabbo.

Viparītaṃ dassanametesanti **viparītadassanā**. Samādātābbaṭṭhena samādānāni, kammāni samādānāni yesaṃ te kammasamādānā, micchādiṭṭhivasena kammasamādānā **micchādiṭṭhikammasamādānā**, hetuatthaṃ vā antogadhaṃ katvā micchādiṭṭhivasena pare kammesu samādāpakā **micchādiṭṭhikammasamādānā**. Tayimaṃ atthaṃ dassento “**micchādiṭṭhivasenā**”tiādimāha. Ye ca...pe... samādapenti, tepi micchādiṭṭhikammasamādānāti yojetabbaṃ. **Sīlasampannoti**ādi paripakkindriyassa maggasamaṅgino vasena vuttaṃ, aggamaggaṭṭhe pana vattabbameva natthi. Atha vā aggamaggaṃpariyāpannā eva sīlādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṃsīkā aññārādhanā, itaresaṃ anekāṃsīkā. **Aññanti** arahattaṃ. **Evamsampadamidanti** ettha sampajjanaṃ sampadā, nipphatti, evaṃ avirajjhanakanipphattikanti attho, yathā taṃ avassambhāvī, evamidampīti vuttaṃ hoti. Yathā hi maggānantaraṃ avirajjhivāva phalaṃ nibbattaṃ, evametaṃ imassapi puggalassa cutianantaraṃ avirajjhivāva niraye paṭisandhi hotīti

dasseti. Sakalasmīñhi buddhavacane na imāya upamāya gāḷhatarāṃ katvā vuttaupamā atthi. **Taṃ vācaṃ appahāyāti**ādīsu (ma. ni. aṭṭha. 1.149) ariyūpavādaṃ sandhāya “puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmī”ti vadanto vācaṃ pajahati nāma, “puna evarūpaṃ cittaṃ na uppādessāmī”ti cintento cittaṃ pajahati nāma, “puna evarūpiṃ diṭṭhiṃ na gaṇhissāmī”ti pajahanto diṭṭhiṃ pajahati nāma. Tathā akaronto neva pajahati na paṭinissajjati. **Yathābhatāṃ nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapitoyeva, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho. Tatrāyaṃ yutti – nirayūpaṃ ariyūpavādī tadādāyakassa avijahanato seyyathāpi micchādiṭṭhīti. Ettha ca “taṃ vācaṃ appahāyā”ti evamādivacanena tadādāyakassa appahānena ariyūpavādo antarāyiko anattāhāvahova, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena na antarāyiko anattāhāvahova yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpatṭiti dasseti. Micchādiṭṭhivasena akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthi, yato saṃsārakhāṇubhāvopi nāma hotīti āha “**micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjāni**”ti.

“Ucchinnabhavanettiko, bhikkhave, tathāgatassa kāyo tiṭṭhati (dī. ni. 1. 147), ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpa”nti ca evamādisu viya idha **kāya-saddo** khandhapañcakavisayoti āha “**kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccagā**”ti. Avītarāgassa maraṇato paraṃ nāma bhavantarūpādānamevāti āha “**paraṃ maraṇāti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe**”ti. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva kāyo bhijjati āha “**kāyassa bhedāti jīvitindriyassa upacchedā**”ti. Eti imasmā sukhanti ayo, puññanti āha “**puññasammata āyā**”ti. Āyanti etasmā sukhānti āyo, puññakammādīnaṃ sukhāsādhanaṃ. Tenāha “**sukhānaṃ vā āyassa abhāvā**”ti. **Vivasāti** kamma vasa vattanato attano vasa vattitūṃ na sakkontīti vigato vaso etesanti vivasā, avasavattinoti attho. Iyati assādiyatīti ayo, assādoti āha “**assādasāññito ayo**”ti.

Nāgarājādīnanti ādi-saddena supaṇṇādīnaṃ saṅgaho. **Asurasadisanti** peṭasurasadisāṃ. **So hīti** so asurakāyo. **Sabbasamussayehīti** sabbehi sampattisamussayehi, sabbasampattirāsītōti vuttaṃ hoti. **Vuttavipariyāyēnāti** “sutṭhu caritaṃ, sobhanaṃ vā caritaṃ anavajjattāti sucārīti”ntiādīnaṃ kāyaduccaritenātiādīnaṃ padānaṃ vuttassa atthassa vipariyāyena. “Ito bho sugatīṃ gacchā”ti (itivu. 83) vacanato manussagatipi sugatīyevāti āha “**sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī**”ti. Sesamettha vuttanayattā uttānatthato ca suviññeyyameva.

Dibbacakkhuñṇakathā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañṇakathā

14. Vipassanāpādakanti vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedenā. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca cintāmayañṇasamvaddhitattā sayambhūñṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañṇasamvaddhitattā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevasaññānañṇāyatanāṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”tiādīnaṃ anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavattāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge** nānāyato vibhāvītā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsati koṭṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyayaṃ sabbaññūtaññānasannissayassa ariyamaggañṇasā adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbhāgañṇagabbhaṃ gaṇhāpentāṃ paripākāṃ gacchantāṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāñṇaṃ hoti. Yaṃ aṭṭhakathāsu mahāvajiraññānti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsati koṭṭisatasahassapabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsati koṭṭisatasahassasāṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷaṅjanakasamāpattīyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro **paramatthamañṇusāyaṃ** visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ uddeśato dassito, atthikehi tato gaheṭṭabbo.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhaya ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṃ. Āsavānaṃ khaye ñānaṃ āsavakkhayañṇānti dassento “**tatra cetāṃ ñāṇa**”nti vatvā **khayeti** ca ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento “**tappariyāpannattā**”ti āha. **Idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhīyyoti** anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi dukkhasacca**”ntiādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti** sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammoḥato paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmīṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasa sarūpādi paricchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha “**yathābhūtaṃ abbhāññāsi**”nti. **Nibbattikanti** nipphādentāṃ. **Yaṃ ṭhānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa āramaṇapaccayattāna kārāṇabhūtaṃ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakāṃ.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo, tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādi pariyaṃ atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dassento saccānti yojanā. Āsavānaṃ yeve cettha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayañṇāyā”ti āradhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. **Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbhāññāsi**ntiādīnaṃ missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭṭipattaṃ maggaṃ khetī**”ti vuttaṃ. Ettha ca saccappaṭivedhassa tadā atītakālikattā “yathābhūtaṃ abbhāññāsi”nti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannaṃ upādāya “evaṃ jānato evaṃ passato”ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṃ

maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamam panassa atītakālikattam phalakkhaṇeṇeva vedītabbanti āha “**vimuccitthāti iminā phalakkhaṇam dasseti**”ti. **Jānato passatoti** vā hetuniddesoṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeṇeva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo.

Yasmā pahīnakilesapaccavekkhaṇeṇa vijjamānassāpi kammassa āyatim appaṭisandhikabhāvato “khīṇā jāti”ti jānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi vusitaṃ brahmacariyantiādim pajānāti, tasmā vuttam “**khīṇā jātī ādīhi tassa bhūmi**”nti. Tattha **tassāti** paccavekkhaṇāñāssa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānam. Yenādhippāyena “**katamā panā**”tiādīnā codanā katā, tam pakāsetvā parihāram vattukāmo āha “**na tāvassā**”tiādi. **Na tāvassa atītā jāti khīṇāti** maggabhāvanāya na khīṇāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena vadati. Tenāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavati, nāvijjamāneti adhippāyo. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhaveva. Tenāha “**yā pana maggassā**”tiādi. “Yā panā”ti hi ādinā maggabhāvanāya anāgatajātiyā eva hetuvināsanadvārena khīṇabhāvo pakāsiyati. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇam vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattam. **Tanti** yathāvuttajātim. **Soti** bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**niṭṭhita**”nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhavasena pavattamānāya sammāsankappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānugūṇā pavatti, itarasaccesu ca nesam pahānābhisamayādivasena pavatti pākāṭā eva. Tena vuttam “**catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena**”ti. **Nāparam itthattāyāti** ime pakāṭā ittham, tabbhāvo itthattam, tadatthanti vuttam hoti. Te pana pakāṭā ariyamaggabyāpārābhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “**evamsoḷasakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggam paccavekkhato maggānubhāvena pākāṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādisu ca pahānameva padhānam, tadatthattāya itaresanti āha “**kilesakkhayāya vā**”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttam. “Nāparam itthattāyāti abbhāñāsī”nti etthāyamaṃ nayo – **itthattāyāti** nissakke sampadānavacanam. Tenāyamattho – itthattāya itthambhāvato imasmā evampakāṭā idāni vattamānakkhandhasantānā aparāṃ anāgatakkhandhasantānam mayham natthi, ime pana carimattabhāvasānkhatā pañcakkhandhā pariññātā appaṭiṭṭhā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Apariññātāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha “kabaḷikāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitam tattha viññānam viruḷha”ntiādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7). Te pana pañcakkhandhā carimakaviññānanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti abbhāñāsinti.

Paccavekkhaṇāñāpariggahitanti na paṭhamadutiyañādvayādhiḡamam viya kevalanti adhippāyo. **Dassentoti** nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti. Sesamettha vuttanayattā suviññeyyameva.

Tikkhattum jātoti iminā pana idaṃ dasseti “ahaṃ, brāhmaṇa, paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa saha jātassa vā abhāvato sabbesaṃ vuḍḍho mahallako, kimaṅgaṃ pana tīhi vijjāhi tikkhattum jātoti. **Pubbenivāsañāṇeṇa atītaṃsañāṇanti** atītarammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca pubbenivāsañāṇeṇa atītaṃsañāṇam pakāsetvāti yojetabbam. Tattha **atītaṃsañāṇanti** atītakkhandhāyanadhātusānkhatē atītakotṭhāse appaṭihatañāṇam. Dibbacakkhuñāṇassa paccuppannārammaṇattā yathākammūpagañāṇassa anāgataṃsañāṇassa ca dibbacakkhavaseneva ijghanato dibbacakkhuno paribhaṇḍañāṇattā dibbacakkhumhiyeva ca thitassa cetopariyañāṇasiddhito vuttam “**dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsañāṇa**”nti. Tattha **dibbacakkhunāti** sapaṭibhaṇḍeṇa dibbacakkhuñāṇeṇa. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsam, tattha ñāṇam **paccuppannānāgataṃsañāṇam**. Āsavakkhayañāṇādhiḡameneva sabbāññūtaññāṇassa viya sesāsādhāraṇañāṇadasabalañāṇaāveṇikabuddhadhammādīnampi anaññāsādhāraṇānam buddhaguṇānam ijghanato vuttam “**āsavakkhayaṇa sakalalokiyalokuttaraguṇa**”nti. Tenāha “**sabbepi sabbāññuḡe pakāsetvā**”ti.

Āsavakkhayañāṇakathā niṭṭhitā.

Desanānumodanakathā

15. Pītivipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇeṇa paripuṇṇakāyacitto. **Aññāṇanti** aññāṇassāti attho. **Dhī**saddassa yogato hi sāmīatthe etaṃ upayogavacanam. **Abhikkantāti** ettha atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissati**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti vuttam. **Abhikkantataro cāti** ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**”ti. **Koti** devanāḡayakkhagandhabādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena paricchedena. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamañiyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇeṇa sarīraṇaṇaṇibhāya. **Sabbā obhāsayam disāti** dasapi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsam ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarupe sampannarūpe.

Abhikkantam bho gotama, abhikkantam bho gotamāti vacanadvayassa “**sādhu sādhu bho gotamā**”ti āmedītavasena attham dassetvā tassa visayam niddhārento āha “**bhaye kodhe**”tiādi. Tattha “**coro coro, sappo**

sappo’’tiādīsu **bhaye** āmedītaṃ. “Vijja vijja, pahara pahara’’tiādīsu **kodhe**. “Sādhu sādhu’’tiādīsu **pasamsāyaṃ**. “Gaccha gaccha, lunāhi lunāhi’’tiādīsu **turite**. “Āgaccha āgacchā’’tiādīsu **koṭūhale**. “Buddho buddhoti cintento’’tiādīsu (bu. vaṃ. 2.44) **acchare**. “Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto’’tiādīsu (dī. ni. 3.20; a. ni. 9.11) **hāse**. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā’’tiādīsu **soke**. “Aho sukhaṃ, aho sukha’’ntiādīsu (udā. 20; cūlava. 332) **pasāde**. **Ca**-saddo avuttasamuccayatto. Tena garahaasammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha ‘‘pāpo pāpo’’tiādīsu **garahāyaṃ**. ‘‘Abhirūpaka abhirūpakā’’tiādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmedītavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento ‘‘**atha vā**’’tiādīmāha. **Abhikkantanti** vacanaṃ apekkhitvā napumsakalīṅgavasena vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā vuttaṃ ‘‘**yadidaṃ bhoṭo gotamassa dhammadesanā**’’ti. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena līṅgavibhattivipariṇāmo vedītabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesaviddhamāsanato. **Guṇādhigamanatoti** silādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetuṃ ‘‘**saddhājananato paññājananato**’’ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. **Sātthatotī**ādīsu silādīatthasampattiyā **sātthato**, sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suvīññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato**, saṅhasukhumabhāvena duvīññeyyatthātāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddhapemaṇīyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātīmānavidhamanena **anattukkamsanato**, thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgaparīlāhādivūpasamanena **karuṇāsīlatato**, kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato**, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthātāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsāyappavattitāya ca **vīmaṃsiyamānahitatoti** evamattho vedītabbo. **Evamādīhīti ādi**-saddena saṃsāraccakkaniṅvattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavidhamanato, sammāvādapatīṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasampropanato, apāyadvārapīdhānato, saggamaggadvāravāraṇato, pariyyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamuggāhanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭṭeyyāti** vivaṭṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvāti** ‘‘puratthābhīmuṅkho uttarābhīmuṅkho vā gacchā’’tiādīni avatvā hatthe gahetvā ‘‘nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gacchā’’ti dasseyya. **Kālapakkhacātuddasīti** kālapakkhe cātuddasī kālapakkhacātuddasī. **Nikkujjitaṃ ukkujjeyyāti** ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanāṃ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Heṭṭhāmukhajātātāya **saddhammavimukhaṃ** adhomukhaṭṭhapitātāya **asaddhamme paṭiṭṭhitanti** evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādīṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhīnivesanēti āha ‘‘**micchādīṭṭhigahanapaṭicchanna**’’nti. Tenāha bhagavā – ‘‘micchādīṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajiṃ vadāmi’’ti. Sabbo apāyagāmiṃ maggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā, sammādīṭṭhīānāṃ ujupaṭipakkhatāya micchādīṭṭhīādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhatāṃ sandhāya ‘‘**saggamokkhamaggaṃ ācikkhantē**’’ti vuttaṃ. Sappīadisannissayo padīpo na tathā, ujjala yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇaṃ. **Etehi pariyaēyehīti** etehi nikkujjītukkujjanapaṭicchannavīvaraṇādiupamopamītabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi arasarūpatādīnaṃ attani aññathā paṭipādanapariyaēyehi attano dibbavīhāravībhāvanapariyaēyehi vijjattayavībhāvanāpadesena attano sabbaññīguṇavībhāvanapariyaēyehi ca. Tenāha ‘‘**anekapariyaēyena dhammo pakāsīto**’’ti.

Desanānumodanakathā niṭṭhīti.

Pasannākāraṅgathā

Pasannākāraṅgānti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇaṃ gacchāmīti** ettha itī-saddo luttaniddīṭṭhoti āha ‘‘**saraṇānti gacchāmī**’’ti. Ettha hi nāyaṃ gamisaddo nīsaddādayo viya dvikammaṃ, tasmā yathā ajaṃ gāmaṃ netīti vuccati, evaṃ ‘‘gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vuttaṃ na sakkā, ‘‘saraṇānti gacchāmī’’ti pana vattabbaṃ, tasmā ettha itī-saddo luttaniddīṭṭhoti vedītabbaṃ. **Saraṇānti** paṭīsaṇaṃ. Tenāha ‘‘**parāyaṇa**’’nti. Parāyaṇabhāvo ca anātthanīsedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha ‘‘**aghassa tātā hitassa ca vidhātā**’’ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadantī, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetaṃ sāmīvacanaṃ. Saraṇānti gamanañcetha tadadhippāyena bhājanaṃ tathā jānanaṃ vāti dassento ‘‘**itī iminā adhippāyēnā**’’tiādīmāha. Tattha **gacchāmīti**ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhājanaṃ** vā saraṇādhīppāyena upasaṅkamaṇaṃ, **sevanā** santīkāvacarā, **payirupāsanaṃ** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññāsaraṇatānyeva dīpeti. **Gacchāmīti** padassa kathāṃ bujjhāmīti ayamatto labbhātīti āha ‘‘**yesaṃ hī**’’tiādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento ‘‘**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**’’ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjātīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nīppariyaēyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare nīyāmoṃkamanābhāvato. Tathā hi te eva ‘‘**apāyesu apatamāne dhāretī**’’ti vuttā. Sammattaniyāmoṃkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyatīti** ettha itī-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena ‘‘yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti

(itivu. 90; a. ni. 4.34) **suttapadaṃ** saṅgaṇhāti, “**vitthāro**”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayaṃ nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, tathāpi ariyaphalaṇaṃ “yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā”tiādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakkiccatāya niyyānanugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamaḥetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevala**”ntiādimāha.

Rāgavirāgoti maggo kathitoti kāmarāgo bhavarāgoti evamādhedho sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. **Anejamasokanti phalanti** ejaśaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyāṃ sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. **Appaṭikūḷanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇīṭanti vā attho. Pagaṇarūpena pavattitattā, pakatṭhagaṇavibhāvanato vā **paguṇaṃ**. Yathāha “vihimsasāññi paguṇaṃ nabhāsīṃ, dhammaṃ paṇīṭanti manujesu brahme”ti (ma. ni. 1.283; mahāva. 9). Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā. **Diṭṭhisīlasaṅghātenāti** “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati”ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā “yāni tāni silāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi silēhi silāsāmaññagato viharati”ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12) evaṃ vuttānaṃ silānaṃ saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samphatoti** ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggalā dhammasā teti** purisayugaḷavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassavīṭāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayaṅgataṃ vācāya pavesesīti.

Pasannākāraḥkathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathā

Saraṇagamanassa visayappahedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “**saraṇagamanesu kosallattham saraṇaṃ...pe... veditabbo**”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Tattha **saraṇanti** padatthato tāva hiṃsatīti saraṇaṃ. Hiṃsatthassa hi sarasaddassa vasenetam padaṃ datṭhabbamaṃ, tasmā saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena vaṭṭabhayaṃ cittutrāsaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ duggatipariyāpanaṃ sabbampi dukkhaṃ hanati, vināsetīti attho. Ratanattayassevetam adhivacanaṃ. Atha vā hite pavattanena “sampannasilā, bhikkhave, viharathā”tiādinā (ma. ni. 1.64) atthe niyojanena ahitā ca nivattanena “pāṇātipātassa kho pana pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāya”ntiādinā ādīnavadassanādīmukhena anattatho nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasaṇaṃ apavattikaraṇena vināseti buddho. Bhavakantārauttaraṇena maggasaṅkhāto dhammo sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, itaro assāsadānena. Appakānaṃpi dānavasena pūjāvasena ca upanīṭanaṃ sakkāraṇaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati saṅgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvato, tasmā imināpi vibhajitvā vuttapariyāyena ratanattayaṃ saraṇaṃ. “Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavattaratanattayapasaādataggarukatāhi vidhutadīṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya vihatakilesa tadeva ratanattayaṃ saraṇaṃ parāyaṇaṃ gati tānaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā tapparāyaṇatākarappavatto cittuppādo **saraṇagamanam** saraṇanti gacchati etenāti katvā. Tena yathāvuttacittuppādena samannāgato satto saraṇanti gacchati, vuttappakārena cittuppādena “etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇaṃ”nti evaṃ upeti bhajati sevati payīrupāsati, evaṃ vā jānāti, bujjhatīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ, saraṇagamanam, yo ca saraṇaṃ gacchati, idaṃ tayaṃ veditabbam.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamanam lokuttaram lokiyaṇa. Tattha lokuttaram diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedanena ārammaṇato nibbānārammaṇam hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhanti. Atthato catusaccādhigamo eva hi lokuttarasaraṇagamanam. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhīyamānoyeva saraṇagamanattham sādheti, buddhagaṇā pana sāvakaḥgocaraḥbhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghagaṇā. Tena vuttaṃ “kiccato sakalepi ratanattaye ijjhanti”ti. Ijjhantaṇa saheva ijjhanti, na lokiyam viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattā. Ye pana vadanti “na saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādāyo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamanam siyā, na lokuttaram. Taṇca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. Lokiyam pana saraṇagamanam puthujjanānaṃ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanaṃ ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇam hutvā ijjhanti. Tam atthato buddhādīsū vatthūsū “sammāsambuddho bhagavā”tiādinā saddhāpaṭilābho yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā ca sammādīṭṭhi, dasasu puññakiriyavattūsū diṭṭhijjukammanti vuccati. Ettha ca “saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadāraḥkādīnaṃ viya nāṇavipayuttasaraṇagamanam dassitanti veditabbam. “Sammādīṭṭhi”ti iminā pana nāṇasampayuttaṃ saraṇagamanam dassitam buddhasubuddhataṃ dhammasudhammatam saṅghasuppaṭipattīṇca lokiyāvabodhavaseneva sammā nāyena dassanato.

Tayidaṃ lokiyasaraṇagamanam catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanam** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa,

saṅghassā”ti evaṃ buddhādīnaṃyeva saṃsāradukkhanittharaṇattham attano attabhāvassa pariccajanam.

Tapparāyaṇatā nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ buddhaparāyaṇo dhammaparāyaṇo saṅghaparāyaṇoti maṃ dhārethā”ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanam** nāma “ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassā’ti maṃ dhārethā”ti evaṃ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma “ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ abhivādanam paccuṭṭhānam añjalikammaṃ sāmīcikkammaṃ buddhādīnaṃyeva tiṇṇam vatthūnam karomī”ti maṃ dhārethā”ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnam ākārānam aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamanam.

Apica “bhagavato attānam pariccajāmi, dhammassa saṅghassa attānam pariccajāmi, jīvitam pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṃyeva me jīvitam, jīvitapariyantikam buddham saraṇam gacchāmi, buddho me saraṇam leṇam tāṇa”nti evampi **attasanniyyātanam** veditabbam. “Satthārañca vatāham passāmi, bhagavantameva passāmi, sugatañca vatāham passāmi, bhagavantameva passāmi, sammāsambuddhañca vatāham passāmi, bhagavantameva passāmi”ti (saṃ. ni. 2.154) evaṃ mahākassapattherassa saraṇagamanam viya **sissabhāvūpagamanam** daṭṭhabbam.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puram;
Namassamāno sambuddham, dhammassa ca sudhammataṃ. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194);

“Te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ...pe... sudhammata”nti. (su. ni. 182) –

Evampi ālavakasātāgīrahemavatādīnam saraṇagamanam viya **tapparāyaṇatā** veditabbā. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, katham tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi “soham vicarissāmi gāmā gāma”ntiādinā (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194) tehi tapparāyaṇatākārassa paviditattā tathā vuttam. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uttāhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgam karitvā bhagavato pādesu sīrasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pañhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti “brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo”ti (ma. ni. 2.394) evampi **paṇipāto** daṭṭhabbo.

So panesa nātibhayācariyadakkhiṇeyyatāvasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena saraṇagamanam hoti, na itarehi nātibhayādivasappavatthehi tīhi paṇipātehi. Setṭhavaseneva hi saraṇam gayhati, setṭhavasena bhijjati, tasmā yo sākiyo vā koliyo vā “buddho amhākam nātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇam. Yo vā “samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anattampī kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇam. Yopi bodhisattakāle bhagavato santike kiñci ugghitam saramāno buddhakāle vā –

“Ekena bhogaṃ bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissati”ti. (dī. ni. 3.265) –

Evarūpiṃ diṭṭhadhammikam anusāsanim ugghetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇam, samparāyikam pana niyyānikam vā anusāsanim paccāsīsanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti. Yo pana “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitam hoti saraṇam.

Evaṃ gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi nātīm “nātako me aya”nti vandatopi saraṇagamanam na bhijjati, pageva apabbajitam. Tathā rājānam bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anattampī kareyyāti. Tathā yaṃ kiñci sippasikkhāpakam titthiyampi “ācariyo me aya”nti vandatopi na bhijjati. Evaṃ **saraṇagamanassa pabhedo** veditabbo.

Saraṇagamanakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanaphalakathā

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalam ariyamaggasseva lokuttarasaraṇagamananti adhippetattā. Sakalassa pana vaṭṭadukkassa anuppādanirodho ānisamsaphalam. Vuttañhetam –

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇam gato;
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

“Dukkham dukkhasamuppādam, dukkhasa ca atikkamaṃ;
Ariyañcaṭṭhaṅgikam maggaṃ, dukkhūpasamagāminam.

“Etaṃ kho saraṇam khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
Etaṃ saraṇamāgamaṃ, sabbadukkhā pamuccati”ti. (dha. pa. 190-192);

Apica niccato anupagamanādivasena petassa ānisamsaphalam veditabbam. Vuttañhetam –

“Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaraṃ jīvitaṃ voroṇeyya, pitaraṃ jīvitaṃ voroṇeyya, arahantaṃ jīvitaṃ voroṇeyya, paduṭṭhacitto tathāgatassa lohiṭaṃ uppādeyya, saṅghaṃ bhindeyya, aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjati”ti (ma. ni. 3.128; a. ni. 1.276).

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhettaṃ –

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressanti”ti.(dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

Aparampi vuttaṃ –

“Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmogallāno tenupasānkami...pe... ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmogallāno etadavoca ‘sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamaṇaṃ hoti, buddhasaraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggāṃ lokāṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunaṃ dibbena vaṇṇena sukkena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehi”ti (saṃ. ni. 4.341).

Esa nayo dhamme saṅghe ca.

Apica velāmasuttādivasenapi saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Tathā hi **velāmasutte** (a. ni. 9.20) “kārisassa catutṭhabhāgappamāṇānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapāṭinaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītīyā hatthisahassānaṃ caturāsītīyā assasahassānaṃ caturāsītīyā rathasahassānaṃ caturāsītīyā dhenusahassānaṃ caturāsītīyā kaññāsahassānaṃ caturāsītīyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītīyā vatthakoṭṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnāṃ mahapphalataraṃ, tato satāṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekasambuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalatara’nti pakāsitaṃ. Vuttañhettaṃ –

“Yaṃ, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara’nti (a. ni. 9.20) –

Ādi. Evaṃ **saraṇagamanaphalaṃ** veditabbaṃ.

Saraṇagamanaphalakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā

Tattha ca lokiyasaraṇagamaṇaṃ tīsu vatthūsu aññāsaṃsayamicchāññādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ, na ujjalaṃ aparissuddhaṃ apariyodātaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ anuḷāraṃ. Ettha ca **aññāṇaṃ** nāma vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṇaṃ tattha sammoho. “Buddho nu kho, na nu kho”tiādīnā vicikicchā **saṃsayo. Micchāññāṇaṃ** nāma tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikkappaṇena viparītaggāhoti veditabbaṃ. Lokuttarassa pana saraṇagamanassa natthi saṃkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvaṃjo anavaṃjo ca. Tattha **sāvaṃjo** aññasatthārādīsu attaniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. **Anavaṃjo** pana kālakiriyāya hoti. Lokiyañhi saraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedakaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatti bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāraṃ na uddisati. Evaṃ saraṇagamanassa **saṃkilesa** ca **bhedo** ca veditabbo.

Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi tesāṃ saṃkilesakāraṇāni aññāñādīni, tesāṃ sabbena sabbaṃ anuppādanena uppannānaṃ pahānena vodānaṃ hotīti. Evamettha “saraṇaṃ saraṇagamaṇa”ntiādīnaṃ papañco veditabbo. Imassa pana yathāvuttapapañcassa idha avacane kāraṇaṃ dassento āha “**so pana idha vuccamāno**”tiādī. Tattha **saraṇavaṇṇanato**ti sāmāññaphalasutte vuttasaraṇavaṇṇanato.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā niṭṭhitā.

Upāsakattapaṭivedanākathā

Evam dhāretūti evam jānātūti attho. Ettha **ko upāsakoti** sarūpapucchā, tasmā kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. **Kasmāti** hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim̐ puggale niruḥhoti dasseti. Tenāha “**kasmā upāsakoti vuccati**”ti. Saddassa hi abhidheyyapavattinimittam̐ tadatthassa tabbhāvākāraṇam̐. **Kimassa silanti** kīdisam̐ assa upāsakassa sīlam̐, kittakena sīlenāyam̐ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājivoti** ko assa sammāājivo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajiyati. **Kā vipattīti** kassa sīlassa ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattīti** etthāpi eseva nayo.

Idam̐ pakiṇṇakam̐ veditabbam̐? Vuccate – **ko upāsakoti** khattiyādīsu yo koci tisaṇam̐ gato gahaṭṭho. Saraṇagamanameva hettha kāraṇam̐, na jātiādiviseso. Vuttañhetam̐ “yato kho, mahānāma, buddham̐ saraṇam̐ gato hoti, dhammam̐, saṅgham̐ saraṇam̐ gato hoti. Ettāvata kho, mahānāma, upāsako hoti”ti (sam̐. ni. 5.1033).

Kasmā upāsakoti ratanattayaupāsano. Teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanoṭi vuttaṃ hoti. So hi buddham̐ upāsati upāsako. Dhammam̐, saṅgham̐ upāsati upāsako.

Kimassa silanti pañca veramaṇiyo. **Veramaṇiyoti** cettha veram̐ vuccati paṇātipātādīsu dussīyam̐, tassa mananato hananato vināsanato veramaṇiyo pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Vuttañhetam̐ “yato kho, mahānāma, upāsako paṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvata kho, mahānāma, upāsako sīlavā hoti”ti (sam̐. ni. 5.1033).

Ko ājivoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanam̐. Vuttañhetam̐ – “pañcimā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Sathavaṇijjā sattavaṇijjā maṃsavaṇijjā majjavaṇijjā visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā”ti (a. ni. 5.177).

Ettha ca **sathavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍam̐ katvā vā kāretvā vā yathākatam̐ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādikeye posetvā maṃsam̐ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjam̐ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** visam̐ yojetvā saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha sathavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvākāraṇato, maṃsavisaṇijjā vadhaṇḍato, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānatoṭi veditabbā.

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti bhedo kopo pakopo ca, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca paṭikuṭṭho ca, sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha –

“Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapaṭikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalam̐ pacceti, no kammam̐, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyam̐ pariyesati, tattha ca pubbakāram̐ karotī”ti (a. ni. 5.175).

Ettha ca **upāsakapaṭikuṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyam̐ micchādhiṃokkho, yathāvuttana assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipattījāvīpattivasena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idam̐ nāma maṅgalam̐ hoti”ti evam̐ bālajanaparikkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamāṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalam̐ pacceti** diṭṭhamaṅgalādībhedaṃ maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Itobahiddhāti** ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyam̐ pariyesati** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāram̐ karotīti** dānamānanādīkam̐ kusalakiriyam̐ paṭhamataram̐ karotī. Ettha ca dakkhiṇeyyapaayesanapubbakāre ekam̐ katvā pañca dhammā veditabbā.

Kā sampattīti sāva tassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampatti, ye cassa ratanabhāvādīkarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha –

“Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammam̐ pacceti, no maṅgalam̐, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyam̐ pariyesati, idha ca pubbakāram̐ karotī”ti.

Ettha ca catunnampi parisānam̐ ratijananatṭhena upāsakova ratanam̐ **upāsakaratanam̐**, gūṇasobhākkittisaddasugandhatāhi upāsakova padumam̐ **upāsakapadumam̐**, tathā **upāsakapuṇḍarīko** ca veditabbo. Sesametta vipattiyam̐ vuttavīpariyāyena viññeyyam̐. Evamidam̐ “ko upāsako”tiādīkam̐ pakiṇṇakam̐ vitthārato veditabbam̐. Imassa pana pakiṇṇakassa idha vitthāretvā avacane kāraṇam̐ dassento āha “**taṃ atibhāriyakaraṇato**”tiādi.

Ādimhīti ādiatthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyam. **Vihāraggenāti** ovarakakoṭṭhāsena, “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ panasaphalaṃ pāpuṇāti”tiādinaṃ taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenaṃti attho. **Ajjatanti** ajja icceva attho. **Pānehi upetanti** iminā tassa saraṇagamanassa āpānakoṭikataṃ dassento “**yāva me jivitaṃ pavattati**”tiādini vatvā puna jivitenapahaṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamaṇaṃ rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “**ahañhi**”tiādimāha. **Pānehi upetanti** hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento na vācāmattena na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajjivaṃ upetanti evamettha attho vedītabbo.

Adhivāsetūti sādiyatu, taṃ pana sādiyanaṃ manasā sampaṭiggaho hotīti āha “**sampaṭicchatu**”ti. **Kāyaṅganti** kāyameva aṅganti vadanti, kāyassa vā aṅgaṃ sīsādi kāyaṅgaṃ, sīsādi sarīrāvayavanti vuttaṃ hoti. **Vācaṅganti** “hotu sādhu”ti evamādivācāya aṅgaṃ avayavaṃ. Vācaṅgassa copanaṃ vācāya pavattanamevāti vedītabbaṃ. **Abbhantareyevāti** attano cittasantāneyeva. **Khantiṃ cāretvāti** khantiṃ pavattetvā, ruciṃ uppādetvāti vuttaṃ hoti. “Khantiṃ dhāretvā”tipi pāṭho, uppannaṃ ruciṃ abbhantareyeva dhāretvā vacībhedena apakāsetvāti vuttaṃ hoti.

Kathaṃ pana verañjo brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṃ aññāsī. Na hi tena sakkā bhagavato cittappavatti paccakkhato viññātuṃ, tasmā “bhagavato adhivāsanaṃ viditvā”ti kasmā vuttanti ce? Kiñcāpi tena na sakkā cittappavatti paccakkhato viññātuṃ, tathāpi ākārasallakkhaṇakusalatāya anvayabyatirekavasena anumānato aññāsīti dassento āha “**sace me samaṇo gotamo**”tiādi. **Ākārasallakkhaṇakusalatāyāti** cittappavattiākāravijānane chekatāya, adhippāyavijānane kusalatāyāti vuttaṃ hoti. **Dasanakhasamodhānasamujjalanti** dvīsu hatthesu dasannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṃ. **Añjalinti** hatthapuṭaṃ. **Paṭimukhoyevāti** abhimukhoyeva, na bhagavato piṭṭhiṃ dassetvāti attho. **Vanditvāti** pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā.

Upāsakattaṭṭhavedanākathā niṭṭhitā.

Dubbhikkhakathā

16. Susassakālepīti sampannasassakālepi. **Atisamagghēpīti** atisayena appagghēpi, yadā kiñcīdeva datvā bahuṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṃ gaṇhanti, tādise kālepīti attho. Sālīadi dhaññaṃ **pubbaṇṇaṃ**, muggamāsādi **aparaṇṇaṃ**. Dvidhā pavattaṃ iṭhitaṃ etthāti dvīhitikāti majjhapaḍalopībhāhiratthasamāsoyamīti dassento āha “**dvidhā pavattaihitikā**”ti. Iṭhitaṃ iṭhitanti iṭhitasaddoyaṃ bhāvasādhanoti āha “**iṭhitaṃ nāma iriyā**”ti. Tattha **iriyāti** kiriyā. Kassa panesā kiriyāti āha “**cittairiyā**”ti, cittakiriyā cittappayogoti attho. Tenevāha “**cittaiṭhā**”ti. Kathaṃ panettha iṭhitaṃ dvidhā pavattīti āha “**lacchāma nu kho**”tiādi. Tattha **lacchāma nu khoti** idaṃ duggatānaṃ vasena vuttaṃ. **Jivitaṃ vā sakkhissāma nu kho, notī** idaṃ pana issarānaṃ vasena vuttanti vedītabbaṃ. **Bhikkhamānāti** yācamānā. “Duhitikā”tipi pāṭho. Tatthāpi vuttanayenevattho vedītabbo. Dvi-saddassa hi du-saddādesenāyaṃ niddeso hoti. Dukkhaṃ vā iṭhitaṃ ettha na sakkā koci payogo sukkena kātunti **duhitikā**, dukkarajvitappayogāti attho.

Du-sadde vā ukārassa vakāraṃ katvā dvīhitikāti ayaṃ niddesoti āha “**atha vā**”tiādi. **Byādhi rogoti** etāni “āturatā”ti imassa vevacanāni. Tena setaṭṭikā nāma ekā rogajātīti dasseti. So pana rogo pāṇakadosena sambhavati. Eko kira pāṇako nālamajjhagataṃ gaṇṭhiṃ vijjhati, yena viddhattā nikkhantampi sālīsīsaṃ khīraṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenāha “**pacchinnakhīra**”ntiādi.

Vuttasassanti vapitasassaṃ. **Tatthāti** verañjāyaṃ. Salākāmatthaṃ vuttaṃ etthāti **salākāvuttā**, purimapade uttarapaḍalopenāyaṃ niddeso. Tenāha “**salākā eva sampajjati**”ti. Yaṃ tattha vuttaṃ vāpitaṃ, taṃ salākāmatthameva ahoṣī, phalaṃ na jāyatīti attho. **Sampajjati** ca iminā “salākāvuttā”ti etthāyaṃ vuttasaddo nipphattiatthoti dasseti. **Salākāyāti** veḷuvilīvatālapaṇṇādīhi katasalākāya. **Dhaññāvikkayakānaṃ santikanti** dhaññaṃ vikkīṇantīti dhaññāvikkayakā, tesam samīpanti attho. **Kayakesūti** dhaññagaṇhanakesu. **Kiṇitvāti** gahetvā. **Dhaññakaraṇaṭṭhāneti** koṭṭhāgārassa samīpaṭṭhāne, dhaññaminanaṭṭhāneti vuttaṃ hoti. **Vaṇṇajjhakkhanti** kahāpaṇaparikkhakaṃ. **Nasukarā uñchena paggahena yāpetunti** paggayhatīti paggaho, patto. Tena paggahena pattenāti attho, pattaṃ gahetvā bhikkhācariyāya yāpetuṃ na sakkāti vuttaṃ hoti. Tenevāha “**paggahena yo uñcho**”tiādi. **Nasukarāti** sukarabhāvo ettha natthīti nasukarā. **Piṇḍāya caritvāti** piṇḍāya caraṇahetu. Hetuatthēpi hi tvāsaddameke icchanti.

Uttarāpathato āgatā, uttarāpatho vā nivāso etesanti uttarāpathakāti vattabbe niruttinayena “uttarāhakā”ti vuttaṃ. Tenāha “**uttarāpathavāsikā**”tiādi. “Uttarāpathakā”icceva vā pālīpāṭho vedītabbo. Keci pana “uttaraṃ visiṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ āharantīti uttarāhakā, uttaraṃ vā adhikaṃ agghaṃ nentīti uttarāhakā”tiādinaṃ aññena pakārena atthaṃ vaṇṇayanti. **Assānaṃ utṭhānaṭṭhāneti** assānaṃ ākaraṭṭhāne. **Verañjanti** verañjāyaṃ. Bhummatthe hetam upayogavacanaṃ. **Mandiranti** assasālaṃ. **Assamaṇḍalikāyoti paññāyimsūti** parimaṇḍalākārena katattā assamaṇḍalikāyoti pākāṭā ahesuṃ. Evaṃ katānaṃ assasālānaṃ bahuttā bahuvacananiddeso kato. Dasannaṃ dasannaṃ assānaṃ vasanokāso ekekā assamaṇḍalikātipi vadanti. **Addhānakkhamā na hontīti** dīghakālaṃ pavattetuṃ khamā na honti, na cirakālapavattinoti vuttaṃ hoti.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyenāha “**na hi te**”tiādi. Gaṅgāya

dakkhiṇatīrajātā **dakkhiṇāpathamanussā**. “Amhākaṃ buddho”ti evaṃ buddhaṃ mamāyantīti **buddhamāmakā**. Evaṃ sesesupī. **Paṭiyādetuntī** sampādetuṃ. **Niccabhattasāṅkhepenāti** niccabhattākārena. **Pubbaṅhasamayanti** idaṃ bhummatthe upayogavacananti āha “**pubbaṅhasamayeti attho**”ti. Accantasamyoge vā idaṃ upayogavacananti dassetuṃ yathā accantasamyogatto sambhavatī, tathā atthaṃ dassento āha “**pubbaṅhe vā samaya**”ntiādi. **Evanti** evaṃ pacchā vuttanayena atthe vuccamāne. Nanu ca vihāre nisīdantāpi antaravāsakaṃ nivāsetvāva nisīdanti, tasmā “nivāsetvā”ti idaṃ kasmā vuttanti āha “**vihāranivāsanaparivattanavasenā**”tiādi. Vihāranivāsanaparivattanañca vihāre nisinnakāle nivatthampi puna gāmapavesanasamaye cāletvā ito cito ca saṅghapetvā sakkaccaṃ nivāsanamevāti veditabbaṃ. Tenevāha “**na hi te tato pubbe anivatthā ahesu**”nti. **Pattacīvaramādāyāti** pattañca cīvarañca gahetvā. Gahaṇaṇcettha na kevalaṃ hattheneva, atha kho yena kenaci ākārena dhāraṇamevāti dassento yathāsambhavamattthayojanaṃ karoti “**pattaṃ hatthehi**”tiādinā.

Gatagataṭṭhānetī assamaṇḍalikāsu sampattasampattaṭṭhāne. **Udukkhale koṭṭetvā koṭṭetvā paribhuñjantī** ettha kasmā pana te bhikkhū sayameva evaṃ katvā paribhuñjanti, kimevaṃ laddhaṃ kappiyākārakehi yāguṃ vā bhattaṃ vā pacāpetvā sayam vā pacitvā paribhuñjituṃ na vaṭṭatīti āha “**therānaṃ koci kappiyākārako natthī**”tiādi. Kappiyākappiyabhāvaṃ anapekkhitvā bhikkhūnaṃ evaṃ kātuṃ sārappaṃ na hotīti vatvā puna akappiyabhāvampi dassento āha “**na ca vaṭṭati**”ti. Bhājanādi-pariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ “**sallahukavuttitā**”ti. **Sakaṃ sakaṃ paṭivāsanti** attano attano koṭṭhāsaṃ. **Appossukkāti** samaṇadhammato aññattha nirussāhā. **Tadupiyanī** tadanurūpaṃ. **Pisatīti** cuṇṇeti. Puññañāṇavisesehi kattabbakammassa manāpatā hotīti āha “**puññaavatā**”tiādi. **Nanti** naṃ patthapulakaṃ. “Na tato paṭṭhāyā”ti vacanato tato pubbe bhagavato piṇḍāya caraṇampi dassitanti veditabbaṃ.

Laddhāti labhitvā. “Laddho”ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṃ neva laddhoti attho. Kadā pana thero upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhoti? Vuccate (dī. ni. aṭṭha. 2.11; a. ni. aṭṭha. 1.1.219-223) – ekadā kira bhagavā nāgasamālattherena saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā ukkamma “bhagavā ahaṃ iminā maggena gacchāmī”ti āha. Atha naṃ bhagavā “ehi bhikkhu, iminā gacchāmā”ti āha. So “handa bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā gacchāmī”ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ ṭhapetuṃ āraddho. Atha bhagavā “āhara bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvarañceva hariṃsu, sīsañca bhindīsu. So “bhagavā dāni me paṭisaraṇaṃ, na añño”ti cintetvā lohitena gaḷantena bhagavato santikaṃ āgami. “Kimidaṃ bhikkhū”ti ca vutte taṃ pavattīti ārocesi. Atha naṃ bhagavā “mā cintayi bhikkhu, etaṃ kāraṇaṃyeva te nivārayimhā”ti vatvā samassāsesi.

Ekadā pana bhagavā megghiyattherena saddhiṃ pācīnavaṃsamigadāye jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi megghiyō jantugāme piṇḍāya caritvā nadīre pāsādikāṃ ambavanaṃ disvā “bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ etasmiṃ ambavane samaṇadhammaṃ karomī”ti vatvā bhagavatā tikkhattuṃ nivāriyamānōpi gantvā akusalavitakkehi anvāsatto paccāgantvā taṃ pavattīti ārocesi. Tampi bhagavā “idameva te kāraṇaṃ sallakkhayitvā nivārayimhā”ti vatvā anupubbena sāvattīti agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisīno bhikkhusaṅghaparivuto bhikkhū āmantesi – “bhikkhave, idānimhi mahallako, ekacce bhikkhū ‘iminā maggena gacchāmā’ti vutte aññena gacchantī, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ bhūmiyaṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ bhikkhuṃ jānāthā”ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā sārīputto uṭṭhāya bhagavantaṃ vanditvā “ahaṃ, bhante, tumheyyeva patthayamāno satasahassakappādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūresim, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmī”ti āha. Taṃ bhagavā “alaṃ, sārīputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva sā disā, tava ovādo buddhānaṃ ovādasadisō, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthī”ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmogallānaṃ ādiṃ katvā asīmahāsāvakaṃ uṭṭhahīsu. Sabbe bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṅhīyeva nisīdi. Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu “āvuso, bhikkhusaṅgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampī yācāhī”ti. Yācitvā laddhaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hotī, kiṃ maṃ satthā na passati, sace rocessati, “ānando maṃ upaṭṭhātū”ti vakkhatīti. Atha bhagavā “na, bhikkhave, ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissati”ti āha. Tato bhikkhū “uṭṭhehi āvuso ānanda, uṭṭhehi, āvuso ānanda, dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhī”ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe ca catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

Cattāro paṭikkhepā nāma “sace me, bhante bhagavā, attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyaṃ vasitūṃ na dassati, nimantaṇaṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṃ panettha, ānanda, ādīnavaṃ addasā”ti vutte āha “sacāhaṃ, bhante, imāni vatthūni labhissāmī, bhavissanti vattāro ‘ānando dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyaṃ vasati, ekanimantaṇaṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto tathāgataṃ upaṭṭhātī, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro”ti. Ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanā nāma “sace, bhante bhagavā, mayā gahitaṃ nimantaṇaṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantaṃ daṭṭhuṃ āgatarisaṃ āgatakkhaṇe eva bhagavantaṃ dassetuṃ lacchāmī, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmīmyeva khaṇe bhagavantaṃ upasaṅkamitūṃ lacchāmī, tathā yaṃ bhagavā mayhaṃ parammukhaṃ dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṃ panettha, ānanda, ānisaṃsaṃ

passasi’ ti vutte āha ‘‘idha, bhante, saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṃ alabhanā maṃ evaṃ vadanti ‘sveva, bhante ānanda, bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā’ ti. Sace bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇeṃveva pariṣaṃ dassetuṃ kaṅkhaṇa vinodetuṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṃ ānando dasabalaṃ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ bhagavā na karoti’ ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti ‘ayaṃ, āvuso ānanda, gāthā idaṃ suttaṃ idaṃ jātakam kattha desita’ nti. Sacāhaṃ taṃ na sampāyissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi, āvuso, na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya bhagavantam na vijahanto dīgharattaṃ ciraṃ vicari’ ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanam icchāmi’ ti. Imā catasso āyācānā yāci. Bhagavāpissa adāsi. Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahoṣi.

Tasseva ṭhānantarassa atthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇi, pāpuṇitvā ca upaṭṭhākānaṃ aggo hutvā bhagavantam upaṭṭhahi. Thero hi upaṭṭhākāṭṭhānaṃ laddhakālo paṭṭhāya bhagavantam duvidhena udakena tividhena dantakaṭṭhena pādaparikkammaṃ piṭṭhiparikkammaṃ gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kicchehi upaṭṭhahanto ‘‘imāya nāma velāya satthu idaṃ nāma laddhuṃ vaṭṭati, idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭati’’ ti cintetvā taṃ taṃ nippādento mahatiṃ daṇḍadīpikaṃ gahetvā ekarattiṃ gandhakuṭipariveṇaṃ nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahoṣi ‘‘sace me thinamiddham okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṃ dātuṃ nāhaṃ sakkuṇeyya’’ nti. Tasmā sabbarattiṃ daṇḍadīpikaṃ hatthena na muṇcati, evametassa nibaddhupaṭṭhākāṭṭhānaṃ aladdhabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘**no ca kho upaṭṭhākāṭṭhānaṃ laddhā**’’ ti. **Nibaddhupaṭṭhāko nāma natthi** ti niyatupaṭṭhāko nāma natthi. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭhamabodhiyaṃ bahū ahesuṃ, te dassento āha ‘‘**kadāci nāgasamālatthero**’’ tiādi. Nāti ca so pasatthamagunayogato seṭṭho cāti **nātiseṭṭho. Evarūpesu ṭhānesu ayameva patirūpoti** āpadāsu āmisassa abhisāṅkharitvā dānaṃ nāma nītakeneva kātuṃ yuttataranti adhippāyo.

Mārāvattaṇāyāti mārena katacittāvattaṇāya, māraṇubhāvena sañjātacittasammohenāti vuttaṃ hoti. Tenevāha ‘‘**āvattetvā mohetvā**’’ tiādi. **Tiṭṭhantu...pe... tampi māro āvaṭṭeyyāti** phussassa bhagavato kāle katupacitassa akusalakammaṃ tadā laddhokāsavasena upaṭṭhitattā. Vuttañhetam **apadāne** –

‘‘Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayaṃ;
Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.

‘‘Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ;
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā’’ ti. (apa. thera 1.39.88-89);

Pariyuṭṭhitacittoti pariyanaddhacitto, abhibhūtacittoti attho. **Āvaṭṭitapariyosāne āgamimsūti** mārena āvaṭṭetvā gate pacchā āgamimsu. **Avisahatāyāti** asakkuṇeyyatāya. **Abhihaṭṭabhikkhāyāti** pacitvā abhihariyamānabhikkhāya. **Nibaddhadānassāti** ‘‘ettakaṃ kālaṃ bhagavato dassāmā’’ ti niccabhattavasena paricchinditvā ṭhapitadānassa. **Appitavatthassāti** ‘‘idaṃ buddhassa catupaccayaparibhogattha’’ nti vihāraṃ netvā dinnavatthuno. **Na visahatīti** na sakkoti. **Abhihaṭṭabhikkhāsāṅkhepenāti** abhihaṭṭabhikkhānīhārena. **Byāmapabbhāyāti** samantato byāmamattāya pabhāya. Ettha ca anubyañjanānaṃ byāmapabbhāya ca nippabhākaṇaṃ antarāyoti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha ‘‘**candimasūriyadevabrahmānampi hī**’’ tiādi. Anubyañjanānaṃ byāmapabbhāya ekābaddhattā vuttaṃ ‘‘**anubyañjanabyāmapabbhāpadesam patvā**’’ ti. **Sabbaññutaññānaṃ antarāyo** nāma ñeyyadhammesu āvaraṇaṃ.

Assosi kho bhagavā udukkhalasaddanti kiṃ sayameva uppannaṃ udukkhalasaddam assosīti ceti āha ‘‘**patthapathapulaṃ koṭṭentāna**’’ ntiādi. **Atthasañhitanti** payojanasādhakaṃ. **Anatthasañhiteti** anathanissite vacane. Ghātāpekkhaṃ bhummavacanaṃ. Yasmiṃca yena ghāto nippādīyati, tasseva tena ghāto kato nāma hotīti āha ‘‘**maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchodoti vuttaṃ hoti**’’ ti. Sāmiatthe vā bhummavacanaṃ maññamāno evamāhāti daṭṭhabbaṃ. Vacanassa ca samugghāto tammūlakilesānaṃ samugghātenāti veditabbaṃ.

Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ saporicchedaṃ phalaṃ nippatteti ākāro kārāṇanti āha ‘‘**ākārehīti kārāṇehi**’’ ti. **Aṭṭhuppattiyuttanti** paccuppannavattham nissāya pavattaṃ. **Tāya pucchāya vītikkaṃam pākāṇam katvāti** ‘‘saccaṃ kira tvaṃ bhikkhū’’ tiādi pucchāya tena bhikkhunā katavītikkaṃam pakāsetvā, vītikkaṃamapakāsaṇaṃ kimatthamidaṃ sikkhāpadaṃ paññāpetīti anujānanattham.

Natthi kiñci vattabbanti pubbe vuttanayattā na kiñci ettha apubbaṃ vattabbamatthīti dasseti. Tenāha ‘‘**pubbe vuttameva hī**’’ tiādi. **Sādhu sādhu** ti idaṃ pasamsāyaṃ āmedītavacanaṃ āha ‘‘**āyasmantaṃ ānandaṃ sampahaṃsento**’’ ti. **Dvīsu ākāresūti** dhammasanāsikkhāpadapaññānāsikkhātesu dvīsu kārāṇesu. **Ekam gahetvāti** dhammaṃ vā desessāmāti evaṃ vuttakāraṇaṃ gahetvā. **Evaṃdubbhikkheti** evaṃ dukkhena labhitabbā bhikkhā etthāti evaṃdubbhikkhe kāle, dese vā. **Dullabhapiṇḍeti** etasseva atthadīpanaṃ. Bhājanādīpariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ ‘‘**imāya sallahukavuttitāyā**’’ ti. Ettakameva alaṃ yāpetunti uttari patthanābhāvato pana ‘‘**iminā ca sallekkena**’’ ti vuttaṃ. **Dubbhikkhaṃ vijitanti** ettha hi bhikkhānaṃ abhāvo **dubbhikkhaṃ** ‘‘nimmakkhika’’ ntiādisu viya. Bhikkhābhāvoyeva hi taṃnimittacittavighātānaṃ abhāvato bhikkhūhi vijito vase vattito. **Lobho vijitoti** āmisahetu ratticchedavassacchedasamuṭṭhāpako loluppādopi tesam nāhoṣīti āmisalolatasāṅkhāto lobho vijito. **Icchācāro vijitoti**

“āmisahetu aññamaññassa uttarimanussadhammappakāsanavasena guṇavaṇijjaṃ katvā jīvikam kappessāmā”ti evaṃ pavattaicchācārassa abhāvato yathāvutto icchācāro vijito. Cittuppadamattassapi anuppanabhāvaṃ sandhāya “**cintā vā**”ti vuttaṃ. Punappanānusocanavasena pana cittapīlāpi nāhosīti dassanattam “**vighāto vā**”ti vuttaṃ.

Ratticchedo vāti sattāhakarāṇiyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena ratticchedo vā na kato sattāhakkicavasenapi kathhaci agatattā. Sattāhakkicavasena vipavāsāñhi sandhāya ratticchedoti aṭṭhakathāvohāro, tatoyeva ca **vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanāyaṃ** (mahāva. aṭṭha. 199) “ayaṃ panettha pālīmuttakaratticchedavinicchayo”ti vatvā “dhammassavanatthāya animantitena gantuṃ na vaṭṭatī”tiādinā sattāhakarāṇiyameva vibhattaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyampi** vuttaṃ “sattāhakkicena gantvā ekabhikkhunāpi ratticchedo vā na kato”ti. Evañca katvā ratticchedo nāma sattāhakarāṇiyavasena hoti, na aññathāti ratticchedalakkhaṇaṇca kathitanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca paccayavekallasañkhāte vassacchedakāraṇe sati ratticchedassapi vuttattā yattha vassacchedakāraṇaṃ labbhati, tattha sattāhakkicena gantumpi vaṭṭatīti siddhanti **cūlagaṇṭhipade majjhimagāṇṭhipade** ca vuttaṃ, taṃ suvuttaṃ vassūpanāyikakkhandhake vassacchedādhiḱāre –

“Tena kho pana samayena aññatarasmiṃ āvāse vassūpagatānaṃ bhikkhūnaṃ gāmo corehi vuṭṭhāsi. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi, bhikkhave, yena gāmo tena gantu”nti (mahāva. 201) –

Ettha “sace gāmo avidūragato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā vasitabbaṃ. Sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo. Na sakkā ce hoti, tattheva sabhāgaṭṭhāne vasitabba”nti (mahāva. aṭṭha. 201) iminā aṭṭhakathāvācanenapi saṃsandanato. Tathā hi gāme vuṭṭhite bhikkhāya abhāvato vassacchedepi anāpattiṃ vadantena bhagavatā “anujānāmi, bhikkhave, yena gāmo tena gantu”nti (mahāva. 201) vuttattā bhikkhāya abhāvo vassacchedakāraṇaṃ. Tattha “sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo”ti (mahāva. aṭṭha. 201) idaṃ aṭṭhakathāvācanaṃ vassacchedakāraṇe sati sattāhakkicena gantumpi vaṭṭatīti imamatthaṃ sādheti.

Yaṃ pana vuttaṃ **kenaci** –

“**Ratticchedoti** sattāhakkicam sandhāya vutto, sattāhakarāṇiyena gantvā ratticchedo vā vassacchedo vā ekabhikkhunāpi na katoti vuttaṃ kira mahāaṭṭhakathāyaṃ, tasmā vassacchedassa kāraṇe sati sattāhakkicam kātuṃ vaṭṭatīti eke. Vinayadharā pana na icchanti, tasmā aṭṭhakathādhīppāyo vīmaṃsitabbo”ti.

Taṃ pana sayam sammūlhasa paresam mohuppādanamattaṃ. Na hi vinayadharānaṃ anicchāya kāraṇaṃ dissati aṭṭhakathāya virujjhanato yuttiabhāvato ca. Yañhi kāraṇaṃ vassacchedepi anāpattiṃ sādheti, tasmim sati vinā vassacchedam sattāhakkicena gantuṃ na vaṭṭatīti kā nāma yutti. “Pacchimikāya tattha vassam upagacchāmā”ti idaṃ tesam bhikkhūnaṃ anurūpaparivittakanapaadīpanam, na pana visesatthaparidīpanam. Tathā hi dubbhikkhatāya vassacchedakāraṇasabbhāvato purimikāya tāva vassacchedepi anāpatti. Pacchimikāyaṃ anupagantukāmātāya gamanepi natthi doso pacchimikāya vassūpanāyikadivasassa asampattabhāvato.

Na kismiñci maññantīti kismiñci guṇe sambhāvanavasena na maññanti. **Pakāsetvāti** paṭiladdhajjhānādiguṇavasena pakāsetvā. “Pacchā sīlam adhiṭṭhaheyyāmā”ti vuttanayena kucchiṭṭhājjagane sati tathāpavattaicchācārassa aparissuddhabhāvato ājīvasuddhiyā ca abhāvato puna vāyamitvā saṃvare paṭiṭṭhātabbanti āha “**pacchā sīlam adhiṭṭhaheyyāmā**”ti.

Kiṃ idanti garahaṇavasena vuttaṃ. Sālītaṇḍulehi sampāditaṃ maṃsena upasittaṃ odanaṃ **sālīmaṃsodanaṃ**. **Atimaññissatīti** avaññātakaraṇavasena atikkamitvā maññissati, lāmakam nihīnaṃ katvā maññissatīti vuttaṃ hoti. Tenāha “**oññātaṃ avaññātaṃ karissatī**”ti. Heṭṭhā katvā nihīnaṃ katvā ñātaṃ **oññātaṃ**. **Avaññātaṃ** tasseva vevacanaṃ. **Svāyanti** so ayaṃ janapado. **Imāya paṭipattiyāti** verañjāyaṃ pūritāya sudukkarāya paṭipattiyā. **Tumhe nissāyāti** tumhākam imaṃ appicchapaṭipadaṃ nissāya. **Sabrahmacārīsañkhātāti** chabbaggiyādayo vuttā. **Tumhākam antare nisīditvāti** tumhākam majje nisīditvā, tumhehi saddhiṃ nisīditvāti vuttaṃ hoti. **Omānanti** atimānaṃ. Atimānoyeva hettha nihīnatāya “omāna”nti vutto, na pana hīletvā maññānaṃ. Tumhehi, ānanda, sappurisehi vijītaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā atimaññissatīti evamettha pālīṃ yojetvā atthaṃ vaṇṇayanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ laddham, teneva tussitvā sālīmaṃsodanapattānāya chinnattā ca tumhehi vijītaṃ abhibhūtaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā tattha pattānaṃ chinditūṃ asamattatāya atimaññissatīti.

Dubbhikkhakathā niṭṭhitā.

Mahāmoggallānassa sīhanādakathā

17. Āyasmāti vā devānaṃpiyāti vā bhadrabhāvanti vā piyasamudācāro esotī āha “**āyasmāti piyavacanameta**”nti. Viññujātikā hi paraṃ piyena samudācarantā “bhava”nti vā “devānaṃpiyā”ti vā “āyasmā”ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena āvusotī, tirokkham āyasmāti ayampi samudācāro. Tayidaṃ piyavacanaṃ

garugāravasappatissavasena vuccatīti āha “**garugāravasappatissādhivacanametā**”nti. Guṇamahattatāya mahāmogallāno, na cūlamoggallānassa atthitāyāti āha “**mahā ca so guṇamahantatāyā**”ti. **Pappaṭakojaṅṅi** pathavīsandhārakaṃ udakaṃ āhacca ṭhite mahāpathaviyā heṭṭhimatale samuṭṭhitaṃ udakoghena ajjhotthaṭṭe bhūmippadese sañjātakadamaṭṭaṭṭasādisaṃ atimadhurapathavīmaṇḍaṃ. **Na me taṃ assa paṭirūpanti** taṃ anāpucchā karaṇaṃ na me anucchavikaṃ bhaveyyāti attho. Anāpucchā karontena ca yathā bhagavā icchiticchitaṃ kiñci anāpucchā karoti, evamahampīti bhagavatā samānaṃ katvā attānaṃ mānena kataṃ viya bhavissatīti āha “**yugaggāho viya bhagavatā saddhiṃ kato bhaveyyā**”ti. Parena hi saddhiṃ attānaṃ yugaṃ yugaṃ samānaṃ katvā gāho, tassa mama vā ko visesoti gahaṇaṃ **yugaggāho**.

Sampannanti sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasantampatti adhippetā sāmaññaṅṅotanāya visese avatṭhānato. Tenāha “**sampannanti madhuraṃ sādurasanti attho**”ti. Tividhañhi sampannaṃ paripuṇṇasamaṅṅimadhuravasena. Tattha –

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”ti. (jā. 1.14.1) –

Idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. Paripuṇṇampi hi samantato pannaṃ pattanti sampannanti vuccati. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato”ti (vibha. 511) idaṃ **samaṅṅisampannaṃ** nāma. Samaṅṅīpi hi sammadeva pannaṃ gato upagatoti sampannoti vuccati. “Tatrasa rukkho sampannaphalo ca upannaphalo cā”ti (ma. ni. 2.48) idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Tattha madhurasampannaṃ idhādhīppetanti vedītabbaṃ. **Upannaphaloti** bahuphalo. **Assāti** pathaviyā heṭṭhimatalassa. **Opammaṇidassanattanti** upamāya nidassanattanti. **Anīlakanti** niddosaṃ. Niddosatā cettha makkhikādirahitatāyāti āha “**nimmakkhika**”ntiādi. Natthi ettha makkhikāti nimmakkhikaṃ. Makkhikāsaddena cettha makkhikaṇḍakampi sāmaññaṅṅo gahitanti vadanti. Teneva **tisupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ “nimmakkhikanti imassevatthaṃ pakāsetuṃ nimmakkhikaṇḍakanti vuttaṃ, makkhikāhi tāsāṃ aṇḍakehi ca virahitanti attho”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti “makkhikānaṃ aṇḍāni makkhikaṇḍāni, natthi ettha makkhikaṇḍāni nimmakkhikaṇḍanti. Iminā makkhikānaṃ aṇḍehi rahitatā vuttā, ‘nimmakkhika’nti iminā pana makkhikānaṃyeva abhāvo vutto”ti. **Etaṃ kira madhūti** khuddakamakkhikāhi katamadhu. **Sabbamadhūti** mahāmakkhikabhāmaṃmakkhikādikatehi. **Agganti** uttamaṃ. **Seṭṭhanti** pasatthataṃ. **Surasanti** sobhanarasāṃ. **Ojavantanti** accantamojasampannaṃ.

Āyācanavacanametanti iminā sampaṭicchanasampahaṃsanādiatthaṃ nivatteti. **Ekam hatthanti** ekam paṇitalaṃ. “**Abhinimminissāmi**”ti vuttamatthaṃ pakāsetuṃ “**pathavīsadisāṃ karissāmi**”ti vuttaṃ. **Ayaṃ nu kho pathavī, udāhu na ayanti** iminā nimmitapathaviyā pakatipathaviyā ca sandissamānattā “esā nu kho amhākaṃ pathavī, udāhu aññā”ti uppajjamānakukkuccaṃ dasseti. Nibaddhaviṭṭulāgamo gāmo **nigamo**, pavattitamahāāyo mahāgāmoti vuttaṃ hoti. **Na vā esa vipallāsoti** pubbapakkaṃ nidasseti. Kasmā panesa vipallāso na hoṭṭi āha “**acinteyyo hi iddhimato iddhivisaṃ**”ti. Iddhibaleneva tesāṃ sattānaṃ tādiso vipallāso na bhavissatīti adhippāyo. Idāni aññāthā vipallāsappaṭilābhaṃ dassento āha “**evaṃ panā**”tiādi. **Garahantāti** sammukhā garahantā. **Upavadantāti** parammukhā akkosantā.

Nanu ca uttarakuruṃ piṇḍāya gamaṇaṃ paṭisedhetvā vipallāsampi sattā paṭilābheyanti kāraṇaṃ na vuttaṃ, tasmā kimettha kāraṇanti āha “**tattha kiñcāpi**”tiādi. Yadiṇi na vuttaṃ, tathāpi “vipallāsampi sattā paṭilābheyanti”nti pubbe adhikatattā teneva kāraṇena piṇḍāya uttarakuruṃgamaṇampi bhagavatā paṭisiddhanti viññāyati, tasmā tadeva kāraṇaṃ idhāpi gahetabbanti dassento āha “**pubbe vuttanayeneva gahetabba**”nti. **Vipallāsampi sattā paṭilābheyanti** idaṃ idha avuttampi ānetvā sambandhitabbanti adhippāyo. Athhopi cassa vuttasādisameva vedītabboti. “Evaṃ pana vipallāsāṃ paṭilābheyanti”ntiādinā pacchā vuttameva atthavikkappaṃ sandhāya vadati. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “te guṇe nibbattvā dubbhikkhāle pathaviṃ parivattvā pappākojaṃ paribhuñjimsū”ti, taṃ apanetvā te guṇe nibbattvā dubbhikkhāle uttarakuruṃ gantvā piṇḍāya caritvā paribhuñjimsūti evamettha yojanā kātabbā. **Ekena padavītiḥārenāti** ettha padassa vītiḥāraṇaṃ nikkhipanaṃ padavītiḥāro, padanikkhepo, tasmā ekena padanikkhepenāti vuttaṃ hoti. Ekena padavītiḥārena atikkamitabbaṭṭhānaṃca samagāmanena dvinnaṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ, tasmā. **Mātikāmattaṃ adhiṭṭhahitvāti** muṭṭhiratanappamaṇaṃ mātikāmattaṃ adhiṭṭhāyati attho.

Niṭṭhitā mahāmoggallānassa sīhanādakathā.

Vinayapaññattiyācanakathā

18. Vinayapaññattiyāti pubbe apaññattasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. Thero hi paññattasikkhāpadāni ṭhapetvā idāni paññapetabbasikkhāpadāni pātimokkhuḍḍesaṃca sandhāya “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkha”nti (pārā. 21) āha. Bhagavatāpi –

“Ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo, yena pubbe appatāraṇi ceva sikkhāpadāni ahesuṃ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṅṭhahiṃsu. Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo, yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatāra

ca bhikkhū aññāya saṅghahantīti. Evametam, bhaddāli, hoti, sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāni ceva sikkhāpadāni hontī, appatarā ca bhikkhū aññāya saṅghahantīti. Na tāva, bhaddāli, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti, yāva na idhekacce āsavaṭṭhāniyā dhammā saṅghe pātubhavanti”ti –

Imasmim **bhaddālisutte** (ma. ni. 2.145) viya ekaccesu paññattesupi tato paraṃ paññāpetabbāni sandhāya “na tāva, sārīputta, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti”ti vuttaṃ. Idheva ca aṭṭhakathāyaṃ “sāmampi pacanaṃ samaṇasārūppaṃ na hoti, na ca vaṭṭati”ti vacanaṃ “ratticchedo vā vassacchedo vā na kato”ti vacanaṃca pubbe paññattasikkhāpadānaṃ sabbhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Sesasikkhāpadānaṃceva pātimokkhuḍdesassa ca therassa āyācanaṃ paññattattā “**mūlato pabhuti nidānaṃ dassetu**”nti āha. **Rahogatassāti** raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa. Tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena therassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassāti** nānārammaṇacārato cittaṃ nivattiyā paṭi sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa. Tena cittaṃsaṅgaṇikābhāvenassa pubbhāgiyaṃ cittaṃvivekamāha. **Ciranti** kālāpekkhaṃ accantasamyoḡe upayogavacanaṃ. **Cirāti** cirakālayuttā ṭhiti abhedena vuttā.

Etam na sakkotīti etaṃ vinicchinituṃ na sakkoti. Aṭṭhakathāyaṃ vuttanayaṃ dassetvā idāni theravādaṃ dassento āha “**mahāpadumatthero panā**”tiādi. Aṭṭhakathāyampi “na sakkoti”ti idaṃ yasmā jānamānopi sammadeva paricchindituṃ na sakkoti, tasmā vuttanti vadanti. **Soḷasavidhāya paññāya matthakaṃ pattassāti majjhimanikāye anupadasuttantadesanāya** (ma. ni. 3.93) –

“Mahāpañño bhikkhave sārīputto, puthupañño bhikkhave sārīputto, hāsapañño bhikkhave sārīputto, javanapañño bhikkhave sārīputto, tikkhapañño bhikkhave sārīputto, nibbedhikapañño bhikkhave sārīputto”ti –

Evamāgatā mahāpaññādikā cha, tasmimyeva sutte āgatā navānupubbavīhārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti imāsaṃ soḷasappahedanāṃ paññānaṃ sāvakavisaye ukkaṭṭhakoṭippattassa.

Kasmā panettha bhagavā vipassādīnaṃ sattannaṃyeva buddhānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ kathesi, na buddhavaṃsadesanāyaṃ viya pañcavīsatiyā buddhānaṃ, tato vā pana bhīyyoti? Yesaṃ sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasānaṃ ekaṃsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassādīnaṃyeva bhagavantānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ idha kathesi. Tesamyeva hi sāvakā tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ ṭhitā, na aññesaṃ parinibbutattā. Siddhatthatisaphussānaṃ kira buddhānaṃ sāvakā suddhāvāsesu uppannā uppatīsamantameva imasmim sāsaṇe upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā na cirasseva parinibbāyimsu, na tattha tattha sāvakā yāvatāyukaṃ aṭṭhamsūti vadanti. Apubbācarimānīyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakassattāvāsavasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

19. Asādhāraṇo hetu, sādāraṇo paccayoti evamādivibhāgena idha payojanaṃ natthi, vipassādīnaṃ pana brahmacariyassa aciraṭṭhitikatāya ciraṭṭhitikatāya ca kāraṇapucchāparattā codanāyāti āha “**hetu paccayoti ubhayametaṃ kāraṇādhivacana**”nti. Hinoti tena phalanti hetūti karaṇasādhanaṃ hetusaddoti āha “**tena tassa phala**”ntiādi. Kattusādhanaṃ hetusaddo no na yujjati hinoti phalassa hetubhāvaṃ upagacchati hetūti. Taṃ paṭicca eti pavattatīti taṃ kāraṇaṃ paṭicca tassa phalaṃ eti pavattati nibbattatīti attho.

Kilāsuno ahesunti appossukkā ahesuṃ, nirussāhā ahesunti attho. Sā pana nirussāhātā na ālasiyavasenāti āha “**na ālasiyakilāsuno**”ti, ālasiyavasena kilāsuno nāhesunti attho. Tattha kāraṇamāha “**na hī**”tiādi. **Ālasiyaṃ vāti** iminā thīnamiddhavasappavattānaṃ akusalānaṃ abhāvamāha. **Osannavīriyatā vāti** iminā pana “ālasiyābhāvepi antamaso annabhāraṇesādānampi sakkaccaṃyeva dhammaṃ deseti”ti vacanato yassa kassāpi dhammadesanāya nirussāhātā natthīti dīpeti sabbesaṃ samakeneva ussāhena dhammadesanāya pavattanato. Tenāha “**buddhā hī**”tiādi. **Osannavīriyāti** ohīnavīriyā, appossukkāti attho. **Ussannavīriyāti** adhikavīriyā, mahussāhāti attho. **Vegenāti** javena. Dhamme garu etesanti **dhammagaruno**. Dhamme gāravametesanti **dhammagāravā**. Vipassissa bhagavato kāle asīti vassasahassāni āyupamāṇaṃ sikhissa sattati vassasahassāni, vessabhussa saṭṭhivassasahassāni āyupamāṇanti āha “**tesaṃ kira kāle dīghāyukā satta**”ti. **Abhisamentīti** paṭivijjhanti.

Niddosatāyāti vītikkamadosassa abhāvato. “Imasmim vītikkame ayaṃ nāma āpattī”ti evaṃ āpattivasena apaññāpetvā “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti”tiādinā (dī. ni. 1.8, 194) dhammadesanāvasena ovādasikkhāpadānaṃyeva paññattattā vuttaṃ “**sattāpattikkhandhavasena āṇāsikkhāpadaṃ apaññatta**”nti. Channaṃ channaṃ vassānaṃ accayenāti pāṭhaseso daṭṭhabbo. Atha vā channaṃ channaṃ vassānaṃ osānadivasāṃ apekkhitvā “**sakim saki**”nti vuttattā tadapekkhamidaṃ sāmivacanaṃ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṅgho ekasmimyeva ṭhāne uposathaṃ akāsīti sambandho. Katamaṃ taṃ ṭhānanti āha “**bandhumatiyā rājadhāniyā**”tiādi. Isipatanaṃ tena samayena khemaṃ nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayāvāsathāya dinnattā migadāyoti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**kheme migadāye**”ti.

Abbokiṇṇāni dasapi vīsati pi bhikkhusahassāni vasantīti visabhāgapuggalehi asaṃsaṭṭhāni dasapi vīsati pi bhikkhūnaṃ saḥassāni vasantī. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana “te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇaṇakā

mahāvihārā abhayagiricetiyaḥabbatacittalapabbatavihārasadisā ca ahesu’nti vuttaṃ. **Uposathārocikāti** uposathārocanakā. Tā kira devatā ekamhi vasse nikkhante tattha tattha gantvā ārocenti “nikkhantaṃ kho, mārisā, ekaṃ vassaṃ, pañca dāni vassāni sesāni, pañcannaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātīmokkhuḍdesāyā”ti. Tathā dvīsu vassesu nikkhantesu “nikkhantāni kho, mārisā, dve vassāni, cattāri vassāni sesāni, catunnaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātīmokkhuḍdesāyā”ti ārocenti. Imināva nayena tīsu catūsu pañcasu vassesu atikkantesu ārocenti. Tena vuttaṃ “**mārisā ekaṃ vassaṃ atikkanta**”ntiādi. **Sānubhāvāti** iddhānubhāvena sānubhāvā. **Te kira bhikkhūti** ye devatānubhāvena gacchanti, te sandhāya vadati. **Pācīnasamuddanteti** pācīnasamuddassa samīpadese. **Gamiyavattanti** gamikehi kātappaṃ senāsanapaṭijjaggaṇādivattaṃ. **Uposathagganti** uposathakaraṇaṭṭhānaṃ. **gatāva hontīti** devatānubhāvena gatā eva honti. **Teti** attano attano ānubhāvena devatānubhāvena ca gatā sabbeḍi.

Khantī paramantiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 2.90; dha. pa. aṭṭha. 2.185) parūpavādaṃ parāpakāraṃ sītuṇhādibhedañca guṇoparodhaṃ khamatī sahati adhvāsetīti **khantī**. Sā pana sīlādīnaṃ paṭipakkhadhamme savisesaṃ tapatī santapatī vidhamatīti **paramaṃ** uttamaṃ **tapo**. Titikkhanaṃ khamanaṃ **titikkhā**. Khantiyāyevetaṃ vevacanaṃ. Akkharacintakā hi khamāyaṃ titikkhāsaddaṃ vaṇṇenti, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “titikkhāsankhātā adhvāsānakhanti nāma uttamaṃ tapo”ti. **Nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhāti** bhavena bhavantaraṃ vināti bhavanikantibhāvena saṃsibbati, sataṇhasseva vā āyatim punabbhavabhāvato phalena saddhiṃ kammaṃ vināti saṃsibbatīti vānanti saṅkhyāṃ gatāya taṇhāya nikkhantaṃ nibbānaṃ tattha tassā sabbaso abhāvato. Taṃ nibbānaṃ pana santapaṇītanipuṇasivakhemādīna sabbākārena paramanti vadanti buddhā.

Na hi pabbajito parūpaghātīti yo adhvāsānakhantirahitattā paraṃ upaghāteti bādhati vihiṃsati, so pabbajito nāma na hotī pabbājetabbadhammassa apabbājanato. Catutthapādo pana tatiyapādasseva vevacanaṃ anathantarattā. “Na hi pabbajito”ti etassa hi “na samaṇo hotī”ti vevacanaṃ. “Parūpaghātī”ti etassa “paraṃ viheṭṭhayanto”ti vevacanaṃ. Atha vā **parūpaghātīti** sīlūpaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena “para”nti vuccati parasaddassa seṭṭhavācakattā “puggalaparoparaññū”tiādīsu viya. Yo ca samaṇo paraṃ yaṃ kañci sattaṃ viheṭṭhayanto parūpaghātī hoti attano sīlavināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Atha vā yo adhvāsānakhantiyā abhāvā parūpaghātī hoti, paraṃ antamaso ḍamsamakasampi jīvitā voropeti, so na hi pabbajito. Kiṃ kāraṇā? Pāpamalassa apabbājitattā anīhaṭṭattā. “Pabbājayamattano malaṃ, tasmā pabbajitoti vuccatī”ti (dha. pa. 388) idañhi pabbājitalakkhaṇaṃ. Yopi naheva kho upaghāteti na māreti, apica daṇḍādīhi viheṭṭheti, sopi paraṃ viheṭṭhayanto samaṇo na hoti. Kiṃkāraṇā? Vihesāya asamitattā. Samitattā samaṇoti vuccatīti idañhi samaṇalakkhaṇaṃ. “Samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatī”ti (dha. pa. 265) hi vuttaṃ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṃ pātīmokkhaṃ uddisanto pātīmokkhaḥkathāya ca sīlappadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṃ dassetuṃ ādito “**khantī paramaṃ tapo**”ti āha. Tena anīṭṭhassa paṭihanānūpāyo vutto, titikkhāggahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṃ aratiṃ uppannaṃ ratiṃ abhībhuyya viharatīti ayamatto dassito. Taṇhāvānassa vūpasamanato nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo dassito, titikkhāggahaṇena āsayavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāggahaṇena paresu anaparaṅgānaṃ dassitā. Evaṃ kāraṇamukhena anvayato pātīmokkhaṃ dassetvā idāni byatirekato taṃ dassetuṃ “**na hī**”tiādi vuttaṃ. Tena yathā sattānaṃ jīvitā voropanaṃ paraṃ pañileḍḍudaṇḍādīhi viheṭṭhanañca “parūpaghāto paraṃ viheṭṭhana”nti vuccati, evaṃ tesaṃ sāpateyyāvaharaṇaṃ parāmasanaṃ viśaṃvādanaṃ aññamaññābhedaṇaṃ pharusavacanaṃ mammaghaṭṭanaṃ niratthakavippalāpo parasantakābhijjhānaṃ ucchedacintanaṃ micchābhīnivesanañca upaghāto paraviheṭṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammāpathassa kammassa ca karaṇena pabbajito samaṇo ca na hotīti dasseti.

Dutiyaḡāthāya **sabbapāpassatī** sabbākusalassa sabbassapi dvādasākusalassa sabbacittupādasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. **Akaraṇanti** anuppādanaṃ. Karaṇaṅhi nāma tassa attano santāne uppādanaṃti tappaṭikkhepatō akaraṇaṃ anuppādanaṃ. **Kusalassatī** catubhūmikakusalassa. “Kusalassā”ti hi idaṃ “etaṃ buddhāna sāsana”nti vakkhamānattā ariyamaggadhamme tesañca sambhārabhūte tebhūmikakusale dhamme bodheti. **Upasampadāti** upasampādanaṃ. Taṃ pana atthato tassa kusalaṃ samadhigamo paṭilābho. **Sacittapariyodapananti** attano cittassa jotanaṃ cittassa pabhassarabhāvākaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Taṃ pana arahattena hoti. Ettha ca yasmā aggamaḡgasamaḡgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, tasmā pariniṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ pana arahattena hotī”ti. Iti sīlasaṃvarena sabbapāpaṃ pahāya lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusīṭṭhi.

Tatiyaḡāthāya **anupavādōti** vācāya kassaci anupavādanaṃ. **Anupaghātōti** kāyena manasā ca kassaci upaghātākaraṇaṃ manasāpi paresaṃ anattacintanādivasena upaghātākaraṇassa vajjetabbattā. **Pātīmokkheti** yaṃ taṃ paatīmokkhaṃ atīpamokkhaṃ uttamaṃ sīlaṃ, pāti vā sugatibhayehi mōkkheti duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mōkkhetīti pātīmokkhanti vuccati, tasmīṃ pātīmokkhe ca. **Samvaretōti** sattanaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamalakkhaṇo saṃvaro. **Mattaññūtātī** bhōjane mattaññūtā paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññūtā. **Pantañca sayanāsananti**

niyamitaparīṇatasamudācārādivasena, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Tathā hi yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko paṭiṭṭhahati. Taṃsāmpayuttassa pana adosalakkhanassa abyāpādassa vasena yo tasseeva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭṭhanajātikatāya avihimsāvīṭakkabhāvo ca sambhaveyya. Te itare dve tasseeva nekkhammavitakkassa anugāmino sarūpato adissanato tasmim sati honti, asati na hontīti anumāneyyā bhavanti. Evameva yadā mettāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti.

Kāmavitakkādayoti ettha ādi-saddena byāpādavitakkavihimsāvīṭakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmapaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. Ettha hi dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko, kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmena paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. Byāpādapāṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. Vihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihimsāvīṭakko**. Tesu dve sattesupī saṅkhāresupī uppajjanti. Kāmavitakko hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakcentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhītvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati, vihimsāvīṭakko saṅkhāresu nuppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi, “ime sattā haññantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesu”nti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Atha kasmā vuttaṃ “saṅkhāro dukkhāpetabbo nāma natthī”ti, nanu ye dukkhāpetabbāti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhāre evāti? Saccametaṃ, te pana indriyabaddhā saviññānakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihimsāvīṭakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya “vihimsāvīṭakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ.

Anupādāya āsavehi cittāni vimuccisūti ettha āsavehīti katthuatthe karaṇaniddeso, **cittānīti** paccattabahuvacanaṃ, **vimuccisūti** kammaśādhanaṃ, tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇavasena aggahetvā cittāni vimuccitānīti evamettha attho gahetabboti āha “**tesaṃhi cittāni**”tiādi. **Yehi āsavehīti** etthāpi kattuatthe eva karaṇaniddeso. **Vimuccisūti** kammaśādhanaṃ. **Na te tāni gahetvā vimuccisūti** te āsavā tāni cittāni ārammaṇavasena na gahetvā vimuccisūti vimocesuṃ. Ettha hi **cittānīti** upayogabahuvacanaṃ, **vimuccisūti** kattusādhanaṃ. **Anuppādanirodhena nirujjhamānāti** āyatim anuppattisaṅkhātena nirodhena nirujjhamānā āsavā. **Aggahetvā vimuccisūti** ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocesuṃ. **Vikasitacittā ahesunti** sātisayaññārasmisamphassena samphullacittā ahesuṃ. **Purimavacanāpekkhanti** “aññatarasmim bhimsanake vanasaṇḍe”ti vuttavacanāpekkhaṃ. Tenāha “**yaṃ vuttaṃ aññatarasmim bhimsanake vanasaṇḍeti, tatrā**”ti. **Katanti** bhāvasādhanaṃvāci idam padanti āha “**bhimsanakatasmim hoti, bhimsanakakiriyāyā**”ti. Bhimsanassa karaṇaṃ kiriyā bhimsanakataṃ, tasmim **bhimsanakatasmim**.

Idāni aññathāpi atthayojanaṃ dassento āha “**atha vā**”tiādi. Imasmim atthavikappe bhimsayatīti bhimsano, bhimsano eva bhimsanako, tassa bhāvo bhimsanakattanti vattabbe ta-kārassa lopaṃ katvā “bhimsanakata”nti vuttanti dassento āha “**bhimsanakatasminti bhimsanakabhāveti attho**”tiādi. Yebhuyyaggahaṇaṃ lomavantavasenepi yojetabbaṃ, na lomavasenevāti āha “**bahutarānaṃ vā**”tiādi.

Purisayugavaseneti purisakālavasena, purisānaṃ āyupamāṇavaseneti vuttaṃ hoti. “Sabbapacchimako subhaddasādiso”ti **tisupī gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Tasmim kāle vijjamaṇānaṃ dvinnaṃ purisānaṃ āyuparicchedaṃ sakalameva gahetvā “**satasahassaṃ...pe... aṭṭhāsī**”ti vuttaṃ. **Dveyeva purisayugānīti** ettha purisānaṃ yugappavattikālo purisayugaṃ. Abhilāpamattameva cetam, atthato pana purisova purisayugaṃ. Dharamāne bhagavati ekaṃ purisayugaṃ, parinibbute ekanti katvā “dveyeva purisayugānī”ti vuttaṃ. Parinibbute pana bhagavati ekameva purisayugaṃ asītiyeva vassasahassāni brahmacariyaṃ aṭṭhāsīti veditabbaṃ.

20. Sāvakayugānīti sāvakā eva sāvakayugāni. **Asambhuṇantenāti** apāpuṇantena. **Gabbhaṃ gaṇhāpentassāti** sabbaññutaññānaṃ vijāyanatthaṃ ñāṇagabbhaṃ gaṇhāpentassa.

21. Ko anusandhīti pubbāparakathānaṃ kiṃ anusandhānaṃ, ko sambandhoti attho. **Sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhanti** yāciyatīti yācanā, sikkhāpadapaññattiyeva yācanā sikkhāpadapaññattiyācanā, taṃ apekkhatīti sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhaṃ bhummavacanaṃ, yāciyamānasikkhāpadapaññattiapekkhaṃ bhummavacanaṃ vuttaṃ hoti. Yācanavisiṭṭhā sikkhāpadapaññattiyeva hi “tatthā”ti iminā parāmaṭṭhā, teneva vakkhati “tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā”ti. **Yaṃ vuttanti** “sikkhāpadaṃ paññapeyyā”ti iminā yaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ vuttaṃ, yācitantī attho. **Tattha tassā sikkhāpadapaññattiyāti** tassam yāciyamānasikkhāpadapaññattiyanti attho. **Akālanti** sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ.

Āsavaṭṭhānīyāti ettha adhikaraṇe anīyasaddoti āha “**āsavā tiṭṭhanti etesū**”tiādi. Ke pana te āsavā, ke ca dhammā tadadhikaraṇabhūṭāti āha “**yesu diṭṭhadhammikasamparāyikā**”tiādi. **Diṭṭhadhammikā** parūpavādādayo, **samparāyikā** āpāyikā apāyadukkhavisesā. Te āsavanti tena tena paccayavasena pavattantīti **āsavā**. **Nesanti** parūpavādādiāsavaṇaṃ. **Teti** vīṭikkamadhammā. Asati āsavaṭṭhāniye dhamme sikkhāpadapaññattiyāṃ ko doso, yenevaṃ vuttanti āha “**yadi hi paññapeyyā**”tiādi, vīṭikkamadosaṃ adisvā yadi paññapeyyāti adhippāyo. Parammukhā akkosanaṃ **parūpavādo**, parehi

vacanesu dosāropanaṃ **parūpārambho**, sammukhā garahanaṃ **garahadoso**.

Kathañhi nāma paliveṭhessatīti sambandho, kathaṃ-saddayoge anāgatappayogo daṭṭhabbo. **Anvāyikoti** anuvattako. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsīṃ. “Amhākamete”ti nāyantīti nāti, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, nātiyeva parivaṭṭo **nātiparivaṭṭo**. **Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhāti** ghāsacchādane paramatāya uttamatāya santuṭṭhā, ghāsacchādanapariyesane sallekhavasena paramatāya ukkaṭṭhabhāve saṅghitāti attho. Ghāsacchādanevā vā paramaṃ paramā koṭi etesaṃ na tato paraṃ kiñci asāmisajātaṃ pariyesanti paccāsīsanti cāti ghāsacchādanaparamā, tesam bhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassaṃ **ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā**. **Tesu nāma kotī** yathāvuttaguṇavisitṭhesu tesu bhikkhūsu ko nāma. **Lokāmisabhūtanti** lokapariyāpanaṃ hutvā kilesehi āmasitabbattā lokāmisabhūtaṃ. **Pabbajjāsāṅkhepenevāti** “pāṇātipātā veramaṇī”tiādīnā pabbajjāmukena. **Etanti** methunādīnaṃ akaraṇaṃ. **Thāmanti** sikkhāpadānaṃ paññāpanakiriyaṃ sāmattīyaṃ. **Balanti** yāthāvato sabbadhammānaṃ paṭivedhasamatthaṃ nānabalaṃ. **Kuppeyyāti** kupaṃ bhavyya. Etassevatthassa pākātakaraṇaṃ **na yathāṭṭhāne tiṭṭheyāti**, paññātiṭṭhāne na tiṭṭheyāti attho. **Akusaloti** ticicchitūṃ yuttakālassa aparījanānato akusalo acheke. Avuddhi **anayo**, **byasanaṃ** dukkhaṃ. **Paṭikacevāti** gaṇḍuppādanato paṭhamameva. **Saṅghaviṃ katvāti** sobhanacchaviṃ katvā. **Bālavejjo** apaṇḍitavejjo. **Lohitakkhayaṇca maṃ pāpetīti** vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ.

Ākālaṃ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā ākālaṃ dassetvā. **Rogaṃ vūpasametvāti** phāsuṃ katvā. **Sake ācariyaketi** ācariyassa bhāvo, kammaṃ vā ācariyakaṃ, tasmiṃ attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā. Nimittatthe cetamaṃ bhummavacanaṃ. **Viditānubhāvoti** pākāṭānubhāvo.

Vipulabhāvenāti pabbajjānaṃ bahubhāvena. **Sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjantīti** yasmā senāsanāni pahonti, tasmā āvāsamacchariyādihetukā sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nayanāti** etena padasodhammasikkhāpadādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lābhaggamahattanti cīvarādīlabhitabbapaccayo lābho, tassa aggaṃ mahattaṃ paññatā bahubhāvo vā. Bahussutassa bhāvo **bāhusaccaṃ**. **Ayoniso ummujjamānāti** anupāyena abhinivisaṃmānā, viparītato jānamānāti attho. **Rasena rasaṃ saṃsanditvāti** sabhāvena sabhāvaṃ saṃsanditvā, anuññāpaccattharaṇādīsu sukhasamphassasāmaññato upādinnaphassarasepi anavajjasaññitāya anupādinnaphassarasena upādinnaphassarasaṃ saṃsanditvā, samānabhāvaṃ upanetvāti attho. **Uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ dīpentīti** “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”tiādīnā (pāci. 418) satthusāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpenti.

Imasmiṃ attheti “nirabbudo hi, sārīputta, bhikkhusaṅgho”ti (pārā. 21) evaṃ vuttabhikkhusaṅghasaññite atthe. Kathaṃ pana dussīlānaṃ corabhāvoti āha “**te hi assamaṇāva hutvā**”tiādī. **Kālakadhammayogāti** dussīlatāsāṅkhātapaḍhammayogato. **Pabhassaroti** pabhassarasiḷo. **Sāroti vuccantīti** sāsanabrahmacariyassa sārabhūtattā silādayo guṇā “sāro”ti vuccanti.

Sabbaparittaguṇoti sabbehi nihīnaguṇo, appaguṇo vā. **So sotāpannoti** ānandattheraṃ sandhāya vadati. **Sotaṃ āpannoti** maggasotaṃ āpanno. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato pellanato soto ariyamaggoti āha “**sototi ca maggassetam adhivacana**”nti. **Sotāpannoti tena samannāgatassa puggalassāti** iminā maggasamaṅgī sotāpannoti vatvā tamevatthaṃ udāharaṇena sādhetvā idāni idhādhippetapuggalaṃ niddhāretvā dassento āha “**idha panā**”tiādī. Idha āpannasaddo “phalāsacchikiriyaṃ paṭipanno”tiādīsu (saṃ. ni. 5.488) viya vattamānakālikoti āha “**maggena phalassa nāmaṃ dinna**”nti. Maggena hi attanā sadīsassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṃ dinnaṃ, aṭṭakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Maggakkhaṇe hi maggasotaṃ āpajjati nāma, phalakkhaṇe āpanno.

Virūpaṃ sadukkhaṃ saupāyasaṃ nipātefīti **vinipāto**, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Tenāha “**na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvo**”ti. Atha vā **dhammoti** apāyesu khipanako sakkāyaditṭhādiko akusaladhammo. Yassa pana so akusaladhammo natthi sabbaso pahīnattā, so yasmā apāyesu attānaṃ vinipātanasabhāvo na hoti, tasmā vuttaṃ “**na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hoti**”ti. **Kasmāti** avinipātanadhammatāya kāraṇaṃ pucchati. Apāyaṃ gamentīti **apāyagamanīyā**. **Vinipātanasabhāvoti** uppajjanasabhāvo. **Sammattaniyāmena maggenāti** sammā bhavaniyamakena paṭiladdhamaggena. **Niyatoti** vā heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya niyato. **Sambodhīti** uparimaggattayaṃ sikkhātaṃ sambodhi. Sambujjhatīti hi sambodhi, ariyamaggo. So ca idha paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigantabbabhāvena icchitabboti. Tenāha “**uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpako**”ti. Uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpūṇatīti **sampāpako**, sotāpanno.

Vinayapaññattiyācanakathā niṭṭhitā.

Buddhāciṅṅakathā

22. Anudhammatāti lokuttaradhammānugato dhammo. **Anapaloketvāti** padassa vivaraṇaṃ “**anāpucchitvā**”ti. **Janapadacārikam pakkamantīti** ettha iti-saddo gamyamaṇatāya na vutto, evaṃ aññatthāpi idīsesu ṭhānesu. Tattha

haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so vissesam nādhigacchi? Upanissayasampattiyā abhāvato. Yadi evaṃ kasmā bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti? Vuccate – yadipi tassa vissesādhigamo natthi, āyatim pana nibbānādhigamatthāya vāsanābhāgiyā ca sabbā purimacchimadhammakathā ahoṣīti daṭṭhabbā. Na hi bhagavato niratthakā dhammadesanā atthi. **Temāsikopi deyyadhammoti** temāsam dātābbopi deyyadhammo. **Yaṃ divasanti** yasmim divase.

23. Buddhapariṇāyakanti buddho pariṇāyako etassāti buddhapariṇāyako, bhikkhusaṅgho. Taṃ buddhapariṇāyakaṃ, buddhajeṭṭhakanti attho. **Yāvadattham katvāti** yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti adhippāyo. Dātuṃ upanītabhikkhāya paṭikkhepo nāma hatthasaññāya mukhavikārena vacībhedena vā hotīti āha **“hatthasaññāyā”**tiādi. **Onītapattapāṇinti** ettha onīto pattato pāṇi etassāti onītapattapāṇīti bhinnādhikaraṇavisayoyaṃ saddo bāhiratthasamāsoti āha **“pattato onītapāṇi”**ntiādi. “Onītapattapāṇi”ntipi pāṭho, tassattho onītam nānābhūtam vinābhūtam āmisāpanayanena vā sucikatam pattam pāṇito assāti onītapattapāṇi, tam onītapattapāṇim, hatthe ca pattañca dhovivā ekamante pattam nikkhipivā nisinnanti attho. **Pattuṇṇapaṭṭapaṭe cāti** pattuṇṇapaṭe ca paṭṭapaṭe ca. Tatha pattuṇṇapadesa bhavā pattuṇṇā, kosiyavisesātipi vadanti. Paṭṭāni pana cīnapaṭāni. **Āyogādīsu āyogoti** paṭiāyogo, **aṃsabaddhakaṃ** pattatthavikādīsu. **Bhesajjatelānanti** bhesajjasampākena sādhitatelānaṃ. **Tumbānīti** cammamayatelabhājanāni. Ekamekassa bhikkhuno sahasagghanakaṃ telamadāsīti sambandho.

Mahāyāgam yajitvāti mahādānaṃ datvā. **Saputtadāraṃ vanditvā nisinnanti** puttadārehi saddhim vanditvā nisinnaṃ. **Temāsanti** accantasamyoge upayogavacanāṃ. “Temāsam sotabbadhammaṃ ajeva suṇissāmī”ti nisinnassa tam ajjhāsayaṃ pūretvā desitattā vuttaṃ **“paripuṇṇasaṅkappaṃ kurumāno”**ti. **Anubandhitvāti** anugantvā.

Buddhānaṃ anabhiratiparittasitā nāma natthīti āha **“yathājjhāsayaṃ yathārucitaṃ vāsam vasitvā”**ti. Abhirantaṃ abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhirantasaddo cāyaṃ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavāsena ca katthaci vasantassa assādavatthuvigamanena siyā tassa tatha anabhirati, tayidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi, pageva buddhānaṃ, tasmā abhirativāsena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamanaṃ nāma buddhānaṃ natthi, vineyyavinayanattham pana katthaci vasitvā tasmim siddhe vineyyavinayatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathārucci. **Soreyyādīni anupagammatī** mahāmaṇḍalacārikāya vīthibhūtāni soreyyanagarādīni anupagantvā. **Payāgapatitṭhānanti** gāmassapi adhivacanāṃ titthassapi. **Gaṅgaṃ nadinti** gaṅgaṃ nāma nadim. **Tadavasariṭi** ettha tanti karaṇatthe upayogavacananti āha **“tena avasari tadavasari”**ti.

Buddhācīṇakathā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāyāti samantato sabbaso pasādaṃ janēti samantapāsādikā, tassā samantapāsādikāya. **Tatridaṃ samantapāsādikāya samantapāsādikattasminti** ettha tatrāti purimavacanāpekkham, **idanti** vakkhamānakāraṇavacanāpekkham. Tatrāyaṃ yojanā – yaṃ vuttaṃ “samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāyā”ti, tatra yā sā samantapāsādikāti saṃvaṇṇanā vuttā, tassā samantapāsādikāya saṃvaṇṇanāya samantapāsādikattasmim samantapāsādikabhāve sabbaso pasādajanakatte idaṃ hoti. Kiṃ hotīti āha **“ācariyaparamparato”**tiādi.

Ācariyaparamparatoti “upāli dāsako”tiādinā (pari. 3). Vuttaācariyaparamparato. **Nidānavatthuppabhedadīpanatoti** nidānappabhedadīpanato vatthuppabhedadīpanato ca. Tatha bāhiranidānaabbhantaranidānasikkhāpadanidānadassanavasena **nidānappabhedadīpanaṃ** vedītabbaṃ, theravādappakāsanaṃ pana **vatthuppabhedadīpanaṃ**. **Parasamayavivajjanatoti** “sakāya paṭiññāya mettīyaṃ bhikkhuniṃ nāsethā”tiādisu (pārā. 384) micchāpaṭipannānaṃ paresaṃ laddhinirākarāṇato, tatoyeva ca attano samayapatiṭṭhāpanena sakasamayavisuddhito.

Byañjanaparisodhanatoti pāṭhasodhanena byañjanaparisodhanaṃ vedītabbaṃ, saddasatthānusārena vā nibbacanaṃ dassetvā padanipphattidassanaṃ byañjanaparisodhanaṃ. **Vibhaṅganayabhedadassanatoti** “tisso itthiyo”tiādi padabhājanassa anurūpavasena nayabhedadassanato. **Sampassatanti** ñānacakkhunā sammā passantānaṃ, upaparikkhantānanti attho. **Apāsādikanti** appasādāvahaṃ. **Etthāti** samantapāsādikāya. Sampassataṃ viññūnanti sambandho. Tasmā ayaṃ saṃvaṇṇanā samantapāsādikātveva pavattāti yojetabbaṃ. Kassa kena desitassa saṃvaṇṇanāti āha **“vinayassā”**tiādi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.